

Dziedzina nauk humanistycznych

Dyscyplina: filozofia

Mariam Sargsyan

Henryk Jakubanis (1879-1949)
jako badacz filozofii starożytnej i jej recepcji

Henryk Jakubanis (1879-1949)
as a Researcher of Ancient Philosophy and Its Reception

Opieka naukowa nad przygotowaniem rozprawy doktorskiej:

Promotor: dr hab. Tomasz Mróz

Rozprawę akceptuję:

.....

Zielona Góra 2024

SPIS TREŚCI

WSTĘP	3
I. BIOGRAFIA HENRYKA JAKUBANISA	8
1. OKRES ROSYJSKI	8
1.1. Dom rodzinny.....	8
1.2. Gimnazjum.....	11
1.3. Uniwersytet Kijowski – powstanie.....	14
1.4. Historiografia filozofii na Uniwersytecie Kijowskim.....	17
1.5. Aleksiej Gilarow.....	20
1.6. Studia Jakubanisa.....	26
1.7. Początki pracy nauczycielskiej.....	39
1.8. Stypendium zagraniczne.....	53
1.9. Praca wykładowcy.....	59
2. OKRES POLSKI	71
2.1. Powstanie i działalność Uniwersytetu Lubelskiego.....	72
2.2. Dwudziestolecie międzywojenne i Jakubanis jako wykładowca polskiego uniwersytetu.....	76
2.3. II wojna światowa i lata powojenne.....	101
PODSUMOWANIE	110
II. PRACE HENRYKA JAKUBANISA	113
1. PRACA O EMPEDOKLESIE I JEJ METODOLOGIA	113
1.1. Cele i stan badań.....	115
1.2. Metodologia.....	117
1.3. Żywot Empedoklesa.....	126
1.3.1. Epoka przełomu i dom rodzinny.....	126
1.3.2. Młodość Empedoklesa i jego działalność społeczna.....	129
1.3.3. Lata dojrzałe Empedoklesa. Filozof wobec tendencji demokratycznych.....	132
1.3.4. Zebranie wniosków.....	134
1.4. Filozofia Empedoklesa.....	136
1.4.1. Eklektyzm.....	136
1.4.2. Ideał myśliciela.....	141
1.4.3. Teoria poznania.....	143

1.4.4. Korzenie i siły.....	145
1.4.5. Sfajros.....	148
1.4.6. Cykl wcieleń.....	150
1.4.7. Zebranie wniosków.....	153
1.5. Przekład fragmentów poematów Empedoklesa i jego recepcja.....	155
1.6. Podsumowanie.....	163
2. PLATON W PRACACH H. JAKUBANISA.....	165
2.1. Nauka Platona o nieśmiertelności.....	167
2.2. Echa platonizmu w liryce Schillera.....	177
2.3. Krytyka nowych metod badań nad Platonem.....	183
2.4. Podsumowanie.....	192
3. POSTULAT ODRODZENIA MYŚLI STAROŻYTNEJ W PRACACH H. JAKUBANISA.....	194
3.1. Odpowiedzi na pytania metafizyczne.....	196
3.2. Ocena ówczesnego stanu myśli filozoficznej.....	201
3.3. Pogląd na myśl starożytną.....	207
3.4. Odrodzenie filozofii starożytnej.....	212
3.4.1. Starożytność a przełom XIX i XX wieku.....	212
3.4.2. Sylogizm.....	214
3.4.3. Nauka.....	219
3.4.4. Postulat odrodzenia myśli starożytnej.....	228
3.5. Podsumowanie.....	230
WNIOSEK.....	232
ZAKOŃCZENIE.....	238
BIBLIOGRAFIA.....	243
ZAŁĄCZNIKI	
ZAŁĄCZNIK nr 1. Mapa podróży H. Jakubanisa.....	270
ZAŁĄCZNIK nr 2. H. Jakubanis, <i>Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu</i> , (przekład M. Sargsyan).....	1[271]

WSTĘP

Niniejsza praca jest poświęcona polskiemu badaczowi antyku i historykowi filozofii, Henrykowi Jakubanisowi (1879-1949). Dotychczas niewiele było wiadomo o jego postaci, a jego dzieła są znane zazwyczaj, a i to nie zawsze, jedynie z tytułów i pozostają słabo przebadane. W związku z tym podjęto próbę najpełniejszego dotychczas opracowania życia i twórczości tego badacza.

Intelektualna biografia Jakubanisa jest zazwyczaj dzielona na dwa okresy: kijowski (1897-1922) i lubelski (1922-1949). Okres kijowski stanowi najbardziej twórczą część jego życia, ponieważ w tym okresie napisał i wydał swoje najważniejsze dzieła. W Lublinie Jakubanis kierował Katedrą Filologii Klasycznej, a później Katedrą Filozofii na Uniwersytecie Lubelskim, przekształconym następnie w Katolicki Uniwersytet Lubelski. Podejmował tam również sporadyczne próby pisania prac dotyczących filozofii antycznej, jednak w druku ukazały się jedynie recenzje.

Za główny cel niniejszej rozprawy doktorskiej wyznaczono syntetyczne opracowanie postaci Jakubanisa jako badacza filozofii starożytnej. Syntetyczne opracowanie będzie polegać na przedstawieniu biografii tego uczonego i jego twórczości naukowej w całości. Podstawowymi zadaniami badawczymi niniejszej pracy są: zrekonstruowanie nieznanych losów Jakubanisa, zwłaszcza w okresie kijowskim; odpowiedź na pytanie o jego interpretacje wybranych filozofów greckich; odpowiedź na pytanie o stosowane przez niego metody badawcze i ich wyniki. Aby osiągnąć wyznaczony cel, pracę podzielono na dwie części, które poświęcone są odpowiednio biografii Jakubanisa oraz jego dziełom historycznofilozoficznym.

Zrekonstruowaniu biografii Jakubanisa jest poświęcona pierwsza część pracy. Część ta zawiera dwa rozdziały traktujące o okresach rosyjskim i polskim w życiu i twórczości Jakubanisa. Zdecydowano się nazwać okres pierwszy „rosyjskim”, ponieważ przedstawienie studiów i działalności tego uczonego na Imperatorskim Uniwersytecie Kijowskim poprzedza omówienie jego domu rodzinnego oraz czasu studiów gimnazjalnych w Imperium Rosyjskim. Okres polski obejmuje natomiast działalność Jakubanisa jako wykładowcy w Lublinie w okresie międzywojennym oraz jego losy podczas i po II wojnie światowej. Otrzymujemy zatem pełen obraz życia, od narodzin do śmierci, niezwykłego człowieka, patrioty, który przeżył dwie wojny światowe, ciężkie warunki repatriacji, zachowawszy przy tym swoje przywiązanie do

polskiej kultury, zapał do przekazania wiedzy innym oraz wierność ideałom starożytnego sposobu uprawiania filozofii¹.

Część druga stanowi próbę oceny Jakubanisa jako historyka filozofii starożytnej. Aby jak najpełniej zrekonstruować obraz myśli Jakubanisa, w tej części zostały omówione jego wszystkie opublikowane teksty, jak również rękopis jego pracy dyplomowej. Ta część zawiera trzy rozdziały: pierwszy jest poświęcony najważniejszej w dorobku naukowym Jakubanisa pracy o Empedoklesie i jej metodologii; drugi – jego pracom dotyczącym Platona; trzeci zaś – jego pracom dotyczącym recepcji filozofii starożytnej. W taki sposób druga część pracy przedstawia syntezę dorobku naukowego Jakubanisa, z uwzględnieniem genezy jego myśli naukowej, metody historycznofilozoficznej oraz interpretacji wybranych filozofów greckich.

We wstępie warto również nakreślić stan badań nad postacią oraz spuścizną Jakubanisa. Wśród autorów literatury przedmiotu znajdują się badacze z obszarów ukraińsko-, rosyjsko- i polskojęzycznych. Za jedno z głównych ukraińskojęzycznych studium do rekonstrukcji okresu kijowskiego w biografii Jakubanisa trzeba uznać cenne prace Maryny Tkaczuk – ukraińskiej badaczki i historyczki filozofii. Tkaczuk przeanalizowała historię rozwoju filozofii akademickiej w Kijowie, oprócz tego poświęciła dużo uwagi Aleksiejowi Gilarowowi (1856-1938) – opiekunowi naukowemu Jakubanisa na Imperatorskim Uniwersytecie Św. Włodzimierza. Dysponujemy również wspomnieniami w języku rosyjskim uczniów Jakubanisa z Kijowa takich, jak np. Walentyn Asmus (1894-1975), Anatolij Żurkowski (1897-1937), Zinaida Tułub (1890-1964).

W języku polskim ważne źródła do biografii Jakubanisa to wspomnienia Witolda Klingera (1875-1962) i Piotra Żukowskiego (1882-1946), którzy studiowali razem z nim w Kijowie. Cenny materiał stanowią również wspomnienia uczniów i kolegów Jakubanisa z czasów jego pracy na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, takich jak np. Józef Pastuszka (1897-1989). Najistotniejsze, podstawowe znaczenie dla opracowania biografii Jakubanisa w obu okresach miały materiały archiwalne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. W Bibliotece Uniwersyteckiej oraz w Archiwum Uniwersyteckim Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego pozostały rękopisy prac Jakubanisa, jego notatki z wykładów, listy, zeszyty, a także inne cenne dokumenty. Kwerenda zbiorów archiwalnych w Czytelnii Zbiorów

¹ W ramach pisanie tej dysertacji powstały dwa artykuły dotyczące biografii Jakubanisa: M. Sargsyan, *Henryka Jakubanisa (1879-1949) kijowski okres życia i twórczości historycznofilozoficznej*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” nr 17, 2023, s. 215-233; też, *Henryk Jakubanis (1879-1949) – historyk filozofii greckiej między Kijowem i Lublinem*, „Roczniki Humanistyczne” t. 72, z. 3, 2024, s. 77-95.

Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego pozwoliła odkryć ważne szczegóły biografii i rozwoju myśli filozoficznej tego uczonego.

Zdobyte informacje odegrały ważną rolę w zrekonstruowaniu nieznanych losów Jakubanisa, zwłaszcza w okresie kijowskim. Odtworzenie okresu kijowskiego wymagało więcej pracy, ponieważ opierało się przede wszystkim na wspomnieniach. W materiałach tych w licznych kwestiach podawano sprzeczne informacje, co stanowiło dużą trudność. Autorka ma nadzieję, że rozbieżności te udało się w dużej mierze wyeliminować dzięki materiałom archiwalnym, jak również ukraińsko- i rosyjskojęzycznej literaturze dotyczącej dziejów historiografii filozofii starożytnej w Kijowie, historii filologii klasycznej i dziejów kształcenia uniwersyteckiego w Europie Środkowo-Wschodniej. Niestety z powodu napaści Rosji na Ukrainę i trwającej wojny autorka nie mogła odbyć stażu planowanego na Uniwersytecie Kijowskim im. Tarasa Szewczenki i samodzielnie przebadać tamtejszych zbiorów.

Z okresu lubelskiego oraz działalności Jakubanisa na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim zachowało się więcej materiałów. Oprócz większej liczby wspomnień dysponujemy kilkoma notkami w wydawnictwach słownikowych i encyklopedycznych. W Archiwum Uniwersyteckim Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego zachowały się liczne oficjalne pisma rektora oraz innych przedstawicieli władz uczelni do Jakubanisa. Dysponujemy również badaniami nad kołami naukowymi, których członkiem był Jakubanis; wiadomościami o zjazdach filozoficznych i przedrukowanych podczas nich dyskusji, w których uczestniczył.

Wymienione wyżej materiały stanowią więc źródła do rekonstrukcji biografii Jakubanisa, której poświęcona jest pierwsza część niniejszej pracy. Dzięki materiałom nielicznych autorów, którzy wspominali Jakubanisa, oraz materiałom archiwalnym nakreślono ogólny chronologiczny szkic jego drogi życiowej, intelektualnego dojrzewania i rys osobowości.

Literaturę podmiotu stanowią dzieła Jakubanisa z dwóch okresów jego twórczości. Cztery prace tego autora z okresu kijowskiego oraz jego sprawozdanie z wyjazdu zagranicznego do Niemiec i Włoch zostały opublikowane w czasopiśmie „Uniwersitetskie Izwiestija”. Poza tym w archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego znajduje się niepełny rękopis pracy dyplomowej Jakubanisa oraz odbitki jego kijowskich artykułów. W okresie lubelskim Jakubanis publikował recenzje w polskich czasopismach, takich jak „Przegląd Filozoficzny” i „Nauka Polska”. Wspominano o działalności Jakubanisa i jego publikacjach również w czasopiśmie „Prąd: Miesięcznik Społeczny i Literacko-Naukowy”. Powyższe dzieła Jakubanisa są niezbędne do oceny historycznofilozoficznej jego dorobku naukowego, czemu poświęcona jest druga część niniejszej pracy.

Jeśli chodzi o dziedzictwo Jakubanisa, to w obszarze rosyjsko- i ukraińskojęzycznym znany jest on do tej pory przede wszystkim jako autor dzieła poświęconego Empedoklesowi, ponieważ jako pierwszy podjął próbę przetłumaczenia fragmentów tego starożytnego myśliciela na język rosyjski w dwóch formach: prozatorskiej i poetyckiej. Pozostałe prace nie są w obiegu naukowym. W obszarze polskojęzycznym prace Jakubanisa z okresu kijowskiego są częściowo znane, ale właściwie jedynie z tytułów. Recenzje zaś z okresu lubelskiego tego badacza również są mało znane, choć jego recenzja pracy Zbigniewa Jordana omawiana jest w opracowaniach dotyczących badań nad Platonem, np. przez Tomasza Mroza.

Dwie główne części niniejszej pracy uzupełnia zakończenie, bibliografia, składająca się z materiałów archiwalnych i publikowanych, oraz dwa załączniki. Pierwszy załącznik to mapa podróży Jakubanisa, która przedstawia jego życiowe wędrówki w formie wizualnej. Drugi załącznik to wykonany przez autorkę przekład z języka rosyjskiego na polski artykułu Jakubanisa pt. *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*. Wybrano właśnie ten artykuł, ponieważ zawiera odpowiedzi Jakubanisa na pytania metafizyczne, jego rozważania o ówczesnym stanie myśli filozoficznej oraz postulat odrodzenia myśli starożytnej. W trakcie prac nad doktoratem dokonano również przekładu najważniejszej pracy Jakubanisa o Empedoklesie². W taki sposób polski czytelnik ma dostęp do dwóch rosyjskojęzycznych prac tego badacza w tłumaczeniu polskim, które najpełniej charakteryzują go jako historyka filozofii starożytnej oraz znawcę antyku.

Wszystkie cytaty z dzieł obcojęzycznych znajdujące się w niniejszej pracy zostały przełożone na język polski przez autorkę. Dotyczy to przede wszystkim dzieł Jakubanisa z okresu kijowskiego oraz prac innych badaczy publikujących w obcych językach, którzy mieli wpływ na kształtowanie jego myśli. Rękopisy prac Jakubanisa oraz jego różnorodne notatki w języku rosyjskim, polskim oraz ukraińskim odtworzono z największą możliwą dbałością.

Autorka pragnie wyrazić wdzięczność Narodowemu Centrum Nauki oraz opiekunowi naukowemu, dr. hab. T. Mrozowi za możliwość wykonania niniejszej pracy w ramach projektu realizowanego pod jego kierownictwem pt. *Henryk Jakubanis (1879-1949) jako badacz filozofii starożytnej i jej recepcji*³. Najważniejszą źródłową podstawą rozprawy, jak już wspomniano, są materiały archiwalne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Autorka wyraża wdzięczność

² H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*, przekł. i red. M. Sargsyan, A. Habura, wyd. M. Derewiecki, Kęty 2024.

³ Autorka uzyskała środki finansowe w ramach finansowania projektu badawczego z Narodowego Centrum Nauk pt. *Henryk Jakubanis (1879-1949) jako badacz filozofii starożytnej i jej recepcji* (nr 2020/39/O/HS1/01798).

całemu zespołowi Czytelni Zbiorów Specjalnych, w szczególności ówczesnej dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego dr Katarzynie Kołakowskiej za umożliwienie przeprowadzenia kwerendy oraz dr. Lesławowi Łesykowi za pomoc w pozyskaniu materiałów z Archiwum Uniwersyteckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Jako beneficjentka projektu Narodowego Centrum Nauki autorka otrzymała grant Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej na staż naukowy na Uniwersytecie Marcina Lutra w Halle. Podczas współpracy z zespołem Centrum Studiów Polonoznawczych im. Aleksandra Brücknera autorka uzyskała niezwykle cenne rady w pisaniu historycznej części pracy. Za owocną współpracę autorka dziękuje całemu zespołowi oraz dyrektor Centrum, prof. dr Yvonne Kleinmann. Autorka składa również podziękowania dr. Vadymowi Tytarencie za pomoc w odnalezieniu części materiałów archiwalnych Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki, których nie miała możliwości przebadac na miejscu.

Autorka wyraża nadzieję, że uda się jej wnieść pewien wkład do historiografii filozofii polskiej, dodając do jej grona niezasłużenie zapomnianego polskiego historyka filozofii – Henryka Jakubanisa. Niniejsza praca jest próbą opracowania życia i twórczości, na które ta niezwykła postać w pełni zasługuje.

I. BIOGRAFIA HENRYKA JAKUBANISA

Pierwsza część pracy doktorskiej jest poświęcona biografii Henryka Jakubanisa. Autorzy, którzy wspominali Jakubanisa w swoich pracach, określali go jako: historyka filozofii, filologa klasycznego, profesora filozofii greckiej, znawcę filozofii starożytnej. Część biograficzna ma na celu zaprezentowanie kształtowania i rozwoju każdego z tych różnorodnych pól działalności tego polskiego badacza.

Biografię Jakubanisa można podzielić na dwa duże okresy ustanowione cezurą w postaci traktatu ryskiego, który skutkował przeniesieniem się badacza z Kijowa do Lublina. Okresy te były nierozdzielnie związane z otaczającymi go osobami, instytucjami i miejscami pobytu. W pierwszym okresie można wyróżnić jeszcze względnie autonomiczny podokres, na który składały się domowa edukacja Jakubanisa i jego lata gimnazjalne. W Kijowie duży wpływ na ukształtowanie jego osobowości miało otoczenie środowiska profesorskiego i ogólna atmosfera intelektualna. Drugi okres natomiast poświęcony został głównie pracy uniwersyteckiej w Lublinie. Zgodnie z tymi okresami życia Jakubanisa, pierwsza część pracy doktorskiej będzie podzielona na dwa rozdziały: 1) okres rosyjski, przede wszystkim kijowski i 2) polski.

1. OKRES ROSYJSKI

1.1. Dom rodzinny

Przedstawienie okresu rosyjskiego na początku obejmuje dom rodzinny i kształtowanie się polskiej tożsamości narodowej Jakubanisa oraz jego naukę gimnazjalną. Głównymi źródłami, na podstawie których dokonana została rekonstrukcja atmosfery domu rodzinnego Jakubanisa, są materiały archiwalne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz wspomnienia Witolda Klingera.

Henryk Jakubanis urodził się 13 marca 1879⁴ r. w chłopskiej rodzinie⁵, w miasteczku Kulebiaki, powiat ardatowski (dziś rejon ardatowski), w guberni niżnonowogrodzkiej Imperium Rosyjskiego. To miasto znajduje się obecnie w środkowej Rosji, w południowo-zachodniej części obwodu niżnonowogrodzkiego, z ośrodkiem w mieście Niżny Nowogród.

W drugiej połowie XIX w. gubernia niżnonowogrodzka stawała się ośrodkiem fabrycznym⁶. W 1866 r. została w Kulebiakach uruchomiona huta, co uważa się za datę założenia Kulebiackiego Zakładu Górniczego. W 1872 r. zakład ten został sprzedany Towarzystwu Inżynieryjnego Kołomna, na którego czele stali wybitni bracia Amand i Gustav Struve⁷. W 1877 r. zbudowano tam jeden z pierwszych w Imperium Rosyjskim pieców

⁴ Zgodnie z kalendarzem juliańskim: 1.03.1879 r. Taka data podana jest również w *curriculum vitae* Jakubanisa (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), Archiwum Uniwersyteckie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (dalej: AU KUL), sygn. A-23). Natomiast w kenkarcie z czasów niemieckiej okupacji widnieje data 13.03.1879 r. (Dokumenty osobiste z okresu okupacji 1939-1942, Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (dalej: BU KUL), sygn. 2925, k. 107). W dowodzie osobistym zaznaczony jest tylko rok urodzenia – 1879. (Dowód osobisty H.R. Jakubanisa wydany w 1926 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 75). W opracowaniu (M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Jakubanis Henryk Roman*, w: *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Katolicki Uniwersytet Lubelski*, wyd. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2022, s. 167) datę 1.03.1879 r. (starego stylu) poprawnie przeliczono na 13.03.1879 r., ponieważ w okresie od 1800 r. do 1900 r. różnica między kalendarzami juliańskim i gregoriańskim wynosiła 12 dni. W okresie od 1900 r. do 2100 r. – 13 dni (S.I. Selesznikow, *История календаря и хронология*, (*Istorijska kalendarja i chronologija*), (*Historia kalendarza i chronologia*), wyd. Nauka, Moskwa 1970, s. 71). M. Tkaczuk, *Генріх Якубаніс*, (*Henrich Jakubanis*), (*Henryk Jakubanis*), w: *Filosofska dumka v Ukraini: Biobibliohrafičnyi slovnyk*, Kijów 2002, s. 238-239, przelicza datę 13.03.1879 r. na 28.02.1879 według kalendarza juliańskiego. W swoim wcześniejszym artykule zaś M. Tkaczuk, *Генріх Якубаніс як історик філософії*, (*Henrich Jakubanis jak historyk filozofii*), (*Henryk Jakubanis jako historyk filozofii*), „Mandrivec” nr 4, 1999, s. 32, zarówno jak: W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele antyku w Polsce XX wieku*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” t. 28, nr 2, 2018, s. 178 i J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949) Wspomnienie pośmiertne*, „Roczniki Filozoficzne” t. 2/3, 1949-1950, s. 344, błędnie przelicza datę na 14.03.1879 r.

⁵ Zaświadczenie Urzędu Gminy w Poniedzieli (gub. kowieńska) do podania Henryka Jakubanisa o przyjęcie na Uniwersytet Kijowski z 1897 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 14-15. Informacja o przynależności Jakubanisa do warstwy chłopów występuje np. w zaświadczeniu Urzędu Gminy Guberni Kowieńskiej o tym, że chłop – Jakubanis z folwarku Poławień nie ma przeszkód do studiowania na Uniwersytecie Św. Włodzimierza ze strony Gminy i społeczności wiejskiej. Ten dokument Jakubanis otrzymał po ukończeniu gimnazjum w 1897 roku. Archiwalny opis tego dokumentu jako „Opinia z Urzędu Gminy” jest błędny. Klinger w swojej notce (*Jakubanis H.*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław 1962-1964, s. 374) opisuje rodziców Jakubanisa jako „ubogich włościan”.

⁶ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. Jakubanis opisuje miasto jako „huta żelazna Kulebaki”.

⁷ Amand i Gustav Struve byli braćmi polskiego filozofa Henryka Struvego (1840-1912), którego prace były Jakubanisowi znane, gdyż cytował je (np. *Wstęp krytyczny do filozofii*, wyd. trzecie, Warszawa 1903) w jednym ze swoich wczesnych artykułów (H. Jakubanis, *Значення древньої філософії для сучасного міропонимання*, (*Znaczenie drevniej filozofii dla sowniemennogo miroponimania*), (*Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*), „Uniwersitetskie Izwiestija” nr 10, Kijów 1910, s. 17).

martenowskich, a w 1900 r. zakład ten zaliczał się do najbardziej produktywnych przedsiębiorstw guberni⁸.

Rodzice Jakubanisa, Jan i Elżbieta z domu Dawidanis⁹, znaleźli się w Kulebiakach około 1875 r., dokąd przenieśli się z litewskiej Kowieńszczyzny, z osady Potowenis (pow. Wiłkomierz)¹⁰. Najprawdopodobniej przenosiny te związane były z poszukiwaniem pracy. Ojciec Jakubanisa zajmował w jednym z kulebiackich zakładów aż do końca życia skromne stanowisko ekonoma fabrycznego¹¹. Możliwe też, że powody zamieszkania w środkowej Rosji były natury politycznej, ale jednoznacznego potwierdzenia w tej kwestii brak.

Z większą pewnością można mówić o wychowaniu Jakubanisa w szacunku i miłości do polskiej historii i religii katolickiej. Świadczą o tym zachowane notatki przyszłego badacza, dotyczące jego konnej wyprawy z ojcem. Wydarzenie to może wydawać się nieistotne, ale dla młodego Polaka było znamienne i pełne narodowej oraz patriotycznej wymowy. Jakubanis wspominał, że pojechali oni razem konno w: „nieprzejrzone bory i knieje, zwartym pierścieniem okalające hutę żelazną”¹², czyli miejsce jego urodzenia, Kulebiaki. Wycieczka zaś prowadziła dalej: „o kilkanaście wiorst od domu, przy wielkim trakcie, głęboko wciętym we wspaniały mur sosnowy i świerkowy, jak fiord norweski w skale nadbrzeżną położona była duża wieś – cel naszej podróży”¹³. Zatrzymawszy się obok jednego z pagórków, ojciec Jakubanisa na znak szacunku zdjął nakrycie głowy i zalecił synowi uczynić to samo. Ojciec opowiadał: „są to samotne, żadnym krzyżem, ani kamieniem nawet nieodznaczone mogiły francuskie, miejsce spoczynku niedobitków Wielkiej Armii Napoleońskiej, szukającej ratunku w roku 1812”¹⁴. Rozmyślając o Francuzach, ojciec dodał: „nie rodacy wprawdzie, a jednak – nasi, a jednak bracia z ducha, wyznawcy kościoła Rzymskiego”¹⁵. Jakubanis, jak wspominał po wielu latach, słuchał tej opowieści ze ściśniętym sercem i marzył o dniu, w którym będzie

⁸ <http://www.ruspolymet.ru/istoriya-predpriyatiya/> dostęp 15.09.2024.

⁹ W swoim późniejszym artykule (*Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 178) Klinger podaje, najprawdopodobniej przez pomyłkę, nazwisko Matulanis, jako nazwisko panięńskie matki Jakubanisa. M. Przeniosło, M. Przeniosło, (*Jakubanis Henryk Roman*, s. 167), również podają nazwisko Dawidanis. Jakubanis w brudnopisie *curriculum vitae* z marca 1922 r. zanotował nazwisko panięńskie matki jako Dawidanis, co później wykreślił i już nie podawał w wersji drukowanej (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (brudnopis), AU KUL, sygn. A-23).

¹⁰ W. Klinger, *Jakubanis H.*, s. 374.

¹¹ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 178. M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Jakubanis Henryk Roman*, s. 167, wskazują na stanowisko nadzorcy w hucie żelaza ojca Jakubanisa.

¹² Wykłady okolicznościowe z lat 1918-1925, BU KUL, sygn. 2936, k. 198.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, k. 199.

¹⁵ Tamże, k. 200.

mógł dotknąć ojczystej ziemi polskiej¹⁶. Słowa te świadczyły o wyobcowaniu tej polskiej rodziny na środkoworosyjskiej prowincji, gdzie przyszło im żyć.

Tożsamość narodowa Jakubanisa ukształtowała się więc w dzieciństwie. Nie zachowały się materiały, w których znajdowałyby się urzędowe deklaracje o narodowości badacza, lecz tylko o jego przynależności do kościoła rzymskokatolickiego¹⁷. W jednym ze wspomnień o nim scharakteryzowano jego pochodzenie narodowe następująco: „Urodzony w guberni niżnonowogrodzkiej, z pochodzenia Litwin, H. Jakubanis wychował się w rodzinie, która zawsze skłaniała się ku językowi i kulturze polskiej”¹⁸. Klinger również określał rodziców Jakubanisa i jego samego jako Litwinów z pochodzenia, w których domu panowała polska kultura i mowa, najwyraźniej dzięki matce Jakubanisa. Językiem litewskim zaś ten badacz nie władał¹⁹. Późniejsi pisali o tym, że wywodził się Jakubanis ze spolszczonej rodziny litewskiej²⁰. Między polską a litewską tożsamością w tych czasach granice były płynne, mianem „Litwinów” określano Polaków z Litwy, gdzie duża liczba mieszkańców była Polakami. Jakubanis od dzieciństwa mówił i pisał w języku polskim. Marzył o dniu, kiedy będzie w swojej ojczyźnie, którą była dla niego Polska²¹. Można więc stwierdzić, że Jakubanis wywodził się z polskiej rodziny pochodzącej z Litwy.

1.2. Gimnazjum

Skromne warunki bytowe panujące w Kulebiakach sprawiały, że większość ludzi była tam skazana na pracę w fabrykach i kombinatach. Jakubanisa jednak spotkał inny los. Przy wsparciu rodziców udało mu się wyjechać na studia do gimnazjum klasycznego w Jełatmie –

¹⁶ Tamże, k. 197-202.

¹⁷ Dowód osobisty H. R. Jakubanisa wydany w 1926 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 75. Przynależność do państwa polskiego stwierdzona została na podstawie wyciągu z ksiąg ludności stałej w Lublinie.

¹⁸ W. W. Burięgi, M. L. Tkaczuk, *Воспоминания Екатерины Петровны Кудрявцевой о ее отце, бывшем профессоре Киевской духовной академии Петре Павловиче Кудрявцеве* (*Wspomniania Jekatieriny Pietrowny Kudriawcewej o jej otce, byłym profesorze Kijowskiej Akademii Duchownej*), „Trudy Kyjiwśkoj Duchownoj Akademiji” nr 27, 2017, s. 197, przyp. 67.

¹⁹ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 178.

²⁰ S. Janeczek, *Jakubanis H.*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, wyd. Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 541. M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Jakubanis Henryk Roman*, s. 167, opisują rodzinę Jakubanisa jako „spolonizowaną rodzinę pochodzenia litewskiego”. Pastuszka, (*Wspomnienia o Katolickim Uniwersytecie Lubelskim z lat 1934-1939*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 126) pisze, że Jakubanis „był z pochodzenia Litwinem, ale uważał się za Polaka”.

²¹ Wykłady okolicznościowe z lat 1918-1925, BU KUL, sygn. 2936, k. 200.

najbardziej rozwiniętym ośrodku guberni tambowskiej. Obecnie Jełatma to prowincjonalne miasteczko w północno-wschodniej części obwodu riazańskiego. Męskie czteroletnie gimnazjum w Jełatmie zostało założone w 1873 r., w tym czasie w całym Imperium Rosyjskim istniało tylko pięć instytucji tego typu w: Moskwie, Petersburgu, Odessie i Woroneżu. Rok po otwarciu gimnazjum wprowadzono tam system sześcioklasowy, a w 1881 r. – ośmioklasowy, w którym już pobierał nauki Jakubanis. W gimnazjum uczyły się dzieci miejscowej arystokracji, urzędników, duchowieństwa oraz w mniejszym stopniu dzieci chłopów. Warunkiem przyjęcia do gimnazjum było ukończenie szkoły podstawowej lub zdanie egzaminów wstępnych²². Nie zachowało się świadectwo ukończenia szkoły przez Jakubanisa, być może więc pobierał pierwsze nauki w domu²³, co oznacza, że dostał się do gimnazjum po pomyślnym zdaniu egzaminów.

Nauka w gimnazjum była płatna, dlatego rodzice Jakubanisa, chcąc dać synowi wykształcenie, mogli spełnić to pragnienie jedynie „za cenę dużych ofiar materialnych”²⁴. Gimnazjum było wysoko cenioną szkołą o ścisłym rygorze. Uczniom, podobnie jak wojskowym, zabraniano trzymania rąk w kieszeniach, wychodzenia w cywilnych ubraniach, obowiązkowe było noszenie mundurów gimnazjalnych. Podczas zajęć zaznajamiano uczniów z dziełami klasyków literatury rosyjskiej i europejskiej, nauczano także języków obcych: starożytnej greki, łaciny, niemieckiego i francuskiego. Dużo uwagi poświęcano nie tylko rozwojowi uczniów w zakresie nauk, ale kładziono też nacisk na edukację kulturalną, etyczną i moralną²⁵. Nauczycielem fizyki i matematyki Jakubanisa najprawdopodobniej był Franz Gustawowicz Belke²⁶, Polak z pochodzenia. W gimnazjum pracowali również jego synowie: Bronisław nauczał języka francuskiego, Adrian – historii i rysunku, a Witold – fizyki. Języka rosyjskiego i łaciny uczył zaś wybitny filolog, Boris Iosifowicz Gwoźdźkow. Jako nauczyciel cieszył się zasłużonym szacunkiem i miłością swoich uczniów nie tylko z powodu wysokiego profesjonalizmu, ale także wyrozumiałości i serdecznego do nich stosunku²⁷.

²² <http://www.elatma2008.narod.ru/E21.htm> dostęp 15.09.2024.

²³ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)*..., s. 344.

²⁴ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele*..., s. 179.

²⁵ <http://www.elatma2008.narod.ru/E21.htm> dostęp 15.09.2024.

²⁶ Najprawdopodobniej był synem Gustawa Belke (1810-1873) – polskiego przyrodnika, zoologa, badacza przyrody Podola. W. Klinger (*Dwaj zapomniani krzewiciele*..., s. 179) wskazuje na to, że F. Belke był nauczycielem łaciny, który przeciwdziałał wpływow rusyfikacji w gimnazjum. Oprócz zajęć gimnazjalnych Belke udzielał dodatkowo Jakubanisowi w ciągu kilku lat lekcji języka polskiego i literatury polskiej.

²⁷ <http://www.elatma2008.narod.ru/E21.htm> dostęp 15.09.2024.

Z okresu nauki gimnazjalnej Jakubanis zachował się dziennik, prowadzony przez niego podczas wakacji w 1896 r., od maja do września. Siedemnastoletni wówczas Jakubanis przygotowywał się do ostatniego roku nauki gimnazjalnej. W dzienniku znajdują się różne wpisy w języku łacińskim, słowniczek greckich słów z ich wyjaśnieniami w języku rosyjskim oraz ćwiczenia z kaligrafii. Wśród zanotowanych słów znajdują się również różne pojęcia greckie, jak np. τὰ ὄντα, które Jakubanis wyjaśniał na własny użytek, odwołując się do Arystotelesa, jako istniejące rzeczy i przedmioty. Dziennik ten jest świadectwem wczesnych filozoficznych zainteresowań Jakubanis, ukierunkowanych na filozofię grecką, jego pasji do pisania i humanistycznego zacięcia. Z notatek wynika również, że Jakubanis dawał korepetycje uczniom i uczennicom z młodszych klas. Poza tym, w notatkach znajdują się ogólne przemyślenia w większości w języku polskim. „Oto i maj przeminął, a w sercu dawne pustki”²⁸, pisał Jakubanis rozmyślając o miłości. Będąc zmuszonym przez matkę do odłożenia pisania na kolejny dzień, pożegnał się słowami: „Vale ostatni majowy wieczorku, *vale et ultimum vale!*”²⁹ Notki te stanowią świadectwo, że Jakubanis myślał po polsku, był to jego język najbliższy i najważniejszy – mimo że pobierał nauki w języku rosyjskim. Widoczne jest także żywe zainteresowanie młodego Jakubanis światem klasycznego antyku i jego językami.

W 1897 r., mając osiemnaście lat, Jakubanis ukończył swój okres gimnazjalny z bardzo dobrymi wynikami, ze złotym medalem³⁰. Na świadectwie ukończenia gimnazjum ucznia VIII klasy znajdują się oceny Jakubanis z następujących przedmiotów: język rosyjski, logika, łacina, greka, matematyka, fizyka, geografia z astronomią, historia, język niemiecki, język francuski, gimnastyka oraz zachowanie. Większość stanowią oceny bardzo dobre – piątki, chociaż z fizyki i matematyki w pojedynczych semestrach uczeń otrzymywał pięć z minusem, i jedyną czwórkę z gimnastyki. Już od wczesnych lat przejawiała się więc fizyczna słabość Jakubanis, przez którą będzie musiał opuszczać zajęcia uniwersyteckie, i która będzie prześladować go przez całe życie. Jednak nie przeszkodziło mu to w zdobyciu pierwszego miejsca w postępach w nauce wśród 37 uczniów jego klasy³¹.

Po ukończeniu gimnazjum zaczyna się kijowski okres nauki Jakubanis. Rodzice Jakubanis, widząc osiągnięcia syna, postanowili skierować go na dalsze studia na Uniwersytet Kijowski św. Włodzimierza. Trudno znaleźć konkretne przyczyny, dla których wybór padł na

²⁸ Materiały biograficzne, dziennik 11.05-09.09.1896, BU KUL, sygn. 2925, k. 9.

²⁹ Tamże.

³⁰ Akta osobowe Henryka Jakubanis, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 179.

³¹ Świadectwo ukończenia gimnazjum 1897 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 12-13.

ten uniwersytet. Nie chodziło raczej o geograficzną bliskość, wówczas bowiem zostałyby wybrane Moskwa albo Petersburg ze swoimi wiodącymi uczelniami. Jedynym wiarygodnym wyjaśnieniem może być dążenie rodziców Jakubanisa, aby ich syn był bliżej polskiej kultury. Myśleli zapewne, że w Kijowie „synowi łatwiej będzie o towarzystwo polskie”³². Słusznie, gdyż dzieje Uniwersytetu Kijowskiego były ściśle związane z losami Polaków.

W taki sposób zakończył się okres obejmujący rodzinny dom w Kulebiakach i gimnazjum w Jełatmie, który ukształtował tożsamość Jakubanisa i jego humanistyczne zacięcie, ukierunkowane na filozofię starożytną, które rozwijał dalej w Kijowie.

1.3. Uniwersytet Kijowski – powstanie

W niniejszym podrozdziale historia Henryka Jakubanisa przenosi się do Kijowa. Zostanie tu przedstawiony zarys historii powstania Uniwersytetu Kijowskiego, historia filozofii oraz historia historiografii filozofii na tym uniwersytecie. Omówiona zostanie także postać Aleksieja Gilarowa, studia i początki pracy nauczycielskiej Jakubanisa, jego stypendium zagraniczne oraz praca wykładowcy. Głównymi źródłami dla zrekonstruowania tego okresu są materiały archiwalne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: *curriculum vitae*, zeszyty, notatki, podania itd. Autorzy, którzy piszą o tej części biografii Jakubanisa to głównie: W. Klinger, J. Pastuszka, P. Żukowski oraz inni z grona uczennic i uczniów samego badacza. Sprawy uniwersyteckie są głównie opisane za pomocą literatury ukraińskojęzycznej, w której prace M. Tkaczuk mają pierwszorzędne znaczenie.

Już samo powstanie Uniwersytetu Kijowskiego związane jest z dziejami Polski. W 1803 r. car Aleksander I stworzył z ośmiu guberni Litwy i Rusi jeden okręg naukowy, wileński. Spowodowało to przeniesienie szkolnictwa Wołynia, Podola i Kijowszczyzny pod kierownictwo Uniwersytetu Wileńskiego, gdzie zachowano polski język nauczania. Wizytatorem dla szkół Rusi został słynny historyk, prawnik i działacz społeczny Tadeusz Czacki³³, rodem z Wołynia. Pod kierownictwem Czackiego zgromadzono znaczne fundusze i utworzono w Krzemieńcu słynne liceum, które wykształciło liczne zastępy młodych ludzi, którzy dobrze przysłużyli się kulturze polskiej. Po pokonaniu Napoleona w 1812 r. Aleksander

³² W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 179.

³³ Tadeusz Czacki (1765-1813) – polski działacz oświatowy, pedagog, historyk; członek Komisji Edukacji Narodowej, współzałożyciel Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, główny twórca i organizator Liceum Krzemienieckiego, wizytator szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej.

I zaczął politykę rusyfikacji. W tym celu zmodyfikowano strukturę wileńskiego okręgu naukowego. W 1818 r. oderwano od tego okręgu gubernię Kijowską i włączono ją do okręgu z siedzibą w Charkowie. W taki sposób szkolnictwo w Kijowie przeszło pod wzorce rosyjskie. W 1830 r. zniesiono naukę języka polskiego jako osobnego przedmiotu w szkołach Kijowszczyzny. Pomędzy 1818-1832 r. szkolnictwo polskie na Rusi, organizowane od 1803 r., zostało zniszczone³⁴.

Historia powstania Uniwersytetu Kijowskiego była złożona i długa. W 1803 r. Kijów był jednym z miast, w których planowano otwarcie uniwersytetu. Dopiero po Powstaniu Listopadowym w Królestwie Polskim w 1830 r. po raz kolejny została poruszona kwestia Uniwersytetu Kijowskiego. Po stłumieniu powstania rządy carskie zmieniły swoją politykę w stosunku do Ukrainy Prawobrzeżnej: organizowano represje wobec powstańców, zamykano szkoły, gdzie wykładano po polsku. W tym czasie zostało zlikwidowane Liceum Krzemienieckie w 1831 r. oraz Uniwersytet Wileński w 1832 r.³⁵. 8 listopada 1833 r. pojawił się nakaz przeniesienia zlikwidowanego w 1831 r. Liceum Wołyńskiego z Krzemieńca do Kijowa i przekształcenia go w instytucję szkolnictwa wyższego. Otwarcie uczelni nastąpiło 15 lipca 1834 r. Od 1844 r. uczelnia stała się znana jako Imperatorski Uniwersytet św. Włodzimierza³⁶.

Jegor Fiedorowicz von Bradke³⁷ w grudniu 1832 r. został mianowany kuratorem Kijowskiego okręgu naukowego. Zajmował się między innymi przeniesieniem Liceum Krzemienieckiego do Kijowa i organizacją na jego bazie uniwersytetu. Von Bradke we wspomnieniach pisze o tym następująco: „Udało mi się wynająć trzy prywatne, dobre, kamienne domy; w jednym z nich mieściły się sale wykładowe, aula i całe wyposażenie urzędowe; a w pozostałych dwóch – przywiezione z Krzemieńca gabinety wraz z biblioteką”³⁸. Liceum Krzemienieckie przed likwidacją i przeniesieniem zbiorów bibliotecznych i innych

³⁴ W. Wielhorski, *Ziemia Ukrainie Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, „Pamiętnik Kijowski” t. 1, 1959, Londyn, s. 72-73.

³⁵ G. Wołynka, R. Mozgowa, *У витоків вищої педагогічної освіти Київщини, (U wytoków wyszczoji pedahohicznej oswity Kyjiwszczyny), (U początków wyższego szkolnictwa pedagogicznego na Kijowszczyźnie)*, „Pamjat’ stolit’” nr 2, 2005, s. 22.

³⁶ W.F. Pustarnakow, *Университетская философия в России. Идеи. Персоналии. Основные центры, (Uniwersitietskaja filosofija w Rossii. Idiei. Piersonalii. Osnownyje centry), (Filozofia uniwersytecka w Rosji. Idee. Osoby. Główne ośrodki)*, wyd. Rosyjskiego Chryścijańskiego Humanistycznego Instytutu, Petersburg 2003, s. 102.

³⁷ Jegor Fiedorowicz von Bradke (1796-1862) – senator, kurator okręgów naukowych w Kijowie i Dorpacie.

³⁸ J.F. Bradke, *Автобиографические записки, (Awtobiograficzieskie zapiski), (Notatki autobiograficzne)*, „Russkij Archiw” nr 3, 1875, s. 277.

pomocy naukowych do Kijowa, miało za główny cel zapewnienie dzieciom arystokracji odpowiedniego wykształcenia i wychowanie młodzieży w szacunku do rosyjskiego imperatora, ale z zachowaniem polskiej narodowości³⁹. Zespół nauczycielski wyznawał koncepcję patriotyzmu, która głosiła, że: „Najwłaściwszym dowodem miłości ojczyzny jest solidne nowoczesne wykształcenie, które pozwoli młodemu pokoleniu dźwignąć społeczeństwo polskie na wyższy poziom cywilizacyjny”⁴⁰. Większa część wykładowców z Liceum przeniosła się następnie do Uniwersytetu Kijowskiego, resztę kadry tworzyli najlepsi docenci z innych uniwersytetów Imperium⁴¹. Dla przykładu – w 1834 r. na uniwersytecie powołano siedemnastu profesorów z zamkniętego Liceum Krzemienieckiego i dwóch profesorów z Uniwersytetu Wileńskiego⁴². Być może, czując więzi z rodzinną Litwą i znając krzemienieckie i wileńskie korzenie Uniwersytetu Kijowskiego, rodzice Jakubanis zdecydowali o posłaniu syna do Kijowa. W ten sposób, pozostając w Rosji, Jakubanis był bliżej polskich tradycji szkolnictwa wyższego.

Uniwersytet Kijowski zawsze znajdował się pod kontrolą rządu ze względu na historyczne związki z Polską. Sytuacja polityczna w Królestwie Polskim i Powstanie Styczniowe 1863-1864 r. spowodowały wydanie licznych nakazów, które nie pozwalały Polakom pracować na uczelniach wyższych⁴³. Zaczęto likwidację szkolnictwa polskiego na Rusi, które zastąpiło wychowanie rodzinne, domowe, potajemne organizacje samokształceniowe wśród uczniów szkół średnich oraz wśród studentów Uniwersytetu Kijowskiego⁴⁴. Rewolucja rosyjska 1905 r. była powodem powstania lepszych warunków do pracy Polaków na Uniwersytecie Kijowskim, kiedy znacznie usunięto stawiane przed nimi bariery. Spowodowało to również zwiększenie liczby studentów polskich w Kijowie⁴⁵, których w porównaniu z innymi uczelniami Rosji w okresie 1887-1907 było najwięcej⁴⁶. Ogólna liczba

³⁹ Tamże, s. 273.

⁴⁰ R. Przybylski, *Krzemieniec. Opowieści o rozsądku zwyciężonych*, wyd. Sic!, Warszawa 2003, s. 156.

⁴¹ J.F. Bradke, *Автобиографические записки...*, s. 277-278.

⁴² W. Wielhorski, *Ziemia Ukrainie Rzeczypospolitej...*, s. 73.

⁴³ A. Bazhenova, *Scholarly Activity of Polish Researchers in Humanities in Kiev, Kharkov and Novorossiya Imperial Universities*, „Vestnik of Saint Petersburg University” t. 64/1, 2019, s. 73.

⁴⁴ W. Wielhorski, *Ziemia Ukrainie Rzeczypospolitej...*, s. 85.

⁴⁵ J. Różewicz, *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725-1918)*, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984, s. 229.

⁴⁶ Według statystyki wyznań religijnych studentów w rosyjskich uczelniach w okresie 1887-1907 przedstawionej przez J. Schiller (*Universitas rossica. Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863-1917*, wyd. Instytut Historii Nauki PAN, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008, s. 380) wynika, że najwięcej katolików w całym okresie było na Uniwersytecie Kijowskim.

Polaków w Kijowie w latach 1897-1909 niemal potraja się, wzrastając z 17 tys. do 44 tys.⁴⁷, więc w Kijowie Jakubanis rzeczywiście miał możliwość być bliżej polskiej kultury.

1.4. Historiografia filozofii na Uniwersytecie Kijowskim

Na początku Uniwersytet Kijowski miał dwa wydziały: Wydział Filozoficzny i Wydział Prawa⁴⁸. Wydział Filozoficzny składał się z różnych katedr, które podzielone były na dwa oddziały: Historyczno-Filologiczny i Fizyczno-Matematyczny. Pierwszy oddział obejmował katedry: 1) filozofii, 2) literatury greckiej i starożytności, 3) literatury rzymskiej i starożytności, 4) literatury rosyjskiej, 5) historii światowej i rosyjskiej oraz statystyki. Drugi zaś obejmował katedry: 1) matematyki czystej i stosowanej, 2) astronomii, 3) fizyki i geografii fizycznej, 4) chemii, 5) mineralogii i geologii, 6) botaniki, 7) zoologii, 8) technologii, rolnictwa, leśnictwa i architektury⁴⁹. Taka różnorodność przedmiotów podlegających pod jeden wydział hamowała naukę i utrudniała profesjonalne wykształcenie studentów. Ponadto: „przedmioty filozoficzne wykładano jako ogólnokształcące i pozbawione wszelkiego profesjonalnego znaczenia: to znaczy wykształceniem »filozofów« nie zajmowano się szczególnie, jednak historia filozofii i logika były przedmiotami obowiązkowymi dla wszystkich studentów uniwersytetu”⁵⁰.

Pod koniec lat 40. XIX w. w strukturze Uniwersytetu św. Włodzimierza istniały już cztery wydziały: Prawa, Medycyny (od 1841 r.), Historyczno-Filologiczny i Fizyczno-Matematyczny, które powstały w wyniku reorganizacji Wydziału Filozoficznego w 1848 r. W 1850 r. wydziały filozoficzne zostały zlikwidowane w całym Imperium Rosyjskim. Katedra Filozofii razem z innymi stała się częścią Wydziału Historyczno-Filologicznego. W 1863 r. zgodnie z Ustawą Uniwersytecką⁵¹ Katedra Filozofii należała do oddziału klasycznego (czyli do filologii

⁴⁷ W. Wielhorski, *Ziemie Ukrainne Rzeczypospolitej...*, s. 83.

⁴⁸ I. Walawko, *Історія кафедри філософії Університету св. Володимира в контексті європейської інтелектуальної традиції*, (*Istorijska kafedry filosofii Uniwersytetu św. Wołodymyra w kontekście europejskiej intelektualnej tradycji*), (*Historia Katedry Filozofii Uniwersytetu Św. Włodzimierza w kontekście europejskiej tradycji intelektualnej*), „Ukrainoznawczyj almanach” nr 17, 2014, s. 120. Por.: G. Wołynka, R. Mozgowa, *У витоків вищої...*, s. 24. Wołynka i Mozgowa błędnie wskazują, że istniał jedynie Wydział Filozoficzny.

⁴⁹ G. Wołynka, R. Mozgowa, *У витоків вищої...*, s. 24.

⁵⁰ I. Walawko, *Історія кафедри філософії...*, s. 120.

⁵¹ Ustawa Uniwersytecka – akt prawny Imperium Rosyjskiego, który określał strukturę i system edukacyjny na uniwersytetach. Przyjęto pięć takich Ustaw w: 1755 r., 1804 r., 1835 r., 1863 r., 1884 r. S.W. Roźdiestwienskijskij, *Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902*, (*Istoriczeskij obzor diejatielnosti Ministierstwa narodnogo proswieszczenija. 1802-1902*), (*Przegląd historyczny działalności Ministerstwa Oświaty Narodowej. 1802-1902*), wyd. Gosudarstwienaja tipografija, Petersburg 1902, s. 7, 56-57, 224, 416, 615, 616.

klasycznej) Wydziału Historyczno-Filologicznego (oprócz oddziału klasycznego znajdowały się tam również słowiańsko-rosyjski i historyczny). Oddział klasyczny, zaczynając od lat 60. XIX w., zajmował się profesjonalnym kształceniem w dziedzinie filozofii. Taka struktura uniwersytecka na Uniwersytecie Kijowskim pozostawała do zreformowania uczelni w 1920 r. i przekształcenia jej w Wyższy Instytut Narodowej Oświaty⁵².

Kijów był wówczas jednym z najważniejszych ośrodków nauk historycznych i filozoficznych w całym Imperium Rosyjskim. W XVIII w. główne znaczenie w rozwoju kultury filozoficznej w Rosji miały dwie Akademie Duchowne – w Kijowie i Moskwie. Na tych uczelniach ukształtowała się pewna tradycja filozoficzna, bazująca głównie na filozofii Europy Zachodniej okresu średniowiecza i dogmatach ortodoksyjnych⁵³. W Akademii Duchownych zgodnie z Ustawą szczególną uwagę zwracano na filozofię Platona, jako filozofię prawdziwą. Takie podejście ukształtowało pewną tradycję filozofii religijnej, jako syntezy platonizmu i chrześcijaństwa, która stała się „jedną z istotnych cech konstrukcji filozoficznych najważniejszych myślicieli krajowych”⁵⁴. Specyfika rozwoju filozofii na Uniwersytecie Kijowskim związana była z Kijowską Akademią Duchowną, której absolwenci przez szereg lat wykładali filozofię na uniwersytecie.

Pierwszym profesorem filozofii i kierującym Katedrą Filozofii w 1834 r. był Orest Nowicki⁵⁵ – magister teologii i filologii. Nowicki prowadził zajęcia z psychologii, logiki i filozofii starożytnej. Asystentem Nowickiego w latach 1839-1844 był magister Kijowskiej Akademii Duchownej – Piotr Awsienjew⁵⁶. Awsienjew wykładał historię filozofii nowożytnej i moralnej, gdzie skupiał się przede wszystkim na niemieckiej psychologii szkoły Schellingańskiej. W 1845 r. jeszcze jeden absolwent akademii zaczął swoją działalność

⁵² M. Tkaczuk, *Як вивчали історію філософії в Університеті Св. Володимира*, (*Jak wywczaly istoriju filosofii w Uniwersytecie Sw. Wolodymyra*), (*Jak studiowano historię filozofii na Uniwersytecie św. Włodzimierza*), „Magisterium”, cykl „Istoryko-filosofskii studii” nr 13, 2004, s. 65.

⁵³ W. Zieńkowski, *История русской философии*, (*Istorija russoj filosofii*), (*Historia filozofii rosyjskiej*), wyd. Akademieskij Projekt, Raritet, Moskwa 2001, s. 291.

⁵⁴ A. Ticholaz, *Філософія в Київській духовній академії*, (*Filosofija w Kyjiwskij duchownij akademiji*), (*Filozofia w Kijowskiej Akademii Duchownej*), w: *Kyjiw w istoriji filosofiji Ukrajiny*, wyd. KM Academia, Kijów 2000, s. 138.

⁵⁵ Orest Markowicz Nowicki (1806-1884) – rosyjski filozof, pisarz, psycholog, historyk niemieckiej filozofii klasycznej, przewodniczący kijowskiej komisji cenzury, profesor i dziekan Wydziału Historyczno-Filologicznego Uniwersytetu Kijowskiego św. Włodzimierza.

⁵⁶ Piotr Siemionowicz Awsienjew (1810-1852) – rosyjski filozof, w swoich poglądach bliski był Schellingowi; w swoich badaniach przede wszystkim skupiał się na kwestii nadzmysłowego.

w ramach Katedry Filozofii na Uniwersytecie Kijowskim – Sylwester Gogocki⁵⁷, który wykładał historię filozofii, psychologię i pedagogikę. Pierwsi profesorowie filozofii Uniwersytetu Kijowskiego dużo uwagi poświęcali nowoczesnej filozofii niemieckiej, europejskiej tradycji idealizmu, zaznajamiali studentów z dziełami I. Kanta, J. Fichtego, F. Schellinga, G. Hegla, F. Jacobiego⁵⁸. Sposób nauczania filozofii na uczelniach Imperium Rosyjskiego miał pewne cechy wspólne, tak np. w dziedzinie historii filozofii głównymi podręcznikami były dzieła niemieckich badaczy: E. Zeller, A. Schwegler, F. Ueberweg, K. Fischera, W. Windelbanda, R. Falckenberga i innych. Polecano również studentom prace autorów francuskich: A. Fouillée'go i P. Janet. W logice sprawy miały się podobnie, odwoływano się do podręczników niemieckich, angielskich J.S. Milla i W.S. Jevonsa, jak również krajowych: M. Władisławlewa, M. Troickiego, M. Karinskiego, N. Lange⁵⁹. W ten sposób, na przełomie XIX-XX w. zaczyna się rozwój filozofii akademickiej w Kijowie.

Pierwsze gruntowne próby refleksji nad teorią i metodologią historii filozofii w Imperium Rosyjskim wiążą się właśnie z nazwiskami kijowskich profesorów: Nowickiego, Awsienjewa i Gogockiego. Profesorowie, mając możliwość działania w bardziej otwartej atmosferze uniwersyteckiej, niż miało to miejsce w Akademii Duchownej, wykładali filozofię na poziomie profesjonalnym, przygotowali wiele artykułów, monografii i podręczników⁶⁰. Rozpoczęte przez tych myślicieli tradycje analizy filozoficznych źródeł i dokładne studiowanie tekstów filozoficznych kontynuował i rozwijał między innymi profesor Aleksiej Nikiticz Gilarow⁶¹.

Gilarow był wybitnym historykiem filozofii starożytnej, teoretykiem i metodologiem historii filozofii i opiekunem naukowym wielu studentów, między innymi Jakubanisa. W 1887 r. Gilarow zaczął kierować Katedrą Filozofii, gdzie pracował przez następne trzydzieści lat. Przez pierwsze pięć lat swojej pracy Gilarow był jedynym wykładowcą przedmiotów filozoficznych, prowadził różne zajęcia, jednak centrum jego zainteresowań była zawsze historia filozofii⁶². Zaczynając od 1892 r. stypendysta profesorski Uniwersytetu

⁵⁷ Sylwester Sylwestrowicz Gogocki (1813-1889) – filozof, historyk filozofii, przedstawiciel kijowskiej duchowo-akademickiej szkoły filozoficznej; magister teologii, doktor filozofii i filologii.

⁵⁸ I. Walawko, *Історія кафедри філософії...*, s. 120-121.

⁵⁹ W.F. Pustarnakow, *Университетская философия в России...*, s. 167.

⁶⁰ M. Tkaczuk, *Університет Св. Володимира в історії вітчизняної філософської освіти*, (*Uniwersytet Św. Włodzimierza w historii ukraińskiej edukacji filozoficznej*), w: *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність*, Narodowy Uniwersytet „Akademia Kijowsko-Mohylańska”, wyd. NaUKMA, Kijów 2011, s. 131.

⁶¹ M. Tkaczuk, *Генріх Якубаніс як...*, s. 33.

⁶² I. Walawko, *Історія кафедри філософії...*, s. 121.

Moskiewskiego, docent prywatny, Gieorgij Czełpanow⁶³, zaczął swoją pracę na Uniwersytecie Kijowskim, gdzie wykładał logikę i psychologię. W tym czasie Gilarow skupił się już wyłącznie na historii filozofii, którą wykładał sześć godzin w tygodniu. Zajęcia seminaryjne poświęcone były analizie fragmentów przedsokratyków, dialogów Platona *Uczta* i *Państwo*, Arystotelesa *Metafizyce*, filozofii Kanta, dziełom Hartmanna i Schopenhauera. Gilarow dużo uwagi poświęcał analizie źródłowej, aby rozwijać u studentów myślenie krytyczne, umiejętność formułowania i wyrażania własnych myśli⁶⁴. Taką metodę prowadzenia zajęć Gilarow z kolei odziedziczył od swojego opiekuna naukowego, Nikołaja Grota⁶⁵. W roku akademickim 1866/1867 Grot prowadził na Uniwersytecie Moskiewskim zajęcia z filozofii Platona i Arystotelesa, bazując na dziełach E. Zeller'a i G. Teichmüllera jak również jego własnych, natomiast w 1888 r. – na opracowaniach A. Fouillée'go, G. Beierle'go, G. Hinzego, C. Wenziga i innych⁶⁶.

Na Uniwersytecie Kijowskim, mimo ograniczeń kadrowych, udało się, w przeciwieństwie do innych uczelni Imperium Rosyjskiego, zorganizować specjalizację w dziedzinie filozofii. Do 1905 r. wszystkie zajęcia prowadzili Gilarow i Czełpanow, w 1906 r. Czełpanow wrócił do Moskwy i trud organizowania specjalizacji filozoficznej wziął na siebie Gilarow. Studenci Wydziału Historyczno-Filologicznego mogli wybrać jedną z dziesięciu specjalizacji, wśród których na pierwszym miejscu figurowała *filozofia*. Studia dla wszystkich tych dziesięciu specjalizacji odbywały się w ramach jednego z trzech oddziałów Wydziału Historyczno-Filologicznego: klasycznego, słowiańsko-rosyjskiego, historycznego⁶⁷.

1.5. Aleksiej Gilarow

Aleksiej Nikiticz Gilarow urodził się w Moskwie w 1856 r., gdzie uczył się w gimnazjum,

⁶³ Gieorgij Iwanowicz Czełpanow (1862-1936) – rosyjski filozof, logik i psycholog; w maju 1897 r. otrzymał stopień profesora nadzwyczajnego na Uniwersytecie Kijowskim, kierował Katedrą Filozofii do 1906 r.; w lipcu 1904 r. został zatwierdzony jako profesor zwyczajny. Od 1897 r. Czełpanow kierował także Seminarium Psychologicznym na Uniwersytecie Kijowskim. Jego praca magisterska miała tytuł: „Problem percepcji przestrzeni w związku z doktryną o aprioryczności i wrodzoności”, praca doktorska: „Przedstawienie przestrzeni z punktu widzenia epistemologii”.

⁶⁴ I. Walawko, *Історія кафедри філософії...*, s. 121.

⁶⁵ Nikołaj Jakowlewicz Grot (1852-1899) – rosyjski filozof i psycholog, profesor Imperatorskiego Uniwersytetu Moskiewskiego.

⁶⁶ W.F. Pustarnakow, *Университетская философия в России...*, s. 164.

⁶⁷ A.T. Pawłow, *Философское образование в Российской империи, (Filosofskoje obrazowanije w Rossijskoj imperii), (Studia filozoficzne w Imperium Rosyjskim)*, „Wiestnik Russkoj Christianskoj Gumanitarnoj Akademii”, t. 17, nr 2, 2016, s. 171.

a w 1876 r. rozpoczął studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym Imperatorskiego Uniwersytetu Moskiewskiego. Po zakończeniu studiów w 1880 r. pozostał na katedrze historii filozofii w celu zdobycia stopnia profesorskiego. W 1884 r. otrzymał stopień magistra i stanowisko docenta prywatnego. Kolejne dwa lata prowadził wykłady poświęcone filozofii Platona i Arystotelesa⁶⁸. Z planu zajęć filozofii Uniwersytetu Moskiewskiego wynika, że docent prywatny Gilarow prowadził zajęcia, na których omawiał dialogi Platona *Sofista* i *Fedon* w oryginale z komentarzami filozoficznym i filologicznym; podobnie *Etykę nikomachejską* Arystotelesa oraz wstępny zarys historii doktryn moralnych, a także dzieło *O naturze wszechrzeczy* Lukrecjusza⁶⁹.

Owocnym i przełomowym w życiu Gilarowa był rok 1887, w którym została opublikowana jego pierwsza książka, którą przygotowywał ponad dziesięć lat: *Platonizm jako podstawa współczesnego światopoglądu w związku z kwestią zadań i losu filozofii*⁷⁰. W tym czasie przeprowadził się do Kijowa, gdzie zaczął wykładać na Uniwersytecie św. Włodzimierza. Podczas pracy w Kijowie w latach 1887-1921 Gilarow prowadził na Wydziale Historyczno-Filologicznym kursy z historii filozofii starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej, a także odrębne kursy poświęcone filozofii Platona, Arystotelesa, B. Spinozy, D. Hume'a, I. Kanta, A. Schopenhauera i N. Hartmanna⁷¹.

Ponadto, w różnych okresach, Gilarow prowadził na Uniwersytecie Kijowskim wykład pt. *Filozofia światła i radości*⁷², podczas którego przedstawiał własne poglądy filozoficzne. Gilarow był zwolennikiem „synechologii”, jej podstawą była dla niego mnogość, która jest w jedności: „Wszystko w jednym i jedno we wszystkim, rozdrobnione w jednym, i jedno w rozdrobnionym – oto jedyny akceptowalny punkt widzenia na wszechświat”⁷³ – mówił Gilarow. Zgodnie z synechologią wszystko znajduje się w genetycznym związku, a wszechświat interpretowany jest jako „uduchowiony organizm” – żywy system. Taki pogląd Gilarow stosował również w swojej metodologii historycznofilozoficznej dla opisu życia i

⁶⁸ M. Tkaczuk, *Філософія світла і радості: Олексій Гіларов*, (*Filosofiia svitla i radosti: Oleksii Giliarov*), (*Filozofia światła i radości: Aleksiej Gilarow*), wyd. Ukraiński tsentr dukhovnoi kultury, Kijów 1997, s. 6-7.

⁶⁹ W.F. Pustarnakow, *Университетская философия в России...*, s. 166.

⁷⁰ A.N. Gilarow, *Платонизм как основание современного мировоззрения в связи с вопросом о задачах и судьбе философии*, (*Platonizm jak osnovanije sowriemennogo mirowozzrienija w swiazi s woprosom o zadaczach i sud'bie filosofii*), (*Platonizm jako podstawa współczesnego światopoglądu w związku z kwestią zadań i losu filozofii*), wyd. E. Lissnera i J. Romana, Moskwa 1887.

⁷¹ M. Tkaczuk, *Філософія світла і радості...*, s. 7-8.

⁷² Tamże, s. 8.

⁷³ Tamże, s. 29.

twórczości starożytnych myślicieli, którą przyjął następnie Jakubanis⁷⁴.

Zakres naukowych zainteresowań Gilarowa obejmował różne dziedziny filozofii, literatury i przyrodoznawstwa. Jego droga naukowa zaczęła się od badań filozoficznych. Historyk Aleksander Żmudzki przedstawił ewolucję poglądów Gilarowa następująco: w latach 80-90 XIX w. zajmował się filozofią Platona i poświęcił mu wiele prac, takich jak: *Platonizm jako podstawa współczesnego światopoglądu w związku z kwestią zadań i losu filozofii*; *Greccy sofisci, ich światopogląd i działalność na tle ogólnej politycznej i kulturowej historii Grecji*⁷⁵; *Źródła o sofistach. Platon jako świadek historyczny*⁷⁶. Według Gilarowa największym filozoficznym geniuszem był Platon. Późniejsze systemy filozoficzne, jak uważał ten badacz, były albo przetworzeniem nauk Platona, albo eklektyczną mieszanką nauk, które go poprzedzały. W tych latach Gilarow wyróżniał się również pozytywistycznie negatywnym stosunkiem do filozofii jako nauki, negował jakąkolwiek naukową wartość filozofii. Filozofia była dla niego tylko próbą pogodzenia dwóch wiecznie walczących prawd w życiu ludzkim – prawdy umysłu i prawdy serca – w dążeniu do ich harmonijnego połączenia w jakimś ideale, w idealnym światopoglądzie⁷⁷.

Zaczynając od lat 90. XIX w. Gilarow stopniowo uwalniał się od pozytywistycznego zaprzeczania naukowego znaczenia filozofii. Wszechogarniający wpływ filozofii Platona na Gilarowa stawał się coraz mniejszy. Według tego historyka filozofii platonizm był najbogatszą doktryną filozoficzną starożytnego świata, ale w czasach nowożytnych za najdoskonalszy system filozoficzny uznawał naukę Gustawa Fechnera. To właśnie myśl Fechnera, jego kosmologia, filozofia i psychofizyka, formowały także poglądy Gilarowa. Według Władysława Tatarkiewicza pogląd niemieckiego badacza na naukę był następujący: „nauka ściśle ujmując zjawiska, odbiera im ich życie, które im zwraca metafizyka”⁷⁸. Jest ta myśl bliska Gilarowowi, który podobnie do tytułu swojego wykładu *Filozofia światła i radości* określał metafizykę

⁷⁴ Bardziej rozwinięte przedstawienie metodologii „synechologicznej” w historii filozofii znajduje się w drugiej części niniejszej rozprawy.

⁷⁵ A.N. Gilarow, *Греческие софисты, их мировоззрение и деятельность в связи с общей политической и культурной историей Греции*, (*Griecheskije sofisty, ich mirowozzrienije i dejatel'nost' w swiazi s obszczej politiczeskoj i kulturnoj istoriej Grecji*), (*Greccy sofisci, ich światopogląd i działalność na tle ogólnej politycznej i kulturowej historii Grecji*), wyd. Uniwersytet Moskiewski, Moskwa 1888.

⁷⁶ A.N. Gilarow, *Источники о софистах. Платон как исторический свидетель*, (*Istoczniki o sofistach. Platon kak istoriczeskij swidietiel*), (*Źródła o sofistach. Platon jako świadek historyczny*), wyd. I.N. Kusznerew i Co, Kijów 1891.

⁷⁷ O.Z. Żmudzki, *Історія Київського університету, 1834-1959*, (*Istoriya Kyjivskoho universytetu, 1834-1959*), (*Historia Uniwersytetu Kijowskiego, 1834-1959*), wyd. Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1959, s. 214.

⁷⁸ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. III, PWN, Warszawa 1983, s. 114-115.

Fechnera jako jasną i radosną, wyjaśniając to następująco: „Dla niej [metafizyki – M.S.] wszystko przeniknięte jest światłem świadomości, w dążeniu ku radości widzi ona impuls, kierujący życie, ona oddaje hołd całemu bogactwu wszechświata, za wyższą radość przyznaje pełne życie i ogólnie zaprzecza śmierci”⁷⁹.

Gilarow miał wielu wybitnych uczniów, takich jak: W. Zieńkowski⁸⁰, G. Szpet⁸¹, D. Czyżewski⁸², P. Błoński⁸³, W. Asmus⁸⁴, M. Chołodny⁸⁵, S. Ananin⁸⁶, K. Paustowski⁸⁷ – dla nich i wielu innych wykłady Gilarowa oraz spotkania i rozmowy z nim stały się prawdziwą szkołą kultury filozoficznej, szkołą twórczego myślenia, która sprzyjała w kształtowaniu cech niezbędnych dla profesjonalnego filozofa, naukowca i pisarza⁸⁸. Gilarow mawiał: „Człowiek powinien zrozumieć, wzbogacić i upiększyć życie”⁸⁹. Wysoką ocenę Gilarowowi jako wykładowcy wystawił między innymi słynny radziecki pisarz, Konstantin Paustowski w autobiografii pt. *Opowieść o życiu*. Paustowski wspominał, że na drzwiach profesora była przybita mosiężna tabliczka z napisem: „*Tu mieszka nikt*”. Gdy tylko Gilarow zaczął mówić,

⁷⁹ A.N. Gilarow, *Сочинения: в 4 т. Философия в ее существе, значении и истории*, (Soczinienija: w 4 t. *Filosophija w jeje suszczestwie, znaczenii i istorii*), (Dzieła: w 4 t. *Filozofia w swojej istocie, znaczeniu i historii*), t. I, cz. 1, red. Mozgowaja N. G., Wołkow A. G., wyd. MGPU, NPU, Melitopol 2016, s. 208.

⁸⁰ Wasilij Wasiljewicz Zieńkowski (1881-1962) – rosyjski filozof; zajmował się filozofią religii, psychologią, historią filozofii rosyjskiej; założyciel Kijowskiego Towarzystwa Religijno-Filozoficznego (1908 r.), wykładowca filozofii na Wyższych Żeńskich Kursach (1910-1911), profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Kijowskiego na Wydziale Psychologii (1916 r.).

⁸¹ Gustaw Gustawowicz Szpet (1879-1937) – rosyjski filozof, psycholog. Zajmował się problemami hermeneutyki, estetyki, sztuki, psychologii, historii rosyjskiej filozofii. Na język polski są przetłumaczone jego prace: *Wewnętrzna forma słowa* (2013 r.), *Zjawisko i sens. Fenomenologia jako nauka podstawowa i jej problemy* (2018 r.).

⁸² Dmitrij Iwanowicz Czyżewski (1894-1977) – ukraiński filozof, filolog-slawista, literaturoznawca; od 1920 r. wykładał na Uniwersytecie Kijowskim, prowadził kurs językoznawstwa ogólnego na Wyższych Żeńskich Kursach w Kijowie.

⁸³ Paweł Pietrowicz Błoński (1884-1941) – rosyjski filozof, pedagog i psycholog; większość jego prac jest poświęcona pedologii; podczas studiów na Uniwersytecie Kijowskim interesował się filozofią starożytną, jako docent prywatny napisał książkę *Filozofia Plotyna* (1918 r.).

⁸⁴ Walentin Fierdinandowicz Asmus (1894-1975) – rosyjski filozof i historyk filozofii, logik; na język polski przetłumaczono jego prace: *Descartes* (1960 r.), *Demokryt* (1961 r.), *Lew Tolstoj* (1964 r.).

⁸⁵ Mykoła Grigorowicz Chołodny (1882-1953) – ukraiński botanik, fizjolog, mikrobiolog i ekolog; w 1920 r. został przyjęty na stanowisko pracownika naukowego Ukraińskiej Akademii Nauk.

⁸⁶ Stepan Andrejewicz Ananin (1875-1942) – rosyjski psycholog, filozof, profesor Uniwersytetu św. Włodzimierza (od 1912 r.); w 1906 r., przy wsparciu Gilarowa, Ananin przetłumaczył dialog Platona *Sofista* na język rosyjski.

⁸⁷ Konstantin Gieorgijewicz Paustowski (1892-1968) – pisarz rosyjski i radziecki, pedagog; studiował na Uniwersytecie św. Włodzimierza.

⁸⁸ M. Tkaczuk, *Аничнознавчі студії О.М. Гіларова*, (*Antycznoznavczy studii O.M. Giliarova*), (*A.N. Gilarowa badania nad antykiem*), w: *Київські обрії: історико-філософські нарисы*, wyd. Stilos, Kijów 1997, s. 146.

⁸⁹ K. Paustowski, *Повесть о жизни. Беспокойная юность*, (*Powiest' o żyzni. Biespokoinaja junost'*), (*Opowieść o życiu. niespokojna młodość*), Multimediinoje izdatielstwo Strielbickogo, cz. II, [b.m.w.] 2017, s. 5.

studenci skupiali się tylko na nim, tracąc zainteresowanie otoczeniem. Paustowski zapamiętał również atmosferę, jaka panowała na wykładach mistrza: „Podążaliśmy za niewyraźnymi mamrotaniami profesora, oczarowani cudem ludzkiej myśli. Wielkie epoki zahaczały jedna o drugą. Nie opuszczało nas poczucie, że strumienia myśli ludzkiej nie da się podzielić na części, że prawie niemożliwe jest wyśledzenie, gdzie kończy się filozofia, a zaczyna poezja, a gdzie poezja przechodzi w zwykłe życie”⁹⁰. Niekiedy jednak, jak dalej wspominał Paustowski, Gilarowa ponosił temperament, co objawiało się w następujących scenach: „Gilarow po prostu na nas krzyczał, kazał nam nie marnować naszych możliwości. Trzeba ciężko nad sobą pracować, wydobywać z siebie wszystko, co masz w sobie. W taki sposób doświadczony dyrygent odkrywa wszystkie dźwięki w orkiestrze i zmusza najbardziej upartego członka orkiestry do doprowadzenia każdego instrumentu do pełnej ekspresji”⁹¹. Pod kierownictwem Gilarowa jako następcy założycieli akademickiej filozofii w Kijowie, wykształciło się wielu naukowców, którzy w indywidualny sposób kontynuowali jego dzieło.

Dobre stosunki panowały również między uczniami Gilarowa. Często studenci starszych roczników prowadzili zajęcia dla młodszych, jak np. Jakubanis dla Asmusa. Podczas studiów Jakubanis również był w przyjacielskich stosunkach z innym z uczniów Gilarowa, Jakowem Gołosowkierem⁹², który był studentem Wydziału Historyczno-Filologicznego. Gołosowkier oprócz tego utrzymywał kontakt ze Szpetem i Asmusem, który wysyłał mu m.in. swoje prace z podpisem „przyjacielowi-filozofowi”⁹³. W 1920 r. Gołosowkier zaczął tłumaczyć jako pierwszy na język rosyjski tragedię F. Hölderlina *Śmierć Empedoklesa*, która została opublikowana w 1931 r.⁹⁴ Notka o Gołosowkierze ukazała się drukiem w formie wywiadu

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Tamże.

⁹² Jakow Emmanuiłowicz Gołosowkier (1890-1967) – rosyjski filozof, pisarz, tłumacz; jedno z jego głównych dzieł poświęcone jest mitologii pt. *Logika starożytnego mitu* (1940 r.); na język polski przetłumaczono dzieło autora pt. *Spalona powieść* (1995 r.).

⁹³ S.O. Szmidt, *Памятники письменности в культуре познания истории России*, (*Pamyatniki pismennosti v ku'ture poznaniya istorii Rossii*), (*Zabytki piśmiennictwa w kulturze poznania historii Rosji*), t. II, ks. II, wyd. Jazyki sławianskij kultur, Moskwa 2012, s. 362-363.

⁹⁴ F. Hölderlin, *Смерть Эмпедокла*, (*Smierť Empiedokla*), (*Śmierć Empedoklesa*), przekł. J. Gołosowkiera, wyd. Academia, Moskwa-Petersburg 1931. Ta praca razem z pracą Jakubanisa zostały opublikowane później w jednym wydaniu: H. Jakubanis, F. Hölderlin, *Эмпедокл: философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки / Смерть Эмпедокла: Драма*, (*Empedokl: Filozof, vrach i charodej. Dannye dlja ego ponimanija i otsenki/ Smierť Empiedokla: Drama*), (*Empedokles: filozof, lekarz i mag. Przyczynek dla jego zrozumienia i oceny/ Śmierć Empedoklesa: Dramat*), przekł. J. Gołosowkiera, red. T.I. Koszma, wyd. SINTO, Kijów 1994.

Sigurda Ottowicza Szmidta⁹⁵. S. Szmidt był synem Otto Juljewicza Szmidta⁹⁶, który w 1913 r. ukończył studia na Wydziale Fizyki i Matematyki Uniwersytetu Kijowskiego, gdzie pozostał, aby przygotować się do profesury. S. Szmidt wspominał o kijowskim towarzystwie swoich rodziców, młodych naukowców, do którego należał m.in. Henryk Jakubanis, opisany jako: „arystokrata, filozof, specjalista od antyku, znawca Empedoklesa i bohater kobiecych wierszy”⁹⁷. Opublikowane zostało również wspomnienie Wadima Szczerbakowskiego⁹⁸, który w 1895 r. rozpoczął w Kijowie studia w zakresie matematyki, ale od 1901 r. kontynuował je już na Wydziale Historyczno-Filologicznym. Szczerbakowski wspominał o gronie przyjaciół swojego brata, Daniły Szczerbakowskiego⁹⁹, do którego należeli m.in. Jakubanis i Klinger, „bardzo ciekawi i utalentowani ludzie”¹⁰⁰.

Podsumowując, trzeba zaznaczyć, że historia Uniwersytetu Kijowskiego oraz rozwój akademickiej filozofii w jego murach na przełomie XIX i XX w. były związane z wieloma wysoko wykwalifikowanymi profesjonalnymi filozofami, którzy rozwijali tę dziedzinę i wychowali wybitnych myślicieli. W tym właśnie czasie wzmocniono poziom edukacji i ogólny poziom kulturalny. Filozofowie aktywnie upowszechniali wyniki swoich badań w słowie pisanim, publikując artykuły, monografie. Oprócz tego dawali wykłady publiczne, zakładali liczne towarzystwa naukowe i uczestniczyli w ich pracach. Model edukacji, który panował w tym czasie w Imperium Rosyjskim, gdzie dyscypliny filozoficzne były obowiązkowymi dla wszystkich kierunków, kształtował gruntowną wiedzę u studentów, co dodatkowo zostało wzmocnione przy pomocy wprowadzenia zajęć praktycznych i seminaryjnych oraz organizacji różnych kół naukowych. Wydziały, na których kształcono w dziedzinie filozofii, zapewniały gruntowne i wszechstronne wykształcenie, znajomość języków

⁹⁵ Sigurd Ottowicz Szmidt (1922-2013) – sowiecki i rosyjski historyk, doktor nauk historycznych, profesor, członek zagraniczny Polskiej Akademii Nauk. Syn Otto Szmidta, siostrzeniec Gołosowkiera.

⁹⁶ Otto Juljewicz Szmidt (1891-1956) – radziecki astronom, geofizyk, matematyk, akademik Radzieckiej Akademii Nauk w (1935 r.) i Ukraińskiej Akademii Nauk (1934 r.). Od 1916 r. docent prywatny na Uniwersytecie Kijowskim.

⁹⁷ Archiwum wspomnień „Historia mówiona”, S.O. Szmidt, rozmowa nagrana 22.07.2001, <https://oralhistory.ru/talks/orh-1131-1132>, dostęp 23.01.2024.

⁹⁸ Wadim Michajłowicz Szczerbakowski (1876-1957) – ukraiński historyk, archeolog, etnograf, nauczyciel, rektor, profesor, akademik, członek zwyczajny Ukraińskiej Akademii Nauk i Czeskiej Akademii Nauk, Literatury i Sztuki Cesarza Franciszka Józefa.

⁹⁹ Daniła Michajłowicz Szczerbakowski (1877-1927) – ukraiński etnograf, badacz ukraińskiej sztuki ludowej, sekretarz naukowy Sekcji Artystycznej Ukraińskiego Towarzystwa Naukowego w Kijowie (1921 r.), wiceprzewodniczący Ogólnoukraińskiej Komisji Archeologicznej (1922 r.). Założyciel Kijowskiego Towarzystwa Etnograficznego (1924 r.).

¹⁰⁰ W. Szczerbakowski, *Memypu*, (*Memuary*), (*Pamiętniki*), „Wyzwolnyj szlach” R. IX (XV), nr 9/103, Londyn 1962, s. 871-872.

starożytnych i nowożytnych, co dawało możliwość studiowania tekstów źródłowych i ich klasycznych opracowań. Ponieważ starożytnej greki i łaciny nauczano już w gimnazjach – na uniwersytecie wiedzę tę pogłębiano, aby studenci mogli posługiwać się metodą hermeneutyczną: czytając, rozumiejąc i interpretując dzieła w języku oryginału. Ponadto baza językowa sprzyjała systematycznym stażom naukowym za granicą, na uczelniach europejskich, finansowanym przez państwo i same uniwersytety. W taki sposób tradycja edukacji filozoficznej oparta na wszechstronnym, humanistycznym, a przede wszystkim na filologicznym wykształceniu na Uniwersytecie Kijowskim została zwieńczona stworzeniem tradycji uprawiania profesjonalnej akademickiej filozofii i ogólnym wzrostem poziomu kultury filozoficznej i edukacji. Tradycji tej jednak nie zachowano po Rewolucji Październikowej¹⁰¹.

1.6. Studia Jakubanisa

W latach 1897-1902 Henryk Jakubanis odbywał na Uniwersytecie Kijowskim studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym, gdzie następnie wybrał kierunek filozofii. Dysponujemy dwoma wspomnieniami o Jakubanisie, dotyczącymi tego okresu jego życia. Jednym z nich jest wspomnienie Klingera, jego wiernego przyjaciela. W 1897 r. Klinger rozpoczął studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego i już na samym początku przebywania Jakubanisa w Kijowie zaprzyjaźnił się z nim, a przyjaźń ta wytrzymała próbę czasu i różnicę zainteresowań – Jakubanis poszedł w kierunku filozofii, Klinger został przy filologii klasycznej. We wspomnieniu Klinger podkreślał zalety towarzyskie swojego kolegi, takie jak: uprzejmość, rozmowność, wielki talent w prowadzeniu sporów. Będąc jednak skupionym na studiach i nauce, Jakubanis nie poświęcał czasu na rozrywki i przyjemności studenckie, a wykazywał się swoimi umiejętnościami na ćwiczeniach z łaciny i grecki, zwracając na siebie uwagę profesorów¹⁰².

Drugim źródłem opisującym Jakubanisa w okresie kijowskim jest krótkie wspomnienie Piotra Żukowskiego¹⁰³. Wspomnienie to wyszło w druku w czasopiśmie historycznym

¹⁰¹ I. Walawko, *Історія кафедри філософії...*, s. 122-123. Por.: M. Tkaczuk, *Як вивчали історію філософії...*, s. 66.

¹⁰² W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 179.

¹⁰³ Piotr Żukowski ([*Veritate et scientia: księga pamiątkowa w 125-lecie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, red. A. Gąsiorowskiego, wyd. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Warszawa-Poznań 1982, s. 258, wykaz członków] podana raczej błędnie data urodzenia – 1822 r., [*Państwowe Gimnazjum im. św. Jana Kantego w Poznaniu 1926-1929*, R. III, Poznań 1929, s. 34] podana data urodzenia – 1882 r. [Z. Zakrzewski, *Wspominam Poznań*, wyd. Poznańskie, Poznań 1986, s. 233-234] podana data śmierci – 1946 r.) – student

„Przeszłość”, którego redaktorem, wydawcą i głównym autorem był właśnie Żukowski, lektor języka rosyjskiego na Uniwersytecie Poznańskim. Czasopismo ukazywało się jako rocznik w latach 1929-1936. Żukowski często w swoich tekstach poruszał tematy historii Imperium Rosyjskiego, ZSRR. Sam autor urodził się na Syberii, ukończył gimnazjum na Kaukazie i przybył na Uniwersytet Kijowski w 1900 r.¹⁰⁴ Dopiero w Kijowie, jak wspomina Żukowski, udało mu się zrealizować swoje dążenie, tj. zetknąć się ze społecznością polską, mieć możliwość poznania spraw polskich, przeszłości i teraźniejszości. W latach 1900-1904 r. był on jedynym Polakiem studiującym historię na uniwersytecie¹⁰⁵. Po ukończeniu studiów przybył do Polski, gdzie był nauczycielem w Gimnazjum św. Jana Kantego w Poznaniu, prowadził również szkolną biblioteczkę historyczną¹⁰⁶. Mówiąc o Jakubanie, Żukowski opisał go następująco: „Jako student wyróżniał się zdumiewająco romantyczną powierzchownością. Przypominał wyglądem Mickiewicza lub Szopena. Miał wyjątkowe silne poczucie piękna, grał na skrzypcach, rozkoszował się poezją i filozofią, zwłaszcza Platonem, którego czytał po grecku. Do języków miał wybitne uzdolnienie. Po polsku mówił doskonale, chociaż urodził się w środkowej Rosji. Aczkolwiek z Litwinami nie miał nic wspólnego oprócz odległych przodków, jednak oni uznali go za swego i zaproponowali mu katedrę w Kownie”¹⁰⁷.

Tego, jakie uzdolnienia językowe miał Jakubanis, dowodzą zachowane prace, które wykonał on w okresie studiów, np. tłumaczenie fragmentów Demostenesa w okresie 1897-1898 z języka greckiego na język rosyjski, Tacyta *De Vita Et Moribus Iulii Agricolae Liber* z języka łacińskiego na język rosyjski. Dokonał również przekładów fragmentów dzieł starożytnych retorów z języka greckiego na łaciński, np. Lizjasza w 1898 r. a w 1900 r. Lykurgosa. Mniej więcej w tych samych latach pracował nad przekładem Corneliusa Neposa z języka łacińskiego na grecki. Oprócz tego w latach 1898-1899 wykonał przekłady niewielkich fragmentów dialogów Platona, *Fajdrosa*, *Uczty* i *Państwa*, zaopatrzone w wyjaśnienia greckich pojęć w języku rosyjskim, tak samo jak i fragmentów *Uczty* Ksenofonta. Przygotowywał również

Uniwersytetu Kijowskiego, członek organizacji „Polonia”, redaktor czasopisma „Przeszłość”, nauczyciel w Gimnazjum św. Jana Kantego, wykładowca na Uniwersytecie Poznańskim.

¹⁰⁴ Z. Sobierajski, *Za nami pójdą inni... Przemówienie okolicznościowe*, „Studia Polonistyczne” 16/17, 1988/1989, Poznań 1991, s. 434.

¹⁰⁵ P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 7-8, s. 97-98.

¹⁰⁶ Z. Zakrzewski, *Wspominam Poznań*, Poznań 1986, s. 35, 233-234.

¹⁰⁷ P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 9, s. 134. W. Klinger i P. Żukowski są jedynymi rówieśnikami Jakubanisa, którzy opisują jego wygląd w okresie kijowskim, prócz nich czynili to jeszcze studenci np. Z. Tułub. Ważną pozycją bibliograficzną, w której zamieszczono zdjęcie Jakubanisa, jest hasło autorstwa S. Janeczka, *Jakubanis H.*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, s. 541. Zamiast portretu Jakubanisa przez pomyłkę znalazł się tam jednak portret profesora Wiktora Hahna, który także pracował na Uniwersytecie Lubelskim.

łacińskie referaty o różnych greckich i łacińskich autorach i ich dziełach, np. o greckiej poetce Safonie, o Seneki *Epistulae Morales ad Lucilium* w 1899 r., o *Królu Edypie* Sofoklesa, referat z obszaru historii klasycznej sztuki pt. *Sztuka w epoce Homera* napisany w 1899 r. i opracowanie postaci Diona z Syrakuz w 1897 r.¹⁰⁸

Wykładowcami Jakubanisa na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego, jak wynika z zachowanych przez niego notatek¹⁰⁹, byli: Mikołaj Daszkiewicz¹¹⁰, który w latach 1899-1902 wykładał przedmiot *Historia literatury zachodnioeuropejskiej*; Aleksiej Gilarow, w 1899 r. – *Filozofia starożytna*, 1899-1900 – *Logika i psychologia*; Dmitrij Iłowajski¹¹¹, w latach 1897-1899 – *Historia Rosji*; Julian Kułakowski¹¹², w latach 1899-1901 – *Historia literatury rzymskiej*; Joseph Lezius¹¹³, w latach 1898-1900 – *Językoznawstwo porównawcze i zajęcia praktyczne z greki i łaciny*, w latach 1899-1900 – *Starożytna Grecja (Iliada)*, w roku akademickim 1900/1901 – *Syntaksa grecka*, oraz w 1901/1902 r. – *Plautus (Mostellaria)*; Iwan Łuczycki¹¹⁴, w 1898 r. – *Historia powszechna*, oraz w 1899 r. – *Logika, teoria poznania*; Grigorij Pawłucki¹¹⁵, w latach 1899-1903 – *Historia sztuki klasycznej*; Adolf Sonni¹¹⁶, w 1899/1900 r. – *Mitologia*, w latach 1899-1901 – *Historia literatury greckiej*, oraz w roku akademickim 1901/1902 – *Poetyka Arystotelesa*.

Zeszyty z zajęć, które towarzyszyły Jakubanisowi przez całe życie, są istotne dla oceny rozwoju jego myśli filozoficznej i historycznofilozoficznej, gdyż dokumentują jego lektury, własne przemyślenia, wątpliwości. Największy wpływ na Jakubanisa oczywiście miał jego

¹⁰⁸ Zbiór mniejszych prac Henryka Jakubanisa, BU KUL, sygn. 2932.

¹⁰⁹ Notatki Henryka Jakubanisa spisane w czasie studiów na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego, BU KUL, sygn. 2926.

¹¹⁰ Mikołaj Pawłowicz Daszkiewicz (1852-1908) – literaturoznawca, historyk. Docent (1877-1884) i profesor (1884-1907) Katedry Historii Powszechnej Literatury Uniwersytetu św. Włodzimierza, akademik Imperatorskiej Petersburskiej Akademii Nauk (od 1907 r.).

¹¹¹ Dmitrij Iwanowicz Iłowajski (1832-1920) – rosyjski historyk i publicysta, autor licznych podręczników do historii Rosji.

¹¹² Julian Andriejewicz Kułakowski (1855-1919) – rosyjski filolog klasyczny; zajmował się starożytnym Rzymem, epigrafiką północnego wybrzeża Morza Czarnego, bizantyjskim średniowieczem; prywatny docent i docent Katedry Literatury Rzymskiej (1881-1884), profesor Katedry Klasycznej Filologii Romańskiej (1884-1919) Uniwersytetu im. Św. Włodzimierz, członek korespondent Imperatorskiej Petersburskiej Akademii Nauk (od 1906 r.), członek honorowy Towarzystwa Historycznego Kronikarza Nestora (1906 r.).

¹¹³ Ernst Joseph Lezius (1860-1931) – doktor filologii, profesor Uniwersytetu Kijowskiego; zajmował się starożytnym Rzymem.

¹¹⁴ Iwan Wasiljewicz Łuczycki (1845-1918) – kijowski historyk, profesor historii nowożytnej na Uniwersytecie Kijowskim; pracował nad historią społeczną Francji XVIII w.

¹¹⁵ Grigorij Grigorjewicz Pawłucki (1861-1924) – honorowy profesor zwyczajny w Katedrze Teorii i Historii Sztuki; zajmował się historią sztuki antycznej oraz ukraińskiej.

¹¹⁶ Adolf Sonni (1861-1922) – doktor filologii greckiej, honorowy profesor Uniwersytetu Kijowskiego i Wyższych Żeńskich Kursów w Kijowie.

opiekun naukowy, Gilarow, honorowy profesor zwyczajny Katedry Filozofii. Przeglądając i analizując zeszyty Jakubanis z wykładów Gilarowa, można zauważyć, że większość tematów, którym poświęcone zostały późniejsze jego prace, była poruszana na zajęciach jego opiekuna naukowego, były to np. tematy sylogizmu Arystotelesa, Platona koncepcji nieśmiertelności duszy itd¹¹⁷.

Metoda prowadzenia zajęć z filozofii przez Aleksieja Gilarowa na Uniwersytecie Kijowskim była podobna do tej, jakiej nauczył się i jaką stosował jeszcze na Uniwersytecie Moskiewskim. Wykłady z przedmiotu *Filozofia starożytna* Gilarow zaczynał od omawiania *Metafizyki* Arystotelesa. Treść notatek Jakubanis świadczy o tym, że na zajęciach były czytane greckie teksty. Najpierw mówiono w ogólnych zarysach o strukturze dzieła Arystotelesa, o księgach i ich podziale, dalej następowała analiza: wypisywano najważniejsze i wymagające szczególnej uwagi kluczowe pojęcia, w celu zrozumienia znaczeń greckich słów i zbliżenia się, o ile to możliwe, do sensu wypowiedzi starożytnego filozofa¹¹⁸. Omawiając na przykład trzecią księgę *Metafizyki*, Gilarow zwracał uwagę na to, że według Arystotelesa podstawą wszystkich rzeczy jest przyczyna. Przyczyną wszystkich rzeczy jest, jak zanotował Jakubanis, εἶδος, czyli forma. Każda rzecz zaś jest połączeniem materii i idei, która zgodnie z nauczaniem Arystotelesa jest właśnie formą¹¹⁹.

Omówienie dzieł Arystotelesa zawierało również analizę sylogizmu. Własną pracę o sylogizmie, a właściwie o jego historii, Jakubanis opublikuje później, w 1910 r. Na zajęciach najpierw wyjaśniano to pojęcie, natomiast większą ich część stanowiły przykłady różnych figur logicznych, jak figura *prima*, *secunda*, *tertia*, tradycyjnie zaczynające się od Sokratesa i jego śmiertelności. O sylogizmie i jego roli mówiono również na wykładach z logiki prowadzonych przez Gilarowa. Oprócz tego zajęcia te zawierały klasyczne tematy, jak np.: kwadrat logiczny, teoria sądu, prawa myślenia, analiza i synteza¹²⁰.

Notatki Jakubanis obfitują w różne schematy, ciekawe wydają się schematy analizy i syntezy. W tym schemacie analiza jest łańcuchem od niewiadomego do wiadomego – czyli regres, a synteza jest łańcuchem od wiadomego ku niewiadomemu – czyli progres. Schemat ten odnosi się do opisanie metody Kartezjusza. Jakubanis zanotował, że według tego filozofa

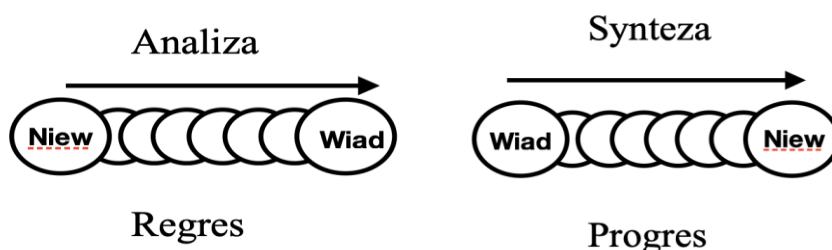
¹¹⁷ Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: *Filozofia starożytna* – wykład w 1899 roku z. 11-12, *Logika i psychologia* – wykład w latach 1899-1900 z. 13-14, BU KUL, sygn. 2926, k. 180-189, 192-194.

¹¹⁸ Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: *Filozofia starożytna* – wykład w 1899 roku z. 11-12, BU KUL, sygn. 2926, k. 152-180.

¹¹⁹ Tamże, k. 165-166.

¹²⁰ Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: *Logika i psychologia* – wykład w latach 1899-1900 z. 13-14, BU KUL, sygn. 2926, k. 207-214.

analiza jest wnioskowaniem o wiadomym z niewiadomego, biorąc wiadome jak niewiadome (nieznane), a niewiadome jak wiadome (znane)¹²¹. Żeby było bardziej zrozumiałe w języku pojęciowym Kartezjusza trzeba dodać, iż niewiadome tutaj to „złożone i niejasne”, a wiadome – „proste i jasne”¹²².

Schemat z notatek H. Jakubanis dotyczących tematów analizy i syntezy¹²³.

Druga część wykładów z filozofii starożytnej poświęcona była Platona koncepcji nieśmiertelności duszy. Własną pracę o niej Jakubanis rozpoczął jeszcze podczas studiów w Kijowie, ale nie udało mu się jej skończyć. Wykład zaczynał się od pytania o sposób studiowania oryginalnego tekstu źródłowego. Zanim przystąpiono do tematu nieśmiertelności, omówiono dialogi Platona, w celu zapoznania się z nauką filozofa, były to: *Obrona Sokratesa*, *Menon*, *Fedon*, *Fajdros*, *Uczta*, *Fileb*, *Państwo*, *Timajos*. Następnie podjęto próbę zrozumienia zjawiska nieśmiertelności jako takiej, aby móc analizować koncepcję Platona. Materiałów na temat pojęcia i koncepcji nieśmiertelności Gilarow proponował szukać w Ueberwega *Grundriss der Geschichte der Philosophie*¹²⁴, w rosyjskiej pracy Kułakowskiego *Śmierć i nieśmiertelność w poglądach starożytnych Greków*¹²⁵ oraz Rohdego *Psyche*¹²⁶. Oprócz tych

¹²¹ Tamże.

¹²² R. Descartes, *Rozprawa o metodzie właściwego kierowania rozumem i poszukiwaniem prawdy w naukach*, przekł. W. Wojciechowska, PWN, Warszawa 1981, s. 22.

¹²³ Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: Logika i psychologia – wykład w latach 1899-1900 z. 13-14, BU KUL, sygn. 2926, k. 213.

¹²⁴ F. Ueberweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie: von Thales bis auf die Gegenwart*, E.S. Mittler&Sohn, Berlin 1863.

¹²⁵ J. Kułakowski, *Смерть и бессмертие в представлениях древних греков*, (*Śmierć i biessmiertije w przedstawienjach driewnich griekow*), (*Śmierć i nieśmiertelność w wyobrażeniach starożytnych Greków*), wyd. S.W. Kulżenko, Kijów 1899.

¹²⁶ E. Rohde, *Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, Mohr, Freiburg im Breisgau 1890-1894.

autorów profesor podawał przykłady koncepcji nieśmiertelności duszy u ojców i doktorów kościoła takich jak: Orygenes, Atanazy Wielki, Augustyn, Tomasz z Akwinu i innych¹²⁷.

Gilarow poświęcał dużo uwagi Platonowi, jak to w przyszłości będzie również czynił Jakubanis. W jednym z zeszytów Jakubanisa pojawia się podjęcie tematu *Drogi do prawdy według Platona*. Rozwija on tam myśl, że droga ta jest miłością, a nie dialektyką. Myśl ta wyjaśniona jest poprzez odwołanie do pracy niemieckiego filozofa Eduarda Zellera, który mówił, że dialektyka nie jest drogą, a jedynie środkiem, narzędziem¹²⁸. Temat drogi do prawdy nie został nigdzie więcej odnotowany przez Jakubanisa. Na następnej stronie zeszytu pojawia się komentarz napisany większą czcionką, aby zwrócić uwagę na dialektyczną metodę Platona, która opisana została w pracy Gilarowa *Źródła o sofistach. Platon jako świadek historyczny*. Jakubanis zanotował, że według jego opiekuna naukowego Platon był dialektykiem, a nie dogmatykiem. Dalej pojawiają się chaotyczne pytania: jak pogodzić indywidualizm i panteizm Platona, jak w różnych tekstach Platona opisany jest proces pojawienia się duszy człowieka itd. Z punktu widzenia Gilarowa, który najprawdopodobniej przedstawiał swoją interpretację na filozofię Platona, jak zanotował Jakubanis, „świat jest jedynie iluzją, królestwem snu. Jedyne słuszne i prawdziwe istnienie = dobru. Dobro przy tym jest pojęciem dynamicznym, a nie statycznym”¹²⁹. Dalej Gilarow rozmyślał, w jaki sposób przejawia się to dobro, i doszedł do wniosku, że jego oznaką jest zupełność i obfitość dobroci. To zaś, w jaki sposób jedyna, wieczna dobra istota może dawać początek światu, na to pytanie nie było i nie może być odpowiedzi, konkludował Gilarow¹³⁰. Jakubanis pod tą myślą zanotował następującą uwagę: „Patrz doktrynę o bycie u Platona w *Sofistice*”¹³¹. Przeglądając zeszyty Jakubanisa widać jak krytycznie podchodził do każdej kwestii poruszonej na wykładach, notował swoje uwagi, pytania i szukał własnych rozwiązań.

Wymogi egzaminacyjne profesora Gilarowa z przedmiotu *Historia starożytnej filozofii* dla studentów wszystkich specjalności zostały zrekonstruowane przez M. Tkaczuk. Badaczka podaje, że na egzaminie wymagano znajomości w oryginale jednego z dialogów Platona (*Teajtet*, *Fedon*, *Fajdros*, *Sofista*) oraz części (co najmniej jednej księgi) jednego z dzieł

¹²⁷ Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: *Filozofia starożytna* – wykład w 1899 roku z. 11-12, BU KUL, sygn. 2926, k. 192-194.

¹²⁸ Tamże, k. 224.

¹²⁹ Tamże, k. 225.

¹³⁰ Tamże, k. 225-226.

¹³¹ Tamże, k. 226. Najprawdopodobniej Jakubanis chciał podkreślić rozważania o bycie i krytykę myśli Parmenidesa w dialogu *Sofista* (241 A - 249 E); Platon, *Sofista. Polityk*, przekł. W. Witwicki, wyd. ANTYK, Kęty 2002, s. 39-51.

Arystotelesa (*Metafizyka, Etyka nikomachejska, O duszy*, bądź jedno z pism należących do *Organonu*). Znajomość tekstu polegała zaś na wiedzy o ciągu myśli, strukturze argumentacji, najważniejszych pytaniach filozoficznych poruszonych w pracy, o poświęconym tym dziełom opracowaniom. Oprócz tego sprawdzano wiedzę ogólną dotyczącą biografii Platona i Arystotelesa, oraz znajomość najważniejszych doktryn filozoficznych starożytnej Grecji¹³².

Żukowski jako jedyny zostawił wspomnienie o stosunkach pomiędzy Gilarowem a Jakubanisem. Pisał on tak: „Gilarow bardzo cenił Henryka Jakubanisa, który ukończył Uniwersytet Kijowski w roku 1901 i był ulubionym jego uczniem. Jakubanis pod jego kierunkiem pisał pracę o Empedoklesie i otrzymał stypendium rządowe na studia zagraniczne celem przygotowania się do objęcia wykładów na uniwersytecie”¹³³. Rzeczywiście, w roku akademickim 1902/1903 będąc na pierwszym roku studiów magisterskich, Jakubanis rozpoczął studia poświęcone Empedoklesowi¹³⁴. Praca, która wyszła w druku w 1906 r., miała tytuł *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek dla jego zrozumienia i oceny*. Chociaż w pracy tej Jakubanis prawie nie odwoływał się bezpośrednio do dzieł Gilarowa, z notatek wynika jednak, że miały one wpływ na jej treść. Na końcu wstępnej części pracy Jakubanis wyraził głęboką wdzięczność i szczere uznanie dla profesora Gilarowa tak za wybór tematu dzieła, jak i za wiele rad i zaleceń przy doprowadzeniu pracy do jej ostatecznej formy¹³⁵.

Stosunki między opiekunem i studentem, jak podkreślał Żukowski, po kilku latach jednak się popsuły do takiego stopnia, że „rozdrażniony do najwyższego stopnia mistrz pisał jadowite satyry na byłego ulubieńca, wydrwiwając m.in. jego pobożność”¹³⁶. Nie znamy wiarygodnych przyczyn, dlaczego tak się stało. Możliwe, że powodem rozłamu między mistrzem i uczniem były rozbieżności w poglądach politycznych. Po Rewolucji Październikowej Gilarow przeszedł na stronę rządu sowieckiego¹³⁷, Jakubanis najprawdopodobniej pozostawał apolitycznym przez

¹³² M. Tkaczuk, *Як вивчали історію філософії...*, s. 72.

¹³³ P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 9, s. 133.

¹³⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie stypendysty profesorskiego Katedry Filozofii z 1903 r., AU KUL, sygn. A-23. Notatki osobiste Henryka Jakubanisa z lat 1897-1936 dotyczące wykładów w czasie studiów i później w czasie pracy na uczelniach, BU KUL, sygn. 2928, k. 124-166. Praca o Empedoklesie, co wynika z dalszych losów Jakubanisa, nie została przyjęta oficjalnie jako końcowa praca magisterska.

¹³⁵ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Філософ, врач и чародій. Данні для его пониманія и оцѣнки*, (*Empedokl: Filozof, wracz i czarodziej. Danne dla jego ponimanija i ocenki*), (*Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*), odbitka z „Uniwersitetskije Izwiestija”, Kijów 1906, s. 3.

¹³⁶ P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 9, s. 134.

¹³⁷ O.Z. Żmudzki, *Історія Київського університету...*, s. 214-215. Według M. Tkaczuk (*Філософія в Університеті Святого Володимира*, (*Filosophija w Uniwersyteci Swiatoho Wołodymyra*), (*Filozofia na Uniwersytecie św. Włodzimierza*), w: *Kyjiw w istoriji filozofiji Ukrainy*, wyd. KM Academia, Kijów 2000, s. 220) Gilarow również był apolityczny, nigdy nie brał udziału w działalności żadnej partii, uznawał rewolucję za

całe życie. Oprócz tego Jakubanis był wierzącym rzymskim katolikiem, Gilarow zaś od czasu do czasu pozwalał sobie na żarty z *Biblii*. Jedna z jego uczennic wspomina, że jego wypowiedzi i zachowanie obrażały uczucia religijne wierzących studentek, zwłaszcza katoliczek¹³⁸. Inny uczeń Gilarowa, Walentyn Asmus, również zwracał uwagę na antyreligijne zachowania profesora. Asmus wspominał, że wykłady Gilarowa nie wszystkim się podobały, słuchacze przy tym dzielili się na dwie grupy. W pierwszej byli studenci, studiujący na uniwersytecie po ukończeniu gimnazjum, w drugiej zaś – absolwenci seminariów duchownych. Pierwszym podobał się surowy styl przedstawienia materiału, doskonały język rosyjski, prostota i klarowność sformułowań Gilarowa. Profesor nie znosił złożonej mowy, obcojęzycznych słów i wyrażeń, i jeśli podczas zajęć studenci używali takich, to Gilarow otwarcie z nich kpił. Z drugiej strony absolwenci seminariów duchownych nie pochwalali u wykładowcy religijnego wolnomyślicielstwa i sceptycyzmu¹³⁹.

Wśród innych profesorów Jakubanisa można wymienić wykładowców języków starożytnych, którymi byli Kułakowski, Lezius i Sonni. Zajęcia z językoznawstwa porównawczego i zajęcia praktyczne z greki i łaciny profesora Leziusa zaczynały się od omówienia różnych przykładów systemów filozoficznych, z akcentem na pojęcie natury, ruchu, życia według Anaksymandra, Anaksymenesa, Arystotelesa i Proklosa. Większość notatek Jakubanisa z tych zajęć stanowią uschematyzowane przedstawienia systemów filozoficznych różnych myślicieli w języku greckim oraz rozjaśniające komentarze w języku rosyjskim. Oprócz tego analizowano na zajęciach fragmenty z Ksenofanesa i mowy Cyserona *Pro Sexto Roscio Amerino*. Wiele uwagi poświęcano również metryce, heksametrowi, którym Jakubanis posługiwał się później, gdy przekładał Empedoklesa na język rosyjski¹⁴⁰. Wykłady z *Iliady* rozpoczynały się od omówienia ustroju niewolniczego, rodowego, następnie poruszano temat geografii, religii, swobód obywatelskich i historii Aten, a także innych miast greckich, na przykład Syrakuz, dużą część wykładów poświęcono autorowi dzieła i analizowaniu osobliwości jego języka¹⁴¹.

bezsensowną, socjalizm i komunizm uznawał częściowo, zgadzając się z pewnymi zasadami, jak np. „każdemu według jego pracy”.

¹³⁸ Z. Tułub, *Моя жизнь, (Moja żyzn'), (Moja Żyzn')*, wyd. Kijew-Pariż-Dakar, Kijów 2012, s. 248-249.

¹³⁹ W.A. Żuczkowa, I.I. Błaubierg, *Валентин Фердинандович Асмус, (Walentin Fierdinandowicz Asmus)*, wyd. ROSSPEN, Moskwa 2010, s. 304-305.

¹⁴⁰ Prof. Lezius Joseph: Językoznawstwo porównawcze i zajęcia praktyczne z greki i łaciny w latach 1898-1900 z.21-25, BU KUL, sygn. 2926.

¹⁴¹ Prof. Lezius Joseph: Starożytna Grecja (Iliada) – wykład w latach 1899-1900 z. 26-31, BU KUL, sygn. 2926.

Dodać trzeba, że Lezius cieszył się wielką sympatią studentów. Kiedy studenci dowiedzieli się, że ich ulubiony wykładowca filologii klasycznej postanowił wrócić do rodzinnego miasta, Rewla, przygotowali dla niego specjalny album z pamiątkowymi fotografiami i zorganizowali uroczyste spotkanie połączone ze wspólnym spacerem, w spotkaniu tym uczestniczyli również Sonni i Klinger. Także w pamięci studentki Wyższych Żeńskich Kursów, Zinaidy Tułub (1890-1964), zachowała się postać Leziusa jako człowieka dobrego serca i skorego do pomocy¹⁴². Żukowski zaś wspominał, że profesor Lezius znał doskonale grekę, powtarzał kilkakrotnie słowa lub zdania, co sprawiało, że lepiej je zapamiętywano. Swojego ucznia, Klingera cenił i bronił przed „szykanami polakożerczego ministerstwa”. Pewnego razu zaproponował ministrowi mianowanie Klingera na stanowisko docenta w Kijowie, na co otrzymał odpowiedź: „Die Polen brauchen wir ueberhaupt nicht!”¹⁴³.

Jeszcze jednym wybitnym wykładowcą na Uniwersytecie Kijowskim był Kułakowski, honorowy zwyczajny profesor katedry filologii klasycznej, doktor filologii łacińskiej. Kułakowskiego wspominał Żukowski, czynił to w nieprzychylnym tonie, pisał bowiem, że: profesor miał wygląd łysego Rzymianina, a do wykładów o Tacycie i Lukrecjuszu, w których uczestniczył Żukowski, nie przygotowywał się i prowadził je „dość chaotycznie”¹⁴⁴, nie miał „wzniosłej duszy”¹⁴⁵, aby dać należyte pojęcie o wielkim historyku i tragicznym myślicielu, a ponadto „zatruty był carsławiem i nacjonalizmem”¹⁴⁶. Jego najbardziej cenionymi uczniami byli Klinger i Jakubanis, pomimo tego, że byli to Polacy. Kułakowski z goryczą przyznawał, że „tylko Polacy, jako przedstawiciele kultury zachodniej, rozumieją doniosłość wykształcenia klasycznego”¹⁴⁷, sam był bowiem zrusyfikowanym Polakiem. Gdy Jakubanis sprowadził swą siostrę do Kijowa, wykładowca radził mu nie tamować naturalnej według niego rusyfikacji słowami „Puskaj rusiejet”¹⁴⁸, czyli „Niech się rusyfikuje”. Rusyfikatorem był również i brat Kułakowskiego, Platon, który był redaktorem forsującej rusyfikację gazety „Warszawskij

¹⁴² Z. Tułub, *Моя жизнь...*, s. 267-269. Najprawdopodobniej Tułub przez pomyłkę wskazała na Rygę, ponieważ Lezius pochodził z Estonii. Na temat przenosin profesora również wspominał Żukowski, którego informacja wydaje się bliższa prawdy: „podczas demonstracji patriotycznej antyniemieckiej, przeciągającej koło jego [Leziusa – M.S.] domu kazał zamknąć okiennice swojego mieszkania. Może w związku z tym skandalem było przeniesienie się jego do Rewla [Tallinn – M.S.] na stanowisko dyrektora gimnazjum niemieckiego, które prowadził w duchu antyrosyjskim” (P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 7-8, s. 105).

¹⁴³ P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 7-8, s. 105.

¹⁴⁴ Tamże.

¹⁴⁵ Tamże.

¹⁴⁶ Tamże.

¹⁴⁷ Tamże.

¹⁴⁸ Tamże.

Dniownik”. Mimo to, jak konkluduje Żukowski, profesor Kułakowski był człowiekiem porządnym i pozostawił w uczniach dobre wspomnienia¹⁴⁹.

Klinger, wspominając o wykładowcach, podkreślał, że polska młodzież ze strony swoich profesorów zarówno Rosjan, do których zaliczył Kułakowskiego, Daszkiewicza, jak i Niemców, Leziusa i Sonniego, nie doświadczyła żadnych szykan i mogła zawsze liczyć na zrozumienie i poparcie. Oprócz tego Klinger oceniał profesorów jako „gruntownych uczonych, dzielnych wykładowców, zacnych i prawych ludzi”¹⁵⁰, spośród których Sonni był jego mistrzem i opiekunem naukowym. Najprawdopodobniej więc relacje między uczniami i profesorami były naprawdę dobre, choćby dlatego, że prawie dwadzieścia lat później, w 1919 r., w Towarzystwie Historycznym im. kronikarza Nestora, którego Kułakowski przez lata był przewodniczącym, odbyło się spotkanie dla uczczenia jego pamięci. Sonni pierwszy wystąpił z referatem o dziełach Kułakowskiego z obszaru filologii klasycznej, następnie wystąpili Jakubanis, Klinger i inni¹⁵¹. Korespondencja Jakubanisa z Kułakowskim z lat 1945-1948 jest przechowywana w Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Listy te odnoszą się do syna Kułakowskiego, Sergiusza. Syn Kułakowskiego znalazł schronienie w Polsce jako nauczyciel języka rosyjskiego i ku Polsce, jak wynika ze słów Żukowskiego, żywił „uczucia wręcz odmienne od ojcowskich”¹⁵². Sergiusz Kułakowski w listach do Jakubanisa często wspominał swojego ojca, wysyłał swoje wiersze, a na końcu jednego z listów wyrażał nadzieję, że rodzice nie mają powodów, aby się go wstydzić¹⁵³.

¹⁴⁹ Tamże.

¹⁵⁰ W. Klinger, *Życiorys własny*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” t. 25, nr 2, 2015, s. 156.

¹⁵¹ W. Klinger, *Памяти заслуженного профессора Киевского университета, доктора римской филологии Ю.А. Кулаковского. Речь, произнесенная в заседании Исторического Общества Нестора-Летописца 6 апреля 1919 года*, (*Pamięci zasłużennogo professora Kijewskiego universytetu, doktora rimskoy filologii J.A. Kulakovskogo. Recz', proiznesennaya v zasedanii Istoricheskogo Obshchestva Nestora-Letopistsa 6 aprelya 1919 goda*), (*Pamięci Honorowego Profesora Uniwersytetu Kijowskiego, doktora filologii rzymskiej J.A. Kułakowskiego. Przemówienie wygłoszone na posiedzeniu Towarzystwa Historycznego Nestora Kronikarza w dniu 6 kwietnia 1919 r.*) w: *Julian Kułakowskij, Ł.W. Matwiejewa*, wyd. Stilos, Kijów 2002, s. 446-453. A.A. Puczkow, *Адольф Сонни, Киевлянин: к истории классической филологии в Императорском Университете Св. Владимира*, (*Adolf Sonni, Kievljanin: k istorii klassiczeskoj filologii v Imperatorskom Uniwersytete Sw. Włodzimierza*), wyd. Feniks, Kijów 2011, s. 75. Jakubanis wskazuje, że był członkiem rzeczywistym Towarzystwa Historycznego im. kronikarza Nestora (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23).

¹⁵² P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 7-8, s. 105.

¹⁵³ Korespondencja H. Jakubanisa z lat 1903-1949, BU KUL, sygn. 2938, k. 97-106. List ten, z 1945 r., nie mógł zostać napisany przez Juliana Kułakowskiego, jak głosi opis archiwalny. Kułakowski zmarł jeszcze w roku 1919. Zgodnie z podpisem na końcu listu (S.K.) został on najprawdopodobniej napisany przez jego syna, Sergiusza.

Profesor Sonni, Niemiec z Finlandii¹⁵⁴, honorowy zwyczajny profesor katedry filologii klasycznej, doktor filologii greckiej, na wykładach z mitologii mówił np. o Pindarze i analizował dzieła takich autorów, jak: E. Rohde, K. Müller, L. Preller, T. Bergk i inni¹⁵⁵. Nazwiska te również pojawiają się później w pracy Jakubaniisa o Empedoklesie. Zajęcia Sonniego z historii literatury greckiej bazowały na analizie twórczości Homera. Najważniejszymi aspektami tej analizy były: cechy kompozycji, język, artystyczne sposoby narracji, aspekty kulturowo-historyczne. Oprócz Homera omówiona była poezja Hezjoda¹⁵⁶. Zajęcia poświęcone *Poetyce* Arystotelesa obejmowały studium struktury tego dzieła, opis każdego rozdziału, wyjaśnienie najważniejszych pojęć, jego znaczenia i wpływu¹⁵⁷.

Zachowało się również wspomnienie Asmusa, rosyjskiego filozofa i historyka filozofii, o profesorach Sonnim i Kułakowskim. Asmus studiował na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego od początku roku akademickiego 1914-1915 na kierunku filologii rosyjskiej. Jak wspominał, Sonni prowadził dwa popularne wśród studentów kursy poświęcone Horacemu i Katullusowi, w pierwszym z nich Asmus miał możliwość uczestniczyć. Sonni był pod wieloma względami przeciwnieństwem Kułakowskiego. Na zajęciach miał przed sobą tom Horacego w języku łacińskim i szczegółowe notatki, do których rzadko kiedy zaglądał, mówiąc z pamięci. Jeśli Kułakowski był doskonałym wykładowcą, to Sonni był doskonałym prowadzącym zajęć seminaryjnych. Kułakowski był historykiem i historykiem literatury, w szczególności bizantynologiem. Sonni zaś był nie tylko historykiem literatury, ale także językoznawcą i lingwistą. Kułakowski nie ukrywał swoich przekonań politycznych, którymi były przesycane jego wykłady. Zupełnie odwrotnie postępował apolityczny Sonni. Niezależnie od tego, co się działo w Europie, profesor tłumaczył Horacego tak samo, jak pięć czy dziesięć lat wcześniej, czytając w tym sam audytorium tego lub innego autora¹⁵⁸. Asmus ucieszył się jedynie pod koniec pierwszego semestru, gdy Kułakowski zaczął omawiać Lukrecjusza. Poczuł wtedy bliskość z antykiem, tym bardziej że profesor w pełni przedstawił jednego z wybitniejszych przedstawicieli materializmu w starożytnym Rzymie. Oprócz tego Kułakowski omawiał Epikura, ponieważ jeździł do Rzymu i badał niedawno znalezione w Bibliotece Watykańskiej teksty tego filozofa, o których później napisał specjalną

¹⁵⁴ P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 7-8, s. 105.

¹⁵⁵ Prof. Sonni Adolf: *Mitologia* – wykład w roku akad. 1899/1900 z. 48-50, BU KUL, sygn. 2926.

¹⁵⁶ Prof. Sonni Adolf: *Historia literatury greckiej* – wykład w latach 1899-1901 z. 51-53, BU KUL, sygn. 2926.

¹⁵⁷ Prof. Sonni Adolf: „*Poetica*” Arystotelesa – wykład w roku akad. 1901/1902 z. 54-56, BU KUL, sygn. 2926.

¹⁵⁸ W.A. Żuczkowa, I.I. Właubierg, *Валентин Фердинандович Асмус...*, s. 311-312.

pracę¹⁵⁹. Ten wykład Asmus zapamiętał najlepiej, ponieważ wykraczał poza historię literatury i filologii, a zawierał dużo materiału filozoficznego¹⁶⁰.

Na zajęciach profesora Daszkiewicza z historii literatury zachodnioeuropejskiej mówiono o teorii literatury, gatunkach literackich, takich jak bajki, ballady itd. Tak samo jak na zajęciach Sonniego, poruszano temat Homera, z dodatkowym omówieniem teorii Friedricha Augusta Wolfa, odnoszącej się do kwestii homeryckiej¹⁶¹. W zeszytach Jakubanis prócz sumiennych notatek z wykładów znaleźć można też różnorakie komentarze, jednym z nich jest notatka z 1901 r., że drugiego listopada już nie było go na tym wykładzie: „Tego dnia, pod wrażeniem rozmowy z Gilarowem, postanowiłem zaniechać uczęszczania na wykłady pr. Daszkiewicza w tym miesiącu, aby, według możliwości, wykończyć rozprawę. Prosiłem dwóch kolegów (Афанасьева и Лукьяненко) dostarczyć mi potem swoich notatek”¹⁶².

Dzięki swoim zdolnościom i pomocy wspomnianych profesorów Jakubanis bez trudu zdawał egzaminy, a już na drugim roku otrzymał stypendium rządowe. Studia miały się skończyć w 1901 r., jednak pisanie rozprawy pod opieką Gilarowa pt. *Nauka Platona o nieśmiertelności*¹⁶³ opóźniło ukończenie studiów o rok. Ponadto, w tym czasie Jakubanis przechodził ciężką chorobę płuc, gruźlicę¹⁶⁴. Sama rozprawa z powodu opóźnienia nie otrzymała nagrody, ale została zakwalifikowana na Wydziale jako praca dyplomowa. W *curriculum vitae* Jakubanis pisze o tym następująco: „Będąc studentem IV roku i pracując nad rozprawą konkursową filozoficzną, tzw. »medalową«, byłem zmuszony przerwać studia na

¹⁵⁹ J. Kułakowski, *Философ Эпикур и вновь открытые его изречения, (Filosof Epikur i wnow' odkrytyje jego izrieczenija), (Filozof Epikur i jego nowo odkryte sentencje)*, wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1889, s. 2. Był to zbiór sentencji Epikura pt. *Ἐπικούρου προσφώνησις* odnaleziony w Herkulanum. Na ten temat Kułakowski wysłał również list do poety rosyjskiego Afanasija Afanasjewicza Feta 06.03.1889 ze słowami: „Sam jestem obecnie w ogrodach Epikura. Być może Pan wie, że odkryto nowe autentyczne sentencje Epikura” (S.A. Ipatowa, *Письма Ю.А. Кулаковского к Фету (1887-1892)*, (*Pis'ma Ju.A. Kulakowskiego k Fietu (1887-1892)*), (*Listy J.A. Kułakowskiego do Feta (1887-1892)*), w: *A.A. Fiet: Materiały i issledowanija*, wyd. Kontrast, cz. II, Petersburg 2013, s. 488).

¹⁶⁰ W.A. Żuczkowa, I.I. Błaubierg, *Валентин Фердинандович Асмус...*, s. 320.

¹⁶¹ Prof. Daszkiewicz Mykola: Historia zachodnioeuropejskiej literatury – wykład z lat 1899-1902 z. 8, BU KUL, sygn. 2926, k. 114. F.A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum sive de operum Homericorum prisca et genuina forma variisque mutationibus et probabili ratione emendandi*, e Libraria Orphanotropei, Halis Saxonum 1795.

¹⁶² Prof. Daszkiewicz Mykola: Historia zachodnioeuropejskiej literatury – wykład z lat 1899-1902 z. 8, BU KUL, sygn. 2926, k. 113-114.

¹⁶³ Rozprawa konkursowa Henryka R. Jakubanis pt. „Nieśmiertelność duszy u Platona” 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 162. Według zachowanych materiałów archiwalnych dokładny tytuł pracy brzmi: *Nauka Platona o nieśmiertelności*. Jako pierwszy wspominał o tej pracy Klinger w notce o Jakubanisie w Polskim Słowniku Biograficznym 1962-1964 r., gdzie właśnie po raz pierwszy pojawia się tytuł pracy „Nieśmiertelność duszy u Platona”.

¹⁶⁴ W. Klinger, *Jakubanis H.*, s. 374.

czas dłuższy wobec ciężkiej choroby i po miesięcznej kuracji w klinice uniwersyteckiej zostałem wysłany kosztem uniwersytetu na południowe wybrzeże Krymu, gdzie spędziłem cały semestr wiosenny 1901 r. W maju 1902 r. ukończyłem Sekcję filologii klasycznej Wydziału Historyczno-Filologicznego, w braku naówczas sekcji filozoficznej, przy czym jednak na egzamin państwowy obrałem autorów filozoficznych i w charakterze rozprawy »kandydackiej« złożyłem w Komisji Państwowej stanowiącą odrębną całość części powyżej wspomnianej rozprawy konkursowej na temat z filozofii Platona¹⁶⁵. Pisząc o nagrodzie „medalowej”, Jakubanis miał na myśli to, że według Ustawy Uniwersyteckiej z 1863 r. wprowadzono coroczne konkursy studenckie na najlepszy tekst naukowy na poszczególnych wydziałach, zwycięzcy dostawali nagrody: złote lub srebrne medale oraz specjalne wyróżnienia¹⁶⁶. Klingerowi np. udało się w przeciwieństwie do Jakubanisa skończyć studia w 1901 r., a dyplom otrzymał na podstawie rozprawy konkursowej pt. *Bajeczne motywy w Historii Herodota*¹⁶⁷, która została wyróżniona złotym medalem¹⁶⁸.

W 1902 r. Henryk Jakubanis ukończył studia pierwszego stopnia na Uniwersytecie Kijowskim. W zachowanym brudnopisie podania o dopuszczenie do egzaminu końcowego Jakubanis pisze o tym, że on – syn chłopa – przeszedł przez cały okres studiów i prosi o dopuszczenie do egzaminu na oddziale klasycznym w celu otrzymania dyplomu. Do prośby Jakubanis załączył fotografię, świadectwo przejścia egzaminu śródkresowego, świadectwo ukończenia studiów, świadectwo inspekcji uniwersyteckiej, wszystkie prace wykonane podczas studiów, *curriculum vitae* w języku łacińskim, pokwitowanie opłaty¹⁶⁹. Podanie zostało przyjęte i pięcioletnie studia zostały zwieńczone pracą *Nauka Platona o nieśmiertelności* oraz egzaminem państwowym odbytym przed komisją pod przewodnictwem profesora Tadeusza Zielińskiego¹⁷⁰.

¹⁶⁵ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. Ortografia została zmodernizowana.

¹⁶⁶ M. Tkaczuk, *Як вивчали історію філософії...*, s. 68-69.

¹⁶⁷ W. Klinger, *Сказочные мотивы в истории Геродота*, (*Skazocznyje motywy w istorii Gierodota*), (*Bajeczne motywy w Historii Herodota*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1903.

¹⁶⁸ W. Steffen, Klinger W., w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław 1966-1967, s. 635.

¹⁶⁹ Podanie o wydanie dyplomu, 1902 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 16. Nie jest to podanie o wydanie dyplomu, jak głosi opis archiwalny, a podanie z 23.04.1902 r. z prośbą o dopuszczenie do egzaminów w celu otrzymania dyplomu. Brudnopis pokazuje interesującą manierę pisma, jaką miał Jakubanis. Widać i czuć troskliwy stosunek do słowa, do myśli, a nawet do samego papieru. Tak, na przykład, w brudnopisie Jakubanis, myśląc o doborze słów, w pozostałym miejscu ćwiczył metrum, żeby nie zmarnować żadnego kawałka papieru.

¹⁷⁰ Tadeusz Zieliński (1859-1944) – polski historyk kultury, filolog klasyczny, profesor Uniwersytetu w Petersburgu i Uniwersytetu Warszawskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności. W liście do Zielińskiego od 8.VI.1931 r. Jakubanis wspominał 1902 rok, kiedy drugiego maja Zieliński był na czele Komisji Państwowej

Zachowany niekompletny rękopis rozprawy Jakubanis *Nauka Platona o nieśmiertelności* wskazuje na jej strukturę i niektóre główne punkty. Praca ta zawiera wprowadzenie, sześć rozdziałów i zakończenie. Pierwszy rozdział poświęcony jest rozwojowi idei eschatologicznych u Greków, drugi zawiera krótki zarys Platońskiej nauki o ideach. W trzecim rozdziale Jakubanis omówił pojęcie nieśmiertelności Platona oraz przedstawił krytykę tezy Gustawa Teichmüllera, stwierdzającego niemożność istnienia nieśmiertelności duszy jednostkowej w filozofii tego starożytnego myśliciela. Czwarty rozdział zawierał argumenty za nieśmiertelnością w dialogach *Obrona Sokratesa* i *Fedon*, piąty – analizę mitów eschatologicznych w trzech dialogach, w *Gorgiaszu*, *Fedonie* i *Państwie*, szósty rozdział to synteza poprzednich i zebranie wyników. W zakończeniu Jakubanis omawiał kulturowe i historyczne znaczenie Platona¹⁷¹.

Podsumowując okres studiów, trzeba zaznaczyć niewątpliwy wpływ Gilarowa na kształtowanie Jakubanis jako historyka filozofii, co przejawia się już w jego pracy końcowej, która będzie szczegółowo omówiona w drugiej części niniejszej rozprawy. Mimo częstych chorób udało się młodemu naukowcu rozwinąć swoje uzdolnienia językowe, które pomogły mu m.in. w wykonaniu własnego tłumaczenia fragmentów dzieł Empedoklesa. Na samym końcu studiów, na egzaminie końcowym, Jakubanis poznał Zielińskiego, który jako starszy kolega będzie pojawiać się w jego dalszych losach jak prywatnych, życiowych, tak i naukowych.

1.7. Początki pracy nauczycielskiej

Dobre wyniki i poważna rozprawa przyczyniły się do pozostawienia Jakubanis przy Katedrze Historii Filozofii jako stypendysty profesorskiego na trzy lata: od 1902 do 1905 r. Dodatkowo prowadził zajęcia w kijowskich szkołach średnich, gdzie wykładał logikę, psychologię, historię starożytną oraz omawiał autorów łacińskich i greckich¹⁷².

Stypendysta profesorski, według badań archiwalnych M. Tkaczuk, musiał znać w języku

Egzaminacyjnej w gmachu drugiego gimnazjum państwowego w Kijowie (Korespondencja H. Jakubanis z lat 1907-1939, BU KUL, sygn. 2937, k. 300).

¹⁷¹ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 1-7.

¹⁷² W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 180. Por.: Akta osobowe Henryka Jakubanis, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. Por.: *Отчет о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1903 году*, (*Otчет o sostojanii i diejatielnosti Imperatorskogo Uniwersitetieta Sw. Włodzimira w 1903 godu*), (*Sprawozdanie o stanie i działalności Imperatorskiego Uniwersytetu św. Włodzimierza w 1903 roku*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1905, s. 3.

oryginału fragmenty dzieł przedsokratyków; dialogów Platona: *Protagoras, Gorgiasz, Fajdros, Uczta, Fedon, Państwo, Fileb, Sofista, Timajos*; dzieł Arystotelesa: *Analityki wtóre, Metafizyka, Etyka nikomachejska, O duszy*; poemat Lukrecjusza *O naturze rzeczy*, dzieł Kartezjusza, F. Bacona, J. Locke'a, D. Hume'a, B. Spinozy, G. Leibniza, I. Kanta, G. Fechnera, H. Spencera, W. Wundta. Oprócz tego musiał znać filozofię średniowieczną (gnostycyzm, patrystykę, scholastykę). Wiedza historycznofilozoficzna dopełniona była kwestiami metafizyki, etyki, psychologii, logiki, bazując na tekstach źródłowych greckich i łacińskich, jak również dziełami badaczy niemieckich, angielskich i francuskich¹⁷³. Pozostać na uniwersytecie w celu prowadzenia wykładów absolwenci mogli po obronie dysertacji magisterskich i doktorskich. Ci, którzy nie posiadali stopnia naukowego, mieli taką możliwość, o ile mogli przedstawić poważne publikacje naukowe. Ponieważ na przełomie XIX i XX w. brakowało kadry uniwersyteckiej, asystenci profesorscy stali się głównym narzędziem likwidacji stale pogłębiającego się niedoboru nauczycieli szkół wyższych¹⁷⁴.

Jakubanis wykładał na Uniwersytecie Kijowskim jako starszy asystent swojego opiekuna naukowego, profesora Gilarowa¹⁷⁵, w celu przygotowania się do profesury¹⁷⁶. Nie kryjąc dumy z pracy na uniwersytecie, Jakubanis napisał do swojego ojca krótki list, jedyny z zachowanych, w którym donosił: „Skończyłem dyplomem pierwszego stopnia i pozostawiono mnie przy katedrze filozofii”¹⁷⁷. Ojciec Jakubanisa w 1903 r. napisał odpowiedź synowi. List przepełniony jest rodzicielskim ciepłem. Zaczyna się od słów: „Mój ukochany, Helito”, z podziękowaniami, przeprosinami, że dawno do niego już nie pisał, ale i nie miał prawie co pisać, że matka z siostrą są zdrowe, że wszyscy w Kulebiakach się cieszą z jego osiągnięć. List kończy się słowami: „Uściskam Cię, Niech Bóg Błogosławi i jak najlepiej uchroni”¹⁷⁸. Z takim chrześcijańskim błogosławieniem rodzicielskim Jakubanis zaczął swoją drogę wykładowcy. Oprócz tego, że dążył do pracy na uniwersytecie i uczestnictwa w życiu naukowym, nie mógł nie przyjąć zaproponowanego stanowiska również z tego powodu, że jego ojciec zmarł i na niego spadła konieczność opieki nad matką i siostrą, Eleonorą, która zaczęła się od ich

¹⁷³ M. Tkaczuk, *Як вивчали історію філософії...*, s. 73.

¹⁷⁴ L.E. Iwanow, *Высшая школа России в конце XIX - начале XX века, (Wysszaja szkoła Rossii w konce XIX - naczale XX wieku)*, (*Szkoła wyższa w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*), wyd. Akademia Nauk ZSRR, Moskwa 1991, s. 210-212.

¹⁷⁵ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 344.

¹⁷⁶ M. Tkaczuk, *Генріх Якубаніс*, s. 238-239.

¹⁷⁷ Korespondencja H. Jakubanisa z lat 1907-1939, BU KUL, sygn. 2937, k. 295a. List do ojca najprawdopodobniej został wysłany w 1902 r. lub później. Rok 1897, jak głosi opis archiwalny, zdaje się być błędny.

¹⁷⁸ Korespondencja Henryka R. Jakubanisa z lat 1903-1949, BU KUL, sygn. 2938, k. 52-53.

przeprowadzki do Kijowa¹⁷⁹.

Jakubanis, jak już podano wcześniej, zaczął prowadzić korepetycje jeszcze w gimnazjum. Podczas studiów pierwszego stopnia również prowadził korepetycje, z których zachowały się wykonane przez niego notatki. Korepetycje w większości poświęcone były następującym tematom: językowi greckiemu, włoskiemu, starosłowiańskiemu, łacinie, dialektyce Platona, Arystotelesa. Sporadycznie pojawiały się też inne zagadnienia, np. podczas korepetycji jeden z uczniów Jakubanisa napisał esej na temat: *Podstawowa idea krytycznej filozofii Kanta*. Referat został napisany na podstawie książki Johna Deweya *Jak myślimy*¹⁸⁰.

W 1902 r., na początku pracy uniwersyteckiej Jakubanis, jako asystent profesora Gilarowa, prowadził zajęcia o Sofoklesie. Szczegółowo rozpisывał codzienny plan zajęć, tematy do omówienia, zaplanowane spotkania itd. W tym samym roku prowadził również wykłady z filozofii, poświęcone Spinozie i Kantowi. Na wykładach o Spinozie poruszano temat jego *Etyki*¹⁸¹. W roku akademickim 1902/1903 Jakubanis wykladał *Materiały do historii Rusi i średniowiecza*. W jego notatkach zachował się plan wykładów w ogólnych zarysach, w formie konspektu, źródła, pytania, w niektórych miejscach są komentarze: „Nie zdążyłem”, co pokazuje dość uważny stosunek wykładowcy do materiału, który zamierzał przedstawić. Również około 1903 r. prowadził Jakubanis wykład pt. *Ogólny kurs*, który zawierał w sobie tematy historii, klasycyzmu Włoch, oświecenia, niemieckiego humanizmu itd. Tak więc te pierwsze próby prowadzenia zajęć w roli asystenta były początkiem pracy Jakubanisa jako wykładowcy, którą wykonywał do końca życia¹⁸².

Poza pracą wykładowcy Jakubanis zajmował się również wychowaniem dzieci rodziny Trubeckich i sprawował opiekę nad uczącym się w Kijowie studentem z Litwy o nazwisku Narwojsz. W 1903 r. Jakubanis został wychowawcą dwóch synów księcia Eugeniusza Trubeckiego¹⁸³, profesora Uniwersytetu Kijowskiego. Pozostawał ich wychowawcą do przeniesienia się księcia z Kijowa do Moskwy¹⁸⁴. Syn Trubeckiego wspominał, że rodzina przeniosła się do Moskwy w 1906 r.¹⁸⁵, kiedy ojciec został profesorem na Uniwersytecie

¹⁷⁹ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 180.

¹⁸⁰ Notatki osobiste Henryka Jakubanisa z lat 1897-1936 dotyczące wykładów w czasie studiów i później w czasie pracy na uczelniach, BU KUL, sygn. 2928, k. 599-732.

¹⁸¹ Tamże, k. 33-106.

¹⁸² Wykłady prowadzone przez Henryka Jakubanisa w latach 1902-1945, BU KUL, sygn. 2933, k. 1-42.

¹⁸³ Książę Eugeniusz Nikołajewicz Trubecki (1863-1920) – rosyjski filozof, prawnik, publicysta, działacz społeczny; w 1892 r. został docentem prywatnym w Katedrze Historii i Filozofii Prawa na Uniwersytecie św. Włodzimierza.

¹⁸⁴ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 180.

¹⁸⁵ S. Trubecki, *Минувшее*, (*Minuwszeje*), (*Minione*), wyd. DEM, Moskwa 1991, s. 54.

Moskiewskim¹⁸⁶. Oprócz działalności wykładowcy E. Trubecki razem z profesorem Kułakowskim byli członkami Komisji ds. Reformy Szkolnictwa Wyższego, która powstała pod koniec 1902 r. Dzięki propozycjom Komisji, rady uniwersytetów otrzymały wcześniej nieistniejące prawo wyboru rektora i jego asystenta, a wydziały mogły wybierać dziekanów i sekretarzy¹⁸⁷. Życie E. Trubeckiego było ściśle związane z jego starszym bratem, księciem Siergiejem Trubeckim¹⁸⁸, profesorem Imperatorskiego Uniwersytetu Moskiewskiego. Jakubanis najprawdopodobniej darzył szacunkiem braci Trubeckich, cytował książkę S. Trubeckiego pt. *Metafizyka w starożytnej Grecji*¹⁸⁹ w swojej pracy o Empedoklesie¹⁹⁰, a do E. Trubeckiego wysyłał swój artykuł *Echa platonizmu w liryce Schillera*¹⁹¹.

Był to pierwszy artykuł Jakubanis, który został opublikowany w 1904 r. w czasopiśmie Uniwersytetu Kijowskiego „Uniwersitetskie Izwiestija”¹⁹². Na początku artykułu Jakubanis postawił tezę o podobieństwie między światopoglądami Platona i Schillera, o duchowym pokrewieństwie wielkiego metafizyka greckiego z wielkim poetą niemieckim. Jakubanis podkreślał, że „oryginalność geniuszu Schillera polegała na organicznym połączeniu filozofii i poezji, nikt przed nim nie posiadał tego daru w takim stopniu jak Platon. Filozof Platon to jeden z największych poetów, poeta Schiller to wielka postać w dziedzinie filozofii”¹⁹³. Celem artykułu było prześledzenie najbardziej wyrazistych śladów platonizmu w lirycznych utworach Schillera, na poszczególnych przykładach fragmentów dzieł obu autorów.

Oprócz pisarstwa naukowego Jakubanis kontynuował pracę wykładowcy. Prócz zajęć wychowawczych i uniwersyteckich, wykładał na prywatnych Wyższych Żeńskich

¹⁸⁶ L.W. Firsowa, *Трубецкой Е.Н.*, (*Trubeckoj E.N.*), (*Trubecki E.N.*), w: *Nowaja filosofskaja encyklopedija*, wyd. Myśl, Moskwa 2000, s. 114.

¹⁸⁷ O.Z. Żmudzki, *Історія Київського університету...*, s. 60.

¹⁸⁸ Książę Siergiej Nikołajewicz Trubecki (1862-1905) – rosyjski filozof religijny, publicysta, działacz społeczny, profesor i rektor Imperatorskiego Uniwersytetu Moskiewskiego; zajmował się historią filozofii starożytnej.

¹⁸⁹ S. Trubecki, *Метафизика в древней Греции*, (*Metafizyka w driewniej Grecyi*), (*Metafizyka w starożytnej Grecji*), wyd. A. Lang, Moskwa 1890.

¹⁹⁰ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки*, (*Empedokl: Filozof, wracz i czarodziej. Danyne dlja jego ponimania i ocenki*), (*Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*), odbitka z „Uniwersitetskie Izwiestija”, Kijów 1906, s. 10-13.

¹⁹¹ Materiały różne z lat 1898-1947, BU KUL, sygn. 2925, k. 170.

¹⁹² H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма в лирике Шиллера*, (*Otzwuki platonizmu w lirike Szyllera*), (*Echa platonizmu w liryce Schillera*), „Uniwersitetskie Izwiestija” nr 12, Kijów 1904, s. 1-31. Jakubanis we własnym tłumaczeniu tytułu na język polski używa następującego sformułowania: *Pierwiastki Platonizmu w liryce filozoficznej Fr. Schiller’a* (Akta osobowe Henryka Jakubanis, prace naukowe drukowane, AU KUL, sygn. A-23). Artykuł ten został opublikowany również w księdze pamiątkowej *Eranos*, wydanej dla uczczenia profesora Uniwersytetu św. Włodzimierza M. Daszkiewicza (H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма в лирике Шиллера*, w: *Eranos*, wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1906, s. 135-165).

¹⁹³ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 1.

Ogólnokształcących Kursach Historycznoliterackich profesora Mitrofana Downar-Zapolskiego¹⁹⁴, które otworzono w roku 1905. Kursy te zapewniały specjalne wykształcenie pedagogiczne. Jakubanis wykładał tam *Wstęp do filozofii*¹⁹⁵. Wykładał również *Historię literatury polskiej*, o czym świadczą jego notatki. Wykład ten poświęcał ogólnej charakterystyce i ocenie polskich autorów takich jak: Jan Kochanowski, Klemens Janicki i inni¹⁹⁶.

Dwa lata po pierwszej publikacji, w 1906 r. wyszła w druku główna praca Jakubanisa pt. *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*¹⁹⁷. Dzieło Jakubanisa składa się z przedmowy, spisu bibliografii oraz trzech części. W przedmowie zostały określone cele pracy, a mianowicie: 1) prozatorskie tłumaczenie poetyckich fragmentów autorstwa Empedoklesa, 2) interpretacja tych fragmentów, 3) przełożenie heksametrem wszystkich fragmentów składających się przynajmniej z jednego całego wiersza, 4) oraz opracowanie życia i twórczości myśliciela z Akragas. Pierwsza część pracy realizuje ten ostatni cel, jest mianowicie poświęcona osobowości i ogólnemu charakterowi światopoglądu Empedoklesa. Składa się ona z sześciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym Jakubanis, jak przystało na historyka filozofii, zarysował stan badań, w drugim określił metodę zastosowaną do opracowania twórczości myśliciela z Akragas, w której można wyszczególnić

¹⁹⁴ Mitrofan Wiktorowicz Downar-Zapolski (1867-1934) – rosyjski historyk, etnograf, folklorysta, ekonomista, założyciel białoruskiej historiografii narodowej; docent prywatny (1901-1905), profesor (1902-1919) w Katedrze Historii Rosyjskiej Uniwersytetu św. Włodzimierza; w 1906 r. założył w Kijowie Wyższe Kursy Komercyjne, które w 1908 r. przekształcono w Kijowski Instytut Komercyjny.

¹⁹⁵ S. Kuźmina, *Філософія освіти та виховання у київській академічній традиції XIX – Початку XX Ст.*, (*Filosofija oswity ta wychowania u kyiiwśkiii akademichnii tradyicii XIX – Poczatku XX St.*), (*Filosofia edukacji i wychowania w kijowskiej tradycji akademickiej XIX – początku XIX w.*), wyd. N. Orianda, Symferopol 2010, s. 139.

¹⁹⁶ Wykłady prowadzone przez Henryka R. Jakubanisa w latach 1902-1945, BU KUL, sygn. 2933, k. 43. Według opisu archiwalnego wykład ten Jakubanis prowadził na Wyższych Żeńskich Kursach, jednak z jego własnej relacji wynika, że były to właśnie Wyższe Żeńskie Ogólnokształcące Kursy Historycznoliterackie.

¹⁹⁷ Tytuł tej pracy Jakubanis przetłumaczył następująco: *Empedokles – filozof, lekarz i czarodziej. Przyczynki do jego zrozumienia i oceny* (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prace naukowe drukowane, AU KUL, sygn. A-23). Przekład fragmentów dzieł Empedoklesa wykonany przez Jakubanisa został przedrukowany następnie w Kazaniu przez A. Makowielskiego w pracy pt. *Досократики. Первые греческие мыслители в их творениях, в свидетельствах древности и в свете новейших исследований*, (*Dosokratiki. Pierwyje grieczeskije mysliteli w ich tworienijach, w swidietielstwach driewnosti i w swietie nowiejszych issledowanij*), (*Przedsokratycy. Pierwsi greccy myśliciele w ich dziełach, świadectwach starożytności i w świetle nowszych badań*), cz. II, wyd. M.A. Golubewa, Kazań 1915, s. 175-242. M. Przeniosło, M. Przeniosło, (*Jakubanis Henryk Roman*, s. 168-169), podają informację, iż praca ta jest publikacją Jakubanisa. Informacja ta jest nieścisła, ponieważ w książce tej zawarto, prócz wielu innych materiałów, także Jakubanisa przekład fragmentów Empedoklesa. G. Karolewicz, (*Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, II, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996, s. 90), podaje taką samą informację jak poprzedni autorzy.

kilka ściśle ze sobą powiązanych perspektyw: historyczną, kulturową, psychologiczną i filozoficzną. Dwa pierwsze rozdziały stanowią wstęp do właściwej części jego opracowania – do rozdziału trzeciego, poświęconego chłopięcym latom Empedoklesa; czwartego, dotyczącego jego młodości; piątego, charakteryzującego jego lata dojrzałe oraz szóstego, stanowiącego rozdział podsumowujący, którego głównym tematem jest światopogląd filozoficzny Empedoklesa. Rozdział szósty skupia się na głównych cechach filozoficznego światopoglądu Empedoklesa. W tym rozdziale Jakubanis zdecydowanie częściej niż w poprzednich odwołuje się do fragmentów dzieł filozofa, próbując na ich podstawie określić główny zarys jego nauki. Wnioskuje Jakubanis, że ogólny obraz światopoglądu Empedoklesa pozostaje nadal niewyjaśniony, a postać filozofa tajemnicza. Ocenia go jako autora oryginalnego systemu filozoficznego, który dokonał wielu znakomitych odkryć naukowych i był twórcą retoryki. Druga i trzecia część pracy zawierają tłumaczenia fragmentów dzieł Empedoklesa z języka greckiego na rosyjski w formie wierszowej i prozatorskiej oraz komentarze do nich.

Wydział Historyczno-Filozoficzny od 1906 r. miał już cztery oddziały: klasyczny, słowiańsko-rosyjski, historyczny i romańsko-germański. Specjalizacja w dziedzinie filozofii razem z filologią klasyczną i językoznawstwem porównawczym podlegały pod oddział klasyczny. Studenci po wybraniu specjalizacji filozoficznej mieli następujące przedmioty obowiązkowe dla wszystkich oddziałów: jednosemestralne kursy łaciny, greki, język cerkiewnosłowiański, historię języka rosyjskiego, historię Grecji, historię Rzymu, historię Rosji, historię literatury rosyjskiej, historię filozofii starożytnej, logikę, psychologię. Na oddziale klasycznym obowiązkowymi przedmiotami były: historia literatury greckiej, historia literatury rzymskiej, gramatyka języka greckiego i łaciny, syntaksa grecka i łacińska, historia sztuki starożytnej, językoznawstwo porównawcze i sanskryt lub historia literatury zachodnioeuropejskiej. Przedmiotami obowiązkowymi dla specjalizacji w dziedzinie filozofii były zaś następujące kursy: wstęp do filozofii, historia filozofii średniowiecznej i nowożytnej, pedagogika, estetyka, Platon, Arystoteles, zajęcia seminaryjne (szesnaście godzin tygodniowo)¹⁹⁸.

Od 1907 r. Jakubanis prowadził wykłady na prywatnych wieczorowych kursach dla

¹⁹⁸ M. Tkaczuk, *Університет Св. Володимира в історії...*, s. 149.

kobiet, których patronką była Adelajda Żekulina¹⁹⁹. Od 1905 r. kursy te nosiły oficjalną nazwę Wyższych Kursów dla Kobiet²⁰⁰. Na początku instytucja ta istniała w formie rocznych wieczorowych kursów jako część Wydziału Historyczno-Filologicznego, a od 1907 r. studia trwały cztery lata. Na kursach obowiązkowo wykładano: logikę, wstęp do filozofii, etykę, estetykę i psychologię. Jakubanis prowadził tam zajęcia z logiki²⁰¹. Wieloletnim kolegą Jakubanisa na tych kursach był Piotr Kudriawcew, wykładowca *Wstępu do filozofii*²⁰². Jak wspomina córka Kudriawcewa: „Jako filozof ojciec był znany w kręgach naukowych Kijowa, ponieważ filozofów było najprawdopodobniej niewielu. Przypominam sobie tylko prof. Gilarowa i jeszcze jednego młodego filozofa, Jakubanisa, który również był wykładowcą na uniwersytecie, a przed wyjazdem do ojczyzny (do Polski) przyjechał z pożegnalną wizytą do ojca”²⁰³.

W *curriculum vitae* Jakubanis wspominał, że od 1907 r. również zaczął wykładać na: „tzw. W.K.Ż. [Wyższe Kursy Żeńskie – M.S.] wieczornych, założonych przez prof. Włodzimierza Peretza”²⁰⁴. Najprawdopodobniej Jakubanis miał na myśli Wieczorowe Historyczno-Filologiczne Kursy, których Peretz był współzałożycielem, dyrektorem i profesorem w okresie 1906-1909²⁰⁵. W brudnopisie *curriculum vitae* znajduje się więcej informacji na temat tych kursów. Jakubanis pisał, że na kursach brakowało fachowcy-polonisty, dlatego prowadził on tam zajęcia z historii literatury polskiej od początków do wieku XVI włącznie²⁰⁶.

¹⁹⁹ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 180. Adelajda Władimirowna Żekulina (1866-1950) – założycielka Kijowskich Wyższych Kursów dla Kobiet, Wieczorowych Wyższych Kursów dla Kobiet i Kijowskiego Gimnazjum Żeńskiego.

²⁰⁰ <http://zhedulina.tilda.ws/> dostęp 15.09.2024.

²⁰¹ М.Р. Плachtij, *Викладання логіки на вищих жіночих курсах України, (Wykładання logiki na wyszczych żinocznych kursach Ukrainy), (Nauczanie logiki na Wyższych Żeńskich Kursach na Ukrainie)*, Wisnyk Charkiwskoho Nacionalnoho Uniwersytetu Imeni W. N. Karazina. Serija „Filosofija. Filosofski Perypetiji” t. 48, 2013, s. 128.

²⁰² Tamże, s. 129. Piotr Pawłowicz Kudriawcew (1868-1940) – rosyjski teolog, filozof i publicysta; współzałożyciel, wykładowca historii filozofii starożytnej (1905 r.), dyrektor (1910 r.) i przewodniczący rady pedagogicznej (1911 r.) Kijowskich Wieczorowych Wyższych Kursów dla kobiet im. A.W. Żekulinej.

²⁰³ W.W. Burięgi, M.L. Tkaczuk, *Воспоминания Екатерины Петровны Кудрявцевой...*, s. 197.

²⁰⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. Włodzimierz Mykołajowicz Peretz (1870-1935) – filolog ukraiński, historyk, badacz i wydawca dawnej literatury ukraińskiej, członek Kijowskiego Towarzystwa Starożytności i Sztuki, akademik Ukraińskiej Akademii Nauk (1919 r.).

²⁰⁵ А.І. Шарова, *Шлях В. М. Перетца до університету святого Володимира в Києві: епістолярний дискурс (до 150-річчя від дня народження вченого), (Szlach W. M. Peretza do uniwersytetu swiatoho Wołodymyra w Kyjewi: epistolarnyj dyskurs (do 150-riczczia wid dnia narodżennia wczenocho))*, (Droga W. M. Peretza na Uniwersytet św. Włodzimierza w Kijowie: dyskurs epistolarny (z okazji 150. rocznicy urodzin naukowca)), „Kyjiwśki istoryczni studiji” nr 1, 2020, s. 135.

²⁰⁶ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (brudnopis), AU KUL, sygn. A-23.

W roku akademickim 1907/1908 Jakubanis zaczął wykładać na Wyższych Żeńskich Kursach (dalej: WŻK). 4 października 1878 r. odbyło się uroczyste otwarcie WŻK, słynny naukowiec, jeden z pierwszych, jak już wcześniej wspomniane, przedstawicieli ruchu filozoficznego i historycznofilozoficznego w Kijowie, profesor S. Gogocki, wygłosił wtedy wykład na temat znaczenia szkolnictwa wyższego dla kobiet, a zajęcia rozpoczęły się następnego dnia. Podobne uczelnie dla kobiet zezwolono otwierać jedynie jako prywatne instytucje, w których założycielem musiał być naukowiec zaufany ze strony ministerstwa. WŻK otwarto z inicjatywy zespołu kobiet pod kierownictwem A. Aleksiejewej, W. Antonowicz, E. Gogockiej²⁰⁷ i innych. Formalnym założycielem kursów był profesor Uniwersytetu św. Włodzimierza, S. Gogocki²⁰⁸.

WŻK były instytucją, która zapewniała kobietom kształcenie zbliżone do wyższego, ale nie gwarantowała po ich zakończeniu żadnych uprawnień związanych ze szkolnictwem wyższym. W latach 70. XIX w. powstały cztery takie instytucje edukacyjne w Imperium Rosyjskim – w Moskwie, Kazaniu, Petersburgu i właśnie Kijowie²⁰⁹. Uczelnie wyższe typu uniwersyteckiego, jakimi były WŻK, organizowano w miastach uniwersyteckich. Kursy miały takie same cele, strukturę i program nauczania jak na uniwersytetach, korzystały z sal wykładowych, a zajęcia prowadziła kadra uniwersytecka²¹⁰. Na WŻK wykład *Wstęp do filozofii* prowadził Gilarow. Podręcznikami przedmiotu były, oprócz dzieł samego Gilarowa, prace F. Paulsena, W. Windelbanda i innych. Jakubanis prowadził zajęcia z logiki, historii estetyki i historii etyki.

Na zajęciach z logiki Jakubanis najpierw wyjaśniał samo pojęcie logiki, jej powstanie, znaczenie Arystotelesa i jego logiki, wyjaśniał pojęcia sądu, sylogizmu, teorii poznania, logiki formalnej, logiki indukcyjnej, omawiał postać F. Bacona, praw myślenia itd. Wśród notatek Jakubanisa zachowała się i taka, według której nazwa logiki stanowi część wszystkich znanych

²⁰⁷ Evdokia Ivanovna Gogockaja (1824-1888) – żona profesora filozofii S. Gogockiego, zajmowała się sprawami szkolnictwa ogólnego i specjalnego; założyła szkołę powszechną dla biednych dzieci, szkołę żeńską ze specjalistycznym rzemieślniczym kierunkiem, która później przekształciła się w szkołę rzemieślniczą; w latach 1875-1876 wydawała gazetę „Telegraf Kijowski”.

²⁰⁸ М.Р. Плachtij, *Особливості викладання логіки на київських вищих жіночих курсах*, (*Osoblywosti wykladannia lohiky na kyjiwśkykh wyszczych žinocznych kursach*), (*Specyfika nauczania logiki na Wyższych Żeńskich Kursach w Kijowie*), w: *Problemy dydaktyki istoriji: zbirnyk naukowych prac*, cz. 6, wyd. Ukraiński Uniwersytet Państwowy w Kamieńcu Podolskim, Kamieniec Podolski 2015, s. 127.

²⁰⁹ К. Kobczenko, *Київські вищі жіночі курси: становлення жіночого університету*, (*Kyjiwśki wyszczi žinoczni kursy: stanowlennia žinoczoho uniwersytetu*), (*Kijowskie Wyższe Żeńskie Kursy dla kobiet: powstanie żeńskiego uniwersytetu*), „Naukowi Zapysky” t. 20, 2002, s. 191.

²¹⁰ L.E. Iwanow, *Высшая школа России...*, s. 104.

nauk jako „logia”. Na przykład, geologia jest logiką wyjaśniającą strukturę skorupy ziemskiej, biologia jest logiką zajmującą się zjawiskami życiowymi itd. Filologia jest wśród tych nauk wyjątkiem, ponieważ oznacza „umiłowanie słowa”, jeżeli termin określający tę naukę byłby zbudowany na wzór innych, brzmiałby wtedy jak „logologia”²¹¹. Ogólnie wykłady z logiki Jakubanis przypominają swoją treścią krótkie opracowania zajęć Gilarowa.

Postać Jakubanis jako wykładowcy na WŻK można zrekonstruować na podstawie wspomnień. Jedną z jego słuchaczek była Zinaida Tułub, ukraińska pisarka, która studiowała na Wydziale Filologicznym WŻK. Uczestniczyła ona w zajęciach Jakubanis z logiki, które opisywała następująco: „Zajęcia jego były obowiązkowe dla wszystkich studentek pierwszego roku [...]. Żeby dostać się na wykład w naszych salach, które były przeznaczone dla małej liczby słuchaczy, trzeba było zajmować miejsce parę godzin przed rozpoczęciem wykładu, przypinając na pulpicie kartkę »zajęto od takiej do takiej godziny«, lub po prostu przesiedzieć jeden, dwa wykłady, nie wychodząc z sali podczas przerwy. Prowadził on ten na pierwszy rzut oka suchy przedmiot naprawdę ciekawie”²¹². Na egzaminie, jak wspominała Tułub, oprócz wiedzy przedstawionej na wykładach, Jakubanis wymagał samodzielnego przygotowania na podstawie podanych podręczników²¹³. Tułub wróciła pamięcią również do swojego pierwszego egzaminu, który był właśnie egzaminem z logiki. Była bardzo zdenerwowana, ale dostała najwyższą ocenę, *optime*, którą Jakubanis dawał bardzo rzadko i za wyjątkowe odpowiedzi. Tułub opisała to następująco: „Zauważywszy, że posiadam gruntowną wiedzę przedmiotu, dał mi [Jakubanis – M.S.] do przeczytania jakiś artykuł filozoficzny i zaproponował przeanalizowanie jego fragmentu z punktu widzenia logiki. Chociaż tekst był trudny i na dodatek przeładowany terminologią filozoficzną, że niełatwo było zrozumieć, w jakim języku został on napisany, szybko znalazłam w nim sprzeczność i jakiś błąd logiczny. To zdecydowało o wszystkim”²¹⁴.

W roku akademickim 1908/1909 na Wydziale Prawa WŻK Jakubanis prowadził wykład pt. *Propedeutyka filozofii*. Zaczynał kurs od wyjaśnienia, czym jest filozofia na przykładzie różnych definicji, typów systemów filozoficznych, omawiał również relację między filozofią a religią²¹⁵. W 1908 r. odbywały się wykłady pt. *Ewolucjonizm etyki*. Jakubanis prowadził

²¹¹ Wykłady prowadzone przez Henryka R. Jakubanis w latach 1902-1945, BU KUL, sygn. 2933, k. 201-285.

²¹² Z. Tułub, *Моя жизнь...*, s. 247-248.

²¹³ Z logiki dedukcyjnej można było wybrać jeden z podręczników: Nikołaja Łosskiego, Aleksandra Wiedeńskiego albo Gieogrija Czelpanova, a z logiki indukcyjnej dzieło Williama Minto.

²¹⁴ Z. Tułub, *Моя жизнь...*, s. 261.

²¹⁵ Wykłady prowadzone przez Henryka R. Jakubanis w latach 1902-1945, BU KUL, sygn. 2933, k. 286-345.

również kurs *Historia estetyki*. Kurs ten składał się z następujących tematów: historyczna geneza estetyki, przedmiot estetyki, granice obszaru piękna, estetyka Platona i analiza takich dialogów, jak *Timajos*, *Uczta* i *Państwo*. Platonowi poświęcona była większa część zajęć. Na końcu kursu zaś wykładowca omówił poglądy Kanta na estetykę²¹⁶.

W drugim semestrze, jak wspominała Tułub, Jakubanis zaczął wykładać nieobowiązkowy przedmiot, *Estetykę*. Ze słów Tułub wyraźnie wynika, że Jakubanis działał w promowaniu myśli greckiej, a także idei odrodzenia kultury współczesnej za pomocą filozofii starożytnej. Podczas wykładów dla Jakubanisa ważne było przedstawienie każdej nauk, zaczynając od jej antycznych założycieli. Mówiąc o estetyce, wykładowca zaczął nie od A. Baumgartena, który stworzył termin „estetyka”, a od Hellady – „kolebki wszystkich nauk i sztuk, od Arystotelesa i jego dzieł, *Retoryki* i *Poetyki*”²¹⁷.

Tułub wspominała również zabawny incydent. Podczas jednego z semestrów prowadził zajęcia z gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich stary profesor, Niemiec, Theodor Iwanowicz Knauer, autor jedynej wówczas gramatyki języka sanskryckiego w Rosji. Zajęcia, jak i sam Knauer, nie były zbyt lubiane przez słuchaczki WŻK, dlatego w jego wykładach nigdy nie uczestniczyło więcej niż 30-40 osób. W tym właśnie semestrze ułożono plan zajęć tak, że dwugodzinne zajęcia Knauera odbywały się bezpośrednio przed wykładem Jakubanisa z estetyki. Aby móc słuchać Jakubanisa, wiele studentek zaczęło przychodzić wcześniej, czasem była to nawet godzina, a niekiedy i dwie. Zdziwiło to Knauera, ponieważ na początku jego zajęć było prawie pusto, a po przerwie cała sala była już zapelniona. Pewnego razu profesor zapytał o to dziekana, na co dostał następującą odpowiedź: „Mein Lieber Herr Knauer: łatwo odkryć tę tajemnicę. Po Panu prowadzi wykład tak genialny mówca, jak Henryk Jakubanis, na dodatek taki przedmiot, jak estetyka. Oczywiście jest, że ten przystojny młodzieniec jest o wiele bardziej interesujący dla naszych fräulein niż taki dostoyny i stary człowiek jak Pan. One chcą tylko tego, co dla nich przyjemne, Pana Jakubanisa”²¹⁸. Wtedy

²¹⁶ Tamże, k. 346-363, k. 365-406. Por.: L. Michniewicz, *Юридичне відділення Київських вищих жіночих курсів (1907-1920 pp.): витоки, досвід, здобутки*, (*Jurydyczne widdilennia Kyjiwśkich wyszczich žinocznych kursiw (1907-1920 rr.): vytoky, doswid, zdobutky*), (*Wydział Prawa Kijowskich Wyższych Żeńskich Kursów (1907-1920): geneza, działanie, osiągnięcia*), „Jurydyczna Ukrajina” nr 9, 2015, s. 71. Por.: W.F. Pustarnakow, *Университетская философия в России...*, s. 224. Na końcu kursu zaś wykładowca omówił poglądy Kanta na estetykę. Podręcznikami proponowanymi przez Jakubanisa z przedmiotu *Estetyka* były: R. Zimmermann, *Geschichte der Aesthetik*; M. Schasler, *Kritische Geschichte der Aesthetik* i inne, a z przedmiotu *Etyka* – F. Jodl, *Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie*; A. Fouillée, *Critique des systèmes de morale contemporains*; W. Sołowjow, *Uzasadnienie dobra* i inne.

²¹⁷ Z. Tułub, *Моя жизнь...*, s. 262.

²¹⁸ Tamże, s. 263.

Knauer rozszedł się i następnym razem zamykał drzwi na klucz w taki sposób, że studenci nie mogli ani wejść, ani wyjść z zajęć przez dwie godziny. Wykłady Jakubanisa na WŻK cieszyły się więc powodzeniem, nie tylko dzięki jego charyzmie, lecz także wiedzy i zapałowi filozoficznemu.

Wspominał o tym również polski biolog, Jan Wilczyński²¹⁹, opisujący Jakubanisa następująco: „Postaci okazałej i prawdziwie imponującej, ciemny brunet o otwartej szerokiej twarzy, wysokim czole z daleko w tył odrzuconym włosiem, mówiący zawsze mocnym basem, Jakubanis miał zachowanie ultraakademickie w każdym najdrobniejszym szczególe. Zawsze nieskazitelnie i elegancko ubrany zbierał salę pełną słuchaczy albo raczej słuchaczek, które zasłuchiwały się w jego wywodach. Styl natomiast miał bardzo rozwlekły i ciągle powracający do tej samej myśli, często upiękuszony rozmaitymi przenośniami, metaforami czy obrazami poetyckimi, które musiały w końcu dokuczyć. Powtarzano mi zdanie jednej z jego słuchaczek, raczej na Uni. Kijowskim, która zgubiwszy się wreszcie w okresach wywodów profesora, miała wykrzyknąć do swej sąsiadki po rosyjsku: Co za pleciuch ten wasz Jakubanis! [Hy и пустомеля, этот ваш Якубанис! – M.S.] Dużo w tym było prawdy, ale bynajmniej nie przeszkadzało to temu, że dla wielu pozostawał on swojego rodzaju bożyszczem mądrości i natchnienia obnoszonym w najwyższej profesorskiej glorii”²²⁰. Wspomnienie to jest cenne, ponieważ pokazuje styl myślenia Jakubanisa, który objawiał się również i w pracach pisemnych, w których autor nie unikał powtórzeń i używał dużo metafor.

Wracając do spraw uniwersyteckich, trzeba zaznaczyć, że w 1908 r., po zdaniu egzaminów końcowych magisterskich i wygłoszeniu dwóch wykładów *pro venia legendi* Jakubanis został docentem filozofii na Uniwersytecie Kijowskim²²¹, a dokładnej docentem prywatnym²²². Ograniczenia w przyjmowaniu polskich naukowców na Uniwersytet św. Włodzimierza zostały ostatecznie zniesione w czasie rewolucji lat 1905–1907. W rezultacie

²¹⁹ Jan Zygmunt Wilczyński (1891-1970) – absolwent Uniwersytetu Petersburskiego (1912 r.); obronił doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim (1914 r.). W okresie 1917-1919 był wykładowcą w Polskim Kolegium Uniwersyteckim w Kijowie (1917-1919), profesorem biologii ogólnej Uniwersytetu Stefana Batorego (do 1934 r.), profesorem Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu (1945-1950), a następnie profesorem uniwersytetów w Paryżu, Bagdadzie i Bejrucie.

²²⁰ J. Wilczyński, *Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie 1917-1919*, „Pamiętnik Kijowski” t. II, 1963, s. 205-207.

²²¹ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 180.

²²² М. Ткачук, *Генріх Якубаніс*, s. 238-239. *Отчет о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1908 году*, (*Otчет o sostojanii i diejatielnosti Imperatorskogo Uniwersiteta św. Włodzimierza w 1908 godu*), (*Sprawozdanie o stanie i działalności Imperatorskiego Uniwersytetu św. Włodzimierza w 1908 roku*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1913, s. 11.

w 1908 r. trzech Polaków, w tym Jakubanis i Klingera, dopuszczono do wykładów na Wydziale Historyczno-Filologicznym²²³. Otrzymawszy stanowisko docenta prywatnego w 1908 r., dopiero od 1 stycznia 1909 r. Jakubanis zaczął wykładać logikę oraz inne przedmioty z zakresu filozofii i częściowo filologii klasycznej z polecenia Wydziału Historyczno-Filologicznego Uniwersytetu św. Włodzimierza²²⁴.

Według Ustawy Uniwersyteckiej z 1884 r. zamiast pełnopłatnego stanowiska docenta wprowadzono stanowisko docenta prywatnego. Osoby posiadające to stanowisko nie należały do kadry uniwersyteckiej, nie miały praw profesorskich, mogły jedynie prowadzić wykłady²²⁵. Jakubanis, będąc docentem prywatnym, nadal pozostawał wychowawcą Narwojsza, studenta z Litwy, tym bardziej że docenci prywatni znajdowali się w bardzo trudnych warunkach finansowych i prawnych. Nie bez powodu na imperatorskich uniwersytetach nazywano młodszych wykładowców „pasierbami uniwersytetu”²²⁶. Nie mniej ważny jest również fakt, że Jakubanis razem z wychowankiem odbył podróże zagraniczne w letnich miesiącach 1906-1909 do Niemiec, Austrii, Węgier, Włoch, Szwajcarii i Belgii²²⁷.

Na początku XX w. na Uniwersytecie kadrę dydaktyczną stanowili profesorowie zwyczajni i nadzwyczajni, docenci prywatni oraz wykładowcy języków obcych. Od profesorów wymagano stopnia doktora, ale wykładać na stanowisku profesora mogły także osoby posiadające stopień magistra. Docenci prywatni mogli mieć stopień naukowy albo byli magistrantami, którzy zdali już egzaminy końcowe, ale nie obronili jeszcze dysertacji²²⁸. W tym czasie większość prowadzących zajęcia stanowiły osoby nieposiadające stopnie naukowe, czyli prywat-docenci. Profesorem nadzwyczajnym mogła być osoba posiadająca tytuł naukowy magistra, profesorem zwyczajnym mógł być tylko doktor nauk. Większość profesorów stanowili magistrowie, a docentami byli tylko studenci-magistranci²²⁹. Najprawdopodobniej dotyczyło to również Jakubanisa, ponieważ nie zachowały się archiwalia dotyczące napisanej przez niego pracy magisterskiej, był więc magistrantem, który ukończył studia magisterskie i zdał egzaminy.

²²³ A. Bazhenova, *Scholarly Activity of Polish Researchers...*, s. 73.

²²⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23.

²²⁵ W.F. Pustarnakow, *Университетская философия в России...*, s. 164.

²²⁶ O.Z. Żmudzki, *Історія Київського університету...*, s. 59.

²²⁷ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. Por.: W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 180.

²²⁸ O.Z. Żmudzki, *Історія Київського університету...*, s. 45.

²²⁹ Z. Tułub, *Моя жизнь...*, s. 247.

Proces kształtowania kadry uniwersyteckiej zakładał dwie atestacje: naukową i pedagogiczną. Nadawano stopnie naukowe, magistra i doktora, i tytuły pedagogiczne, prywat-docenta i profesora. Tytuł pedagogiczny mógł być nadany osobom posiadającym stopień naukowy lub bez stopnia naukowego, ale z naukową atestacją potwierdzaną na uczelni²³⁰. Stopień magistra w Imperium Rosyjskim przyznawano po zakończeniu studiów magisterskich (około czterech lat), zdaniu egzaminów ustnych i pisemnych: „Dysertacja mogła być specjalnie napisaną pracą albo można było przedstawić opublikowaną już rozprawę”²³¹. Stopnie i tytuły naukowe w Imperium Rosyjskim różniły się od europejskich, tak np.: „Stopień magistra był równoważny PhD, czyli doktoratowi w Europie Zachodniej. Natomiast zachodnioeuropejskie doktoraty były traktowane jako stopień magistra po procedurze nostryfikacyjnej w uniwersytecie”²³². Stopień doktora odpowiadał habilitacji w Europie Zachodniej. Ogólnie rzecz ujmując, system edukacyjny w Rosji na przełomie XIX i XX w. ulegał ciągłym zmianom ze strony różnych ministerstw²³³.

W 1910 r. wyszły drukiem w języku rosyjskim dwie mniejsze prace magistranta Henryka Jakubanisa, mające na celu uzasadnienie aktualności filozofii starożytnej: *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu* i wspomniana *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego*. Problematyka tych artykułów była przedstawiona przez Jakubanisa w formie wykładów w roku akademickim 1908/1909 na uniwersytecie i WŻK. Artykuł o sylogizmie zawiera pytanie o wartość poznawczą tego schematu wnioskowania i jego rolę w postępowaniu naukowym. Celem tej pracy, jak wynika z tytułu, był przegląd głównych momentów historycznego rozwoju teorii sylogizmu. Jakubanis przedstawiał najistotniejsze nurty filozoficzne i ich przedstawicieli, którzy zwracali uwagę na fenomen sylogizmu od Arystotelesa do Johna Stuarta Milla. Struktura artykułu odpowiada strukturze przedstawienia materiału na wykładzie. Wspomniana już słuchaczka Jakubanisa, Tułub, opisała jego wykład następująco: „Przedstawiał on nie sam system logiki, ale historię jej powstania i rozwoju, pojawienia się różnych nurtów w tej nauce od jej początków

²³⁰ L.E. Iwanow, *Высшая школа России...*, s. 217-218.

²³¹ P. Flin, E. Panko, *Stopnie Naukowe w Carskiej Rosji*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” t. XIV, 2015, s. 271.

²³² Tamże. Jako przykład i potwierdzenie tego faktu może służyć droga naukowa Tadeusza Zielińskiego. W 1880 r. Zieliński uzyskał doktorat w Niemczech z zakresu filologii klasycznej. Wróciwszy do Petersburga, musiał ponownie w 1883 r., zdać egzamin magisterski na Imperatorskim Uniwersytecie Petersburskim, a w 1887 r. uzyskał drugi doktorat w Dorpacie już na terenie Imperium Rosyjskiego (T. Zieliński, *Autobiografia. Dziennik 1939-1944*, podali do druku H. Geremek i P. Mitzner, wyd. DiG, Warszawa 2005, s. 89).

²³³ L.E. Iwanow, *Высшая школа России...*, s. 161.

Arystotelesa do naszych czasów. Po szczegółowym omówieniu Arystotelesa przeszedł do Platona i Plotyna, następnie do sporu o uniwersalia ze wszystkimi nurtami w tej dziedzinie, mówił o jansenistach z Port-Royal, o Baconie Werulamskim, twórcy logiki indukcyjnej, potem o wszystkich angielskich, niemieckich, francuskich naukowcach, którzy w taki czy inny sposób opracowywali problem logiki i doprowadzał kurs do Spencera oraz nowoczesnych szkół i nurtów²³⁴. Teoria sylogizmu przeszła różne modyfikacje w ciągu dwudziestu dwóch wieków, ale na końcu artykułu Jakubanis doszedł do wniosku, że teoria ta: „powraca do swojego punktu wyjścia, ale powraca... zaktualizowaną i pogłębioną”²³⁵. Przegląd głównych nurtów rozwoju sylogizmu pozwolił więc rozważyć jego różne aspekty, dopełniające koncepcję jego twórcy, czyli Arystotelesa. Związany z tym wnioskiem jest temat drugiego artykułu o znaczeniu starożytnej filozofii.

Już we wstępie artykułu *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu* Jakubanis, nawiązując do tematu sylogizmu, stawiał pytanie: czym jest i czego się należy spodziewać po ówczesnym dążeniu do transformacji i modernizacji logiki. Pytanie główne Jakubanisa było zaś następujące: „czy filozofia antyczna jako najwyższy wyraz kultury antycznej w ostateczności stanowi dla nas interes tylko historyczny, czy jej związek ze współczesnym światopoglądem jest bliższy i głębszy?”²³⁶ Jakubanis przedstawił różnicę między ówczesnym a starożytnym sposobem uprawiania filozofii, zwracając uwagę przede wszystkim na harmonię, która była nieodłączna od starożytnych szkół filozofii, a przejawiała się w zgodności: myśli z myślą, myśli z uczuciem i wolą, słowa z czynami. U ówczesnych Jakubanis zauważał brak jedności życia duchowego, głęboki rozłam w jego indywidualnych przejawach. Najściślej ten stan wyraża się w trojakim rozdzwieku: w sferze naukowo-teoretycznej, w rozdzwieku umysłu, uczuć i woli, wreszcie nieuniknionym skutkiem tego ostatniego jest rozdzwiek teorii i praktyki. Jakubanis rozmyślał o odnowieniu współczesnego podejścia do filozofii i życia w ogóle na wzór starożytny. Nie skupiał się na tym, jakie zmiany nadejdą w przyszłości, był pewien tylko

²³⁴ Z. Tułub, *Моя жизнь...*, s. 248.

²³⁵ H. Jakubanis, *Оцѣнка силлогизма въ главнѣйшіе моменты ея исторіи*, (*Ocenka syllogizmu w główniejszyje momienty jeje istorii*), (*Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego*), „Uniwersitietskie Izwiestija” nr 9, Kijów 1910, s. 18. Jakubanis we własnym tłumaczeniu tytułu na język polski używa następującego sformułowania: *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego*. Zaimek „jej” w języku rosyjskim ma odmianę żeńską, chociaż słowo sylogizm jest rodzaju męskiego, co pozwala stwierdzić, że odnosi się do „oceny” (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prace naukowe drukowane, AU KUL, sygn. A-23). Choć sformułowanie to może wydawać się niezbyt logiczne z punktu widzenia językowego, w pełni jednak odpowiada treści tego artykułu. W związku z tym w tłumaczeniu tytułu na język polski będzie pozostawiona wersja, którą przedstawił Jakubanis.

²³⁶ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 3.

jednego: że starożytność zajmie ważne miejsce w odbudowaniu przyszłego światopoglądu, a dokładniej jej najważniejsza cecha: harmonia.

1.8. Stypendium zagraniczne

10 października 1909 r. Henryk Jakubanis napisał podanie o przyznanie mu stypendium naukowego na wyjazd zagraniczny. W podaniu tym swoją pozycję na uniwersytecie opisał jako docent prywatny, magistrant. Jakubanis wyraził swoje przekonanie o konieczności pogłębienia wiedzy, którą zdobył podczas studiów i uniwersyteckiej asystentury. Prowadząc wykłady, wznowił on pracę nad starymi rękopisami, w szczególności nad Platonem, co stanowiło najważniejszą przyczynę jego starań o stypendium zagraniczne. Po pierwsze, stypendium było potrzebne dla uzyskania dostępu do publikacji i podręczników, stanowiących bibliograficzną rzadkość w Rosji i dostępnych w księgarniach oraz bibliotekach Berlina, Londynu i innych zachodnich miast. Po drugie, Jakubanis zwracał uwagę na niezbędność studiowania współczesnych historyków filozofii i interpretatorów Platona, szczególnie R. Euckena, W. Windelbanda i P. Natorpa. Trzeba zaznaczyć, że zamiar monograficznego przedstawienia poglądów Platona na duszę nie został jednak nigdy przez Jakubanisa zrealizowany²³⁷. Po trzecie, do przyczyn czysto naukowych dodawał motywy o charakterze dydaktycznym, wyjaśniając to następującymi słowami: „Toteż w czasie mojej działalności dydaktycznej na uniwersytecie i na Wyższych Żeńskich Kursach wielokrotnie musiałem się przekonywać o potrzebie studiowania organizacji zajęć praktycznych przyjętych w uczelniach zagranicznych z przedmiotów filozoficznych”²³⁸. Określając zachodnią pedagogikę, jako „niezastąpiony skarbiec metod i technik opracowanych przez wspólne wysiłki wielu specjalistów”²³⁹, Jakubanis wymienił niemieckich badaczy, którzy były dla niego filarami tej nauki: „W. Wundt, Th. Lipps, O. Külpe – to tylko centralne postacie całej galaktyki scholarchów, wokół których z kolei zgrupowane są długie szeregi młodszych sił”²⁴⁰. I wreszcie, po czwarte, badacz jako wykładowca filozofii wskazywał na niezwykle ważność uczestnictwa w kursach filozoficznych wybitnych specjalistów, „zwłaszcza z tych przedmiotów, które w ogóle nie są czytane podczas licznych kursów uniwersyteckich”²⁴¹ w Kijowie.

²³⁷ J. Wilczyński, *Polskie Kolegium Uniwersyteckie...*, s. 205-207.

²³⁸ Podanie o przyznanie zagranicznego stypendium naukowego, 1909 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 19.

²³⁹ Tamże.

²⁴⁰ Tamże.

²⁴¹ Tamże.

Podanie to zostało przyjęte i 28 kwietnia 1910 r. Minister Oświaty przyznał Jakubanisowi stypendium zagraniczne od pierwszego września na okres dwóch lat²⁴². W 1910 r. Jakubanis został wysłany na studia filozoficzne najpierw do Niemiec (Berlin, Jena, Lipsk, Heidelberg, Monachium), a później do Włoch (Rzym, Bolonia)²⁴³. Plan pobytu w Paryżu i Oksfordzie nie został zrealizowany z powodu zdrowotnych niedomagań²⁴⁴. Możliwe, że to Klinger zmotywował Jakubanisa do wyjazdu za granicę²⁴⁵, ponieważ sam wcześniej odbywał podróż naukową do Monachium i był przekonany o korzyściach z takich wojaży²⁴⁶. Studentki WŻK dowiedziały się o tym, że Jakubanis będzie musiał przerwać zajęcia. Tułub wspominała to tak: „W tym czasie wśród studentek rozeszła się pogłoska, że Jakubanis wreszcie otrzymał dwuletni staż naukowy za granicą, aby tam napisać pracę doktorską”²⁴⁷. Zasmuciło to Tułub, bo po pierwsze, Jakubanis miał wyklądać na WŻK *Psychologię twórczości*, a po drugie, czuła ona do niego po prostu sympatię: „Z jednej strony chciało się dobra dla naszego najlepszego docenta, chciało się, żeby wzniósł się jeszcze wyżej jako naukowiec, ale jednocześnie bolesna była strata jego ciekawych wykładów”²⁴⁸. Tułub, przeżywając te wszystkie sprzeczne uczucia, napisała wiersz *Pieśń Najady*. To był jej pierwszy opublikowany wiersz, który ukazał się w druku 18 kwietnia 1910 r. w gazecie „Kijowskie Wiadomości”. Był to początek jej działalności literackiej. Później Tułub pokazała wiersze Jakubanisowi, wykładowca uściśnął jej dłoń, życzył sukcesów i pogratulował udanego debiutu²⁴⁹.

Dla Jakubanisa staż naukowy był kamieniem milowym na jego drodze naukowej. Zachowały się jego notatki spisane w czasie stypendium z Berlina, Monachium i Heidelbergu. Zgodnie z tymi notatkami w latach 1910-1912 uczestniczył w Heidelbergu w wykładach *Logiki i Nauki o sztuce* G. Schmid Noerra, *Teologii ewangelickiej* H. von Schuberta, *Historii filozofii* E. Troeltscha, *Historii wychowania i Teorii pedagogicznej* G. Uhliga, *Historii filozofii starożytnej i średniowiecznej* W. Windelbanda²⁵⁰, *Filozofii Kanta* E. Laska, *Teorii poznania* E.

²⁴² Zaświadczenie o przyznaniu zagranicznego stypendium naukowego, 1910 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 20. Faktycznie pobyt zagraniczny trwał bez przerwy 2 lata i 4 miesiące (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23).

²⁴³ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 180. Jeszcze dodatkowo w paru innych miastach Włoch północnych i środkowych (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23).

²⁴⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23.

²⁴⁵ Materiały różne z lat 1898-1947, BU KUL, sygn. 2925, k. 174.

²⁴⁶ W. Klinger, *Życiorys własny...*, s. 156-157.

²⁴⁷ Z. Tułub, *Моя жизнь...*, s. 265.

²⁴⁸ Tamże.

²⁴⁹ Tamże, s. 265-266.

²⁵⁰ Wilhelm Windelband (1848-1915) – filozof niemiecki, przedstawiciel neokantyzmu i założyciel szkoły badeńskiej. Większość jego prac jest poświęcona historii filozofii.

Cassirera²⁵¹, *Prawa miejskiego* G. Jellinka. Oprócz *Historii filozofii starożytnej i średniowiecznej* Windelband wykładał również *Główne zagadnienia etyki* oraz *Platona Fedon* na seminarium filozoficznym²⁵². W Berlinie w latach 1910 r. do końca 1912 r. uczestniczył w wykładach *Etyki*, *Podstaw logiki* oraz z filozofii najnowszej G. Simmella²⁵³, *Literatury klasycznej* oraz *Literatury starożytnej Grecji* U. von Wilamowitz-Moellendorffa²⁵⁴, *Etyki*, *Estetyki*, *Nauki o sztuce*, *Wstępu do filozofii*, *Filozofii* M. Dessoira²⁵⁵, *Podstaw logiki* B. Erdmanna²⁵⁶, *Filozofii* Kanta A. Riehla²⁵⁷, *Kulturoznawstwa* E. Cassirera, *Historii filozofii greckiej* H. Dielsa²⁵⁸. W okresie 1911-1912 r. w Monachium Jakubanis miał możliwość słuchania kursu *Pedagogiki* A. Pfaendera, *Teologii* J.N. Espenbergera, *Historii Kościoła* J. Friedricha²⁵⁹. Prowadzący zajęcia z zakresu filozofii byli w większości przedstawicielami neokantyzmu drugiej połowy XIX i początku XX w., jak np.: Cassirer, Windelband, Erdmann, Riehl.

W 1914 r. na stronach czasopisma „Uniwersitetskije Izwiestija” opublikowano sprawozdanie Jakubanisa z jego stażu naukowego za okres listopad 1910 r. – grudzień 1912 r. Wynika z niego, że zagraniczna podróż studyjna obejmowała nie tylko uczestnictwo w wykładach w europejskich ośrodkach naukowych, obecność na zajęciach seminaryjnych, uczestnictwo w kongresach, kołach filozoficznych, ale także zapoznawanie się z zabytkami sztuki, antykami w galeriach i kolekcjach muzealnych. Trzeba zaznaczyć, że stypendysta podejmował też samodzielną pracę naukową i nawiązywał kontakty z zagranicznymi

²⁵¹ Ernst Cassirer (1874-1945) – niemiecki filozof, przedstawiciel neokantowskiego nurtu szkoły marburskiej; zajmował się problemami historii filozofii, kultury i świadomości.

²⁵² H. Jakubanis, *Отчет о заграничной командировке: ноябрь 1910 года – декабрь 1912 года*, (*Otczet o zagranicznej komandirowce: nojabr' 1910 goda – diekabr' 1912 goda*), (*Sprawozdanie z wyjazdu zagranicznego: listopad 1910 – grudzień 1912*), „Uniwersitetskije Izwiestija” nr 1, Kijów 1914, s. 3.

²⁵³ Georg Simmel (1858-1918) – niemiecki filozof, teoretyk kultury, jeden z pierwszych niemieckich socjologów; zajmował się filozofią życia, historią filozofii, kultury i etyki.

²⁵⁴ Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848-1931) – niemiecki filolog klasyczny; był badaczem antyku, profesorem uniwersytetów w Greifswaldzie, Getyndzie i Berlinie.

²⁵⁵ Maximilian Dessoir (1867-1947) – niemiecki filozof, psycholog i teoretyk estetyki. Większość jego prac jest poświęcona parapsychologii i estetyce.

²⁵⁶ Benno Erdmann (1851-1921) – niemiecki filozof, przedstawiciel neokantyzmu, logik, psycholog i badacz Immanuela Kanta.

²⁵⁷ Alois Adolf Riehl (1844-1924) – niemiecki filozof, przedstawiciel neokantyzmu, twórca krytycznego realizmu.

²⁵⁸ Hermann Alexander Diels (1848-1922) – niemiecki filolog klasyczny, historyk filozofii starożytnej; autor dzieła pt. *Die Fragmente der Vorsokratiker*.

²⁵⁹ Notatki Henryka Jakubanisa spisane w czasie stypendium profesorskiego w Niemczech, BU KUL, sygn. 2927. Podczas studiów w ramach stypendium profesorskiego w 1911 r. Jakubanis otrzymał dokument w języku łacińskim, podpisany przez rektora uniwersytetu w Berlinie historyka M. Lenza, gdzie zaznaczono, że był studentem uniwersytetu i słuchał wykładów (Poświadczenie o przynależności do społeczności akademickiej Uniwersytetu w Berlinie w 1911 roku, BU KUL, sygn. 2925, k. 24).

kolegami²⁶⁰. Zaskakujące jest natomiast to, że z całej podróży w sprawozdaniu Jakubanis opisał jedynie wykłady w Heidelbergu i kongres w Bolonii, nie wspominając innych miast.

Największe wrażenie wywarły na nim zajęcia Windelbanda. Wśród nich najcenniejsze były dla niego seminaria filozoficzne, na których wykładowca interpretował Platonskiego *Fedona*. Windelband przedstawiał swoją hipotezę dualizmu etyki platońskiej, mówiąc o: „sprzeczności nie do pogodzenia między negatywną, ascetyczną, «teologiczną» moralnością *Teajteta*, *Fedona* i niektórych części *Państwa* – z jednej strony, i pozytywną, «filozoficzną» etyką *Fileba* i innych dialogów – z drugiej”²⁶¹. Te seminaria były dla Jakubanisa ważne, ponieważ jednym z głównych celów jego podróży naukowej było rozeznanie się we współczesnej literaturze, dotyczącej Platona.

Na Uniwersytecie w Heidelbergu Jakubanis uczestniczył w wykładach i zajęciach seminaryjnych klasyka historii filozofii, jednego z założycieli szkoły badeńskiej – Windelbanda. Uczestniczył również w zajęciach ucznia Windelbanda, E. Laska. Jakubanis miał szczęście rozmawiać z Laskiem i „był zachwycony głębią i oryginalnością jego myśli, entuzjazmem i poświęceniem w służbie nauce”²⁶². Wykłady profesora G. Jellinka²⁶³ Jakubanis scharakteryzował jako „Wieżę Babel”, ponieważ w jednym audytorium byli obecni Niemcy, Rosjanie, Polacy, Żydzi, Węgrzy, Amerykanie, Japończycy itd., słuchający analiz ustrojów parlamentarnych w Europie i Ameryce. Jakubanis był również zachwycony wykładami H. Thodego²⁶⁴ o historii sztuki. Jego wykłady publiczne, jak wspominał Jakubanis, były niezwykłym wydarzeniem: „Zdumiewająca subtelność analizy artystycznej w połączeniu z wielkim talentem krasomówczym i szczerym zamiłowaniem do sztuki stanowią główną ozdobę jego rzadkiego talentu”²⁶⁵.

Jak wynika z zachowanych zeszytów stypendysty, miał on szczęście uczestniczyć w wykładach Hermanna Dielsa w Berlinie. Jest to postać ważna i znana historykom filozofii do

²⁶⁰ Korespondencja H. Jakubanisa z lat 1907-1939, BU KUL, sygn. 2937. Ze spisu listów z lat 1923-1938 wynika, że Jakubanis nie zachowywał kontaktu z zagranicznymi kolegami.

²⁶¹ H. Jakubanis, *Отчет о заграничной командировке...*, s. 6-7.

²⁶² O.A. Iwanenko, *Міжнародна співпраця вчених Університету св.Володимира (1900-1914 рр.)*, (*Miżnarodna spiwpracia wczonych Uniwersytetu Św. Wołodymyra (1900-1914 rr.)*), (*Współpraca międzynarodowa naukowców Uniwersytetu Św. Włodzimierza (1900-1914 r.)*), „Ukraiński historyczny журнал” nr 4, 2012, s. 88.

²⁶³ Georg Jellinek (1851-1911) – niemiecki teoretyk prawa, profesor filozofii prawa, rektor Uniwersytetu w Heidelbergu.

²⁶⁴ Henry Thode (1857-1920) – niemiecki historyk sztuki. Głównymi zainteresowaniami Thodego były włoski renesans i sztuka niemiecka XIX-XX w.

²⁶⁵ O.A. Iwanenko, *Міжнародна співпраця вчених...*, s. 88.

dziś jako autor jednego z pierwszych zbiorów fragmentów filozofów starożytnych. Oprócz tego właśnie na podstawie pierwszego wydania pracy Dielsa *Die Fragmente der Vorsokratiker* (1903 r.) wykonał Jakubanis tłumaczenie fragmentów dzieł Empedoklesa. Na zajęciach z historii filozofii greckiej Diels mówił o Empedoklesie i przedsokratykach, wyjaśniał na kolorowych planszach system świata według Filolaosa i Anaksymandra, mówił również o metempsychozie²⁶⁶. Koncepcja wszechświata Filolaosa, według schematów Jakubanisa, przedstawiona była przez Dielsa w formie sfery z ogniem w centrum zaznaczonym brązowym kolorem, wokół ognia obracały się Przeciwiżemia (Antychton) i Ziemia, które na planszy zaznaczone były czarnym kolorem. Dalej znajdują się siedem niebieskich kręgów, które symbolizują Księżyc, Słońce i pięć znanych w tych czasach planet: Merkury, Wenus, Mars, Jowisz, Saturn. Ostatni krąg (w tym samym kolorze co centralny) jest zestawem gwiazd stałych. W koncepcji Anaksymandra, według schematów Jakubanisa, w centrum świata znajduje się Ziemia. Ziemię otaczają trzy torusy wypełnione ogniem. W najbliższym torze znajdują się gwiazdy, zaznaczone jak i w koncepcji Filolaosa brązowym kolorem, w drugim jest tylko jeden taki punkt – księżyc, w trzecim znajduje się największy punkt – słońce.

Schematy koncepcji Filolaosa i Anaksymandra przedstawione przez H. Dielsa (według notatek H. Jakubanisa)

W zeszytach Jakubanisa znajdują się starannie wykonane notatki z wykładów. Niektóre zajęcia musiał, niestety, opuszczać ze względu na stan zdrowia. O tym wspomina również Pastuszka: „Występujące już wtedy wyczerpanie nerwowe zmuszało młodego stypendystę do

²⁶⁶ Notatki Henryka Jakubanisa spisane w czasie stypendium profesorskiego w Niemczech, z. 12, BU KUL, sygn. 2927.

dłuższej kuracji w sanatoriach niemieckich”²⁶⁷. Mimo tego udało się Jakubanisowi podczas wyjazdu naukowego wziąć udział w IV Międzynarodowym Kongresie Filozoficznym w Bolonii 4-11 kwietnia 1911 r. W jednym z zachowanych listów E. Trubeckiego znajduje się informacja o tym wydarzeniu. Trubecki pisał o uczestnictwie w kongresie znanych filozofów, jak W. Windelbanda, A. Riehla i innych, ale dodał, że jego osobiście to nie „nęci”, tym bardziej, że jak zauważył z oburzeniem, referentom pozwalano mówić tylko po 8 minut²⁶⁸. Nazwisko Jakubanisa natomiast, w tym czasie już jako docenta prywatnego, znajduje się na liście uczestników kongresu²⁶⁹. Jako największą wadę kongresu podobnie jak Trubecki postrzegał on wielką liczbę referatów, którym wyznaczono niebywale krótki czas. Jakubanis w swoim raporcie pisał o niedoskonałościach w organizacji kongresu, ale podkreślił równocześnie wielkie znaczenie podobnych spotkań naukowych dla rozwoju filozofii²⁷⁰.

Kongres obejmował sekcję filozofii, metafizyki, historii filozofii, logiki, teorii poznania, etyki, filozofii religii, filozofii prawa, estetyki i psychologii. Wśród uczestników byli naukowcy z Włoch, Niemiec, Francji, Wielkiej Brytanii, Austro-Węgier. Jakubanis wspominał wystąpienie francuskiego filozofa, H. Bergsona, które zachwyciło słuchaczy; wyróżnił również wystąpienie innego francuskiego filozofa, przedstawiciela spirytualizmu É. Boutroux. Według Jakubanisa jednym z najbardziej aktywnych uczestników kongresu był włoski filozof, przedstawiciel neoheglizmu, B. Croce, który prezentował swoje czterotomowe dzieło poświęcone G. Vico²⁷¹. Jakubanisowi szczególnie utkwił w pamięci jeszcze jeden włoski prelegent, franciszkański mnich A. Gemelli i jego wystąpienie pt. *Nauka i filozofia*, które miało harmonijnie łączyć delikatność i spokój z entuzjazmem i siłą perswazji²⁷². Dokonując refleksji nad organizacją kongresu i wysłuchanymi wystąpieniami, Jakubanis doszedł do wniosku, że międzynarodowe kongresy filozoficzne nie powinni przyjmować formy „zjazdów towarzyskich”, a przypominać raczej „średniowieczne dysputy lub sobory chrześcijańskie,

²⁶⁷ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 345.

²⁶⁸ W.I. Kiejdan, *Взыскующие града. Хроника частной жизни русских религиозных философов в письмах и дневниках*, (*Wzyskujące sobie miasta. Chronika życia prywatnego rosyjskich filozofów religijnych w listach i dziennikach*), wyd. Языки русской культуры, Moskwa 1977, s. 360-361.

²⁶⁹ Tamże.

²⁷⁰ H. Jakubanis, *Отчет о заграничной командировке...*, s. 19.

²⁷¹ B. Croce, *La filosofia di Giambattista Vico*, Bari, Laterza 1911; 1922; 1933; 1947. Giambattista Vico teoria biegu powrotnego w historii „Corsi, ricorsi” była mottem artykułu Jakubanisa o znaczeniu starożytnej filozofii (H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 1).

²⁷² O.A. Iwanenko, *Міжнародна співпраця вчених...*, s. 88.

gdzie każda teza podlegała wszechstronnej, uważnej dyskusji”²⁷³. Jakubanis, doceniając potrzebę podobnych zgromadzeń, nie krył rozczarowania szczegółami ich organizacji. Wydaje się również, że do głosu dochodziła jego natura samotnego filologa, który zastąpiłby wielkie, na poły towarzyskie spotkania mniej licznymi, ale bardziej skupionymi na treściach filozoficznych dyskusjami.

Stypendium zagraniczne pozwoliło więc Jakubanisowi osiągnąć wszystko, co opisał w podaniu: korzystał z zagranicznych księgarni, słuchał wykładów wybitnych badaczy z różnych dziedzin nauk humanistycznych. Doświadczenia tego jednak nie wykorzystał w pełni, ponieważ po powrocie nie napisał już żadnej pracy. Możliwą tego przyczyną było słabe zdrowie, jak bowiem twierdzi Klinger: „Niestety, przemęczenie nie pozwoliło mu wykorzystać w pełni wolnego od trosk rodzinnych okresu (matka już od dawna nie żyła, siostra zdążyła skończyć konserwatorium), zmuszając do wypoczynku w sanatorium”²⁷⁴.

1.9. Praca wykładowcy

Na początku 1913 r. Henryk Jakubanis wrócił z Niemiec do Kijowa. Po przyjeździe najprawdopodobniej miał krótką przerwę w pracy uniwersyteckiej ze względu na stan zdrowia. Dopiero w 1914 r. wznowił on swą pracę na Uniwersytecie Kijowskim i WŻK²⁷⁵. 21 marca 1913 r. kijowskie WŻK wraz z kursami petersburskimi i moskiewskimi zdobyły kolejne uprawnienia, gdyż studentki zaczęły być dopuszczane do egzaminów państwowych bezpośrednio przez przewodniczących komisji. Próbowano nawet zmienić nazwę WŻK na Żeński Uniwersytet św. Olgi, w celu zrównania dwóch wyższych uniwersytetów noszących imiona świętych kościołów prawosławnego i katolickiego: Włodzimierza Wielkiego i Olgi Kijowskiej. Próby te nie zakończyły się sukcesem i nazwa Żeński Uniwersytet św. Olgi została zachowana przez kijowskie WŻK jako nieoficjalna²⁷⁶. Na WŻK Jakubanis prowadził wykłady *Filologia klasyczna* i *Historii filozofia*, a oprócz tego wykladał *Logikę* na Wydziale Prawnym tych kursów²⁷⁷.

Inną placówką, w której kształcono kobiety, był Kijowski Instytut Froebła. Instytut ten założono w 1908 r., a w 1914 r. jego przewodniczącym został profesor Zieńkowski. Uczelnia

²⁷³ H. Jakubanis, *Отчет о заграничной командировке...*, s. 20.

²⁷⁴ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 181.

²⁷⁵ W. Klinger, *Jakubanis H.*, s. 374.

²⁷⁶ K. Kobczenko, *Київські вищі жіночі курси...*, s. 195.

²⁷⁷ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 345.

kształciła wychowawczynie przedszkoli i nauczycielki szkół podstawowych, które w planie zajęć miały fundamentalne przedmioty filozoficzne jak: wstęp do filozofii, historia filozofii, logika, psychologia ogólna i estetyka. Jakubanis wykladał tam etykę i estetykę²⁷⁸.

Kilka lat spokojnej pracy wykładowcy skończyło się wybuchem I wojny światowej, a Uniwersytet Kijowski w 1915 r. został ewakuowany do Saratowa, miasta w południowo-wschodniej części Rosji nad rzeką Wołgą, dokąd wraz z Uniwersytetem przeniósł się i Jakubanis²⁷⁹. Na rok akademicki 1915/1916 zaplanowane zostały dodatkowe zajęcia: *Historia filozofii średniowiecznej* oraz *Pesymizm filozoficzny*, które miał prowadzić Jakubanis z polecenia Wydziału, jednak: „W związku z ówczesną ewakuacją uniwersytetu do Saratowa, owe kursy nie doszły do skutku, cały bowiem plan nauczania na Wydziale chwilowo uległ zmianom”²⁸⁰. Jak wspominał Asmus, Uniwersytet Kijowski, WŻK, oraz Kijowska Akademia Duchowna musiały być ewakuowane do Saratowa, a konserwatoria – do Rostowa nad Donem: „Na początku września 1915 r. wyznaczono dzień wyjazdu z Kijowa pierwszej partii studentów Uniwersytetu. W gronie tej partii byłem również ja. Na peron przywieziono trzy bardzo czyste twarde wagony i o wskazanej godzinie pociąg odjechał ze stacji Kijów-1”²⁸¹. Podczas wojny studentów wysyłano do zakładów zbrojeniowych, szkół wojskowych, na front, do wykonania różnych prac związanych z obroną. Wszystkie laboratoria dostosowano do potrzeb przemysłu wojkowego, a pomieszczenia budynków oświatowych przekształcono w szpitale wojskowe²⁸². W Saratowie nie było wystarczającej liczby mieszkań, studenci zmuszeni byli mieszkać w pośpiesznie wyposażonych punktach ewakuacyjnych. Przeprowadzki spowodowały ogromne szkody w instytucjach edukacyjnych i pomocniczych uczelni (laboratoria, sale lekcyjne itp.), miały też duży wpływ na sytuację materialną studentów i profesorów²⁸³.

Podczas I wojny światowej nastąpił intensywny wzrost polskiego szkolnictwa w Kijowie. Zaczynając od 1915 r., Polacy, znajdujący się w Kijowie, wspólnym wysiłkiem doprowadzili do powstania wielu placówek z polskim jako językiem wykładowym²⁸⁴. Po powrocie z Saratowa w 1916 r. Jakubanis wstąpił do grona profesorów nauczających w pierwszej żeńskiej

²⁷⁸ S. Kuźmina, *Філософія освіти та виховання...*, s. 140-141.

²⁷⁹ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 345.

²⁸⁰ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (brudnopis), AU KUL, sygn. A-23.

²⁸¹ W.F. Asmus, *Філософія в киевському університеті в 1914-1920 гг.*, (*Filosophia w kijewskim uniwersytetie w 1914-1920 gg.*), (*Filozofia na Uniwersytecie Kijowskim w latach 1914-1920*), „Woprosy Filozofii” nr 8, 1990, s. 95.

²⁸² L.E. Iwanow, *Высшая школа России...*, s. 167.

²⁸³ O.Z. Żmudzki, *Історія Київського університету...*, s. 65.

²⁸⁴ M. Korzeniowski, *Z działalności kulturalno-oświatowej Polaków w Kijowie w latach 1905-1918*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” nr 15, 2011, s. 68.

szkole średniej dla Polek²⁸⁵. W tym samym czasie dołączył również do grona naukowców planujących założenie nowej instytucji – Wyższych Polskich Kursów Naukowych (dalej: WPKN), które miały na celu pomoc polskiej młodzieży w Kijowie. Idea założenia szkoły, jak również i tych kursów została zapoczątkowana przez Wacławę Peretjatkowicz²⁸⁶, która była wówczas przełożoną dwóch gimnazjów żeńskich. W 1916 r. zatrudnieni byli na WPKN głównie profesorowie i docenci narodowości polskiej, a wśród nich historyk filozofii Jakubanis i filolog klasyczny Klinger. Rada profesorów, omówiwszy reguły organizacyjne i program wykładów WPKN, rozpoczęła zajęcia dopiero wiosną 1917 r.²⁸⁷ Oprócz Jakubanisa wykładali tam polscy uczeni tacy jak: chemik B. Szyszkowski, historyk L. Janowski, fizyk C. Białobrzewski, historyk literatury A. Drogoszewski, językoznawcy K.L. Appel i H. Ułaszyn, itd.²⁸⁸ Stworzenie WPKN stało się możliwe dzięki większej swobodzie działania, którą Polacy wywalczyli sobie po wybuchu rewolucji w 1917 r. Liczne szkoły zmieniały rosyjski język wykładowy na polski, a „profesorowie wykładający na WPKN postawili sobie szczytne zadanie nawiązania do tradycji Liceum Krzemienieckiego”²⁸⁹. Jakubanisa również zaliczono do jednego z założycieli Polskiego Towarzystwa Naukowego, które miało na celu: „dążenie do zrzeszenia w nim polskich uczonych na »Rusi« oraz przystąpienia do pracy obok podobnych zrzeszeń działających w Polsce”²⁹⁰.

Sluchacze WPKN dzielili się na stałych i wolnych, od pierwszych było wymagane ukończenie szkoły średniej oraz udział w wykładach nie mniej niż dziesięć godzin w tygodniu i zdanie egzaminów, drudzy mogli natomiast uczestniczyć w dowolnej liczbie wykładów. Studia nie były darmowe i pobierano opłatę za każdą godzinę wykładów. Latem 1917 r. do

²⁸⁵ M. Korzeniowski, *Za złotą bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905-1920*, wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 170-171.

²⁸⁶ Wacława Peretjatkowicz (1855-1939) – w roku akademickim 1907/1908 założyła żeńskie gimnazjum w Kijowie, w 1916 r. utworzyła drugą szkołę żeńską, ale z polskim językiem wykładowym (w pierwszej szkole polski był językiem nadobowiązkowym). Rok później przy gimnazjum zaczęły działać Wyższe Polskie Kursy Naukowe, od 1917/1918 r. Polskie Kolegium Uniwersyteckie. Na początku lat 20. była dyrektorką Państwowego Gimnazjum Żeńskiego im. Marii Konopnickiej w Łomży.

²⁸⁷ M. Korzeniowski, *Z działalności kulturalno-oświatowej...*, s. 75-76. Badacz wskazuje, iż na zebranie organizacyjne w styczniu 1917 r. nie przybyli Jakubanis i Klinger mimo otrzymanych zaproszeń, ponieważ nie byli w tym czasie w Kijowie. Klinger i Jakubanis nie prowadzili również zajęć w pierwszym semestrze założenia kursów (M. Korzeniowski, *Za złotą bramą...*, s. 235).

²⁸⁸ G.W. Samojlenko, O.G. Samojlenko, *Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII– XXI століття)*, (*Polacy w Niżyni ta jich rol' u rozwytku kultury mista (XVII– XXI stolittia)*), (*Polacy w Niżynie i ich rola w rozwoju kultury miasta (XVII – XXI w.)*), wyd. NDU im. M. Gogola, Niżyn 2019, s. 67.

²⁸⁹ S. Sopicki, *Oświata Polska na Rusi: II. Omówienie pracy J. Korneckiego „Oświata polska na Rusi w czasie Wielkiej Wojny Światowej”*, „Pamiętnik Kijowski” t. 1, 1959, Londyn, s. 200.

²⁹⁰ M. Korzeniowski, *Za złotą bramą...*, s. 431.

Kijowa przybył Ludwik Janowski²⁹¹, z jego inicjatywy WPKN zostały przekształcone w Polskie Kolegium Uniwersyteckie (dalej: PKU). PKU było zakładem naukowym z trzyletnim programem studiów zakończonych egzaminem licencjackim. Podczas studiów można było zdobyć wykształcenie wyższe i pracować nad własnym rozwojem naukowym. Podstawowym źródłem finansowania uczelni, oprócz opłat studenckich, były subwencje Towarzystwa Popierania Polskiej Kultury i Nauki na Rusi. W spisie wykładowców PKU w Kijowie w roku akademickim 1917/1918 została udokumentowana informacja o tym, że Jakubanis wykładał tam *Wstęp do filozofii* i że to na jego zajęcia zapisywało się najwięcej studentów²⁹². Ogólnie w okresie 1917-1919 r. Jakubanis prowadził wiele wykładów, najpierw na WPKN, a następnie na PKU, aż do samego końca działania Kolegium²⁹³.

Wspomnienie o Jakubanisie dotyczące tych kursów zostawił Wilczyński, który pisał o tym, że uczestnicząc w pewnej debacie, profesor wyraził swoją opinię: „Zagadnienia, czy rozwój myślenia ludzkiego da się sprowadzić do dwóch jedynie, ale za to diametralnie sobie przeciwległych filozofii Arystotelesa i Kanta, oraz jaki to mogłoby mieć wpływ na zagadnienia chwili obecnej”²⁹⁴. Swoim oponentom zaś Jakubanis nadawał określenia w języku łacińskim; np. „Rektor Janowski został nazwany »vir academissimus«, co w rzeczywistości mogło się wydawać bliskim prawdy, inni mogli otrzymać przydomki w rodzaju – »sapiientissimus«, »gloriosus«, »integer«, albo »invictus«. W rezultacie spierające się strony rozchodziły się, może nieprzejeđnane, ale w łagodniejszych i bardziej beznamiętnych usposobieniach, w żaden sposób atoli nie mogąc dojść, po czyjej też stronie był sam prof. Jakubanis”²⁹⁵. Jakubanis w swoich pracach nie zajmował się filozofią Kanta, tylko w jednym fragmencie artykułu *Znaczenie starożytniej filozofii dla współczesnego światopoglądu*, omawiając historię sylogizmu, autor pomieszczał wielkiego filozofa niemieckiego i ateńskiego w jednym zdaniu²⁹⁶.

²⁹¹ Ludwik Janowski (1878-1921) – historyk kultury i oświaty; studiował na Uniwersytecie Kijowskim, a następnie na Uniwersytecie Jagiellońskim; doktoryzował się na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1909 r.; zajmował się dziejami kultury polskiej i historią Uniwersytetu Wileńskiego.

²⁹² L. Janowski, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, wyd. J. Zawadzki, Wilno 1923, s. 35.

²⁹³ J. Rózewicz, L. Zasztowt, *Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie (1917-1919)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. 34, 1991, s. 94-116.

²⁹⁴ J. Wilczyński, *Polskie Kolegium Uniwersyteckie...*, s. 212.

²⁹⁵ Tamże.

²⁹⁶ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 1: „Jeszcze Kant pod koniec XVIII wieku mógł powiedzieć, że logika w ciągu dwóch tysiącleci od czasów Arystotelesa, nie była zmuszona do zrobienia nawet jednego kroku wstecz, ale nie posunęła się też ani o krok do przodu”. I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, J. F. Hartknoch, Riga 1787, Vorrede zur zweiten Auflage [b.n.s.].

W 1917 r. Jakubanis otrzymał stanowisko docenta etatowego, o czym wspomina w *curriculum vitae*: „Zostałem obrany przez Wydział, a następnie przez Radę profesorską Uniwersytetu św. Włodzimierza i zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty Publicznej na docenta etatowego Uniwersytetu na katedrze filozofii”²⁹⁷. Według oficjalnych protokołów Jakubanis jeszcze w 1917 r. zajmował stanowisko docenta prywatnego i był magistrantem, w 1918 r. roku zaś według protokołu z posiedzenia Rady Uniwersytetu św. Włodzimierza od 17 maja 1918 r. otrzymał stanowisko docenta etatowego²⁹⁸.

O tym, jakim wykładowcą był Jakubanis na Uniwersytecie Kijowskim, wiadomo z kilku relacji. Jest to m.in. wspomnienie spisane 7 marca 1916 r. przez popa kościoła prawosławnego, Anatolija Żurakowskiego²⁹⁹, który brał udział w kursie Jakubanisa pt. *Filozofia pitagorejczyków*. Oprócz Jakubanisa Żurakowski był związany z innymi wykładowcami, np. z Zieńkowskim, który również był uczniem Gilarowa. Zieńkowski pomagał mu w studiach i wprowadził go do Towarzystwa Religijno-Filozoficznego w Kijowie. We wspomnieniu o wykładzie Jakubanisa Żurakowski pisał: „Stwierdzam po raz kolejny, że on [Jakubanis – M.S.] pozytywnie brzydki, ale prowadzi [wykład – M.S.] ciekawie i treściwie”³⁰⁰. Warto w tym zdaniu zwrócić uwagę nie tylko na niejednoznaczny epitet o wyglądzie Jakubanisa, lecz na zwrot „po raz kolejny”. Najprawdopodobniej Żurakowski chciał podkreślić swoje odmienne zdanie w najwyraźniej toczących się na ten temat dyskusjach³⁰¹. Kurs, na który uczęszczał

²⁹⁷ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. Według (W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 181) wybrany został profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Kijowskiego.

²⁹⁸ W.A. Korotki, W.I. Uljanowski, *ALMA MATER: Университет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади*, (*ALMA MATER: Uniwersytet św. Wołodymyra naperedodni ta w dobu Ukraińskojj rewolucji. 1917-1920. Materiały, dokumenty, spogady*), (*Uniwersytet Św. Włodzimierza w przededniu i podczas rewolucji ukraińskiej. 1917-1920. Materiały, dokumenty, wspomnienia*), wyd. Prajm, Kijów 2001, s. 178, 186, 550.

²⁹⁹ Anatolij Jewgienijewicz Żurakowski (1897-1937) – pop Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, pisarz duchowny.

³⁰⁰ A. Żurakowski, *Матеріали к життю*, (*Matieriały k żytiju*), (*Materiały do życiorysu*), red. P. Procenko, wyd. IMKA-Press, Paryż 1984, s. 39. Możliwe, że, mówiąc „pozytywnie brzydki”, Żurakowski chciał nawiązać do wyglądu Sokratesa: „Sądząc z zewnętrznego kształtu, nie daliłyście zań ani łupiny z cebuli, tak był szpetny z członków i pocieszny z postawy”, ale wewnątrz: „niebiański i nieopłacony specyfik, pojęcie więcej niż ludzkie” itd. (F. Rabelais, *Gargantua i Pantagruel*, przeł. T. Boy-Żeleński, t. I, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988, s. 7). Świadcstwa o wyglądzie Sokratesa znaleźć można również w *Uczcie Platona* (215 B), gdzie porównano go z sylenami i satyrem Marsjaszem (Platon, *Uczta*, przekł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1957, s. 125).

³⁰¹ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 179: „Był to wówczas piękny młodzieniec, wysoki i z ładnie sklepioną głową i wysokim czole, bujnych ciemnych włosach, oczach błękitnych i żywych rumieńcach”. Zinaida Tułub poetka i słuchaczka Jakubanisa (w: *Моя жизнь...*, s. 248) opisała go w taki sposób: „Był on wysokiego wzrostu, smukły i dobrze zbudowany. Piękne czworokątne czoło okalały fale czarnych włosów. Duże

Żurkowski, był kontynuacją historii filozofii starożytnej. Po zakończeniu omawiania tematu poświęconego filozofii pitagorejczyków Jakubanis przeszedł do eleatów: po Ksenofaniesie³⁰² musiał być Heraklit. „To już będzie ciekawie” – podkreślał Żurkowski, ponieważ ten „ciemny” filozof był dla niego bardzo wybitnym i bardzo interesującym³⁰³. To, że Heraklit wydawał się ciekawy, wynikało według popa z tego, że: „Jego złamana dusza wydaje mi się obca helleńskiej jasności, o której dziś mówił Jakubanis, i staje się nam bliski przez swoje złamanie. Możliwe jest, że on [Heraklit – M.S.] jest najbliżej nas z całej starożytności”³⁰⁴.

Oprócz filozofii Jakubanis zarażał również studentów swoją postawą narodową. Jednym z uczniów Jakubanisa na Uniwersytecie Kijowskim był Dmitrij Czyżewski. Pierwsze zetknięcie się Czyżewskiego z kulturą polską, literaturą i filozofią pojawiło się właśnie, jak sam o tym wspominał, na wykładach polskiego profesora, Jakubanisa. W tym czasie Czyżewski zaczął interesować się filozofią i kulturą słowiańską, której poświęcił później wiele prac³⁰⁵.

Dysponujemy również wspomnieniem pióra Walentyna Asmusa o Jakubanisie. Na czwartym roku studiów na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego Asmus uczestniczył w specjalnych kursach filozoficznych Jakubanisa na temat *Uczty* Platona i *Metafizyki* Arystotelesa. Asmus rozpoczął studia w 1914 r. i podkreślał, że Wydział Filozofii pojawił się na Uniwersytecie Kijowskim dopiero po przewrocie lutowym 1917 r. z inicjatywy profesora Zieńkowskiego³⁰⁶. Oprócz Zieńkowskiego Asmus wspominał Gilarowa, który zaczynając od drugiego semestru, prowadził kurs z historii zachodniej filozofii, na początku którego omawiano filozofię starożytnej Grecji. Jakubanis natomiast na swoich zajęciach czytał na głos oryginalny grecki tekst *Uczty* i *Metafizyki* i od razu tłumaczył na język rosyjski, prezentując komentarze historycznofilozoficzne. Podobne zadanie studenci musieli wykonać na egzaminie, czyli przetłumaczyć wyznaczony fragment, skomentować go i przeanalizować z punktu widzenia historii filozofii. Konieczne było więc całościowe przygotowanie *Uczty*

ciemnoniebieskie oczy w czarnych brwiach i rzęsach, cienki nos, kapryśnie wygięte usta z uniesionymi kącikami, barytonowy melodyjny i mocny głos – wszystko wydawało się nam szczytem wdzięku i wyrafinowania”.

³⁰² A. Żurkowski, *Материалы к житию...*, s. 39. Najprawdopodobniej Żurkowski miał na myśli Ksenofanesa (Ксенофан), a nie Ksenofonta (Ксенофонт), w każdym razie w przedruku jego rękopisów błędnie przepisano „Ксенофон”.

³⁰³ Tamże.

³⁰⁴ Tamże, s. 39-40.

³⁰⁵ O. Blashkiv, R. Mnich, *Дмитрий Чижевский versus Роман Якобсон, (Dmitrij Cziżewskij versus Roman Jakobson), (Dmitrij Czyżewski versus Roman Jakobson)*, w: *Opuscula Slavica Sedlcensia*, t. VI, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, Siedlce 2016, s. 40.

³⁰⁶ W.F. Asmus, *Философия в киевском университете...*, s. 90-92.

Platona, z *Metafizyki* Arystotelesa zaś tylko niektóre, omówione przez Jakubanisa fragmenty³⁰⁷. Asmus wspominał również o tym, że na zajęciach z filozofii w żaden sposób nie poruszano tematu marksizmu, panowało bowiem poczucie, że dla prowadzących zajęcia filozofowie tego nurtu nie istnieli: „Na żadnych z wykładów Gilarowa, Zieńkowskiego, a później – Spektorskiego, Jakubanisa nigdy nie słyszeliśmy nawet nazwisk najsłynniejszych filozofów marksistów – ani Marksa, ani Engelsa, ani Plechanowa, ani Lenina”³⁰⁸.

Podczas studiów Asmus napisał pracę, która zachowała się w archiwum Uniwersytetu Kijowskiego pt. *Zależność L.N. Tolstoja od Spinozy w jego religijno-filozoficznych poglądach*. Praca ta miała dwóch recenzentów, Zieńkowskiego i Jakubanisa. Zieńkowski podkreślał, że autor pracy wybrał dobrą metodę i wyjaśnił najpierw niezależnie poglądy Tolstoja i Spinozy. Jedyna uwaga badacza dotyczyła tego, że proponował poświęcić odrębny rozdział genezie i rozwojowi spinozizmu w Rosji. Uznał jednak pracę za godną złotego medalu i publikacji w czasopiśmie „Uniwersitetskije Izwiestija”³⁰⁹. Jakubanis napisał krótką recenzję, w której krytykował metodę Asmusa, ponieważ praca należała do obszaru historii filozofii, a autor przedstawił jedynie literacko-krytyczne porównanie, zamiast pokazania możliwego wpływu ideowego Spinozy na Tolstoja. Rozbieżność celu pracy z przyjętą metodologią obniżała, według Jakubanisa, wartość wniosków Asmusa. Na końcu jednak zgodził się z Zieńkowskim i uznał tę pracę za względnie udaną³¹⁰.

Henryk Jakubanis, mimo zawirowań politycznych, wciąż prowadził wykłady w różnych instytucjach edukacyjnych. Wiosną 1918 r. został członkiem Rady Instytutu Prawniczego (późniejszy Instytut Międzynarodowy Socjologii i Prawa). Wykładał tam przedmioty filozoficzne i prowadził seminarium filologiczne. Rok później został mianowany przez Wydział Historyczno-Filologiczny, przez Radę profesorów Ukraińskiego Uniwersytetu

³⁰⁷ Tamże, s. 92.

³⁰⁸ W.A. Żuczkowa, I.I. Błaubierg, Валентин Фердинандович Асмус..., s. 322. Jewgienij Wasiljewicz Spektorski (1875-1951) – profesor Imperatorskiego Uniwersytetu Warszawskiego, dziekan Wydziału Prawa i rektor Uniwersytetu Kijowskiego. Większość jego prac jest poświęcona filozofii prawa i filozofii społecznej.

³⁰⁹ W. Zieńkowski, В историко-филологический факультет университета св. Владимира, (W istoriko-filologiczeskij fakultiet uniwersitieta sw. Władimira), (Do Wydziału Historyczno-Filologicznego Uniwersytetu Św. Włodzimierza), „Woprosy Filozofii” nr 3, 1996, s. 44-45.

³¹⁰ H. Jakubanis, recenzja z 2 marca 1918 r. pracy W. Asmusa, *Zależność L.N. Tolstoja od Spinozy w jego religijno-filozoficznych poglądach*, Archiwum Narodowej biblioteki Ukrainy, XXXVI, 68, archiwum A. Lobody, 1918, cyt. za M. Tkaczuk, Київська академічна філософія XIX — початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження, (Kyjiwska akademiczna filozofija XIX — poczatku XX st.: metodolohiczni problemy doslidzennia), (Kijowska filozofia akademska XIX i poczatku XX wieku: metodologiczne problemy badan), wyd. WIPOL, Kijów 2000, s. 228.

Państwowego na profesora nadzwyczajnego filozofii³¹¹. Stanowisko profesora według Ustawy Uniwersyteckiej z 1884 r. mogła zajmować osoba posiadająca stopień doktora. W przypadku Jakubanis nie zachowało się jego świadectwo ukończenia studiów doktoranckich. Od 27 sierpnia 1905 r. wprowadzono jednak dodatkowo do Ustawy przepisy tymczasowe, zgodnie z którymi obniżono wymagania stawiane kandydatom na stanowiska akademickie, na przykład doktorat był konieczny tylko do objęcia stanowiska profesora zwyczajnego, profesorami nadzwyczajnymi i docentami etatowymi mogli zaś być i magistry³¹².

W taki sposób Jakubanis wypracował sobie renomę profesora filozofii greckiej i znawcy filozofii starożytnej. Najprawdopodobniej dlatego, jak wspominał Klinger, w latach 1918-1919 przyjechali do Kijowa emisariusze litewscy z Kowna, którzy zapraszali Jakubanis na Katedrę Filozofii Uniwersytetu Litewskiego, „propozycja ta została bardzo grzecznie przyjęta, załatwiona była jednak odmownie”³¹³. Pozostając w Kijowie, zgodnie z *curriculum vitae* latem 1919 r., Jakubanis został powołany na członka komitetu dla zreformowania wyższego nauczania muzycznego w Ukrainie. Rok później dodatkowo został obrany na lektora, a następnie na profesora estetyki i filozofii muzyki, na członka Rady Artystycznej Kijowskiego Konserwatorium Państwowego. W latach 1919-1920 pracował jako członek Wyższej Rady Naukowej i wiceprezes Sekcji Filozoficzno-Pedagogicznej komisji dla zreformowania szkoły wyższej. W 1920 r. zaproszono go do wykładów estetyki i teorii sztuk pięknych w Ukraińskiej Akademii Państwowej Sztuk Pięknych. Został również powołany przez Radę Instytutu Archeologicznego do prowadzenia zajęć z zakresu historii estetyki. Wykładów jednak nie zdążył poprowadzić ze względu na brak czasu³¹⁴.

W ostatnich latach okresu kijowskiego Jakubanis nadal wykładał na uniwersytecie. Materiały archiwalne świadczą, że w semestrze zimowym 1919-1920 prowadził zajęcia z historii starożytnej filozofii i studia filozoficzne³¹⁵. W tych samych latach odbywało się także *Seminarium Platońskie* Jakubanis. Seminarium to miało na celu wszechstronną analizę społeczno-politycznego projektu Platona w dialogach *Państwo* i *Prawa*. Uczestnicy mogli przygotować referat na wybrany temat z listy stworzonej przez Jakubanis lub zaproponować

³¹¹ Akta osobowe Henryka Jakubanis, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23.

³¹² J. Schiller, *Universitas rossica...*, s. 542. Jakubanis w 1917 r. jeszcze był magistrantem i nie mógł otrzymać stanowiska profesora nadzwyczajnego, możliwe więc, że jego dzieło poświęcone Empedoklesowi zostało uznane za pracę magisterską, a on za magistra.

³¹³ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 181.

³¹⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanis, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. Klinger wskazuje, że Jakubanis wykładał w instytucji archeologicznej, co jest błędne (*Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 181).

³¹⁵ Materiały dotyczące pracy na Uniwersytecie w Kijowie w latach 1919-1920, BU KUL, sygn. 2925, k. 26.

własny. Na zakończenie roku akademickiego, w dzień urodzin Platona, który zbiegał się z dniem jego śmierci i świętem Apollina, czyli 27 lub 30 maja, jak podaje Jakubanis, odbywało się uroczyste, publiczne zebranie seminaryjne³¹⁶.

Oprócz działalności uniwersyteckiej w 1920 r. powołano Jakubanisa na profesora filozofii w tzw. Tymczasowych Przyspieszonych Kursach Pedagogicznych, które zorganizowane były dla starszej młodzieży w celu umożliwienia jej ukończenia studiów. W maju tego samego roku Jakubanis został „zaproszony przez Radę Pedagogiczną Polskiego Gimnazjum Towarzystwa Popierania Szkoły Średniej w Kijowie na prezesa Komisji egzaminacyjnej dla maturzystów i maturzystek”³¹⁷. Był również członkiem Wszechukraińskiego Komitetu imienia kompozytora D. Leontowicza, który był instytucją o szerokim zakresie kulturalno-oświatowym³¹⁸.

W 1920 r. przeprowadzona została pierwsza reforma uniwersytecka w Ukraińskiej Republice Socjalistycznej. W rezultacie Uniwersytet Kijowski, WŻK i inne uczelnie wyższe Kijowa zostały połączone w jedną – Wyższy Instytut Narodowej Oświaty im. M.P. Dragomanowa (dalej: WINO)³¹⁹. Uniwersytet Kijowski został rozformowany, kadra uniwersytetu, laboratoria, wszystko stało się częścią WINO³²⁰. Instytut Pedagogiczny utworzono w strukturze Uniwersytetu Kijowskiego jeszcze w 1834 r. Według ustawowego wymogu uniwersytetów imperatorskich od 1804 r. wszystkie otwierające się uniwersytety zobowiązane były mieć w swojej strukturze instytut pedagogiczny, który dopiero później nazwano WINO³²¹. Obecny Narodowy Pedagogiczny Uniwersytet im. M.P. Dragomanowa jest spadkobiercą WINO. Na początku uniwersytet składał się z dwóch wydziałów: szkolnego (z naukami humanistycznymi i przyrodniczymi) oraz przedszkolnego. W 1921 r. w instytucie utworzono wydziały wychowania społecznego i wykształcenia zawodowego³²². Pierwszy zapewniał kształcenie pracowników ośrodków opiekuńczych dla dzieci, drugi – nauczycieli

³¹⁶ Tamże, k. 27-29.

³¹⁷ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23.

³¹⁸ Tamże.

³¹⁹ Tamże.

³²⁰ W. P. Andruszczenko, *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*, (*Nacionalnyj pedagogicznyj uniwersytet imeni M. P. Dragomanowa*), (*Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M.P. Dragomanowa*), w: *Encyklopedia istoriji Ukrainy*, t. 7, wyd. Naukowa Dumka, Kijów 2010, s. 322.

³²¹ G. Wołynka, R. Mozgowa, *У витоках вищої...*, s. 25.

³²² O. Bondarenko, N. Tarasowa, G. Szalenko, *Історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: бібліографічний покажчик*, (*Istoriija Nacionalnogo pedagogicznego uniwersytetu imeni M. P. Dragomanowa: bibliohrafcznyj pokazczyk*), (*Historia Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M.P. Dragomanowa: spis bibliograficzny*), wyd. NPU imeni M. P. Dragomanowa, Kijów 2010, s. 53.

szkół zawodowych i techników. Zajęcia *Wstęp do filozofii, Historia filozofii* oraz dotyczące tematu głównych nurtów współczesnej psychologii prowadził Gilarow, głównych nurtów we współczesnej logice, etyce, estetyce – Jakubanis³²³.

Swoją drogę naukową w WINO Jakubanis wspominał następująco: „Od lata 1920 r. zostałem obrany przez Radę profesorów Wyższego Instytutu Narodowej Oświaty im. M.P. Dragomanowa – jednego spadkobiercy tradycji akademickiej na Ukrainie w dobie obecnej – na profesora filozofii oraz kierownika (głowy) tzw. cyklu filozoficzno-pedagogicznego (wydziałowa sekcja filozofii, psychologii i pedagogiki)”³²⁴. Następnie na posiedzeniu 9 sierpnia 1920 r. Jakubanis został wybrany przez Radę profesorów na stanowisko rektora WINO. Chociaż wielokrotnie próbował zrzec się tego stanowiska, wspominał: „Piastowałem ową godność, niezmiernie uciążliwą w warunkach, jakie się wytworzyły, na żądanie kolegów-profesorów, niemal przez cały rok”³²⁵. Jakubanis pozostał na tym stanowisku do 9 czerwca 1921 r., czyli „aż do chwili ponownej i tym razem gruntownej »reformy« szkoły wyższej w Kijowie przez władze radzieckie, kiedy resztki autonomii akademickiej uległy zagładzie, wszelkie rady i zespoły profesorskie zostały rozwiązane, zasada obieralności rektorów, dziekanów itd. zniesiona, a natomiast na czele uczelni wyższych stanęli mianowani przez władzę komunistyczną, częstokroć bez żadnych kwalifikacji naukowych”³²⁶.

Jakubanis wygłosił przemówienie na uroczystości otwarcia Wyższego Instytutu Narodowej Oświaty w styczniu 1921 r. Zachowany brudnopis przemówienia napisany w języku ukraińskim i wygłoszony w tym samym języku fragmentarycznie obejmował temat ówczesnej epoki rewolucyjnej: „Współczesne życie, życie epoki wielkiej rewolucji, bije tak napiętym pulsem, że niektórym może się wydawać nieoczekiwane zwrócenie w takim momencie uwagi na przeszłe etapy życia Szkoły Wyższej, na jej historyczny rozwój. Mówią, że rewolucja jest przeciwieństwem ewolucji; zasadniczo zaburza bieg wydarzeń historycznych i jako taka nie interesuje się przeszłością, nie uznaje historii... Tak patrzy i rozumie energiczny działacz, osoba aktywna, której życie polityczne lub społeczne wzywa do natychmiastowego działania, do budowy państwa lub obywatelstwa, do praktycznej twórczości... Ale taki pogląd, słuszny w rozumieniu praktyka, nie może w pełni zadowolić naukowca, myśliciela... Dla tego

³²³ S. Kuźmina, *Філософія освіти та виховання...*, s. 123. Na zachowanym przez Jakubanisa liście wykładowców WINO w 1920 r. znajdują się nazwiska jego oraz Gilarowa. Jakubanisowi przypisane były wykłady z logiki, a Gilarowowi z filozofii i psychologii (Materiały dotyczące pracy na Uniwersytecie w Kijowie w latach 1919-1920, BU KUL, sygn. 2925, k. 50-51).

³²⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23.

³²⁵ Tamże.

³²⁶ Tamże.

ostatniego każdy współczesny [...], nawet jeśli ma on największe znaczenie i niezmierną wagę sam w sobie, nie jest czymś oderwanym od ogólnego upływu czasu, od kosmicznego i historycznego procesu jako całości... Jego oko widzi głębiej... Jego ucho postrzega dokładniej...”³²⁷.

Rzeczywiście Jakubanis prowadził zajęcia w WINO, ale rektorem w ścisłym sensie nie był. W latach 1920-1921 zarządzaniem WINO zajmowała się Rada, której członkami byli pracownicy instytutu. Przewodniczącym Rady w tym okresie był właśnie Jakubanis. Chociaż sam profesor również pisał w *curriculum vitae* o tym, że pełnił funkcję rektora w latach 1920-1921, stanowiska rektora jednak na początku działania tej instytucji nie było. Dopiero w 1921 r. system został zmieniony, wprowadzono stanowisko rektora i komisarza³²⁸. W 1921 r. w WINO pojawił się pierwszy rektor i nowy zarząd, wtedy Jakubanis został powołany do: „zarządu w charakterze »doświadczonego fachowca z tytułem prorektora«, lecz powołując się na istotne nadwątlone zdrowie i zmęczenie, złożyłem podanie o urlop paromiesięczny, korzystając ze zniesienia na mocy dekretu władzy centralnej »przymusowej mobilizacji pracy«, podałem się do dymisji całkowitej ze wszystkich posad i urzędów jako repatriant polski”³²⁹. Jakubanis pełnił jednak tak ważną funkcję, będąc przewodniczącym Rady, że wspomniano o nim jako o rektorze: „Po zwinięciu PKU Jakubanis przyjął godność rektora Uniwersytetu Kijowskiego w komunistycznej już Republice Ukraińskiej. Komunista jednak stanowczą nie był, i utrzymywało się przekonanie, że zgoda na to z jego strony była poniekąd ofiarą celem ratowania prestiżu wolnej nauki i autonomii uniwersyteckiej i to rzekomo wbrew tendencjom komunistycznym. W każdym bądź razie długo na tym stanowisku nie wytrzymał i przy pierwszej sposobności przedostał się do Polski, gdzie został zaangażowany na profesora filozofii w KUL, ale jego działalność i tam poczęła się kłonić ku dalszemu upadkowi”³³⁰.

³²⁷ Przemówienia z lat 1921-1936, BU KUL, sygn. 2936, k. 57.

³²⁸ О. Воїн, *Викладачі та студенти Вищого інституту народної освіти в Києві початку 1920-х рр. у системі більшовицького ідеологічного контролю*, (*Vykladachi ta studenty Wyshchogo instytutu narodnoji osvity v Kyjevi pochatku 1920-kh rr. u systemi bil'shovyt's'kogo ideolohic'nogo kontrolyu*), (*Wykładowcy i studenci Wyższego Instytutu Narodowej Oświaty w Kijowie na początku lat dwudziestych XX wieku w systemie bolszewickiej kontroli ideologicznej*), „Kyjiwśki istoryczni studiji” nr 2/13, 2021, s. 31.

³²⁹ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23. Szczegółne przedstawienie stanowisk Jakubanisa zaczynając od 1920 r. w Kijowie, pozwala stwierdzić, że informacje na ten temat w materiałach biograficznych są błędne. Według (P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 9, s. 134) Jakubanis pełnił funkcję rektora. Według (S. Janeczek, *Jakubanis H.*, s. 541) Jakubanis w latach 1920-1921 pełnił funkcję prodziekana/wicedziekana Wydziału Historyczno-Filologicznego, a w latach 1921-1922 rektora.

³³⁰ J. Wilczyński, *Polskie Kolegium Uniwersyteckie...*, s. 205-207.

W taki sposób skończyła się droga wykładowcy i naukowca Jakubanis w Kijowie. Jak podaje Żukowski: „W roku 1920 [Jakubanis – M.S.] przybył do Polski przy tym uzyskał od bolszewików pozwolenie na zabranie ze sobą z Kijowa swej biblioteki”³³¹. Z pewnością jednak do Polski przybył w 1922 r., a kijowską bibliotekę rzeczywiście pozwolono mu zabrać ze sobą³³². W *curriculum vitae* ostatnią notką na temat okresu kijowskiego są następujące słowa: „Wreszcie od marca r. 1921 aż do chwili wyjazdu do kraju pozostawałem współpracownikiem Ukraińskiej Akademii Umiejętności, zajmując posadę redaktora naczelnego Wydziału połączanego filozofii, pedagogiki i religii w Komitecie, powołanym do wydawania wielkiej Ukraińskiej Encyklopedii Narodowej”³³³.

Podsumowując, w podobny sposób, jak to robi w swoim *curriculum vitae* Jakubanis, trzeba zaznaczyć, iż w okresie kijowskim napisał on cztery dzieła dotyczące historii filozofii starożytnej, wykonane głównie przed 1917 r., w czasach pokoju. Były to opublikowane prace: *Echa platonizmu w liryce Schillera* (1904 r.), *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny* (1906 r.), *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego* (1910 r.), *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu* (1910 r.). Jakubanis dołączył do tego spisu również swoje sprawozdanie po wyjeździe naukowym do Niemiec, które zostało opublikowane w 1914 r. w czasopiśmie „Uniwersitetskije Izwiestija”, jak i inne jego prace.

Na zakończenie, omawiając działalność Jakubanis jako wykładowcy, trzeba wymienić główne wykłady profesora w latach 1907-1910 i 1913-1921. Na Uniwersytecie św. Włodzimierza: *Logika*, *Historia filozofii starożytnej*, *Filozofia pitagorejczyków*, *Platon*, *Arystoteles*, *Ksenofont*, *Historia estetyki*, *Historia etyki starożytnej*, *Seminarium filozoficzne*. Na Wyższych Żeńskich Kursach: *Logika*, *Historia filozofii starożytnej*, *Filozofia pitagorejczyków*, *Historia estetyki*, *Etyka*, *Historia etyki starożytnej*, *Język grecki*, *Język łaciński*. Na Polskim Kolegium Uniwersyteckim w Kijowie były to: *Wstęp do filozofii*, *Wstęp do historii filozofii*, *Filozofia i życie*. Na Uniwersytecie Państwowym Ukraińskim: *Historia filozofii starożytnej*, *Zagadnienia światopoglądu filozoficznego*, *Seminarium filozoficzne*³³⁴. Działalność Jakubanis jako wykładowcy była bardzo ożywioną, większość zaś prowadzonych

³³¹ P. Żukowski, *Moje lata uniwersyteckie...*, nr 9, s. 134.

³³² Materiały dotyczące pracy na Uniwersytecie w Kijowie w latach 1919-1920, BU KUL, sygn. 2925, k. 30. Dokument wydany przez profesjonalny Związek pracowników sztuki od 21.07.1920 r. o tym, że Jakubanis nie podlega obowiązkowej pracy, a jego mieszkanie oraz majątek nie podlegają konfiskacie.

³³³ Akta osobowe Henryka Jakubanis, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23.

³³⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanis, *Curriculum vitae* (brudnopis), AU KUL, sygn. A-23.

przezeń zajęć poświęcona była filozofii starożytnej. Oprócz pracy w różnych instytucjach edukacyjnych zaangażowany był także w kształcenie polskiej młodzieży, której potrzeby były mu najbliższe. Miał w tym zapewne swój udział, że w strukturze społeczno-zawodowej zbiorowości polskiej w Kijowie dominowały zawody inteligenckie, w tym zajmujące się pracą naukową³³⁵.

Okres kijowski tak znaczący w życiu Jakubanisą dobiegł końca, kiedy w 1922 r., po traktacie ryskim, przekroczył on jako repatriant granicę polską. Tutaj zaczyna się drugi, lubelski okres życia i twórczości Jakubanisą. W okresie kijowskim Jakubanis napisał większość swoich prac, ukształtował się jako badacz historii filozofii starożytnej, zdobył stanowisko profesora. Na Uniwersytecie Kijowskim spotkał ważne dla swojego życia osoby, opiekuna naukowego, Gilarowa, który miał duży wpływ na niego jako na przyszłego historyka filozofii; wiernego przyjaciela, Klingera, który był dla niego opoką przez całe życie; a także profesora Zielińskiego, przewodniczącego na egzaminie państwowym, który później pomógł mu zdobyć pracę w Lublinie i okazywał wsparcie, proponując prowadzenie okazjonalnych wykładów w stolicy.

2. OKRES POLSKI

W niniejszym rozdziale dotyczącym okresu lubelskiego w życiu Henryka Jakubanisą będą poruszone tematy ustanowienia Uniwersytetu Lubelskiego, wykładów filozofii na uczelni, początku drogi naukowej Jakubanisą w Lublinie, jego działalności w okresie międzywojennym, uwięzienia go podczas II wojny światowej, okresu powojennego oraz nielicznych prac, które udało mu się stworzyć w tym czasie. Głównymi źródłami do zrekonstruowania okresu lubelskiego Jakubanisą są materiały archiwalne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz wspomnienia kolegów i studentów Jakubanisą. Klinger, nie będąc już obok swojego przyjaciela, bardzo mało pisze o jego życiu w Lublinie w porównaniu z opisem okresu kijowskiego. Nieliczne informacje opublikowane o Jakubanisie na temat jego okresu lubelskiego są jednak wystarczające dla prześledzenia jego działań dydaktycznych i naukowych oraz spraw osobistych.

³³⁵ T. Mróz, *Liczebność i struktura społeczno-zawodowa zbiorowości polskiej w Kijowie na przełomie XIX i XX w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” z. 92, 1990, s. 77-78.

2.1. Powstanie i działalność Uniwersytetu Lubelskiego

Uniwersytet Lubelski zaczął swoją oficjalną działalność dydaktyczną w 1918 r. Idea założenia uczelni zrodziła się u ks. Idziego Radziszewskiego³³⁶, wtedy rektora rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu. Uniwersytet powstał w Lublinie, ponieważ tam dobrze znany Radziszewskiemu biskup Marian Fulman³³⁷ zgodził się na zorganizowanie tymczasowej siedziby uniwersytetu w gmachu Seminarium Duchownego³³⁸. Będąc w Petersburgu, Radziszewski znalazł środki niezbędne dla powołania uczelni i zaczął formować kadrę naukową. Oprócz teologów zaczął również poszukiwać naukowców narodowości polskiej, wykładających na wyższych uczelniach rosyjskich. Wielu docentów i profesorów np. Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie objęło później katedry na Uniwersytecie Lubelskim. Naukowcy ci pomogli zorganizować zbiór biblioteczny, który przewieziono później do Lublina.

Na początku działalności akademickiej Uniwersytet Lubelski (dalej: UL) miał cztery Wydziały: Teologiczny, Prawa Kanonicznego, Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, oraz Wydział Nauk Humanistycznych³³⁹. W 1922 r., kiedy Jakubanis zaczynał swoją działalność na UL, Wydział Nauk Humanistycznych liczył sześciu profesorów zwyczajnych (K. Chyliński – historia starożytna, W. Hahn – historia literatury polskiej, M. Lalewicz – historia sztuki, S. Ptaszycki – historia, ks. I. Radziszewski – historia filozofii i S. Smolka – historia Polski), dwóch profesorów nadzwyczajnych (M.M. Paciorkiewicz – filologia romańska i S. Srebrny – filologia klasyczna), dziewięciu zastępców profesorów (P. Bańkowski – historia literatury polskiej, ks. S. Domińczak – filozofia, H. Gaertner – język polski, W. Gielecki – historia filozofii, Z. Kukulski – pedagogika, Z. Mysłakowski – pedagogika i psychologia

³³⁶ Idzi Benedykt Radziszewski (1871-1922) – uzyskał doktorat z teologii w Carskiej Akademii Duchownej w Petersburgu (1917 r.); był profesorem zwyczajnym filozofii na Wydziale Teologicznym i na Wydziale Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Lubelskiego; pełnił funkcję rektora tego uniwersytetu w latach 1918-1922; głównym przedmiotem jego zainteresowania była filozofia.

³³⁷ Marian Leon Fulman (1866-1945) – polski duchowny rzymskokatolicki, biskup diecezjalny lubelski w latach 1918-1945. Był współtwórcą i pierwszym wielkim kanclerzem Uniwersytetu Lubelskiego.

³³⁸ P. Kałwa, *Założenie Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 7.

³³⁹ Tamże, s. 8. Por.: A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918-1944*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 25, 27. Wojtkowski wskazuje, iż na początku było trzy wydziały, przy tym pełna nazwa Wydziału Prawa Kanonicznego brzmiała jako – Wydział Prawa Kanonicznego i Nauk Moralnych. Wydział Teologiczny zaś uruchomiono dopiero w styczniu 1919 r.

wychowawcza, ks. C. Pęcherski – historia literatury polskiej, A. Strzelecki – historia nowożytna). Studenci Wydziału Nauk Humanistycznych mieli obowiązkowe zajęcia seminaryjne, jeden kurs z logiki i psychologii, języki obce: francuski i niemiecki³⁴⁰.

Głównym celem powołania uniwersytetu było przygotowanie intelektualnych elit katolików, w czym filozofia grała istotną rolę. Odrębnego Wydziału Filozofii na UL wtedy nie było, ale wiedzę w tej dziedzinie można było zdobyć na Wydziale Nauk Humanistycznych³⁴¹. Wydział Nauk Humanistycznych dzielił się na sekcje: filozoficzną (od roku akademickiego 1935/1936, nauk filozoficznych), filologii klasycznej, historyczną, polonistyczną, filologii romańskiej, języków starożytnych i nowożytnych i Instytut Pedagogiczny³⁴². Na Wydziale tym najwięcej uwagi w porównaniu z innymi dziedzinami poświęcano filozofii. Na początku działalności uniwersytetu ks. Idzi Radziszewski i ks. Stanisław Domińczak³⁴³ mieli wykładać filozofię systematyczną, Bogumił Jasinowski³⁴⁴ historię filozofii, Artur Chojecki³⁴⁵ – psychologię doświadczalną. Studia na Wydziale podzielone były na dwie grupy dla ułatwienia słuchaczom późniejszego wyboru specjalności: historyczną i filozoficzną³⁴⁶. Pierwszym wykładowcą z historii filozofii na UL był profesor Jasinowski, dalej, w roku 1919/1920 wykłady historii filozofii grecko-rzymskiej prowadził profesor Maurycy Straszewski³⁴⁷, w latach 1920/1921 i 1921/1922 profesor Wojciech Gielecki³⁴⁸, a począwszy od 1922 r. profesor

³⁴⁰ A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski...*, s. 37-38.

³⁴¹ S. Janeczek, *Filozofia na KUL-u. Nurty, osoby, idee*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999, s. 16.

³⁴² K. Narecki, *Filologia klasyczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1918-2004*, w: *Filologia klasyczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1918-2004*, wyd. KUL, Lublin 2006, s. 10.

³⁴³ Stanisław Domińczak (1880-1936) – ksiądz, profesor filozofii w Seminarium Duchownym w Żytomierzu (1908-1919); otrzymał doktorat w Lowanium w 1907 r., natomiast habilitację w Krakowie w 1924 r.; pełnił funkcję zastępcy profesora filozofii i logiki (1919-1925); w roku akademickim 1924/1925 był profesorem nadzwyczajnym na KUL; zajmował się głównie logiką, ale także filozofią i teologią.

³⁴⁴ Bogumił Jasinowski (1883-1969) – doktoryzował się na Uniwersytecie w Zurychu, habilitował się na Uniwersytecie Warszawskim (1930 r.); w roku akademickim 1918/1919 wykładał historię filozofii na czterech wydziałach UL; interesował się historią filozofii, historią kultury i nauki oraz prawem państwowym.

³⁴⁵ Artur Chojecki (1880-1951) – doktoryzował się na Uniwersytecie Jagiellońskim (1910 r.). W roku akademickim 1918/1919 był zastępcą profesora psychologii na czterech wydziałach UL. Zajmował się psychologią eksperymentalną, językoznawstwem i poezją.

³⁴⁶ A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski...*, s. 35-36.

³⁴⁷ Maurycy Straszewski (1848-1921) – doktoryzował się na Uniwersytecie w Wiedniu (1870 r.), habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim (1872 r.); w latach 1919-1921 był profesorem zwyczajnym historii filozofii na UL; w roku akademickim 1919/1920 pełnił także funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego; interesował się historią filozofii, głównie filozofią Wschodu.

³⁴⁸ Wojciech Gielecki (1876-1957) – doktoryzował się na Uniwersytecie Jagiellońskim (1904 r.); pracował jako bibliotekarz w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego (1907-1920); w latach 1920-1922 był zastępcą profesora historii filozofii; zajmował się historią filozofii, teorią poznania, bibliotekoznawstwem (B. Lesiak-Przybył, *Wielka*

Jakubanis³⁴⁹. S. Janeczek, analizując specyfikę filozofii, którą uprawiano na UL w okresie międzywojennym, podkreśla, że w ramach Wydziału Nauk Humanistycznych najwięcej uwagi poświęcono historii filozofii, słabiej natomiast przedstawiano problematykę logiczno-metodologiczną, a przede wszystkim metafizyczną, co wynikało z indywidualnych zainteresowań poszczególnych profesorów, pracujących na uczelni³⁵⁰. Wzbogacenie badań nad historią filozofii, a zwłaszcza historią starożytną na UL było zasługą Jakubanisa, który „podkreślał znaczenie filozoficznego dziedzictwa starożytności dla współczesnej kultury, zwłaszcza w dziedzinie harmonijnego zespolenia teorii poznania z metafizyką, ducha z przyrodą i teorii z praktyką”³⁵¹.

Drugą obszerną grupą na Wydziale Nauk Humanistycznych obok filozofii była filologia klasyczna, którą określano w okresie międzywojennym jako staroświecką i nieco skostniałą. Na Wydziale nauczano głównie łaciny z dodatkiem greki. Zdolniejsi studenci filologii klasycznej uczestniczyli w seminariach profesora filozofii Jakubanisa, podczas których filozofów greckich czytano w oryginale³⁵². Głównym wykładowcą na Wydziale w okresie międzywojennym był Mieczysław Popławski³⁵³, który „uważany był za jednego z najlepszych filologów klasycznych w Polsce, z którego zdaniem musiał się liczyć każdy filolog i historyk starożytnego Rzymu”³⁵⁴.

Stanowisko rektora po Radziszewskim objął o. Jacek Woroniecki³⁵⁵ (1922-1924), a kilka miesięcy po nim – bp Czesław Sokołowski³⁵⁶ (1924-1925). Okres rektoratu tych dwóch

wojna w „Dzienniku” Aleksandry Czechówny (część V: 5 stycznia – 2 listopada 1918 r.), „Krakowski Rocznik Archiwalny” t. 24, 2018, s. 180).

³⁴⁹ K. Wójcik, *Zarys dziejów historii filozofii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, „Roczniki Filozoficzne” t. XVII, z. 1, 1969, s. 171-172.

³⁵⁰ S. Janeczek, *Filozofia na KUL-u...*, s. 25.

³⁵¹ Tamże, s. 30.

³⁵² J. Starnawski, *Sylwetki lubelskich humanistów XIX i pierwszej połowy XX wieku*, wyd. Norbertinum, Lublin 2004, s. 278.

³⁵³ Mieczysław Stanisław Popławski (1893-1946) – na KUL był lektorem języków łacińskiego i greckiego, zastępcą profesora filologii klasycznej (1923-1928), profesorem zwyczajnym Wydziału Nauk Humanistycznych (1937-1939); pełnił funkcję dziekana tego Wydziału w latach 1933/1934 i prodziekana w latach 1934/1935; interesował się filologią klasyczną, historią starożytną i religioznawstwem.

³⁵⁴ K. Narecki, *Filologia klasyczna...*, s. 17.

³⁵⁵ Jacek Woroniecki (1878-1949) – ksiądz dominikanin od 1909 r.; w latach 1918-1929 był profesorem zwyczajnym teologii moralnej i etyki na KUL; pełnił funkcję rektora w latach 1922-1924, a także dziekana Wydziału Teologicznego w okresie 1921-1929; interesował się teologią moralną, filozofią, etyką, pedagogiką i historią Kościoła.

³⁵⁶ Czesław Sokołowski (1877-1951) – ksiądz, biskup. Stopień doktora teologii uzyskał w Rzymie (1915 r.); przez pół roku w okresie 1924-1925 był profesorem zwyczajnym teologii fundamentalnej i porównawczej na Wydziale Teologicznym UL i pełnił w tym czasie funkcję rektora; zajmował się teologią dogmatyczną oraz historią teologii Wschodu.

duchownych rzymskokatolickich określano jako najcięższe lata w historii UL. Z powodu trudności materialnych uniwersytetowi groziło nawet zamknięcie³⁵⁷. W tych właśnie warunkach zaczął swoją działalność na UL Henryk Jakubanis, który od razu wziął na siebie dużo zadań akademickich. Oprócz Jakubanisa w charakterze zastępcy profesora filozofii zaczął wykładać na Wydziale Nauk Humanistycznych Bohdan Rutkiewicz³⁵⁸, a od 1923 r. Tadeusz Strumiłło³⁵⁹ filozofię i pedagogikę³⁶⁰.

Z powodu powtarzających się rezygnacji rektorów UL ze swojej funkcji, pracownicy uniwersytetu zgłosiły Senatowi swoje propozycje. Jakubanis zaproponował, „by nowego rektora obrało Ogólne Zebranie Profesorów. Ks. A. Szymański uznał za pożądanie, aby rektor był »z grona naszego jako znający stosunki«, o. J. Woroniecki zaś, by »Senat przez Episkopat był pytany co do osoby następcy«”³⁶¹. Te dwa wnioski uchwalono, rektorem w końcu został ks. Józef Kruszyński³⁶². W czasie rektoratu Kruszyńskiego w 1928 r. nazwa UL zmieniła się na Katolicki Uniwersytet Lubelski (dalej: KUL). W dziesiątą rocznicę powstania uniwersytetu w 1928 r. KUL urządził akademię z wykładem Jakubanisa, w którym podkreślał on „zasługi Pierwszego Marszałka Józefa Piłsudskiego około budowy Ojczyzny”³⁶³.

W latach okupacji niemieckiej (1939-1944) KUL musiał przerwać swoją pracę. Po wyzwoleniu Lublina spod okupacji w lipcu 1944 r. ks. Antoni Słomkowski³⁶⁴, jeden

³⁵⁷ A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski...*, s. 55.

³⁵⁸ Bohdan Rutkiewicz (1887-1933) – uzyskał doktorat na Uniwersytecie w Grenoble (1921 r.); w latach 1922-1933 był zastępcą profesora filozofii, prowadził również zajęcia z psychologii na KUL; interesował się filozofią, psychologią i biologią.

³⁵⁹ Tadeusz Strumiłło (1884-1959) – uzyskał doktorat na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach (1917 r.); prowadził wykłady zlecone z filozofii i psychologii w roku akademickim 1923/1924; w latach 1924-1926 został zastępcą profesora tychże przedmiotów na UL; zajmował się filozofią, psychologią i pedagogiką.

³⁶⁰ A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski...*, s. 59.

³⁶¹ Tamże, s. 64. Antoni Szymański (1881-1942) – ksiądz, święcenia kapłańskie przyjął w 1904 r.; doktoryzował się na Katolickim Uniwersytecie w Lowanium (1908 r.), habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim (1919 r.); w latach 1918-1939 wykładał politykę społeczną, politykę ekonomiczną, etykę i socjologię; był profesorem zwyczajnym KUL (od 1924 r.); pełnił funkcję dziekana Wydziału Prawa Kanonicznego (1920/1921), dziekana Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, wicerektora (1922-1926) i rektora (1933-1939); zajmował się katolicką nauką społeczną, filozofią, etyką.

³⁶² Józef Kruszyński (1877-1953) – ksiądz, święcenia kapłańskie przyjął w 1903 r.; doktorat nadano mu w Rzymie (1928 r.); był zastępcą profesora biblistyki (1923/1924), profesorem nadzwyczajnym (1924/1925) i profesorem zwyczajnym tego przedmiotu (1925-1939); w latach 1925-1933 pełnił funkcję rektora KUL.

³⁶³ A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski...*, s. 76.

³⁶⁴ Antoni Słomkowski (1900-1982) – ksiądz, święcenia kapłańskie przyjął w 1925 r.; doktoryzował się na Uniwersytecie w Strasburgu (1928 r.), habilitował się na Uniwersytecie Warszawskim w 1933 r.; w latach 1934-1939 był profesorem nadzwyczajnym teologii dogmatycznej na KUL, prodziekanem (1935-1937) i dziekanem (1937-1939) Wydziału Teologicznego.

z profesorów na Wydziale Teologicznym wystąpił z inicjatywą reaktywowania uczelni³⁶⁵. Oficjalnie KUL wznowił swą działalność 21 sierpnia 1944 r. jako pierwszy uniwersytet w Polsce po okupacji niemieckiej. Decyzję o uruchomieniu KUL podjęli także obecni w Lublinie profesorowie L. Białkowski, H. Jakubanis, A. Kossowski, ks. J. Pastuszka, M. Popławski i inni³⁶⁶.

2.2. Dwudziestolecie międzywojenne i Jakubanis jako wykładowca polskiego uniwersytetu

Henryk Jakubanis przybył do Polski w 1922 r.³⁶⁷ Informacja o jego wyprowadzce z Kijowa była przedmiotem korespondencji M. Wasylenki, ukraińskiego historyka, działacza społecznego, ministra oświaty, z W. Wiernadskim, rosyjskim i ukraińskim naukowcem, założycielem Akademii Nauk Ukrainy. Wasylenko z Wiernadskim podkreślali w listach, że materialne i polityczne warunki pracy i życia dla naukowców były ciężkie, dlatego duża liczba osób wyjeżdżała z Kijowa. Z korespondencji wynika, że Jakubanis w 1922 r. planował wyjechać z Kijowa do Poznania³⁶⁸, najprawdopodobniej do swojego przyjaciela Klingera. Klinger wyjechał z Kijowa wcześniej, w 1920 r.: najpierw do Warszawy, a następnie do Poznania, gdzie objął Katedrę Filologii Klasycznej na Uniwersytecie Poznańskim³⁶⁹. Oprócz Jakubanisa wyjechał np. znany mu dobrze z lat jego studiów profesor Sonni, do Finlandii. Taki stan rzeczy osłabił życie akademickie Kijowa, tym bardziej że nowa kadra naukowa nie była w stanie utrzymać dorobku poprzedników³⁷⁰. Co ważne dla biografii Jakubanisa – w tym samym

³⁶⁵ A. Dębiński, *Przemówienie z okazji uroczystej inauguracji roku akademickiego 2018/2019*, „Przegląd Uniwersytecki” R. XXX, nr 6, 2018, s. 14.

³⁶⁶ Z. Sułowski, C. Bloch, *Kronika Wydziału Nauk Humanistycznych 1944-1968*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 214.

³⁶⁷ H. Stroński, *Losy ludności polskiej na Ukrainie Sowieckiej a dyplomacja II RP w latach 1921-1939*, w: *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX-początkach XXI wieku*, red. H. Stroński, G. Seroczyński, wyd. Littera, Charków-Olsztyn 2010, s. 249. „W latach 1921-1925 r. w Kijowie działały polska Misja Optacyjna i Reemigracyjna, zajmująca się sprawami nadania obywatelstwa i wymianom ludności pomiędzy Polską a Ukrainą Sowiecką”.

³⁶⁸ Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими, (Wołodymyr Iwanowycz Wernadskij. Łystuwannia z ukraińskymy wczenyum), (Władimir Iwanowicz Wiernadski. Korespondencja z ukraińskimi naukowcami), w: *Wybrani naukowci praci akademika W. I. Wernadśkoho*, gł. red O.S. Onyszczenko, t. 2, ks. 1, Kijów 2011, s. 328-329. List od siódmego stycznia 1922 r.

³⁶⁹ W. Klinger, *Życiorys własny*, s. 158-159.

³⁷⁰ Володимир Іванович Вернадський..., s. 328-329.

czasie, tj. w 1922 r., do Polski przybył również Zieliński, który od kwietnia tego roku został profesorem na Uniwersytecie Warszawskim³⁷¹.

Jakubanis jednak nie wyjechał do Poznania, jak informuje korespondencja kijowskich naukowców. Zatrzymał się on razem ze swoją siostrą w domu brata Klingera w Warszawie, gdzie pozostawał, póki nie otrzymał powołania na stanowisko na UL³⁷². Jakubanis wspominał to następująco: „Przybyłem do Warszawy przed paru miesiącami wraz z siostrą mą, muzyczką, jedyną żyjącą moją krewną, która dzieliła ze mną dolę i niedolę całego życia i z którą się nigdy na czas dłuższy nie rozstajemy. Korzystamy obecnie z gościnności naszych Przyjaciół, którzy nas przygarnęli w ciasnym mieszkanku, gdzie praca naukowa nie jest możliwa”³⁷³.

Możliwe, że wpływ na przyjęcie Jakubanisa na stanowisko profesora UL miał Mieczysław Popławski³⁷⁴, wówczas lektor języków greckiego i łacińskiego na UL³⁷⁵. Popławski był absolwentem Imperatorskiego Uniwersytetu Petersburskiego, gdzie jego wykładowcą był m.in. Zieliński. Utrzymywali oni ścisły kontakt. Dzięki Popławskiemu np. zatrudniono w Lublinie innego badacza, polskiego historyka i filologa klasycznego, Jerzego Manteuffla (1900-1954), na czym zależało Zielińskiemu. W archiwum KUL znajdują się listy Popławskiego i Zielińskiego, jak również list Klingera do Popławskiego, które są dowodem żywych kontaktów między polskimi uczonymi, którzy przyjechali z Rosji³⁷⁶. Zieliński wspominał Jakubanisa również w liście od 1923 r. do innego lubelskiego profesora, Srebrnego³⁷⁷.

³⁷¹ T. Zieliński, *Autobiografia...*, s. 387-393. W opublikowanych dziennikach Zieliński nie wspominał Jakubanisa; nie dołączają go również do kręgu Zielińskiego, co jest błędne, ponieważ badacze utrzymywali kontakt zarówno naukowy, jak i przyjacielski.

³⁷² W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 182. Klinger wskazuje, że znalazł przyjaciela w zagrodzie dla owiec w województwie wołyńskim, w miejscu Równe, po czym Jakubanis leczył się już w domu jego brata w Warszawie.

³⁷³ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, list od Jakubanisa do Profesora UL z 07.06.1922 r., AU KUL, sygn. A-23. Ortografia została zmodernizowana.

³⁷⁴ Korespondencja H. Jakubanisa z lat 1907-1939, BU KUL, sygn. 2937, k. 309. Ze spisu listów, które Jakubanis wysyłał w latach 1923-1938, wynika, że wysyłał list również do Popławskiego, najprawdopodobniej więc znali się, możliwe też, że korespondowali się później po przyjęciu Jakubanisa na stanowisko.

³⁷⁵ J. Kuranc, *Wspomnienie o śp. Profesorze Mieczysławie Popławskim*, „Roczniki Humanistyczne” t. 16, z. 3, 1968, s. 23.

³⁷⁶ M. Jońca, *Nieznana korespondencja Tadeusza Zielińskiego z Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, „Meander” R. LXXVI, 2021, s. 153-154, 157. Klinger pisze do Popławskiego: „dowiaduję się, że P. Kolega mieszka wciąż w Lublinie i jest bliskim sąsiadem prof. Jakubanisa, mego starego przyjaciela. Miło by mi było dowiedzieć się, jak się obu Panom życie układa. Kolega Henryk jest ciężki do poznania i wiem z doświadczenia, że dowiedzieć się czegoś o nim wprost od niego jest rzeczą niełatwą. Dlatego pozwalam sobie inkomodować P. Kolegę”.

³⁷⁷ T. Zieliński, *Listy do Stefana Srebrnego*, red. G. Golik-Szarawarska, wyd. Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej, Warszawa 1997, s. 42.

Sam Zieliński wysłał swoją opinię o Jakubanie na UL 16 września 1922 r. Profesor pisał, że nie znał lepszego kandydata niż Jakubanis dla objęcia Katedry Języka i Literatury Rzymskiej. Zieliński wspominał o pracy Jakubanisa poświęconej Empedoklesowi i podkreślał, że jest ona świadectwem jego wiedzy i ścisłości zastosowanej metody filologicznej w przekładach fragmentów Empedoklesa z języka greckiego na rosyjski³⁷⁸. W liście tym znajduje się także dopisek Gustawa Przychockiego³⁷⁹ z 19 września. Podkreślał on, że nie zna żadnej pracy Jakubanisa, dlatego nie jest w stanie wyrazić innej opinii na temat jego kwalifikacji naukowych³⁸⁰. Uniwersytet Lubelski nie mógł zlekceważyć opinii Zielińskiego, wówczas znanego filologa klasycznego, który już działał w Polsce, na Uniwersytecie Warszawskim. Zieliński był życzliwym starszym kolegą Jakubanisa, utrzymującym z nim kontakt i okazującym wsparcie w różnych sytuacjach życiowych.

Przebywając w Warszawie, pod adresem Litewska 4 m. 7³⁸¹, Jakubanis 7 czerwca 1922 r. wysłał list, którego prawdopodobnym adresatem był Popławski, a który zaczynał się słowami: „Szanowny Panie Profesorze, składając wyrazy podziękowania SzPanu Profesorowi za uprzejme słowa, powiadomienia oraz w jego osobie Wydziałowi Humanistycznemu za zaszczyt jaki mnie spotyka, spieszę donieść, iż możliwość objęcia Katedry na Uniwersytecie Lubelskim uważałbym za urzeczywistnienie pragnienia mego życia – całkowitego oddania się pracy naukowej i nauczaniu akademickiemu na Ziemi Ojczystej w gronie Profesorów-Rodaków w otoczeniu młodzieży akademickiej polskiej po wieloletniej pracy profesorskiej w uczelniach wyższych na obczyźnie”³⁸².

W liście Jakubanis pisał, że pracę na UL uważał za zaszczyt: „Nie ukryję również tego, iż to wszystko, co mi jest wiadome o pewnych nieco odmiennych cechach Wszechnicy Lubelskiej, stanowi dla mnie znaczenie i urok zgoła wyjątkowe zarówno ze względu na kierunek mojej myśli filozoficznej, jak i też moich zapatrywań i upodobań osobistych”³⁸³.

³⁷⁸ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia T. Zielińskiego z 16.09.1922, AU KUL, sygn. A-23.

³⁷⁹ Gustaw Edward Przychocki (1884-1947) – polski filolog klasyczny, profesor i rektor Uniwersytetu Warszawskiego, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności; zajmował się patrologią i latynistyką.

³⁸⁰ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia T. Zielińskiego z 16.09.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.

³⁸¹ Jakubanis wysyłał listy z tego adresu w 1922 r. i 1923 r., gdzie mieszkał w domu brata Klingera. W różnych latach wysyłał również bez podania adresu listy z Warszawy w latach: 1935 (Sanatorium św. Józefa, Warszawa), 1936, 1938. Dowodzi to świadectwo Klingera, że znajdował się pod opieką jego brata aż do jego śmierci (W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 182).

³⁸² Akta osobowe Henryka Jakubanisa, list od Jakubanisa do Profesora UL z 07.06.1922 r., AU KUL, sygn. A-23. Ortografia została zmodernizowana.

³⁸³ Tamże.

Najprawdopodobniej Jakubanis miał na myśli katolicką atmosferę, w której go wychowano i którą szanował i bronił. Oprócz tego Jakubanis prosił o udzielenie informacji na temat planu zajęć i pomocy w poszukiwaniu mieszkania, zacytujmy dłuższy fragment listu, w którym badacz opisywał swoją ówczesną sytuację: „Toteż z pełnym uświadomieniem sobie spadającej na mnie odpowiedzialności z dobrą myślą i wdzięcznością, sercem to zaszczytne zaproszenie zasadniczo przyjmuję. Jednocześnie korzystając z uprzejmego upoważnienia SzPana Profesora, pozwalam sobie prosić Go o łaskawe udzielenie mi kilku informacji dodatkowych. Przede wszystkim pragnąc poznać bliżej Uniwersytet Lubelski jako całość oraz zorientować się dokładniej w obowiązkach i warunkach pracy wykładowcy ośmielam się obarczyć SzPana prośbą o ułatwienie mi w ten lub inny sposób poznania ogólnej organizacji Uniwersytetu, podziału roku szkolnego, planu nauczania, względnie rozkładu wykładów na Wydziale przewidywanych na semestr najbliższy. / Obok tego okoliczności, w jakich się obecnie, po świeżo przeprowadzonej repatriacji, znajduję, zniewalają mnie do poruszenia jeszcze jednej kwestii, jakkolwiek natury nieakademickiej, lecz, mimo to, niestety, niezmiernie ważnej. Mam na myśli sprawę mieszkaniową. / Biblioteka moja, szczęściem, uratowana, znajduje się dotąd w m. Równem, złożona w skrzyniach w gmachu Gimnazjum Państwowego. Uzyskałem od Władz Polskich dokumenta, niezbędne do jej przewiezienia [bezpłatnego] do Warszawy, lecz, niestety, dotąd nie mogłem jej sprowadzić głównie przez to właśnie, że, wobec braku mieszkania, byłoby to bezcelowym. Otóż, o ile bym z początkiem semestru jesiennego miał przystąpić do pracy wykładowej, musiałbym na parę miesięcy przed tym znaleźć jakieś niechby najskromniejsze było zdrowe (bo na to się muszę bardzo oglądać) mieszkanie z 3 lub przynajmniej 2 pokoje i, rozpakowawszy w ten sposób swój aparat naukowy, przyjść nareszcie do siebie po kilkuletnich niezmiernie ciężkich przejściach przeżyciach i ze spokojną myślą przygotować się do nowych warunków pracy akademickiej”³⁸⁴. Rzeczywiście Jakubanis miał możliwość wywiezienia swojej biblioteki z Kijowa, o czym świadczy dokument, potwierdzający, że jego tamtejsze mieszkanie oraz majątek nie podlegały konfiskacie³⁸⁵.

Oprócz opinii Zielińskiego zachowało się również kilka innych. Łączy je to, że zostały wysłane później niż list Jakubanisa z podziękowaniami za przyjęcie go na stanowisko. Zieliński zdawał się jedynym opiniodawcą, który wprost popierał kandydaturę Jakubanisa, ponieważ

³⁸⁴ Tamże.

³⁸⁵ Materiały dotyczące pracy na Uniwersytecie w Kijowie w latach 1919-1920, BU KUL, sygn. 2925, k. 30. Dokument wydany przez zawodowy Związek pracowników sztuki z 21.07.1920 r.

badacz ten nie był dostatecznie znany w środowisku polskim. Tak np. Stanisław Witkowski³⁸⁶ wysłał opinię o kandydatach 12 lipca 1922 r. z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, pisał, że nie zna prac profesora Jakubanisa, dlatego zwracał uwagę na dr. Hieronima Markowskiego, absolwenta Uniwersytetu Wrocławskiego³⁸⁷. Jerzy Kowalski³⁸⁸, również profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, stwierdzał, że nie może wymienić odpowiedniej kandydatury. Odnośnie do profesora Jakubanisa pisał, że wiadomo mu jedynie, „iż ogłaszał w języku rosyjskim prace z zakresu historii filozofii starożytnej, biblioteki nasze rozpraw tych nie posiadają”³⁸⁹. Ryszard Ganszyniec³⁹⁰, profesor Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego, podawał w liście z 19 lipca 1922 r. nazwisko Adama Krokiewicza³⁹¹ jako najlepszego kandydata. O Jakubanie opiniodawca pisał następująco: „jest mi nieznany: nie wiem czy on identyczny z profesorem Uniwersytetu Kijowskiego: Jakubanis z Kijowa jest znakomitym znawcą filozofii starożytnej i wobec braku odpowiedniej katedry, gorąco bym popierał jego kandydaturę na jaką bądź katedrę pokrewną”³⁹². Ganszyniec wspominał, jak i Witkowski, o Markowskim jako wybitnym poloniście.

Ostatecznie wybrano profesora Jakubanisa do objęcia Katedry Filologii Klasycznej na UL³⁹³. Potwierdza te słowa zaświadczenie rektora od 15 kwietnia 1929 r.: „Rektorat Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego zaświadcza, że p. Henryk Jakubanis, na wniosek Rady Wydziału Nauk Humanistycznych K.U.L., zatwierdzony został na profesora zwyczajnego

³⁸⁶ Stanisław Józef Witkowski (1866-1950) – polski filolog klasyczny, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności; zajmował się głównie hellenistyką, literaturą polsko-lacińską, historią starożytnego Egiptu; jego studentami byli m.in. Tadeusz Kotarbiński, Jan Parandowski i inni.

³⁸⁷ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia S. Witkowskiego z 12.07.1922 r., AU KUL, sygn. A-23. Hieronim Markowski (1883-po 1946 r.) – filolog klasyczny, historyk, dyrektor gimnazjum w Wąbrzeźnie, członek zwyczajny Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki w latach 1933-1946 (*Veritate et scientia...*, s. 195).

³⁸⁸ Jerzy Włodzimierz Kowalski (1893-1948) – polski filolog klasyczny, profesor Uniwersytetu Lwowskiego i Wrocławskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności; głównymi tematami dzieł Kowalskiego były: retoryka grecka, archeologia starożytnej Grecji, mitologia i etnografia antyczna, historia i geografia starożytna.

³⁸⁹ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia J. Kowalskiego z 12.07.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.

³⁹⁰ Ryszard Ganszyniec (1888-1958) – polski filolog klasyczny, profesor uniwersytetów Poznańskiego, Lwowskiego, Wrocławskiego i Jagiellońskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności. Zajmował się hellenistyką.

³⁹¹ Adam Krokiewicz (1890-1977) – filolog klasyczny, historyk filozofii i kultury duchowej starożytności. W latach 1920-1923 wykładał jako zastępca profesora na UL. Głównymi zainteresowaniami badacza były Lukrecjusz, epikureizm, sceptycyzm, stoicyzm, Arystoteles.

³⁹² Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia R. Ganszyńca z 19.07.1922 r., AU KUL, sygn. A-23. Jakubanis najprawdopodobniej był we Lwowie, będąc już na stanowisku w Lublinie. Dowodzi tego zachowany telegram o prośbie o konie ze Lwowa 2.10.1926 r. (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, telegram z 02.10.1926 r., AU KUL, sygn. A-23).

³⁹³ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, zaświadczenie rektora z 15.09.1922 r., AU KUL, sygn. A-23. Zaświadczenie rektora o tym, że H. Jakubanis jest profesorem zwyczajnym na Uniwersytecie Lubelskim.

filologii klasycznej z równoległymi wykładami przedmiotów filozoficznych, zaś po roku mianowany został profesorem zwyczajnym filozofii na Wydziale Nauk Humanistycznych K.U.L.³⁹⁴. Tego samego dnia dziekan Wydziału Nauk Humanistycznych i rektor KUL podpisali list do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), do Departamentu Nauki i Szkół Wyższych na temat tego, że Rada Wydziału Nauk Humanistycznych KUL: „Przedstawia do zatwierdzenia uchwaloną na jej wniosek przez Senat Akademicki w maju 1922 r. nominację p. Henryka Jakubanis na profesora zwyczajnego filozofii na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL”³⁹⁵. Do podania dołączone były: *curriculum vitae* i wykaz prac Jakubanis, akt uznania obywatelstwa³⁹⁶, kopia dyplomu pierwszego stopnia z 1902 r., kopia zaświadczenia z 1910 r. o delegacji na studia zagraniczne, zaświadczenie Rektoratu KUL o nominacji na profesora zwyczajnego³⁹⁷. 29 kwietnia 1929 r. Minister WRiOP zatwierdził uchwałę Senatu KUL i Jakubanis oficjalnie został profesorem zwyczajnym³⁹⁸.

Na początku roku akademickiego Jakubanis wygłosił okolicznościowy wykład inauguracyjny na UL pod tytułem *Rzym w dziejach ducha ludzkiego*³⁹⁹. Wykład o takim samym temacie wygłosił również 12 lutego 1925 r. podczas uroczystości w Teatrze Miejskim z okazji trzeciej rocznicy objęcia tronu apostolskiego przez papieża Piusa XI⁴⁰⁰. Jakubanis zaczynał

³⁹⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanis, zaświadczenie rektora z 15.04.1929 r., AU KUL, sygn. A-23. Por.: K. Wójcik, *Zarys dziejów historii...*, s. 171-172. Wójcik pisał o tym, że w 1923 r. Jakubanis zrezygnował z Katedry Filologii Klasycznej i zaczął pracę na Katedrze Filozofii. Por.: J. Pastuszka, *Wspomnienia o Katolickim Uniwersytecie Lubelskim z lat 1934-1939*, s. 126, wskazywał, że Jakubanis w 1922 r. objął Katedrę Filologii Klasycznej, „a gdy zawakowała Katedra Historii Filozofii, filologię zamienił na filozofię”. Por.: G. Karolewicz, *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939*, Lublin 1989, s. 59, w specjalizacji Jakubanis wskazała – historia filozofii. Por.: L. Kołakowski, *Henryk Jakubanis (1879-1949)*, w: *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 137, wskazywał, że Jakubanis w 1922 r. został profesorem zrazu filologii klasycznej, a następnie filozofii. Por.: J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 345, pisał, że Jakubanis objął Katedrę Filologii Klasycznej, a rok później zamienił ją na Katedrę Filozofii. Słowo „zamienił” w tej interpretacji powinno być zrozumiane jako przejście z jednej katedry na drugą. Informacja ta została nieściśle przekształcona przez – S. Janeczek, *Jakubanis H.*, s. 541. Autor pisze, że Jakubanis objął Katedrę Filologii Klasycznej, zamienioną następnie na Katedrę Filozofii. Obie Katedry jednak pozostały, jako sekcje Wydziału Nauk Humanistycznych.

³⁹⁵ Akta osobowe Henryka Jakubanis, podanie rektora z 15.04.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.

³⁹⁶ Dowód osobisty H.R. Jakubanis wydany w 1926 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 75. Dopiero w wieku 53 lat, jako dojrzały człowiek, Jakubanis otrzymał dowód osobisty Rzeczypospolitej Polski.

³⁹⁷ Akta osobowe Henryka Jakubanis, podanie rektora z 15.04.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.

³⁹⁸ Akta osobowe Henryka Jakubanis, list od ministra WRiOP do Rektoratu KUL z 29.04.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.

³⁹⁹ Akta osobowe Henryka Jakubanis, powiadomienie z 20.10.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁰⁰ Odczyty, przemówienia, recenzje i wykłady okolicznościowe Henryka R. Jakubanis z lat 1918-1947, BU KUL, sygn. 2936, k. 197-226.

przemówienie zgodnie z zachowanymi notatkami od motta: „Nie twierdzę, tylko pytam. Nie polemizuję, jeno badam”⁴⁰¹. W mowie tej wspominał o wycieczce z ojcem, która została szczegółowo przedstawiona w części dotyczącej domu rodzinnego, aby pokazać jaką długą i niełatwą drogę musiał on przejść do miejsca, które w dzieciństwie opisywano mu jako ojczyznę. Chociaż wiele się zmieniło od tamtego czasu, udało mu się, jak podkreślał, nadal zajmować swoim dziełem, dbać o rodzinę i pozostać wiernym sobie. Jakubanis przemawiał: „Mijały lata, minęło pacholęctwo, minęła młodość... Życie biegło roztaczając coraz to nowe obrazy przed oczyma, lecz wspomnienie owej wizji świetlanej, w borach północnych przeżytej, na zawsze w duszy utkwilo. Chwila dzisiejsza budzi je z mocą nieprzepartą. Wszak żywą stopą dotykam realnej i wolnej Ziemi Polskiej! Wszak głos mój obija się o mury Wszechnicy Katolickiej. Wszak (przychodzę tu, by głosić chwałę geniuszu Rzymskiego). Głosić w imię Filozofii, tej wyniosłej kopuły w świątyni myśli i wiedzy, tej szlachetnej i uniwersalnej łączni i spójni nieskończenie zróżniczkowanych dróg, wysiłków i porywów ducha ludzkiego. W tym źródło mojego wzruszenia...”⁴⁰².

W 1922 r. Jakubanis został profesorem, od 1923 r. do 11 listopada 1939 r. kierował Katedrą Filozofii⁴⁰³. W tym czasie bardzo dużo wykładał, przeważnie wstęp do filozofii, historię filozofii, estetykę, logikę na wydziałach: Humanistycznym (1922-1939) i Teologicznym (1924-1929)⁴⁰⁴. Na początku swojej działalności, w roku akademickim 1922/1923, Jakubanis wykładał *Rzymską literaturę filozoficzną*, *Estetykę* i prowadził *Seminarium łacińskie*. Natomiast w kolejnym, 1923/1924, wykładał *Wstęp do filozofii*, *Historię filozofii starożytnej*, *Dzieje estetyki i ogólnej teorii sztuki (od Platona do Kanta)*. Na seminarium greckim interpretowano w oryginale dialog Platona *Fedon*. W roku 1924/1925 Jakubanis prowadził wykłady *Wstęp do filozofii Platona* oraz *Historia filozofii nowożytnej*. W roku 1925/1926 wykładał *Wstęp do filozofii* i *Metafizykę Arystotelesa*. W roku 1926/1927 – *Logikę* i *Ksenofonta: opera philosophica minora*. W roku 1927/1928 – *Wstęp do filozofii*, *Historię filozofii nowożytnej*, *Wstęp do estetyki i ogólnej teorii sztuki*, *Dydaktykę i programy propedeutyki filozofii*, *Dydaktykę i programy filologii klasycznej*⁴⁰⁵.

⁴⁰¹ Tamże, k. 105.

⁴⁰² Tamże, k. 200-202.

⁴⁰³ M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Jakubanis Henryk Roman*, s. 168. Data końcowa kierowania Katedrą to dzień, w którym doszło do aresztowania przez Niemców Jakubanisa i faktycznego przerwania dalszego kształcenia studentów. Z. Sułowski, C. Bloch, *Kronika Wydziału Nauk Humanistycznych...*, s. 221. Autorzy wskazują, że Jakubanis zajmował Katedrę do 1945 r. (czyli w okresie powojennym jeszcze rok 1944/1945).

⁴⁰⁴ S. Janeczek, *Jakubanis H.*, s. 541.

⁴⁰⁵ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, wykaz wykładów prof. H. Jakubanisa, AU KUL, sygn. A-23.

W roku 1928/1929 już na KUL, wykładał Jakubanis *Logikę, Wstęp do filozofii Platona, Dzieje estetyki i ogólnej teorii sztuki, Metodykę filologii klasycznej, Metodykę nauk filozoficznych*. W 1929/1930 r. prowadził zajęcia: *Historia filozofii nowożytnej, Wstęp do filozofii, Dzieje estetyki i ogólnej teorii sztuki*. W roku 1931/1932 – *Wstęp do filozofii, Metafizyka Arystotelesa, Filozofia Pitagorejczyków*. W roku 1932/1933 pojawiło się kilka nowych wykładów specjalistycznych: *Logika i metodologia ogólna, Filozofia Heraklita, Filozofia Eleatów, Wstęp do estetyki i ogólnej teorii sztuki, Metafizyka Arystotelesa* (kurs specjalny dla zaawansowanych filozofów i klasyków). W roku 1933/1934 Jakubanis wykładał *Wstęp do filozofii, Platon i platonizm, Zagadnienia estetyki i ogólnej teorii sztuki*. W roku 1934/1935 prowadził zajęcia: *Logika i metodologia ogólna, Platon i platonizm, Dzieje estetyki i ogólnej teorii sztuki*. W roku 1935/1936 – *Wstęp do filozofii, Metodologia dziejów filozofii, Historia filozofii starożytnej okres wstępny, Dzieje estetyki i ogólnej teorii sztuki*. W roku 1936/137 – *Podstawy logiki i metodologii, Filozofia pitagorejczyków*. W roku 1937/1938 – *Wstęp do filozofii, Filozofia grecka V w. przed Chrystusem, Filozofia sztuki* (w rozwoju dziejowym). W roku 1938/1939 – *Podstawy logiki i metodologii, Filozofia sztuki, Filozofia młodszych przedsokratyków*⁴⁰⁶. Jak widać, zainteresowania Jakubanisa się nie zmieniły, a tematy wykładów były podobne do tych, które prowadził w Kijowie.

Zestawiając treść wykładów Jakubanisa z innymi prowadzającymi zajęcia z zakresu filozofii na Wydziale Humanistycznym w okresie międzywojennym, trzeba zaznaczyć, że szczególny nacisk kładziono na filozofię starożytną, na co bezpośredni wpływ miał właśnie kijowski profesor. Historię filozofii wykładało trzech uczonych: Straszewski, Jakubanis i Jasinowski⁴⁰⁷. Dużo mniej uwagi poświęcano dziedzinom logiki i metodologii. Wykłady z logiki odbywały się co rok dla studentów Wydziału Nauk Humanistycznych oraz Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych. Janeczek potwierdza taki stosunek do logiki lubelskich profesorów następującymi słowami: „Logika i metodologia w filozoficznym środowisku KUL-u w okresie międzywojennym były więc przedmiotami głównie »usługowymi«, ograniczonymi w zasadzie do ujęć kursorycznych, a przy tym – zarówno w przypadku ks. S. Domińczaka, jak i H. Jakubanisa – w wydaniu dość tradycyjnym. Świadczą też o tym zalecane przez Jakubanisa podręczniki W. Biegańskiego i ks. F. Gabryla, o charakterze głównie erudycyjno-

⁴⁰⁶ Tamże.

⁴⁰⁷ S. Janeczek, *Filozofia na KUL-u...*, s. 25-26.

historycznym”⁴⁰⁸. Na zajęciach z logiki Jakubanis dawał studentom elementarną wiedzę: „Trzeba podkreślić, że Jakubanis działał w pewnym sensie jako »filozof ogólny«, zgodnie z niewyspecjalizowaniem ówczesnego studium filozofii; logiką zajmował się raczej ubocznie”⁴⁰⁹.

Tak samo wyglądała sprawa z wykładami pt. *Wstęp do filozofii*, które dawały bardzo ogólne pojęcie o metafizyce i ontologii: „Również na seminarium filozoficznym pod kierunkiem prof. Jakubanisa – historyka filozofii, poświęconym najogólniej biorąc analizie i interpretacji źródłowej dzieł klasyków filozofii (presokratycy, Platon, Arystoteles, Kartezjusz, Leibniz) zapoznawano się z wielkimi doktrynami metafizycznymi, choć raczej w aspekcie historycznofilozoficznym”⁴¹⁰. Studium estetyki filozoficznej na KUL-u w okresie międzywojennym również ograniczało się do aspektu historycznego i to zarówno przez specyfikę zainteresowań jak i metody prowadzenia zajęć przez Jakubanisa⁴¹¹. Jako pierwszy w roku akademickim 1921/1922 prowadził semestralny wykład *Estetyka Plotyna* dr Gielecki. Po nim wykłady z estetyki przejął Jakubanis⁴¹². Zajęcia te były obowiązkowe dla grupy filozoficznej Wydziału Nauk Humanistycznych, w różnych latach bywały obowiązkowe dla grupy historii sztuki, a zalecone były dla grup filologicznych⁴¹³.

W okresie międzywojennym ogólnie rzecz biorąc, w treści wykładów obowiązkowych z filozofii na KUL przeważała tematyka antyczna. Janeczek natomiast wskazuje, iż w wykładach monograficznych więcej uwagi poświęcano filozofii nowożytnej: „W.M. Gielecki wykładał filozofię wieku XIX, problematykę kantowskiej epistemologii podejmowali na seminariach ks. I. Radziszewski i o. J. Ogarek, H. Jakubanis zajmował się kartezjanizmem, B.

⁴⁰⁸ Tamże, s. 32-33. Por.: S. Majdański, C. Wojtkiewicz, *Logika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Z okazji 50-lecia Uczelni)*, „Roczniki Filozoficzne” t. 17, 1969, s. 125-126. W. Biegański, *Podręcznik logiki ogólnej szkół średnich i samouków*, wyd. Księgarni E. Wende i Spółka, Warszawa-Lwów 1916. F. Gabryl, *Logika ogólna*, nakładem autora, Kraków 1912.

⁴⁰⁹ S. Majdański, C. Wojtkiewicz, *Logika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim...*, s. 126.

⁴¹⁰ A. Wawrzyniak, Z. J. Zdybicka, *Z dziejów metafizyki i nauk pokrewnych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 1918-1968*, „Roczniki Filozoficzne” t. 17, 1969, s. 66.

⁴¹¹ S. Janeczek, *Filozofia na KUL-u...*, s. 34.

⁴¹² Oprócz zajęć poświęconych estetyce na samym początku pracy na UL Jakubanis zaczął od około 1923 r. pisać pracę pt. *Estetyka*, ale jej nie skończył, zachował się jedynie rękopis (Materiały różne, BU KUL, sygn. 2940, k. 155-316). Praca ta znajduje się w teczce archiwalnej z dokumentami Jakubanisa, możliwe jednak, że praca ta nie była napisana przez Jakubanisa, ponieważ charakter pisma tego rękopisu wyraźnie różni się od pozostałych. Pozostał również rękopis pracy pt. *Anthropos w literaturze hermetycznej i w misteriach Attisa* z tego samego roku, według opisu archiwalnego – 1931 r., przypisywany Jakubanisowi. Charaktery pism obu rękopisów różnią się od siebie i od dokumentów niewątpliwie skreślonych ręką Jakubanisa (Rękopis pracy pt. *Anthropos w literaturze hermetycznej i w misteriach Attisa*, 1931 r., BU KUL, sygn. 2931, k. 1-138).

⁴¹³ A. Wawrzyniak, Z. J. Zdybicka, *Z dziejów metafizyki...*, s. 92.

Rutkiewicz – problematyką realizmu oraz literaturą biologiczno-filozoficzną. W latach 1926-1929, monograficzne wykłady dotyczące filozofii R. Descartesa, N. Malebranche’a i B. Spinozy wygłaszał po francusku o. L. Lacrampe⁴¹⁴. O kilku tematach wykładów monograficznych Jakubanis została opublikowana informacja. Były to wykłady w roku akademickim: 1931/1932 i 1936/1937 – filozofia pitagorejczyków, 1934/1935 – Plato i platonizm, 1932/1933 – filozofia Heraklita i eleatów, 1938/1939 – filozofia młodszych przedsokratyków⁴¹⁵. Jak widać i w tych wykładach profesor pozostał wierny swojemu głównemu obszarowi zainteresowań: antykowi. Odbywały się jednak seminaria filozoficzne, pod kierownictwem Jakubanis, w których rzeczywiście analizowano filozofię nowożytną, np. Kartezjusza i Kanta.

W latach 1923-1939 Jakubanis prowadził coroczne seminarium filozoficzne na KUL⁴¹⁶. Seminarium w roku akademickim 1923/1924 poświęcone było rozbirowi podstawowych zagadnień filozofii systematycznej, analizie dzieł filozoficznych. W roku akademickim 1924/1925 – analizie *Krytyki czystego rozumu* Kanta i samodzielnej pracy studentów z zakresu filozofii systematycznej. W roku 1925/1926 na seminarium analizowano traktat Kartezjusza *Medytacje o pierwszej filozofii* i wygłoszono referaty dyskusyjne. Seminarium na temat realizmu w świetle współczesnej myśli filozoficznej prowadził zastępca profesora Jakubanis, Rutkiewicz, a ćwiczenia z pism Platona – Strumiłło⁴¹⁷. W roku 1926/1927 Jakubanis omawiał na seminarium interpretację *Metafizyki* Arystotelesa, a studenci mieli znaleźć literaturę na ten temat i się z nią zapoznać⁴¹⁸.

W roku akademickim 1927/1928 seminarium filozoficzne Jakubanis poświęcone było analizie porównawczej dialogów Platona i Ksenofonta pod wspólnym tytułem *Sympozjon*, zadaniem studentów było przygotowanie referatów związanych z tematyką seminarium⁴¹⁹.

⁴¹⁴ S. Janeczek, *Filozofia na KUL-u...*, s. 31. Julian Ogarek (1886-1955) – ksiądz, dominikanin (1903 r.), święcenia kapłańskie (1909 r.); doktoryzował się na Uniwersytecie we Fryburgu Szwajcarskim (1920 r.); w latach 1921-1925 był zastępcą profesora na Wydziale Teologicznym i Nauk Humanistycznych; wykładał apologetykę, etykę, dogmatykę spekulatywną, historię dogmatów i filozofię. Ludwik Lacrampe (1876-1963) – ksiądz, dominikanin (1897 r.), święcenia kapłańskie (1900 r.); w latach 1919-1929 był profesorem zwyczajnym teologii dogmatycznej i filozofii, a także literatury francuskiej i języka włoskiego.

⁴¹⁵ K. Wójcik, *Zarys dziejów historii...*, s. 174-175.

⁴¹⁶ Materiały seminarium filozoficznego prowadzonego przez prof. H. Jakubanis na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1929-1945, BU KUL, sygn. 2934, k. 288-301. W okresie powojennym Jakubanisowi udało się przeprowadzić jeszcze ostatnie swoje seminarium filozoficzne w roku akademickim 1944/1945.

⁴¹⁷ K. Wójcik, *Zarys dziejów historii...*, s. 174.

⁴¹⁸ Akta osobowe Henryka Jakubanis, wykaz wykładów prof. H. Jakubanis, AU KUL, sygn. A-23.

⁴¹⁹ Akta osobowe Henryka Jakubanis, projekt planu wykładów na rok akademicki 1927/1928, AU KUL, sygn. A-23.

Jakubanis w sprawozdaniu z tego seminarium określił podstawowy cel zajęć następująco: „Analiza porównawcza oraz interpretacja wszechstronna stanowiska filozoficznego i działalności pisarskiej Platona i Ksenofonta. Oprócz lektury i interpretacji odnośnych tekstów oryginalnych, zostały odczytane i przedyskutowane do dnia dzisiejszego [...] referaty”⁴²⁰. Jakubanis podał tytuły ośmiu referatów, które dalej ocenił jako bardzo starannie wykonane prace. Wśród referentów byli studenci, którzy później sami zostali pracownikami uniwersytetu, m.in. Czesław Martyniak⁴²¹ z wystąpieniem *Ideal władzy według Platona i Ksenofonta: Πολιτεία a Κύρου παιδεία*, Józef Kuranc⁴²² – *Απολογία Σωκράτους. Obrona Sokratesa u Platona i Ksenofonta* i inni⁴²³. W roku 1928/1929 na seminarium analizowano i interpretowano fragmenty przedsokratyków i słuchano studenckich referatów⁴²⁴.

W sprawozdaniu z roku akademickiego 1929/1930 Jakubanis wskazywał, że zgodnie z harmonogramem odbyły się dwadzieścia dwa zebrania, a ponadto kilka nadprogramowych. W zebraniach uczestniczyło około osiemnastu stałych studentów filozofów, klasyków i studentów innych dziedzin. Od tego roku zaczęto prowadzenie dokładnych protokołów, w których notowano cały przebieg dyskusji, listy członków itd., które następnie archiwizowano w księdze protokołów. Podstawowy temat zajęć był dwojaki: 1) dalszy ciąg analizy prac przedsokratyków, 2) zagadnienie sceptycyzmu w całej jego rozciągłości, zarówno w ujęciu systematycznym i krytycznym, jak i kulturalno-dziejowym. W ramach pierwszego tematu zostały odczytane w języku greckim i przetłumaczone na język polski fragmenty Empedoklesa z klasycznego wydania H. Dielsa⁴²⁵. W ramach drugiego tematu przedyskutowano następujące referaty studentów: *Sceptycyzm w filozofii starożytnej*, *Sceptycyzm Pascala*, *Sceptycyzm Montaigne’a*, *Filozofia Kartezjusza ze szczególnym uwzględnieniem momentów metodologicznych*, *David Hume jako sceptyk* i inne. Na zakończeniu wygłoszono referat podsumowujący pt. *Sceptycyzm*, w którym przedstawiono syntezę wyników dyskusji oraz

⁴²⁰ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie z prac seminarium filozoficznego w roku akad. 1927/1928, AU KUL, sygn. A-23.

⁴²¹ Czesław Martyniak (1906-1939) – doktoryzował się na Uniwersytecie Katolickim w Paryżu (1931 r.), habilitację otrzymał na Uniwersytecie Jagiellońskim (1939 r.); w latach 1931-1933 był starszym asystentem przy Katedrze Teorii Prawa KUL; w latach 1933-1939 był zastępcą profesora teorii prawa i filozofii; interesował się filozofią prawa, historią prawa i socjologią.

⁴²² Józef Kuranc (1904-1989) – polski historyk, filolog klasyczny; od 1944 r. podjął pracę na KUL w charakterze lektora łaciny i greki na Katedrze Filologii Klasycznej; od 1 września 1947 r. był zatrudniony jako starszy asystent przy Katedrze – w tym czasie pisał pracę doktorską pod kierunkiem prof. Mariana Plezi.

⁴²³ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie z prac seminarium filozoficznego w roku akad. 1927/1928, AU KUL, sygn. A-23.

⁴²⁴ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, wykaz wykładów prof. H. Jakubanisa, AU KUL, sygn. A-23.

⁴²⁵ H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und deutsch*, Berlin 1903.

własnych poglądów referenta na istotę sceptycyzmu. Referaty były opracowane gruntownie i sumiennie, jak odnotował Jakubanis⁴²⁶.

W roku 1930/1931 odbyły się dwadzieścia trzy zebrania, przedstawiono referaty na różne tematy, takie jak: *Nauka Spinozy o Bogu, Spinoza, jego życie i dzieła, Monadologia Leibniza* itd⁴²⁷. W sprawozdaniu z roku akademickiego 1931/1932 odnotowano, że odbyło się dwadzieścia cztery wykłady, obecnych było średnio od czternastu do dwudziestu uczestników, razem z gośćmi dwadzieścia sześć osób. Podstawowym tematem seminarium był krytycyzm Kanta, przedyskutowano takie referaty, jak np.: *Osobowość i spuścizna Kanta, Prolegomena Kanta, Ontologiczny dowód istnienia Boga u Kanta, Estetyka transcendentna Kanta* itd. Na seminarium w latach 1929-1932 wygłaszał referaty i był obecny Marian Staniec, który zajmował stanowisko prezesa Koła Filozoficznego w roku 1929/1930 na KUL. Jakubanis, jak zwykle podkreślił, że referaty były przygotowane sumiennie, gruntownie, opracowane źródłowo, wywoływały bardzo mocne i żywe dyskusje⁴²⁸.

Dysponujemy notatkami Jakubanisa, dotyczącymi seminariów filozoficznych, w których wypisywał on listę obecności, protokoły, sprawozdania, statystykę obecności studentów, kto i ile razy uczestniczył w seminarium oraz spis wygłoszonych referatów. Nad każdym z wygłoszonych referatów odbywały się bardzo ożywione dyskusje, ciągnące się nieraz przez kilka zebrań. Głos zabierali wszyscy członkowie seminarium oraz często obecni goście, interesujący się tematami poruszonymi w referatach. Najpierw Jakubanis, jako przewodniczący, witał wszystkich członków i gości we wstępnym przemówieniu, dalej odczytywano protokół z roku poprzedniego, wybierano nowego sekretarza i ogłaszano tematy prac, które będą przedstawione na seminarium. W roku akademickim 1933/1934 wygłoszono następujące referaty: *O bezwzględności dobra, Intelektualizm w etyce Św. Tomasza, Teoria pedagogiczna Platona* itd.⁴²⁹

Jedno z zajęć seminaryjnych poświęcone zostało wysłuchaniu dialogu Platona *Eutyfron* nadanego przez Polskie Radio w Warszawie. Słuchowisko to było oparte na dialogach Platona w tłumaczeniu Władysława Witwickiego. Polskie Radio nadało oprócz tego inne dialogi

⁴²⁶ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie z prac seminarium filozoficznego w roku akad. 1929/1930, AU KUL, sygn. A-23.

⁴²⁷ Materiały seminarium filozoficznego prowadzonego przez prof. Henryka Romana Jakubanisa na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1929-1945, BU KUL, sygn. 2934, k. 40.

⁴²⁸ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie z prac seminarium filozoficznego w roku akad. 1931/1932, AU KUL, sygn. A-23.

⁴²⁹ Materiały seminarium filozoficznego prowadzonego przez prof. Henryka Romana Jakubanisa na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1929-1945, BU KUL, sygn. 2934, k. 86-138.

Platona: *Obrona Sokratesa* i *Kriton*, których uczestnicy seminarium nie mieli możliwości wysłuchać razem, jako dialog *Eutyfron*. Jednak przeważająca część członków seminarium słuchała ich prywatnie. Na kolejnym zebraniu członkowie gorąco dyskutowali nad formą wykonania tych dialogów. Z tego powodu zespół seminarium wysłał list do Polskiego Radia. Jakubanis z seminarzystami nie mógł się pogodzić z tym, że połączono dialog *Kriton* z *Fedonem*: „Te dwa dialogi są tak różne światy pod względem treści, intonacji i uczucia, myśli że nie mogą się wzajemnie dosztukowywać. Kompozycja Fedona jest na kształt tryptyku, tj. w formie 3 obrazów otoczonych ramą. Zbrodnia polega na tym, że odcięto ostatnią ramę i doczepiono niezwiązany zupełnie z całością kompozycji koniec Krytona”⁴³⁰.

Oprócz protokołów i notatek dotyczących seminarium filozoficznego zachowały się również prace seminaryjne i zaliczeniowe pisane pod kierunkiem Jakubanisa. W latach 1923-1939 prace te dotyczyły różnych tematów: zagadnienia jaźni, prawdy o człowieku, klasyfikacji uczuć, materializmu XVII wieku, metafizyki, podstawowych zagadnień etyki, człowieka i kultury itd. Dwie prace poświęcone były Platona dialogom *Fajdros* i *Uczta*. Większość prac miała podobną strukturę. Tak na przykład, referat pt. *Idea duszy w Fajdroście Platona* miał następujący plan: wstęp, wpływ Pitagorejczyków na Platona, cel dialogu, istota nauki Platona, definicja duszy, istota i natura duszy, trzy władze duszy, idea duszy, prowadzenie dusz, krytyka teorii Platona, alegorie, zakończenie. Oprócz samego tekstu *Fajdroś* autor referatu powoływał się na dzieło Stefana Pawlickiego *Historia filozofii greckiej*⁴³¹. W materiałach dotyczących studentów i ich prac znajduje się również statystyka obrazująca zainteresowania filozoficzne uczestników seminarium z roku 1939. Zgodnie z tą statystyką mężczyźni bardziej interesowali się etyką, a kobiety psychologią, ale wszystkich niezależnie od płci ciekawiła metafizyka⁴³².

Pod kierownictwem Jakubanisa w ramach seminarium powstały więc liczne prace. Jedną z ważniejszych była praca dyplomowa, magisterska Józefy Wandy Przysławskiej, nosząca tytuł *Przyjaźń w etyce Arystotelesa*⁴³³. Autorytet Jakubanisa i fakt jej publikacji świadczyły o wysokim poziomie naukowym, zainteresowała ona bowiem ojca Mykołaja Konrada⁴³⁴, rok

⁴³⁰ T. Mróz, *Radiowa adaptacja Platońskich dialogów w przekładzie W. Witwickiego i jej recepcja na seminarium filozoficznym H. Jakubanisa* w KUL, „Roczniki Filozoficzne” t. LXI, nr 1, 2013, s. 65.

⁴³¹ Prace seminaryjne i zaliczeniowe pisane pod kierunkiem prof. Henryka Romana Jakubanisa w latach 1924-1939, BU KUL, sygn. 2935, k. 165-208.

⁴³² Zainteresowania filozoficzne studentów KUL, BU KUL, sygn. 2935, k. 54.

⁴³³ J.W. Przysławska, *Przyjaźń w Etyce Arystotelesa*, Lublin 1935. *Z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Prąd” R. 22, t. 29, 1935, s. 211.

⁴³⁴ Mykoła Konrad (1876-1941) – doktor teologii i filozofii, dziekan Wydziału Filozofii Ukraińskiej Greckokatolickiej Akademii Teologicznej we Lwowie, ukraiński myśliciel i historyk filozofii; w 2001 r. papież Jan Paweł II ogłosił go błogosławionym i świętym męczennikiem.

później recenzenta monografii Przysławskiej. Konrad zgadzał się z poglądem badaczki dotyczącym definicji przyjaźni jako podstawy życia społecznego, pisał również o trzech rodzajach przyjaźni opartych na przyjemności, korzyści i dobru, z tym że tylko ostatnia jest przyjaźnią prawdziwą⁴³⁵. Ks. Jan Stepa⁴³⁶ również napisał recenzję tej pracy z następującym podsumowaniem: „Niewielka ta rozprawa robi dodatnie wrażenie, jakkolwiek niema w niej żadnych rewelacji naukowych. Cały materiał, dotyczący przyjaźni, ujęty jest zwięźle i umiejętnie, może nawet tu i ówdzie należało trochę rozszerzyć ramy tej pracy, zwłaszcza gdy chodzi o rolę przyjaźni w życiu społecznym. Należy jednak powitać z radością tego rodzaju prace, naświetlające głębię geniuszu greckiego myśliciela, z którego filozofia scholastyczna uczyniła kamień węgielny swej myśli”⁴³⁷. Stepa zwrócił uwagę na niezbędną rozszerzenia tematu przyjaźni w życiu społecznym, ponieważ osobiście zajmował się tą sprawą w dziele *Filozofia wychowania*, w którym podkreślał m.in., że „naczelnymi zaś cnotami w wychowaniu są: sprawiedliwość, wolność i autorytet oraz przyjaźń, miłość i życzliwość”⁴³⁸. Ciekawe, że praca Przysławskiej wzbudziła zainteresowanie u dwóch recenzentów ze Lwowa, którzy byli duchownymi.

Filozofię Arystotelesa wykładali i zajmowali się nią w okresie międzywojennym na KUL Jakubanis i Domińczak⁴³⁹. Jak twierdził historyk filozofii, Edward Iwo Zieliński (1939-2010), w związku tym, że studia nad Arystotelesem ograniczono do niezbędnego minimum, nie powstały w tym okresie publikacje poświęcone Arystotelesowi⁴⁴⁰. Można temu twierdzeniu więc zaprzeczyć, przywołując chociażby pracę dyplomową Przysławskiej.

Z działalnością seminarium filozoficznego ściśle związane było Koło Filozoficzne KUL. W okresie międzywojennym na KUL organizowano szereg rozmaitych kół zrzeszających

⁴³⁵ O. Sheremeta, *Ojciec Mykoła Konrad: recenzje jako źródło rekonstrukcji historyczno-filozoficznych poglądów myśliciela*, „Studia z historii filozofii” 3(9), 2018, s. 194-196.

⁴³⁶ W recenzji zostało błędnie podane imię recenzenta: był to nie Józef, a Jan Stepa (1892-1959). Jan Stepa studiował teologię we Lwowie, gdzie następnie wykładał na Uniwersytecie Jana Kazimierza; w 1915 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk arcybiskupa Józefa Bilczewskiego (M. Ryńca, *Stepa Jan Piotr*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLIII/3, z 178, PAN, Warszawa-Kraków 2005, s. 424). Potwierdzeniem tego, że recenzja była napisana przez Jana Stepę może służyć również wykaz prac badacza, w którym ona również została wymieniona (J. Krzanowski, *Prawda i Miłość*, wyd. Biblos, Tarnów 2009, s. 286).

⁴³⁷ J. Stepa, *Przyjaźń w Etyce Arystotelesa, Józefa Wanda Przysławska, Lublin 1935*, [recenzja], „Collectanea Theologica” 17/3, 1936, s. 480. Ortografia została zmodernizowana.

⁴³⁸ J. Krzanowski, *Prawda i Miłość*, s. 263.

⁴³⁹ E. Nieznański, *Aus der Geschichte der Logik in Polen im 20. Jahrhundert*, w: *Geschichte der philosophischen Traditionen Osteuropas*, red. H. Dahm i A. Ignatow, wyd. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, Darmstadt 1996, s. 291.

⁴⁴⁰ E.I. Zieliński, *Aristotele ed aristotelismo all'Università Cattolica polacca di Lublino*, w: *Aristotele: perché la metafisica*, red. A. Vari, wyd. Vita e Pensiero, Mediolan 1994, s. 508.

młodzież akademicką. W upowszechnianiu kultury filozoficznej pierwszorzędną rolę odgrywało, działające od 1919 r., Koło Filozoficzne KUL⁴⁴¹. Pierwszym kuratorem Koła był Radziszewski, po jego śmierci, od roku akademickiego 1922/1923 – Domińczak. Jako cel Koła wyznaczono: „pogłębianie studiów filozoficznych przez zaznajamianie się z wybitniejszymi dziełami filozoficznymi i zaprawianie się do samodzielnej pracy w tej dziedzinie”⁴⁴². Organizowano zbiorowe czytania dzieł filozoficznych, wygłaszano referaty, gromadzono księgozbiór filozoficzny. Kiedy w 1925 r. Domińczak wyjechał do Wilna, Koło przestało uczestniczyć w konferencjach, zjazdach, działalność studentów osłabła. Koło odżyło dopiero w 1929 r. kiedy kuratorem mianowano Jakubanis, który pozostał na tym stanowisku do czasów wojny. Informacja o tym zachowała się również w sprawozdaniu seminarium filozoficznego z roku akademickiego 1929/1930, w którym Jakubanis pisał o zamiarze powołania Koła do życia, co udało się zrobić ostatecznie w roku 1930⁴⁴³.

W 1931 r. w Kole wygłoszono kilka referatów o Platonie, stosunku filozofii do religii, estetyce i inne. Zgodnie ze sprawozdaniem z 1932 r. wygłoszono referaty na temat ulubionego przez Jakubanis Platona: *Idea platońska w twórczości Michała Anioła*, *Rola filozofów w społeczeństwie na podstawie Rzeczypospolitej Platona*, *Zagadnienie idei miłości w Uczcie Platona*. W 1934 r. aktywność Koła znowu osłabła⁴⁴⁴ – możliwe, że wpływ na to miały częste choroby Jakubanis. Oprócz Koła Filozoficznego rozwijało swoją działalność Koło Studiów Filozoficznych im. św. Tomasza z Akwinu, na którego czele stali Szymański i Rutkiewicz, którzy wybrali sobie za cel zaznajomienie członków z filozofią chrześcijańską na podstawie filozofii Akwinaty⁴⁴⁵.

Warto zaznaczyć, że w latach 1922-1925 Jakubanis był również członkiem Towarzystwa Filozoficznego Uniwersytetu Lubelskiego. 28 listopada 1922 r. na plenarnym zebraniu, o czym świadczy zachowany protokół, było obecnych sześciu uczestników, między innymi Jakubanis i Rutkiewicz, ale w ciągu miesiąca liczba uczestniczących wzrosła do trzynastu. W 1923 r. Jakubanis wygłosił w Towarzystwie referat *Filozofia starożytna wobec zasadniczych*

⁴⁴¹ S. Janeczek, *Filozofia na KUL-u...*, s. 57.

⁴⁴² J. Wiśliński, *Koło Filozoficzne (1919-1939)*, „Roczniki Filozoficzne” 18, z. 1, 1970, s. 201.

⁴⁴³ Akta osobowe Henryka Jakubanis, sprawozdanie z prac seminarium filozoficznego w roku akad. 1929/1930, AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁴⁴ J. Wiśliński, *Koło Filozoficzne (1919-1939)*, s. 200-203.

⁴⁴⁵ J. Wiśliński, *Koło Studiów Filozoficznych im. św. Tomasza z Akwinu*, „Roczniki Filozoficzne” 18, z. 1, 1970, s. 203.

*zagadnień filozoficznej myśli współczesnej*⁴⁴⁶, który najprawdopodobniej miał podobną treść do jego wczesnego artykułu o znaczeniu filozofii starożytnej.

Henryk Jakubanis był również członkiem Polskiej Akademickiej Korporacji „Astrea”. Korporacja powstała w 1923 r. i swoją działalnością dążyła do rozwoju intelektualnego, towarzyskiego i kulturalnego swoich członków. W 1929 r., na 6-lecie istnienia organizacji, profesorowi Jakubanisowi, kuratorowi korporacji z ramienia Senatu KUL, nadano tytuł filistra (korporanta, który ukończył studia) *honoris causa*. Jakubanis był również prezesem Koła Filistrów, skupiającego absolwentów korporacji⁴⁴⁷. 15 lutego 1930 r. Jakubanis wysłał prośbę do Senatu Akademickiego KUL o zwolnienie go ze stanowiska kuratora korporacji, ponieważ chciał zająć się pracą naukową⁴⁴⁸. Najprawdopodobniej nie dostał wówczas odpowiedzi pozytywnej, skoro w 1934 r. ponownie wysłał list do Senatu Akademickiego i rektora z taką samą treścią: „Ze względu na brak czasu, spowodowany pracą naukową oraz różnorodnymi czynnościami akademickimi chcę być zwolnionym ze stanowiska kuratora »Astrei«”⁴⁴⁹, co podkreślił dodatkowo czerwonym ołówkiem. W odpowiedzi na prośbę rektor Szymański powiadomił Jakubanisa o nieprzyjęciu przez Senat jego rezygnacji ze stanowiska kuratora korporacji⁴⁵⁰.

W okresie międzywojennym Jakubanis, pracując w Lublinie, uczestniczył w różnego rodzaju zebraniach i uroczystościach uniwersyteckich oraz pozauniwersyteckich w samym Lublinie i innych ośrodkach. W 1923 r. wygłosił odczyt pt. *Akademia Platońska* podczas Tygodnia Akademickiego, organizowanego przez Wojewódzki Komitet Pomocy Młodzieży Akademickiej w Lublinie⁴⁵¹. W 1924 r. był obecny na uroczystości promocyjnej nadania doktoratu *honoris causa* Ignacemu Paderewskiemu na Uniwersytecie Poznańskim⁴⁵². Rok później, w Towarzystwie Kultury Katolickiej w Łodzi, w ramach sekcji *Odczyty Religijne*,

⁴⁴⁶ Materiały dotyczące Towarzystwa Filozoficznego Uniwersytetu Lubelskiego w latach 1922-1925, BU KUL, sygn. 2925, k. 61-65.

⁴⁴⁷ B. Czajka, M. Dworski, M. Wesołowski, *O wielkości i potęgę Rzeczypospolitej. Polska Akademicka Korporacja Astrea 1923-1939*, wyd. Werset, Lublin 2018, s. 35-43. Dokumentacja działalności H. Jakubanisa w Korporacji „Astrea” w latach 1935-1936, BU KUL, sygn. 2925, k. 91-98.

⁴⁴⁸ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prośba Jakubanisa z 15.02.1930 r., AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁴⁹ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prośba Jakubanisa z 15.02.1934 r., AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁵⁰ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, powiadomienie od rektora z 13.03.1934 r., AU KUL, sygn. A-23. Było to najprawdopodobniej nie pierwsze odrzucenie prośby Jakubanisa.

⁴⁵¹ A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski...*, s. 64. St. Serwaczyński, T. Rostworowski, *O naszym Katolickim Uniwersytecie*, „Prąd” R. XI, nr 3, 1923, s. 109.

⁴⁵² Dokumentacja uczestnictwa H.R. Jakubanisa w uroczystościach 10-lecia czynu zbrojnego Legionów Polskich w 1924 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 70.

wyłosił referat *Pitagorejski zakon filozoficzny, karta z dziejów sumienia ludzkiego*⁴⁵³. Jakubanis interesował się również poezją, wyłosił bowiem przemówienie z okazji 14. rocznicy wyzwolenia Polski w 1932 r. w Teatrze Wielkim w Lublinie⁴⁵⁴. Wyłosił również przemówienie na Turnieju Poetów na KULu w grudniu 1935 r.⁴⁵⁵, a rok później – w marcu 1936 r. – na Turnieju Poezji Morskiej⁴⁵⁶.

O wyjazdach naukowych Jakubanisa świadczą opublikowane księgi pamiątkowe z Polskich Zjazdów Filozoficznych w „Przeglądzie Filozoficznym”. Wynika z nich, że Jakubanis w pierwszym zjeździe w 1923 r. nie uczestniczył⁴⁵⁷, ale brał udział w drugim, w 1927 r.⁴⁵⁸ oraz w trzecim, w 1936 r.⁴⁵⁹ Drukiem wydano tylko niektóre referaty i sprawozdano toczące się wokół nich dyskusje. Podczas drugiego zjazdu Jakubanis brał czynny udział w dyskusji po referacie wygłoszonym przez Floriana Znanieckiego⁴⁶⁰ pt. *Zadanie syntezy filozoficznej*. Znaniecki mówił o syntezach, jakimi były wielkie doktryny filozoficzne starożytności i średniowiecza, których ontologia zawierała wszystkie wartości filozofów i ich czasów. Filozofia współczesności natomiast przeciwstawia świat wartości – światu istnienia, kulturę – naturze. Prelegent podsumował swoje wystąpienie następującą myślą: „Zadanie filozofii z punktu widzenia historycznej aktualności polegałoby więc na stworzeniu systematu, któryby funkcjonalnie zajął miejsce w rozwoju genetycznym, lecz który, mając bezwzględną wartość w granicach trwania i zakresu, zawierałby hierarchię aksjologiczną wszelkich systematów wartości w związku z zasadą, która je stwarza, oraz wyjaśnienie ich pochodzenia w związku z ich wewnętrzną ważnością”⁴⁶¹. Dalej zabrał głos profesor Jan Łukasiewicz⁴⁶²,

⁴⁵³ Program odczytów Towarzystwa Kultury Katolickiej w Łodzi w 1925 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 73.

⁴⁵⁴ Odczyty, przemówienia, recenzje i wykłady okolicznościowe Henryka R. Jakubanisa z lat 1918-1947, BU KUL, sygn. 2936, k. 63-70.

⁴⁵⁵ Tamże, k. 71-74.

⁴⁵⁶ Tamże, k. 75-84.

⁴⁵⁷ *Księga pamiątkowa pierwszego polskiego zjazdu filozoficznego Lwów 1923*, „Przegląd Filozoficzny” R. 30, z. IV, 1927, s. 362.

⁴⁵⁸ *Księga pamiątkowa drugiego polskiego zjazdu filozoficznego Warszawa 1927*, „Przegląd Filozoficzny” R. 31, z. I-II, 1928, s. 223.

⁴⁵⁹ *Księga pamiątkowa trzeciego polskiego zjazdu filozoficznego Kraków 1936*, „Przegląd Filozoficzny” R. 39, z. IV, 1936, s. 544.

⁴⁶⁰ Florian Witold Znaniecki (1882-1958) – polski filozof i socjolog. Twórca polskiej socjologii akademickiej, założyciel Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

⁴⁶¹ *Księga pamiątkowa drugiego polskiego zjazdu filozoficznego Warszawa 1927*, „Przegląd Filozoficzny” R. 31, z. I-II, 1928, s. 7.

⁴⁶² Jan Łukasiewicz (1878-1956) – polski naukowiec i polityk, logik i filozof, rektor Uniwersytetu Warszawskiego; w 1902 r. uzyskał doktorat na Uniwersytecie Lwowskim, jego promotorem był K. Twardowski; zajmował się głównie logiką formalną i jej historią; był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej i uczniów K. Twardowskiego. Poglądy filozoficzne Łukasiewicza były ściśle związane z

który opowiedział się za zerwaniem z dotychczasową filozofią i zamiast tego proponował posługiwanie się metodą wyłącznie aksjomatyczną w badaniach filozoficznych. Jakubanis odpowiedział na to następująco: „Metoda filozoficzna zależy od poglądu na istotę filozofii. Badania systematyczne muszą się odbywać z uwzględnieniem perspektywy historycznej. Prawda, do jakiej dąży filozof, ma charakter syntetyczny; dlatego też metodę syntetyczną należy uznać za metodę par excellence filozoficzną. Zacieśnianie horyzontów myślowych młodzieży, przystępującej do studiów nad filozofią, przez zerwanie ciągłości historycznej w nauczaniu filozofii, przyniosłoby szkody nieobliczalne”⁴⁶³. Odpowiedź Jakubanisa jest w pełni zgodna z tym, jak on uprawiał filozofię i jak sam jej nauczał, zawsze podkreślając aspekty historyczne każdego zagadnienia, prowadząc do samego źródła – do antyku. W tej dyskusji przejawia się zderzenie dwóch różnych perspektyw uprawiania filozofii, w nowym ruchu analitycznym, szkoły lwowsko-warszawskiej, którego przedstawicielem był Łukasiewicz i w tradycji historycznej, w postaci Jakubanisa. Ten sam problem poruszono również podczas III Polskiego Zjazdu Filozoficznego 1936 r.⁴⁶⁴ Był to najważniejszy filozoficzny spór w polskiej filozofii w dwudziestoleciu, część najważniejszego ówczesnego sporu metafilozoficznego w Europie.

Henryk Jakubanis miał szerokie plany publikacyjne, niewiele z nich się jednak ziściło, czego prawdopodobnym powodem była wytężona praca nauczycielska. Na początku pracy na UL przygotował on spis swoich prac opublikowanych w Kijowie i zaplanowanych do wykonania w Lublinie. Tak więc pracami w przygotowaniu były: „Pierwsze polskie wydanie *Metafizyki* Arystotelesa, na całość którego składają się: obszerne studium wstępne; przekład, wszechstronny komentarz, uwzględniający możliwie wszystkich dotychczasowych egzegetów Stagiryty zarówno nowożytnych, jako też starożytnych i średniowiecznych. Studium z filozofii Platona, jako pierwsze ogniwo z cyklu pt. »Studia Platonica«, obejmującego różne działy i

rozważaniami logicznymi, tak np. filozofia według niego po przyczynie braku metody naukowej „zatrzymała się w rozwoju lub zesła na fałszywe drogi. Nie doszła ona jak inne nauki pozytywne, do ustalenia i przyjęcia powszechnych prawd, co więcej, nie zdobyła się nawet na ściśle sformułowanie swoich zagadnień”. Za właściwą metodę uważał Łukasiewicz logikę matematyczną (G. Głuchowski, *Łukasiewicz Jan*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, wyd. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2005, s. 641).

⁴⁶³ *Księga pamiątkowa drugiego polskiego zjazdu filozoficznego Warszawa 1927*, „Przegląd Filozoficzny” R. 31, z. I-II, 1928, s. 7-8. Por.: R. Jadczak, *Polskie zjazdy filozoficzne*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1995, s. 46.

⁴⁶⁴ R. Kuliniak, M. Pandura, *Jestem filozofem świata*, cz. I, wyd. M. Derewiecki, Kęty 2019, s. 700. „Plenum poświęcone było głównie sprawie zadań i granic filozofii i tu rozgorzał bój między neopozytywistami (tzw. »Szkoła Warszawska«), pragnącymi zacieśnić zakres filozofii na rzecz jej ścisłości (Łukasiewicz, Ajdukiewicz, Kotarbiński) a uczonymi pragnącymi, jak się wyraził prof. Jakubanis z Lublina, ryzykować; ryzykować zajmowanie stanowiska w zagadnieniach metafizycznych, w dziedzinie poglądu na świat”.

zagadnienia filozofii Platona”⁴⁶⁵. W próbie realizacji tego ambitnego planu pomogła Jakubanisowi Kasa Mianowskiego: „Na prowadzenie tych prac otrzymałem, w charakterze pożyczki zwrotnej zasiłek z funduszków Instytutu popierania polskiej twórczości naukowej / Kasa im. Rektora J. Mianowskiego. W związku zaś z pracami nad Arystotelesem w roku ubiegłym, zostałem wybrany przez Wydział Historyczno-Filozoficzny Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie na członka świeżo stworzonego Komitetu do wydania polskiego opracowania dzieł Arystotelesa. Obok prac wymienionych, będących od dawna na warsztacie, mam w mniej lub więcej opracowanych rękopisach szereg innych rozpraw, artykułów i notatek z zakresu filozofii, których wykończenie wstrzymuje brak niezbędnego aparatu naukowego na miejscu”⁴⁶⁶.

W latach 1923-1925 Jakubanis był dziekanem Wydziału Nauk Humanistycznych⁴⁶⁷. W 1923 r. wyjeżdżał do Warszawy, gdzie zatrzymał się znów u brata Klingera. 6 stycznia 1923 r. Jakubanis wysłał list do Vice-Rektora KUL z następującą treścią: „Wiele Szanowny, księżo Vice-Rektorze! Nieobecność profesora T. Zielińskiego, który bawi jeszcze we Włoszech, oraz czas świąteczny sprawiły to, iż załatwienie spraw książkowych – głównego celu mej wyprawy – odbywa się w tempie powolniejszym, niżem się spodziewałem. Na poniedziałek, względnie na wtorek przyrzeczono mi w Bibliotece Uniwersyteckiej przeprowadzenie wszelkich formalności i wypożyczenie kilku dzieł, niezbędnych dla mojej pracy bieżącej. / Wobec tego jestem zniwolony opóźnić o parę dni swój powrót do Lublina”⁴⁶⁸. Jakubanisowi brakowało więc w Lublinie bazy naukowej dla napisania zaplanowanych prac, dlatego m.in. wyjeżdżał do Warszawy, do Biblioteki Uniwersyteckiej. Z listu wynika również, że pozostawał w kontakcie z Zielińskim.

⁴⁶⁵ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prace naukowe drukowane, AU KUL, sygn. A-23. Możliwe, że spis został stworzony w 1929 r. Studium z filozofii Platona nie miało w zamierzeniu być kontynuacją pracy dyplomowej Jakubanisa z okresu kijowskiego pt. *Nauka Platona o nieśmiertelności*, która obecnie znajduje się w BU KUL. Można jedynie przypuszczać, że studium to mogło zawierać pewne części tej pracy. Uściślenia wymaga więc opinia S. Janeczka, (*Filozofia na KUL-u...*, s. 30), iż: „Z okresu lubelskiego zostały po nim [Jakubanisie – M.S.] m.in. rękopiśmienne materiały dotyczące platońskiej koncepcji nieśmiertelności”.

⁴⁶⁶ Tamże.

⁴⁶⁷ A. Stanowski, *Spis wykładowców 1918-1939*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 114. Por.: S. Janeczek, *Jakubanis H.*, s. 541. Por.: J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 346, ten autor wskazuje, że Jakubanis pełnił funkcję dziekana tylko w roku akademickim 1924/1925. W liście wykładowców z 1933 r. zaznaczono, że Henryk Jakubanis był magistrantem Uniwersytetu Kijowskiego, profesorem zwyczajnym filozofii KUL, dziekanem w 1923/1924 r. i 1924/1925 r. (Akta osobowe Henryka Jakubanisa, wykaz wykładowców prof. H. Jakubanisa, AU KUL, sygn. A-23).

⁴⁶⁸ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, list od Jakubanisa do vice-rektora rektora z 06.01.1923 r., AU KUL, sygn. A-23.

Jakubanis zwracał się z prośbami o wsparcie do władz KUL i Kasy Mianowskiego. Kasa im. Józefa Mianowskiego przede wszystkim pomagała w publikowaniu dzieł naukowych, w studiach i pracach badawczych. Fundacja popierała również badania uczonych znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej⁴⁶⁹. W zachowanym brudnopisie podania z 1926 r. do Kasy Jakubanis pisał o niesprzyjających warunkach życiowych, które nie dawały mu możliwości efektywnej pracy naukowej. Badacz podkreślał, że brakowało mu środków na zakup materiałów, żeby skończyć pracę o Platonie i przekład *Metafizyki* Arystotelesa⁴⁷⁰. Każda książka dla Jakubanisa była na wagę złota, zdobywał je różnymi sposobami. Tak np., kolega Jakubanisa, W. Gielecki, wysłał mu wydanie *The Phaedo of Plato* R. D. Archer-Hinda⁴⁷¹. Wynika z tego, że Jakubanis chciał kontynuować swoją pracę i szukał różnych sposobów, aby zrealizować swoje pomysły.

Kasa Mianowskiego wspierała finansowo „Przegląd Filozoficzny”, którego redaktorem od 1925 r. był Władysław Tatarkiewicz, a Jakubanis był tam od 1927 r. członkiem redakcji⁴⁷². Zachowały się brudnopisy listów Jakubanisa do Tatarkiewicza z 1925 i 1930 r. Jeden z fragmentów listu świadczy, że kontaktowali się ze sobą w sprawie przekładu dzieł Arystotelesa⁴⁷³. Jakubanis i Tatarkiewicz byli członkami Komitetu Redakcyjnego ds. Tłumaczeń Dzieł Arystotelesa w Polskiej Akademii Umiejętności (dalej: PAU)⁴⁷⁴, którego przewodniczącym od 1933 r. był polski historyk filozofii Konstanty Michalski⁴⁷⁵. Listy te dowodzą, iż naukowcy się znali osobiście i w wymiarze naukowym. Tatarkiewicz w dziele *Historia filozofii* w spisie literatury dotyczącej przedsokratyków wymienił również pracę Jakubanisa o Empedoklesie⁴⁷⁶.

⁴⁶⁹ W. Findeisen, P. Hübner, J. Piskurewicz, L. Zasztowt, *Zarys historii Kasy im. Józefa Mianowskiego*, w: *Kasa Mianowskiego 1881-2011*, wyd. Kasa im. Józefa Mianowskiego, Warszawa 2011, s. 111, 115.

⁴⁷⁰ Brudnopis podań: Do Wydziału Nauki M.W.R. i O.P. oraz do Kasy Mianowskiego w 1926 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 76-79.

⁴⁷¹ Korespondencja Henryka Jakubanisa z lat 1903-1949, BU KUL, sygn. 2938, k. 20.

⁴⁷² J. Woleński, *Przegląd Filozoficzny 1897-1949*, „Przegląd Filozoficzny” R. 1, nr 1, 1992, s. 10.

⁴⁷³ Korespondencja Henryka Jakubanisa z lat 1903-1949, BU KUL, sygn. 2938, k. 297-298, 346-354.

⁴⁷⁴ *Tłumaczenia klasyków filozofii. Arystoteles*, t. XVI, PAU, Kraków 1931, okł. s. 4. Jakubanis zajmował się tłumaczeniem *Metafizyki*, a Tatarkiewicz – *Poetyki*.

⁴⁷⁵ Konstanty Michalski (1879-1947) – polski historyk filozofii; w 1914 r. został członkiem Akademii Umiejętności, a mianowicie Komisji do Badania Historii Filozofii (A. Przymusiła, *Michalski Konstanty Józef*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, z. 84, PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 593).

⁴⁷⁶ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, PWN, Warszawa 1958, s. 78. W opracowaniach dotyczących Empedoklesa Tatarkiewicz oprócz dzieła Jakubanisa wymienił H. Dielsa, *Über die Gedichte des Empedokles*, Berlin 1898, oraz E. Bignone, *I poeti filosofi della Grecia: Empedocle*, Torino, Bocca 1916.

Zieliński, egzaminator Jakubanis na Uniwersytecie Kijowskim, utrzymywał z nim kontakt, kiedy obaj pracowali już na uniwersytetach polskich. W 1931 r. Jakubanis dostał zaproszenie wysłane przez Zielińskiego z propozycją wygłoszenia w Warszawie wykładów dla nauczycieli szkół średnich pod tytułem *Literatura obu narodów antycznych ze szczególnym uwzględnieniem teorii*. Punktem ciężkości mieli być Platon, Ksenofont i Cyceon⁴⁷⁷. W następnym liście Zieliński jednak zdecydował przerzucić punkt ciężkości na stronę literacką filozofii antycznej, uwzględniając jej treść, formy, odróżniając traktat poetycki od prozaicznego, wiersze Heraklita czy Empedoklesa od traktatu ściśle filozoficznego Arystotelesa czy Lukrecjusza, dialog i diatrybę⁴⁷⁸. Jakubanis w odpowiedzi podziękował za propozycję, bardzo się ucieszył z listu, który przypominał mu osoby i wydarzenia z przeszłości, gdyż Zieliński przed laty był przewodniczącym komisji na jego egzaminie dyplomowym. Na końcu listu do Zielińskiego Jakubanis podzielił się przemyśleniami z innych kursów: „Moja skromna parogodzinna współpraca na tegorocznym Kursie w Lublinie, zorganizowanym przez P. Prof. K. Dąbrowskiego, dała mi dużo wewnątrznie, natchnęła mnie bowiem otuchą i wiarą w żywotność i realną potrzebę głębszej Kultury humanistycznej na gruncie Polski współczesnej”⁴⁷⁹.

W jednym z pism do dziekana Jakubanis wspominał o zaproponowanym mu przez Zielińskiego wykładzie, w którym szczegółowo sprawozdawał swoją działalność naukową, która obejmowała: „1 – prace ściśle naukową, głównie nad Arystotelesem, w Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, 2 – czynnościach akademickich (wykłady, Seminarium Filozoficzne, Koło Filozoficzne itd.), 3 – wykłady akademickie pozauniwersyteckie, w Warszawie na kursie wakacyjnym zorganizowanym przez ministra WRiOP dla nauczycielek szkół średnich pod kierownictwem naukowym profesora Zielińskiego w lipcu (cykl z ośmiu godzin), 4 – udział osobisty w dyskusjach naukowych, np. Koła naukowego w Warszawie

⁴⁷⁷ Zaproszenie do wykładów na Uniwersytecie Warszawskim w 1931 r., BU KUL, sygn. 2925, k. 86.

⁴⁷⁸ Tamże, k. 87.

⁴⁷⁹ Korespondencja Henryka Romana Jakubanis z lat 1907-1939, BU KUL, sygn. 2937, k. 300. Kazimierz Dąbrowski (1902-1980) – polski lekarz i psychiatra był uczniem Jakubanis na KUL. R. Skrzyniarz (w: *Lublin Teachers, Lecturers and Masters of Kazimierz Dąbrowski. Discovering the Biography*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 5 (2019), s. 203) wskazuje, że Dąbrowski otrzymał duże wsparcie od Jakubanis podczas studiów. Mówiąc o wsparciu, autor powołuje się na B. Gawrońskiego (*Nota biograficzna*, w: K. Dąbrowski, *W poszukiwaniu zdrowia psychicznego*, PWN, Warszawa 1989, s. 7-13). Na podanych przez autora stronach informacji takiej jednak nie znaleziono, ale wspomniane wsparcie i wpływ mogły istotnie mieć miejsce. Oprócz tego w informacji o dacie urodzenia Jakubanis (1878 r.) jest błąd, ponieważ urodził się on w roku 1879.

(redakcja „Nauki Polskiej”)⁴⁸⁰. Większość swojego czasu Jakubanis poświęcał działalności akademickiej, wykładom, wystąpieniom, w których widział głębszy sens i możliwość wpływu na kulturę humanistyczną na terenie Polski. Praca ściśle naukowa, tylko w deklaracjach, była na pierwszym miejscu, niewiele bowiem w tym zakresie udało mu się zrealizować.

W 1934 r. powstało Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (dalej: TN KUL) dla organizowania i popierania badań naukowych oraz dorobku profesorów i wykładowców: wydawania publikacji, wygłaszania odczytów. Założycielami i członkami TN KUL byli rektor ks. A. Szymański, Jakubanis, Popławski i inni. Członkowie TN KUL działali na wyznaczonych wydziałach: Teologiczno-Kanonicznym, Nauk Społecznych i Historyczno-Filologicznym (od 1936 r.: Historyczno-Filozoficznym)⁴⁸¹. Pierwszym przewodniczącym Wydziału Historyczno-Filologicznego w latach 1934-1939 był Jakubanis⁴⁸². Na Wydziale Filozoficznym⁴⁸³ pierwszym przewodniczącym był ks. Józef Pastuszka w okresie: marzec-listopad 1952 r.⁴⁸⁴ W okresie przedwojennym Towarzystwo zajmowało się głównie wydawaniem publikacji naukowych i organizacją odczytów w ramach posiedzeń wydziałów.

Stan zdrowia Jakubanisa pozostawiał wiele do życzenia, przez co musiał odwoływać zajęcia, o czym powiadał w licznych listach, których najwięcej zachowało się z okresu 1931-1934⁴⁸⁵. Przywołajmy jako ciekawostkę list z 1. stycznia 1929 r., w którym Jakubanis zwracał się do dziekana z prośbą o odwołanie wykładów, ponieważ w salach wykładowych było tak zimno, że mimo pozostawania w ubraniu wierzchnim zaziębił się⁴⁸⁶. Od następnego

⁴⁸⁰ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, pismo od Jakubanisa do dziekana KUL z 25.06.1932 r., AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁸¹ *Kronika Polska. Uzupełnienia do spisu instytucji i towarzystw naukowych w Polsce*, „Nauka Polska” t. XX, 1935, s. 210. G. Karolewicz, E. Wiśniowski, *Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 270. Natomiast A. Eckmann, A. Żuk, *O Towarzystwie Naukowym KUL na stulecie Uniwersytetu*, „Summarium” 47 (67), 2018, s. 9, wskazują mylnie, że w obrębie TN KUL utworzono trzy Wydziały: Teologii i Prawa Kanonicznego, Historyczno-Filozoficzny (od 1936 r. – Historyczno-Filologiczny) oraz Nauk Społecznych.

⁴⁸² G. Karolewicz, E. Wiśniowski, *Zarys dziejów Towarzystwa...*, s. 275. W okresie 1934-1936 Wydziału Historyczno-Filologicznego, w okresie 1936-1939 Wydziału Historyczno-Filozoficznego.

⁴⁸³ Tamże, s. 270. Autorzy wskazują, iż: „w okresie powojennym Towarzystwo zostało rozbudowane. 1 III 1952 r. powołano do życia Wydział Filozoficzny”.

⁴⁸⁴ A. Eckmann, A. Żuk, *O Towarzystwie Naukowym...*, s. 7-12. Józef Pastuszka (1897-1989) – ksiądz, święcenia kapłańskie przyjął w 1919 r.; doktoryzował się na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Innsbrucku (1920 r.), habilitację otrzymał na Uniwersytecie Jagiellońskim (1930 r.); w latach 1934-1939 był profesorem nadzwyczajnym filozofii i psychologii. W roku akademickim 1938/1939 był dziekanem Wydziału Nauk Humanistycznych KUL.

⁴⁸⁵ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, listy Jakubanisa o braku zajęć, AU KUL, sygn. A-23. Por.: Informacje o stanie zdrowia w latach 1906-1937, BU KUL, sygn. 2925, k. 114-145.

⁴⁸⁶ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prośba do dziekana z 01.01.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.

roku akademickiego najprawdopodobniej takiego problemu już nie było, ponieważ Kwestura Uniwersytetu we wrześniu 1929 r. potrąciła 100 zł. z pensji Jakubanis na węgiel w sezonie zimowym⁴⁸⁷. 28 września 1933 r. dziekan M. Popławski napisał do Jakubanis list w tej sprawie: „Ucieszyłem się bardzo, kiedy w Kwesturze powiedziano mi, że nadszedł list do Pana Profesora. A to dlatego, że koledzy raz po raz pytają mnie o zdrowie Pana i o to, czy będzie Pan mógł w tym roku normalnie rozpocząć wykłady w ogólnym terminie ich rozpoczęcia. Szczególnie Jego Magnificencja Ks. Rektor A. Szymański parokrotnie pytał mnie o to. Bo ciężkie losy zrzędziły, że Pan Profesor chwilowo jest jedynym przedstawicielem filozoficznej wiedzy i katedry, zatem nieobecność Pana Profesora przy rozpoczęciu wykładów byłaby odczuta przez nas wszystkich, przez studentów, no i przez Księdza Rektora. Mój niepokój o zdrowie Pana Profesora i przez to jeszcze jest uzasadniony, że któryś z warszawskich profesorów po pobycie w Mądralinie, gdzie i Pan Kolega podówczas był, opowiadał o szczególnym zdenerwowaniu Pana Profesora i o trosce, jaką Pan odczuwa na myśl o rozpoczęciu tegorocznej pracy w Lublinie”⁴⁸⁸. W tym czasie Jakubanis miał dużo obowiązków: był kierownikiem Seminarium Filozoficznego, kuratorem Koła Filozoficznego i korporacji „Astrea”, a także członkiem honorowym komitetu Towarzystwa Biblioteki Publicznej im. Łopacińskiego w Lublinie, członkiem PAU⁴⁸⁹. Oprócz tego wciąż próbował dokończyć swoje prace naukowe – dodajmy, że z niewielkim powodzeniem.

Rzeczywiście, w tym czasie Jakubanis został jedynym wykładowcą przedmiotów filozoficznych, gdyż prof. Rutkiewicz zmarł w 1933 r. Jakubanis prawdopodobnie wygłosił okolicznościowe przemówienie ku czci Rutkiewicza, które wywołało negatywne reakcje słuchaczy. W związku z tym do Jakubanis i Senatu KUL wysłano list od rektora, ks. A. Szymańskiego z następująco treścią: „Wyrażam wobec Senatu żal, że w przemówieniu prof. Jakubanis na żałobnej Akademii w dn. 22 lutego br. znalazły się momenty, nieliczące z powagą wspomnienia pośmiertnego, w szczególności że prof. Jakubanis zakończył swe przemówienie krańcowym pesymizmem, tak sprzecznym z chrześcijańskim optymizmem ś.p. prof. Rutkiewicza, oraz że uznał ś.p. prof. Rutkiewicza za samouka, nieprzygotowanego do wykładów filozofii, które mu powierzył wydział i Senat”⁴⁹⁰. Jakubanis najprawdopodobniej nie zgodził się z oceną swojego przemówienia przez Senat⁴⁹¹. W tym samym roku wydał

⁴⁸⁷ Akta osobowe Henryka Jakubanis, pismo od kwestora do Jakubanis z 03.09.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁸⁸ Akta osobowe Henryka Jakubanis, list od dziekana do Jakubanis z 28.09.1933 r., AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁸⁹ Akta osobowe Henryka Jakubanis, wykaz wykładów prof. H. Jakubanis, AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁹⁰ Akta osobowe Henryka Jakubanis, oświadczenie rektora z 13.03.1934 r., AU KUL, sygn. A-23.

⁴⁹¹ Akta osobowe Henryka Jakubanis, pismo od Jakubanis do rektora z 18.03.1934 r., AU KUL, sygn. A-23.

obszerniejsze *Wspomnienie pośmiertne o prof. B. Rutkiewiczu*⁴⁹². Wspomnienie to jest bardzo szczegółowe i analityczne, oprócz informacji biograficznych Jakubanis zrobił niemal analizę rozwoju idei przyrodniczych i filozoficznych Rutkiewicza. Na końcu tej analizy Jakubanis zaakcentował na rozdzielenie duchowe zmarłego profesora: nie był on do końca ani badaczem przyrody, ani filozofii. Jednak naukowo-organizacyjnie Rutkiewicz pracował chętnie i z zapałem. Pesymizmem, o którym pisał rektor Szymański, były najprawdopodobniej słowa następujące: „I w całej grozie i majestacie podnosi się gdzieś z głębi świadomości dręczące pytanie: ten cichy i skromny, lecz wierny i wytrwały rzecznik i bojownik celowości, walczący z hasłem finalizmu biologicznego nad przyłbicą, – azaliż – miałby pozostać w tragicznym rozdźwięku i jaskrawej sprzeczności z empirycznym świadectwem całego faktycznego przebiegu swego własnego życia organicznego? Czyli też ów żywot męczeński układa się jednak, wbrew przeraźliwym zgrzytom i ponurym pozorom, zgodnie i konsekwentnie w harmonijny całokształt pełnego blasków uniwersalnego królestwa celów?”⁴⁹³ Wspomnienie Jakubanis różni się od powszechnie przyjętego, w którym zazwyczaj mówiono tylko o pozytywnych cechach. Badacz dążył do obiektywnego przedstawienia osoby Rutkiewicza i szczerze opisał wszystkie strony jego działalności i myśli.

Kasa im. Mianowskiego wysłała do Jakubanis zawiadomienie, że 3 listopada 1937 r. odbędzie się posiedzenie Koła Naukoznawczego, podczas którego miał on wygłosić referat *Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy*, później opublikowany w czasopiśmie „Nauka Polska”. Wygłoszony referat zawierał omówienie samego pojęcia nauki i poruszał następujące zagadnienia: starożytna Grecja – kolebka samopoznania nauki; pierwsze przebliski refleksji epistemologicznej w okresie kosmocentrycznym; rola starszej generacji sofistów; Sokrates – odnowiciel filozofii i twórca poznania pojęciowego; istota, rodzaje i układ hierarchiczny wiedzy u Platona; Arystoteles i jego teoria nauki; przedmiot i metoda poznania naukowego; wzory definicji i klasyfikacji nauki; zagadnienie nauki naczelnej; poznanie naukowe w szeregu współczesnych przejawów twórczości duchowej; wnioski i sugestie płynące z analizy powyższej⁴⁹⁴. Podczas wykładu obecnych było 28 osób, głos zabrało w dyskusji 5, przewodniczącym był Łukasiewicz. Jakubanis zaczął referat od rozmyślań nad współczesnym stanem nauki, poglądy na który były rozbieżne, a nawet sprzeczne. Nie mógł Jakubanis nie

⁴⁹² H. Jakubanis, *Bohdan Rutkiewicz. Wspomnienie pośmiertne*, „Przegląd Filozoficzny” R. 37, z. 1, 1934, s. 107-112.

⁴⁹³ Tamże, s. 112.

⁴⁹⁴ Odczyty, przemówienia, recenzje i wykłady okolicznościowe Henryka R. Jakubanis z lat 1918-1947, BU KUL, sygn. 2936.

zaznaczyć, iż ojczyzną europejskiej nauki jest starożytna Grecja, a twórcą teorii nauki – Arystoteles. Ówczesna zaś świadomość naukowa wyrażała się w rozbieżnych interpretacjach fundamentalnych kategorii myślenia naukowego, niewzruszalnych dotychczas założeń. Jakubanis podsumował swoje przemyślenia następująco: „Stoimy w przededniu nowej ery w rozwoju kultury umysłowej, u progu nowej filozofii i nowej nauki”⁴⁹⁵.

W czasopiśmie „Nauka Polska” miesiąc później od wygłoszonego referatu ukazała się wykonana przez Jakubanisa recenzja⁴⁹⁶ pracy niemieckiego filozofa i teologa, Antona Antweilera (1900-1981), pt. *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*⁴⁹⁷. Recenzja, tak jak wygłoszony referat, dotyczyła tematu pojęcia nauki u Arystotelesa. Recenzent streścił dzieło Antweilera, następnie omówił jego metodologię i ocenił jego wartość badawczą następującymi słowami: „z pewnością stanowić będzie pozycję poważną zarówno w literaturze o Arystotelesie, jak i w dorobku naukoznawczym doby bieżącej”⁴⁹⁸.

Jednym z nielicznych tekstów opublikowanych przez Jakubanisa w okresie lubelskim była recenzja dzieła Zbigniew Jordana⁴⁹⁹, *O matematycznych podstawach systemu Platona*⁵⁰⁰, zamieszczona w 1938 r. w „Przeglądzie Filozoficznym”. Jakubanis najpierw charakteryzował techniczno-naukowy aparat pracy, a następnie omawiał jej rozdziały. Po tym przechodził do uwag dotyczących genealogii naukowej myśli Jordana, opisu metody interpretacyjnej i zestawieniu zamierzeń autora z faktycznymi wynikami pracy. Zaczął od wyjaśnienia tego, czym jest w rzeczy samej nieśmiertelność wielkich utworów: „Nieśmiertelność ich polega w rzeczywistości nie na statycznym zabezpieczeniu przed zagładą i utrwaleniu usque ad infinitum jakiegś raz na zawsze ustalonej treści, wziętej z przekroju któregoś momentu jej egzystencji faktycznej, lecz na przedłużonym w nieskończoność dynamicznym procesie rozwojowym, na *życiu przedłużonym*. Do każdej nowej epoki zwracają się one inną, homogeniczną płaszczyzną swej istoty wielobocznej, wysnuwając ze siebie nowe złoża treści, lśniąc nowym,

⁴⁹⁵ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy*, Kronika Polska, Dyskusje naukoznawcze, „Nauka Polska” t. XXIV, 1939, s. 195.

⁴⁹⁶ H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, „Nauka Polska” t. XXII, 1937, s. 342-347.

⁴⁹⁷ A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, wyd. Hanstein, Bonn 1936.

⁴⁹⁸ H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 347.

⁴⁹⁹ Zbigniew Antoni Jordan (1911-1977) – polski publicysta, socjolog i filozof. Studiował na Uniwersytecie Poznańskim.

⁵⁰⁰ Z. Jordan, *O matematycznych podstawach systemu Platona. Z historii racjonalizmu*, nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 1937.

niedostrzeganym dotychczas blaskiem”⁵⁰¹. Nieśmiertelność taka odnosi się do spuścizny filozoficznej Platona, którą próbował analizować Jordan. Jakubanis krytykował metodę autora, którą przyjął on za swoimi bezpośrednimi poprzednikami, przedstawicielami szkoły Marburskiej, głównie P. Natorpem. Swoją krytykę potwierdzał trudnościami, które pojawiają się podczas interpretacji dialogów Platona, z których każdy może być analizowany autonomicznie. Podsumowując swoją ocenę, Jakubanis zaznaczył, że Jordan: „zmierzał do wytkniętego sobie celu z dużym nakładem dobrej wiary, rozległej erudycji i pomysłowości metodologicznej”⁵⁰². Recenzja pokazuje zderzenie dwóch różnych metod badań nad Platonem, Jordana w tradycji szkoły analitycznej i Jakubanisa, w tradycji kijowskiej szkoły historycznej w Imperium Rosyjskim przełomu XIX i XX w., które będą pełniej przedstawione w części drugiej.

Okres międzywojennej działalności Jakubanisa w Lublinie był bardzo bogaty i różnorodny. Profesor miał wiele wykładów, odczytów pozauniwersyteckich, seminariów, sprawował także opiekę nad różnymi organizacjami studenckimi i kołami naukowymi. Oprócz tego Jakubanis aktywnie uczestniczył w życiu kulturalnym Lublina, a jego członkostwo w Radzie Kijowskiego Towarzystwa Naukowo-Filozoficznego, Historycznego Towarzystwa Nestora Kronikarza i Ukraińskiej Akademii Umiejętności, sprzyjały międzynarodowej wymianie osiągnięć naukowych KUL⁵⁰³. Na początku pracy w Lublinie ułożył ambitny plan przeprowadzenia studium nad Platonem i przekładu *Metafizyki* Arystotelesa, który nie udało się jednak zrealizować⁵⁰⁴. Jak zobaczymy dalej, do końca próbował mimo wszystko trzymać się tego planu i zajmować się swoim dziełem.

2.3. II wojna światowa i lata powojenne

Henryk Jakubanis przeżył II wojnę światową w Lublinie. Wraz z rozpoczęciem wojny nastąpiło bombardowanie Lublina: 2 września 1939 r. pierwsze bomby spadły na miasto⁵⁰⁵.

⁵⁰¹ H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach systemu Platona z historii racjonalizmu*, „Przegląd Filozoficzny” R. XLI, 1938, s. 425.

⁵⁰² Tamże, s. 428.

⁵⁰³ G. Karolewicz, *Katolicki Uniwersytet Lubelski jako ośrodek promieniowania kulturalnego w okresie międzywojennym*, „Roczniki Teologiczne” t. XLII, z. 4, 1995, s. 134-135, 141.

⁵⁰⁴ R. Kuliniak, M. Pandura, *Lwowskie Seminarium Arystotelesowskie Romana Witolda Ingardena z lat 1937-1938*, wyd. M. Derewiecki, Kęty 2020, s. 109. Z planowanych tłumaczeń dzieł Arystotelesa udało się zrealizować jedynie przekład *Ustroju politycznego Aten* dokonany przez L. Piotrowicza. Przekład *Metafizyki* przez Jakubanisa nie został dokończony.

⁵⁰⁵ R. Moszyński, L. Policha, *Lublin w okresie okupacji (1939-1944)*, wyd. Lubelskie, Lublin 1964, s. 17.

Senat Akademicki postanowił jednak „rozpocząć zajęcia od 6 października, nie powiadamiając o tym władz okupacyjnych”⁵⁰⁶. Zajęcia na uniwersytecie odbywały się w formie tajnego nauczania do 23 grudnia 1939 r. Z powodu nieobecności dziekana Wydziału Nauk Humanistycznych, Pastuszki, rektor zwołał posiedzenie Rady Wydziału w październiku, na którym wybrano Popławskiego na zastępcę. W następnym posiedzeniu w listopadzie Jakubanis również brał udział. 6 listopada odbyło się posiedzenie, a parę dni później, 11 listopada⁵⁰⁷, większość profesorów została osadzona na Zamku Lubelskim, byli to m.in. Jakubanis, Popławski, Kossowski⁵⁰⁸, Kremer⁵⁰⁹. 9 listopada 1939 r. zaczęły się łapanki publiczne inteligencji: adwokatów, księży, profesorów uniwersytetu itp., których także osadzono na Zamku Lubelskim. W listopadzie 1939 r. rozpoczęły się egzekucje na Zamku. 13-14 grudnia wszystkich więźniów zaczęto zapisywać do jednej listy, pytając o zawód i stanowisko⁵¹⁰. Profesorów zwolniono z więzienia w 1940 r., Kremera – w lutym, Popławskiego – w marcu, Jakubanisa i Kossowskiego – w kwietniu⁵¹¹.

Wspomnienie o powrocie Jakubanisa z Zamku należy do Małgorzaty Szewczyk, studentki profesora. Pewnego dnia w 1940 r. Szewczyk, wracając ze szkoły powszechnej na Starym Mieście, zobaczyła profesora bez binokli i w zmiętym palcie, kiedy szedł w kierunku Bramy Krakowskiej. Był to właśnie dzień, kiedy Jakubanis wracał z więzienia. Szewczyk odprowadziła profesora do domu, gdzie później po jego śmierci, odwiedzała jego siostrę

⁵⁰⁶ G. Misiura, *Działalność naukowo-dydaktyczna i archiwalna profesora Aleksandra Kossowskiego (1886-1965)*, „Res Historica” 52, 2021, s. 424.

⁵⁰⁷ A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski...*, s. 89-90. R. Moszyński, L. Policha, *Lublin w okresie okupacji...*, s. 104, 9 listopada 1939 r. zatrzymano rektora Szymańskiego. 11 listopada zaczęły się masowe areszty profesorów, nazwisko Jakubanisa również jest na liście więźniów. Por.: W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 182, wskazuje datę zatrzymania Jakubanisa – 9 listopada 1939 r.

⁵⁰⁸ Aleksander Kossowski ostatni swój wykład przeprowadził 9 lub 10 listopada. Wraz z grupą 14 profesorów, którzy mieszkali w gmachu uniwersyteckim, został aresztowany 11 listopada 1939 r. i osadzony na Zamku Lubelskim. Powodem aresztowania były zarzuty o rozpowszechnianie w murach uczelni ulotki propagandowej oraz to, że bez pozwolenia władz okupacyjnych rozpoczęto wykłady (G. Misiura, *Działalność naukowo-dydaktyczna...*, s. 424). Najprawdopodobniej pod takim samym zarzutem aresztowano również Jakubanisa i innych profesorów.

⁵⁰⁹ Piotr Antoni Kremer (1878-1951) – ksiądz, święcenia kapłańskie 1906. Uzyskał doktorat w Akademii Duchownej w Petersburgu (1917 r.). W latach 1918-1939 był profesorem zwyczajnym teologii dogmatycznej, porównawczej, eklezjologii, encyklopedii i metodologii teologii na KUL; w latach 1918/1919 był dziekanem Wydziału Teologicznego; zajmował się teologią dogmatyczną, fundamentalną i apologetyką.

⁵¹⁰ R. Moszyński, L. Policha, *Lublin w okresie okupacji...*, s. 24. W kenkarcie Jakubanisa również znajduje się informacja o stanowisku i zawodzie: Universitätsprofessor – profesor uniwersytetu, Arbeitslos – bez pracy (Dokumenty osobiste z okresu okupacji 1939-1942, BU KUL, sygn. 2925, k. 107).

⁵¹¹ A. Wojtkowski, *Katolicki Uniwersytet Lubelski...*, s. 90. Por.: W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 182 wskazuje dokładną datę wypuszczenia Jakubanisa z więzienia jako – 15 marca 1940 r.

Eleonorę, aż do jej śmierci⁵¹². Pewnego razu wracając do domu, Jakubanis spotkał Jana Parandowskiego⁵¹³, który w tym czasie organizował pomoc pisarzom znajdującym się w ciężkich warunkach życiowych. Żona Parandowskiego opublikowała wspomnienie męża na ten temat: „Parandowski zasępił się widokiem znakomitego profesora Jakubanisa, który po perypetiach wojennych wrócił do KULu w płaszczu, uszytym przez jego siostrę z czerwonej kołdry i skarcił bardzo ostro małego chłopca, którego rozśmieszył ten widok”⁵¹⁴. Na dodatek do licznych chorób i wyczerpania fizycznego oraz psychicznego, jesienią 1940 r. Jakubanis miał wypadek: upadł na ulicę i doznał wstrząsu mózgu, po czym przez siedem tygodni ciężko chorował⁵¹⁵.

Wróciwszy z Zamku, Jakubanis nie miał zajęć, uczelnia była zamknięta. Trudne warunki finansowe zmusiły go w 1940 r. do napisania podania do jednego z banków lubelskich z prośbą o przyjęcie go do pracy na stanowisko kasjera⁵¹⁶. W nielicznych dokumentach z okresu okupacji zachowało się pokwitowanie z 1939 r. o odebraniu Jakubanisowi odbiornika radiowego, który dopiero dziewięć lat później mu zwrócono⁵¹⁷. Wraz z odebraniem Jakubanisowi radia, zakończyła się dla niego epoka pracy dydaktycznej, w której posługiwał się nowoczesnym wówczas medium.

W 1944 r., gdy KUL znów zaczął pracę, Jakubanis podjął wykłady, ale wkrótce musiał je przerwać ze względu na zaburzenia mowy⁵¹⁸. Pierwsze powojenne posiedzenie Senatu Akademickiego odbyło się 2 sierpnia 1944 r. w mieszkaniu ks. prof. Józefa Kruszyńskiego. Obecni byli profesorowie: Leon Białkowski, Henryk Jakubanis, Aleksander Kossowski, Mieczysław Popławski, ks. Antoni Słomkowski oraz dr Stanisław Szczęch⁵¹⁹. W okresie powojennym Jakubanis na parę lat wrócił do wykładów. W 1944 r. prowadził *Wstęp do filozofii*, *Podstawy logiki i metodologii* oraz *Zagadnienia estetyki i filozofii sztuki*⁵²⁰. W 1945 r. wykładał jeszcze *Filozofię i Logikę*.

⁵¹² M. Szewczyk, *Vivat Academia, vivat Professores!*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 277-278.

⁵¹³ Jan Parandowski (1895-1978) – polski pisarz, eseista i tłumacz literatury starożytnej. W latach 1945-1950 kierował Katedrą Kultury Antycznej, a następnie literatury porównawczej na KUL.

⁵¹⁴ I. Parandowska, *Dzień Jana*, wyd. Iskry, Warszawa 1983, s. 58.

⁵¹⁵ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)*..., s. 346. Na Jakubanisa najechał jadący po chodniku z nadmierną szybkością rowerzysta (W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele*..., s. 178).

⁵¹⁶ Dokumenty osobiste z okresu okupacji 1939-1942, BU KUL, sygn. 2925, k. 106.

⁵¹⁷ Tamże, k. 104, 115.

⁵¹⁸ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)*..., s. 346.

⁵¹⁹ G. Misiura, *Działalność naukowo-dydaktyczna*..., s. 425.

⁵²⁰ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, wykaz wykładów prof. H. Jakubanisa, AU KUL, sygn. A-23.

W notatkach z przedmiotu *Wstęp do filozofii* znajduje się dokładne określenie, czym jest filozofia w pojmowaniu profesora, a mianowicie „objawem twórczości duchowej, w którym znajduje swój wyraz świadome siebie dążenie do całkowitego ujęcia rzeczywistości na podstawie jednolitego, (ostatecznie źródła i podwaliny bytu, poznania i działania uwzględniającego) poglądu na świat i życie w najszerszym tych wyrazów znaczeniu”⁵²¹. We wczesnych pracach Jakubanis również wyróżniał objęcie całości jako główny cel filozofii. Na wykładzie oprócz tego pojęcia omówiony został stosunek filozofii do nauk, ogólna charakterystyka filozofii antycznej, porównanie jej z filozofią nowożytną itd⁵²². Katedrę Filozofii Jakubanis zajmował do 1945 r., po jego przejściu na emeryturę na zastępcę profesora wybrano Stefana Swieżawskiego⁵²³.

Z okresu lubelskiego pozostało kilka wspomnień o Jakubanisie jako wykładowcy, pióra jego kolegów. Józef Pastuszka pisał, że: „Wykłady Jakubanisa, wygłaszane w pięknej formie, nie wolne od patosu i momentów uczuciowych, robiły duże wrażenie na słuchaczach. Był człowiekiem dobrym, uczynnym, o głębokiej kulturze duchowej i miłym w obcowaniu”⁵²⁴. W innym miejscu podkreślał jego doskonałą polszczyznę, użycie w mowie słów wyszukanych i literackich. W rozmowie Jakubanis miał być przyjemny, dowcipny, opanowany. Pastuszka wspominał, że kiedy Jakubanis był dziekanem, posiedzenia Rady trwały godzinami, choć nie było ważnych do omówienia spraw, podobnie przedłużały się i konsultacje naukowe profesora⁵²⁵. W porównaniu ze wspomnieniami z okresu kijowskiego wrażenie, jakie robiły wykłady Jakubanisa na słuchaczach, zasadniczo się nie zmieniło. Wydaje się jednak, że wyrobił swoją formę publicznych przemówień i był bardziej otwarty w gronie polskich kolegów i studentów.

Marian Plezia⁵²⁶, inny późniejszy pracownik KUL, opublikował wiele nekrologów, które poświęcał głównie filologom klasycznym, niekiedy humanistom innych dziedzin. W 1947 r. pożegnał nekrologami Popławskiego, w 1950 r. Jakubanisa⁵²⁷. W krótkim nekrologu Plezia wspominał Jakubanisa jako polskiego filologa wychowanego w naukowej szkole rosyjskiej, jak Klinger, Zieliński, Popławski i inni. Plezia uznał, że „z wielką radością powitać trzeba fakt, że

⁵²¹ Wykłady prowadzone przez Henryka R. Jakubanisa w latach 1902-1945, BU KUL, sygn. 2933, k. 448.

⁵²² Tamże, k. 411-502.

⁵²³ Z. Sułowski, C. Bloch, *Kronika Wydziału...*, s. 221.

⁵²⁴ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 345-346.

⁵²⁵ J. Pastuszka, *Wspomnienia o Katolickim Uniwersytecie...*, s. 126-127.

⁵²⁶ Marian Plezia (1917-1996) – polski filolog klasyczny, mediewista; w 1947 r. objął Katedrę Filologii Klasycznej na KUL.

⁵²⁷ J. Starnawski, *Sylwetki lubelskich humanistów...*, s. 311.

przekład Empedoklesa do dziś cieszy się w nauce rosyjskiej takim uznaniem, jak o tym opowiada p. Oświecimski⁵²⁸. Stefan Oświecimski⁵²⁹ we wcześniejszym roczniku „Meandra” opisał Jakubanisa jako filologa klasycznego i przywołał książkę pt. *Lukrecjusz O naturze wszechrzeczy*, w której zostało przedrukowane tłumaczenie fragmentów Empedoklesa wykonane przez Jakubanisa⁵³⁰.

Stanisław Janeczek, choć nie mógł znać Jakubanisa osobiście, to zebrał o nim liczne wspomnienia. Podkreślał on, że Jakubanis był ceniony przede wszystkim jako wykładowca filozofii starożytnej. Omawiał filozofię Platona, Arystotelesa, pitagorejczyków i stoików. Ważna jest również relacja między Jakubaniszem i Zielińskim, który był jednym z promotorów zainteresowania kulturą starożytną na początku XX w. Janeczek pisze: „Jakubanis podkreślał znaczenie filozoficznego dziedzictwa starożytności dla współczesnej kultury, zwł. w aspekcie harmonijnego zespolenia teorii poznania z metafizyką, ducha z przyrodą i teorii z praktyką. Wyrażał przekonanie, iż odrodzenie tych ideałów, stopniowo urzeczywistniające się we współczesnej filozofii (zwł. w różnych formach nawrotu do Arystotelesa, np. w neoscholastyce), a charakterystyczne także dla wł. renesansu i niem. neohumanizmu, jest zadaniem narodów słowiańskich”⁵³¹. Notka Janeczka charakteryzuje stałe poglądy Jakubanisa na znaczenie myśli starożytnej, które opisał jeszcze w swoich artykułach z 1910 r.

Słuchaczom Jakubanis utkwiał najbardziej w pamięci jako profesor filozofii posiadający olbrzymią wiedzę. Stefan Dąbkowski, student biorący udział w zajęciach prowadzonych przez Jakubanisa w Lublinie, we wspomnieniach określił sposób, w jaki prowadził on swoje wykłady, posługując się odwołaniem do Platona – „przez piękno do prawdy”⁵³². Zajęcia Jakubanisa odznaczały się wysokim kunsztem językowym. Jak wspominał student – dysponował on niepospolitą znajomością języków klasycznych oraz nowożytnych, co łączył z umiejętnością wzbudzania w słuchaczach żywej ciekawości i chęci zapoznania się z historią filozofii. Jego

⁵²⁸ M. Plezia, *Profesor Jakubanis*, „Meander” R. V, 1950, s. 463.

⁵²⁹ Stefan Oświecimski (1906-1990) – polski filolog klasyczny, profesor nadzwyczajny, kierownik Katedry Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1963-1976.

⁵³⁰ S. Oświecimski, *Studia nad Lukrecjuszem w ZSRR*, „Meander” R. IV, 1949, s. 454. *Лукреций. О природе вещей*, (Lukrecyj. O prirodzie wieszczey), (Lukrecjusz. O naturze wszechrzeczy), t. II, Fragmenty Epikura i Empedoklesa, red. F.A. Pietrowski, wyd. Akademii Nauk ZSRR, Petersburg 1947. Publikacja *De rerum natura* zbiegła się z rocznicą 2000 lat od śmierci jego autora. Tom II, opracowany przez F.A. Pietrowskiego, zawiera artykuły, komentarze, fragmenty Epikura i Empedoklesa (w przekładzie Jakubanisa).

⁵³¹ S. Janeczek, *Jakubanis H.*, s. 542.

⁵³² S. Dąbkowski, *Profesorowie, dla których żyjemy podziw i wdzięczność*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 218.

wykłady miały być przepełnione duchem wzniosłości i plastycznymi opisami ukazującymi świat idei, natomiast zajęcia seminaryjne miały bardziej ścisły charakter, raczej konkretny niż ogólny. Dąbkowski wspominał też ogromną wiedzę i wysoką kulturę osobistą Jakubanis⁵³³. W jego krótkim wspomnieniu wyraźnie widoczna jest wdzięczność i szacunek, jakim darzył on swojego profesora: zarówno ze względów naukowych, jak i ogólnoludzkich.

Maria Kunowska, studentka filologii klasycznej na Wydziale Nauk Humanistycznych w latach 1935-1939, wspominała wysoką postać filozofa Jakubanis, „zawsze w pozycji stojącej, zapatrzony poprzez binokle w »dal wieków«, przekazywał wiedzę z historii rozwoju myśli filozoficznej”⁵³⁴. Kunowska zapamiętała, że Jakubanis zaczął zajęcia od rozważań nad genezą filozofii, która wzięła początek z zachwyty człowieka nad otaczającym go światem i poznaniem samego siebie. Wspominała ona również, jak odbywało się otrzymanie wpisu do indeksu. Profesor „każdego witał podaniem ręki, nie szczędząc życzliwych słów, zachęcających do zainteresowania się zagadnieniami filozoficznymi”⁵³⁵. Egzamin natomiast odbywał się w formie dialogu o założeniach i poglądach filozoficznych⁵³⁶.

Nadzieja Milton-Zwolińska studiowała polonistykę na Wydziale Humanistycznym w latach 1928-1932, kiedy Jakubanis wykładał tam zasady nauk filozoficznych. Studentka nazywa profesora „»guru«, który prowadził w świat piękna i dobra!”⁵³⁷. Jakubanis umiał zafascynować słuchaczy, w jego wykładach uczestniczyło wielu chętnych z innych wydziałów, którzy pragnęli co tydzień zapoznawać się z nieznanymi światopoglądami kolejnych filozofów. Profesor chętnie zostawał po zajęciach i odpowiadał na wszelkie pytania. Oprócz tego niektóre grupy studentów były zapraszane przez Jakubanis do domu na żywe rozmowy przy herbacie, gdzie „Mistrz” starał się cierpliwie wysłuchać każdego⁵³⁸. Ponieważ filozofię można było studiować w ramach jednej z sekcji Wydziału Nauk Humanistycznych, „liczba studentów, dla których filozofia stanowiła właściwy przedmiot ich czteroletnich studiów, była niewielka, stąd

⁵³³ Tamże, s. 218-219.

⁵³⁴ M. Kunowska, *Wspomnienia o profesorach KUL*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 226.

⁵³⁵ Tamże.

⁵³⁶ *Komisja egzaminacyjna na wydziale humanistycznym Uniwersytetu Lubelskiego*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” R. XVII, nr 12, 1927, s. 356-357. Jakubanis był członkiem komisji egzaminacyjnej w grupie filozoficznej, filologicznej i polonistycznej na Wydziale Nauk Humanistycznej.

⁵³⁷ N. Milton-Zwolińska, *Po pięćdziesięciu latach*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 264.

⁵³⁸ Tamże.

też zajęcia dydaktyczne odbywały się nierzadko w uniwersyteckich mieszkaniach profesorów⁵³⁹. Wspomnienie Milton-Zwolińskiej potwierdza, że była to częsta forma prowadzenia zajęć na KULu, w osobistym kontakcie profesora ze studentami.

Florentyna Dziewulska z domu Tchórzewska, podobnie jak Milton-Zwolińska była studentką polonistyki, choć nieco później: w latach 1930-1934. Studentka wspominała, że Jakubanis wyglądał na „człowieka jakby z poprzedniej epoki. Chodził w czarnym płaszczu przypominającym tużurek. Szyję miał zawsze owinięta starannie szalikiem, na głowie czarny kapelusz z szerokim rondem, a w ręku czarny parasol. Chodził wyprostowany, z głową wzniesioną do góry⁵⁴⁰. Na wykładach był skupiony i poważny, trwał w kontemplacji, jak to robili starożytni mistrzowie przed spotkaniem ze słuchaczami w gaju Akademosa. Wykłady odbywały się wieczorami, na katedrze stała lampa z zielonym kloszem, a pośrodku znajdował się duży stół otoczony słuchaczami, w pokoju paliło się światło przed posągami Platona, Jakubanis zaczynał od spojrzenia w okno i skontrolowania w odbiciu swojego wyglądu. Jeden ze słuchaczy pewnego dnia ku oburzeniu profesora powiesił swoje palto tak, że zasłoniło ono miejsce, „gdzie zwykle widać było odbicie Mistrza”⁵⁴¹. Wykłady ze wstępu do filozofii nazywał „»wstęp do wstępu« do filozofii”⁵⁴², a dla bardziej zainteresowanych wykładał również filozofię ścisłą, a więc oddzielał ogólną wiedzę filozoficzną dla pasjonatów-nieprofesjonalistów od wiadomości głębszych, niezbędnych do zajmowania się tą nauką. Jeszcze jedną studentką polonistyki, która zostawiła wspomnienia o Jakubanisie, była wspomniana wyżej Małgorzata Szewczyk, odbywająca studia w latach 1932-1937. Najbardziej interesowały ją wykłady z historii filozofii. Profesor w binoklach przy lampie obok, która była przykryta serwetką wykonaną własnoręcznie przez jego siostrę, mówił do wypełnionej słuchaczami sali o mądrości filozofów, która przetrwała wiele wieków i nadal pozostaje młodą i ożywczą⁵⁴³.

Działalność Jakubanisa na uniwersytecie skończyła się w 1945 r. – przeszedł na emeryturę, dbała o niego siostra. Do końca życia mieszkał w Domu Uniwersyteckim⁵⁴⁴. W okresie powojennym, w 1947 r., Jakubanis napisał jeszcze krótką recenzję pracy

⁵³⁹ S. Janeczek, *Filozofia na KUL-u...*, s. 22-23.

⁵⁴⁰ F. Dziewulska z d. Tchórzewska, *KUL był drugim domem*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 270.

⁵⁴¹ Tamże.

⁵⁴² Tamże.

⁵⁴³ M. Szewczyk, *Vivat Academia...*, s. 275-276.

⁵⁴⁴ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 346.

habilitacyjnej dra P. Bohdziewicza pt. *Zagadnienie formy w architekturze baroku*, która ukazała się drukiem w roku 1961⁵⁴⁵. W tych latach Jakubanis już nie wykładał i nie pisał prac naukowych. W powojennym okresie życia Jakubanis chorował, miał trudności z mówieniem, do końca starał się jednak prowadzić wykłady na KUL. Próbował zajmować się pracą uniwersytecką, na twórczość w dziedzinie historii filozofii sił już nie wystarczyło. Klinger wspominał ten okres następująco: „Upadek sił postępował ciągle. Od roku z powodu słabości nóg nie opuszczał mieszkania, od trzech miesięcy nie wstawał z łóżka. Od stycznia 1949 r. nawet siostra przestała go rozumieć i porozumiewać się mogli tylko na piśmie”⁵⁴⁶.

Dodajmy jeszcze kilka słów o kobiecie w życiu Jakubanisa najważniejszej, czyli o jego siostrze, Eleonorze. Byli oni bardzo zżytym i oddanym sobie rodzeństwem. Relacje między nimi były bliskie i ciepłe, co widać z ich korespondencji. Listy zaczynały się od miłych słów powitania, podziękowań, ogólnych pytań o samopoczucie, życie, środki finansowe itd. Jakubanis wysyłał siostrze kartki z różnych miast, w ten sposób mogła ona zobaczyć piękne pejzaże albo architekturę Nałęczowa, Poznania, Chełmna, Warszawy, Krakowa i innych miast. Będąc w uzdrowisku w Jaworze, starszy brat wysłał siostrze widokówkę i narysował na niej strzałkę, aby wskazać siostrze swój pokój. Będąc w podróży, Jakubanis szczegółowo relacjonował przerwy, przesiadki, koszty i czas jazdy⁵⁴⁷. Henryk i Eleonora mieli bardzo podobny charakter pisma, w listach Eleonory więcej jest romantycznych rozważań o życiu, uczuciach, ale i pytań, podczas gdy Henryk pisał bardziej rzeczowo, chociaż z głęboką troską o adresatkę. Równie często w korespondencji Jakubanisów pojawiała się nazwisko Klingera, na którego pomoc zawsze mogli liczyć. Klinger, wspierając Jakubanisa w ostatnich latach jego życia, przesłał mu swój artykuł *Hezjod – chwalca pracy i zwiastun demokracji greckiej*⁵⁴⁸, z dedykacją: „Drogiemu Koledze Henrykowi Jakubanisowi na pamiątkę lat młodych posyła tę drobnostkę autor”⁵⁴⁹.

Jakubanis zmarł 7 kwietnia 1949 r.⁵⁵⁰ Na klepsydrze napisano: „Henryk Roman Jakubanis, profesor zwyczajny KUL, b. rektor Wyższego Instytutu Oświaty Ludowej w

⁵⁴⁵ Odczyty, przemówienia, recenzje i wykłady okolicznościowe Henryka R. Jakubanisa z lat 1918-1947, BU KUL, sygn. 2936, k. 85-86. Zachował się jedynie rękopis recenzji. P. Bohdziewicz, *Zagadnienie formy w architekturze baroku*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filologicznego, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1961.

⁵⁴⁶ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 183.

⁵⁴⁷ Korespondencja Henryka Romana Jakubanisa z lat 1907-1939, BU KUL, sygn. 2937.

⁵⁴⁸ W. Klinger, *Hezjod – chwalca pracy i zwiastun demokracji greckiej*, „Listy filologiczne” 1, 1948, s. 1-15.

⁵⁴⁹ Materiały różne, BU KUL, sygn. 2940, k. 342.

⁵⁵⁰ S. Janeczek, *Jakubanis H.*, s. 541; J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)...*, s. 344, podają błędnie datę śmierci – 9 kwietnia 1949 r. M. Przeniosło, M. Przeniosło (*Jakubanis Henryk Roman*, s. 167) tłumaczą to tym, że

Kijowie, b. dziekan Wydziału Nauk Humanistycznych KUL, b. więzień polityczny, po długich i ciężkich cierpieniach, opatrzony Najświętszymi Sakramentami, zmarł dnia 7 kwietnia w wieku lat 70⁵⁵¹.

Klinger tuż po śmierci Jakubanis'a wysłał list do jego siostry ze słowami wsparcia⁵⁵². Ubolewał w nim nad utratą przyjaciela, nie mógł się pogodzić z niezasłużonym milczeniem, jakie zapadło po nim w Lublinie: „Jeżeli głucho było o tym [o śmierci Jakubanis'a – M.S.] w Lublinie, gdzie nawet niektórzy przywiązani doń uczniowie o śmierci profesora dowiedzieli się już po pogrzebie, to cóż dopiero mówić o innych ośrodkach życia polskiego”⁵⁵³. Nie jest przypadkiem, że artykuł Klingera o Jakubanisie i Rudolfie Szczękowskim ma tytuł: *Dwaj zapomniani krzewiciele antyku w Polsce XX wieku*. Nie mógł on pozwolić, aby jego przyjaciela niesprawiedliwie zapomniano, dlatego napisał następujące słowa: „Zmarły bowiem nie był byle kim, jakąś postacią bladą i nic nieznaczącą, nad którą można było łatwo przejść do porządku dziennego. »Strasznie zasmuciła mnie wiadomość o śmierci kochanego H. Jakubanis'a« pisał 30 czerwca zeszłego roku jeden z jego dawnych kolegów kijowskich; »Zgon drogiego kolegi H. Jakubanis'a jest wielkim ciosem dla tych niedobitków, którzy jeszcze żyją z naszego kijowskiego grona«, donosi z Warszawy inny pod datą 5 maja 1949 r., wreszcie obu im wtóruje z Torunia pod datą 5 maja tegoż roku jeszcze inny, wyrażając głęboki żal, że zmarłemu »nie danym było pomimo wielkich zdolności i stałości upodobań naukowych osiągnąć tego, co mógł«”⁵⁵⁴.

W Lublinie życie Jakubanis'a podzieliło się na dwa główne etapy: okres międzywojenny i wojna z latami po niej. W okresie międzywojennym podjął się on wykładów, został kuratorem Korporacji Akademickiej, był członkiem i założycielem różnych organizacji akademickich oraz kół, wygłosił także szereg przemówień. Nieustannie przekazywał studentom swoją wiedzę, dzielił się umiłowaną filozofią grecką i światem starożytnym. Głównym filozofem dla Jakubanis'a pozostawał Platon, któremu poświęcał wiele wykładów, o którym lubił mówić, i o którym miał zamiar napisać obszerne dzieło. Zaczął również tłumaczenie *Metafizyki*

data 07.04.1949 r. to data umieszczona na klepsydrze, a data 09.04.1949 – to data pogrzebu, cmentarz przy ul. Lipowej w Lublinie.

⁵⁵¹ Akta osobowe Henryka Jakubanis'a, klepsydra, AU KUL, sygn. A-23. Po kilku latach studenci w podziękowanie za życzliwość i oddanie swojemu dziełu wystawili Jakubanisowi skromny nagrobek, poświęcony przez duszpasterza akademickiego w latach sześćdziesiątych. Inicjatorką tego czynu była żona A. Kossowskiego (M. Kunowska, *Wspomnienia o profesorach KUL*, s. 227).

⁵⁵² Korespondencja Eleonory Jakubanis z lat 1902-1966, BU KUL, sygn. 2939, k. 32-31.

⁵⁵³ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 178.

⁵⁵⁴ Tamże.

Arystotelesa. Napisał również kilka recenzji, drukowanych w czasopismach filozoficznych⁵⁵⁵. Wybuch II wojny światowej oraz uwięzienie odebrały mu czas i zdrowie, które pragnął poświęcić na realizowanie swoich pomysłów. Przy pierwszej możliwości rozpoczął wykłady po wojnie i pozostawał wierny swojemu dziełu, nie szczędząc sił. Niewątpliwie zostawił trwały ślad w życiu studentów. Wywarł duży wpływ na uprawianie filozofii na KUL-u jak również zaznaczył się, choć skromnie, w historii filozofii polskiej i filologii klasycznej.

PODSUMOWANIE

W pierwszej części pracy doktorskiej przedstawiona została, na ile to było możliwe, najpełniejsza dotychczas biografia Henryka Jakubanis. Zmienne losy nie wpłynęły na stałe elementy światopoglądu tego badacza. Wspólnie wyznaczają one kształtowanie się w jego osobie historyka filozofii, filologa klasycznego, profesora filozofii greckiej, oraz znawcy filozofii starożytnej. Te wszystkie strony działalności Jakubanis są ze sobą ściśle związane, dlatego w jego biografii wydaje się panować harmonia, do której wzywał współczesną filozofię i tych, którzy ją uprawiają. Harmonia ta wyraża się przede wszystkim w zgodności jego myśli i dzieła, teorii, którą wygłaszał i której nauczał oraz praktyki, w której postępował zgodnie z założeniami filozofii starożytnej, mającej dla niego szczególne znaczenie.

Biografia Jakubanis zaczęła się w zaborze rosyjskim. Odczuwał to, tym bardziej że w domu rodzinnym wychowano go w tradycjach i kulturze polskiej. Stąd nieustanne dążenie Jakubanis do przyniesienia pożytku swojemu krajowi, które przez długie lata było jedynie wielkim marzeniem.

Dzięki wsparciu rodziców Jakubanis studiował w gimnazjum klasycznym, gdzie oprócz wykształcenia, niezbędnego dla przyszłego filologa, zrodziło się w nim zainteresowanie światem antycznym. Pogłębił swoją wiedzę filozoficzną i miał możliwość bycia bliżej polskiej kultury w okresie kijowskim. W Kijowie Jakubanis spędził 26 lat, od 1897 do 1922 r. W tym czasie ukształtował się jako filolog klasyczny na Uniwersytecie św. Włodzimierza, na co wskazuje wykonane przezeń tłumaczenie fragmentów Empedoklesa oraz opracowanie życia i twórczości tego starożytnego myśliciela. Duży wpływ na Jakubanis w tym okresie miał A.

⁵⁵⁵ J. Pastuszka, *Henryk Jakubanis (1879-1949)*..., s. 346. Pastuszka informuje, że Jakubanis publikował recenzje w „Prądzie” – takich tekstów nie znaleziono, natomiast sam autor wydał liczne teksty w tym czasopiśmie. M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Jakubanis Henryk Roman*, s. 169, wskazują, iż Jakubanis „opublikował kilkanaście prac”, informacja ta jest jednak błędna.

Gilarow, dzięki któremu wiedza filologiczna została pogłębiona metodologią historycznofilozoficzną i młody badacz ukierunkował się w stronę filozofii. Zainteresowanie filozofią starożytną, nie tylko w aspekcie historycznym, lecz jako szczere umiłowanie mądrości antyku związane było w życiu Jakubanis z T. Zielińskim, który w przeciwieństwie do Gilarowa, zachowywał z nim kontakt także poza Kijowem. Po skończeniu studiów na Uniwersytecie Kijowskim Jakubanis otrzymał tam stanowisko wykładowcy i zajmował je do 1922 r. Wykładał również w różnych placówkach polskich w Kijowie i popierał działania edukacyjne swoich rodaków. Niemal cały dorobek naukowy Jakubanis pochodzi z okresu przed I wojną światową. Dzieła Jakubanis, w tym jeden niepełny rękopis, trzy artykuły i praca o Empedoklesie, dotyczyły filozofii starożytnej i jej recepcji.

W 1922 r., przy pierwszej możliwości spełnienia marzenia – „całkowicie oddać się pracy naukowej i nauczaniu akademickiemu na Ziemi Ojczyściej w gronie Profesorów-Rodaków w otoczeniu młodzieży akademickiej polskiej”⁵⁵⁶ – Jakubanis jako repatriant przekroczył granicę Polski. Zrobili to i inni naukowcy narodowości polskiej z jego otoczenia, tacy jak: Klinger, Zieliński, Popławski. Henryk Jakubanis otrzymał stanowisko profesora na Uniwersytecie Lubelskim. W Lublinie badacz ten spędził 27 lat: od 1922 do 1949 r., czyli do końca życia. Zajmował się tam życiem uniwersyteckim i wykładami, które całkowicie zapełniły mu czas i były głównym jego zajęciem. Opublikował w tym okresie kilka recenzji i drobnych tekstów. Planował napisanie obszernego studium nad Platonem i wykonanie tłumaczenia *Metafizyki* Arystotelesa, czego jednak nie udało mu się spełnić. W Lublinie Jakubanis przeżył II wojnę światową, więzienie podczas niemieckiej okupacji oraz zmagał się z chorobami, które towarzyszyły mu jeszcze od dzieciństwa, ale mimo wszystko pozostawał wierny swojej drodze wykładowcy i historyka filozofii starożytnej.

Niestety, z różnych powodów, dorobek naukowy Jakubanis nie jest zbyt obszerny. Możliwe również, że „należał do ludzi, którzy pełniej i wyraźniej wypowiadają się w słowie mówionym niż pisanym”⁵⁵⁷. Analizę biografii Jakubanis, a zwłaszcza okresu lubelskiego, można podsumować tym, że: „Postać to niewątpliwie wszechstronnie interesująca, sylwetka naukowa – przede wszystkim długoletniego i utalentowanego wykładowcy – warta osobnego, szerszego potraktowania”⁵⁵⁸. Opracowanie biografii Jakubanis pozwala włączyć jeszcze jedno

⁵⁵⁶ Akta osobowe Henryka Jakubanis, list od Jakubanis do Profesora UL z 07.06.1922 r., AU KUL, sygn. A-23. Ortografia została zmodernizowana.

⁵⁵⁷ W. Klinger, *Jakubanis H.*, s. 374.

⁵⁵⁸ S. Majdański, C. Wojtkiewicz, *Logika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim...*, s. 127.

nazwisko do grona polskich naukowców, którzy przyczynili się do rozwoju filozofii w KUL. Spełnia to w skromnym zakresie m.in. słowa rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Wincentego Granata: „Historyk KUL wydobędzie z pożółkłych kart archiwalnych wiele nazwisk i wiele faktów nieznanymi szerszemu gronu, ale i on nie odtworzy dokładnie całej przeszłości, bo to jest niemożliwe. Iluż to było bezimiennych ofiarodawców wspomagających KUL, iluż okazywało mu w ogóle wieloraką życzliwość, której nikt nie zanotował, ileż inspiracji dała Uczelnia inteligencji katolickiej?”⁵⁵⁹

Podsumowując część biograficzną, trzeba dodać, że w okresie kijowskim Henryk Jakubanis ukształtował się jako historyk filozofii i filolog klasyczny, w lubelskim natomiast jako profesor filozofii greckiej i znawca filozofii starożytnej. Te dwa okresy łączył stały pogląd Jakubanisa na metodę uprawiania filozofii starożytnej, na jej rolę i znaczenie dla współczesnej myśli filozoficznej, które najpełniej wyraził on w swoich nielicznych pracach. Treść tych prac będzie omówiona w części drugiej niniejszej rozprawy dla pełniejszego zrozumienia postaci i twórczości tego polskiego badacza.

⁵⁵⁹ W. Granat, *Od rektora*, s. 11.

II. PRACE HENRYKA JAKUBANISA

Druga część rozprawy jest poświęcona dorobkowi naukowemu Jakubanisa. Głównym celem tej części jest odpowiedź na pytanie o jego interpretacje filozofów greckich, o stosowane przez niego metody i wyniki badawcze. Dla osiągnięcia wyznaczonego celu będą przedstawione oraz poddane przeglądowi opublikowane i zachowane w archiwach dzieła Jakubanisa.

Dzieła te tematycznie i chronologicznie podzielono na trzy grupy. Pierwsza grupa obejmuje zasadniczo jedną, ale najobszerniejszą jego pracę o Empedoklesie (1906 r.). Druga grupa jest poświęcona pracom Jakubanisa o Platonie, a mianowicie: z okresu kijowskiego, niepełny rękopis pracy dyplomowej (1900 r.), pierwszy artykuł o podobieństwie światopoglądów Platona i Schillera (1904 r.), oraz z okresu lubelskiego recenzja dotycząca książki Zbigniewa Jordana o roli Platona w rozwoju nauk matematycznych (1938 r.). W trzeciej grupie od interpretacji filozofii Empedoklesa i Platona autorka przechodzi do pytań metafilozoficznych, rozważań Jakubanisa o ówczesnym stanie myśli filozoficznej oraz zestawienia starożytnego i współczesnego sposobu uprawiania filozofii. Zagadnienia te Jakubanis poruszał w okresie kijowskim w artykule o sylogizmie (1910 r.), o znaczeniu starożytnej filozofii (1910 r.), a także w okresie lubelskim w recenzji książki Antona Antweilera o pojęciu nauki u Arystotelesa (1937 r.) oraz w opublikowanym odczycie o nauce i jej perspektywach (1939 r.). Zgodnie z tymi grupami druga część pracy doktorskiej będzie podzielona na trzy rozdziały: *Praca o Empedoklesie i jej metodologia*, *Platon w pracach H. Jakubanisa*, *Postulat odrodzenia myśli starożytnej w pracach H. Jakubanisa*.

1. PRACA O EMPEDOKLESIE I JEJ METODOLOGIA

Opracowanie dorobku naukowego Jakubanisa należy rozpocząć od rozdziału dotyczącego najobszerniejszego z opublikowanych jego dzieł, pt. *Empedokles: filozof, lekarz i mag. Przyczynek dla jego zrozumienia i oceny*⁵⁶⁰. Omówienie treści tego dzieła będzie

⁵⁶⁰ H. Jakubanis, *Эмпедоклъ: Философъ, врачъ и чародѣй. Данныя для его пониманія и оцѣнки*, (*Empedokl: Filozof, vracz i czarodziej. Danne dlja jego ponimania i ocenki*), (*Empedokles – filozof, lekarz i czarodziej. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*), odbitka z „Uniwersitetskie Izwiestija”, Kijów 1906. Praca Jakubanisa o Empedoklesie po raz pierwszy była opublikowana w różnych częściach w czasopiśmie „Uniwersitetskie Izwiestija” – w 1905 r., nr 7, s. 1-41; w 1906 r., nr 3, s. 43-71, nr 4, s. 73-90, nr 5, s. 91-136 (A. Jaszczenko, *Русская библиографія по исторіи древней философии*, (*Russkaja bibliografija po istorii driewniej filosofii*), (*Bibliografia rosyjska z historii filozofii starożytnej*), wyd. K. Mattisiena, (Jurjew) Tartu 1915, s. 51). Pierwsza

postępowało zgodnie z jego strukturą, ponieważ pokazuje ona wyraźnie cele, metodologie oraz zamysł autora. Praca o Empedoklesie składa się z *Przedmowy*, spisu bibliograficznego pt. *Edycje i podręczniki*, a następnie zaczyna się opracowanie życia i twórczości Empedoklesa, zawierające trzy części: 1) *Osobowość. Ogólny charakter światopoglądu*; 2) *Poetycki przekład fragmentów*; 3) *Prozatorski przekład fragmentów. Komentarz*. Niniejszy rozdział zgodnie ze strukturą pracy Jakubanis został podzielony na następujące podrozdziały: *Cele i stan badań*, *Metodologia*, *Żywot Empedoklesa*, *Filozofia Empedoklesa*, *Przekład fragmentów poematów Empedoklesa i jego recepcja*.

Najwięcej uwagi poświęcono przy tym omówieniu metodologii, żywota i filozofii Empedoklesa w ujęciu Jakubanis, zgodnie z pierwszą częścią pracy pt. *Osobowość. Ogólny charakter światopoglądu*. Zagadnienia te będą poddane rekonstrukcji łącznie z ich oceną krytyczną oraz w zestawieniu z poglądami innych badaczy. Do zestawienia zostały wybrane głównie dzieła trzech historyków filozofii: Aleksieja Gilarowa, Eduarda Zellera, Stefana Pawlickiego. Gilarow, jak już wspomniano, był opiekunem naukowym Jakubanis. Kijowski profesor miał niewątpliwy wpływ na wykształcenie przyszłego badacza antyku, ponieważ sam zajmował się m.in. historią filozofii starożytnej i miał własny pogląd na metodę prowadzenia badań historycznofilozoficznych. W zakończeniu *Przedmowy* Jakubanis wyraził wdzięczność Wydziałowi Historyczno-Filologicznemu Uniwersytetu św. Włodzimierza oraz profesorowi Gilarowowi, którego prace pomogły mu w napisaniu własnego dzieła⁵⁶¹. Niemniej jednak badacz prawie nie cytował wprost swojego promotora naukowego, chociaż w pracy są liczne dowody korzystania z jego dzieł⁵⁶², które zostaną omówione.

Do zestawienia w niniejszym rozdziale został wybrany również Zeller, ponieważ jego gruntowne dzieło oprócz tego, że do tej pory pozostaje wartościowe w badaniach nad przedsokratykami i filozofią grecką w ogóle, stanowi jedno z kluczowych studium postaci i

część tej pracy pt. *Osobowość. Ogólny charakter światopoglądu* została przetłumaczona na język polski, dlatego w niniejszym rozdziale rozprawy odniesienia będą przywołane do polskiego wydania: H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*, przekł. i red. M. Sargsyan, A. Habura, wyd. M. Derewiecki, Kęty 2024.

⁵⁶¹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 29.

⁵⁶² W późniejszym wydaniu pracy Jakubanis redaktorzy dopełnili podany przez niego spis podręczników i dodali do niego nowe opracowania Empedoklesa. Dodane są np. prace Gilarowa o sofistach i Platonie, Gogockiego, Windelbanda, jak również prace innych badaczy (H. Jakubanis, F. Hölderlin, *Эмπεδοкл: философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки / Смерть Эмпеδοкла: Драма, (Empedokl: Filosof, vrach i charodej. Dannye dlja ego ponimania i otsenki / Śmierć Empiedokla: Drama)*, (Empedokles: filozof, lekarz i mag. Przyczynek dla jego zrozumienia i oceny / Śmierć Empedoklesa: Dramat), przekł. J. Gołosowkiera, red. T.I. Koszma, wyd. SINTO, Kijów 1994, s. 6-8). Chociaż Jakubanis nie cytował tych prac, to z jego notatek wynika, że z nich korzystał podczas przygotowania swojego opracowania (*Empedoklea*, BU KUL, sygn. 2930, k. 2,6,7).

filozofii Empedoklesa cytowanych przez Jakubanis w jego pracy. Rozważania Pawlickiego zaś są cenne dla porównania z ideami Jakubanis, ponieważ oddają one kierunek myśli jednego z wybitnych przedstawicieli polskich badań nad starożytnością na przełomie XIX i XX w. Pawlicki jest autorem, który publikował w podobnym czasie, ale Jakubanis – mimo że też był Polakiem – dzieła Pawlickiego nie znał, a przynajmniej nie dał powodów jego znajomości. Oprócz wymienionych historyków filozofii w mniejszym stopniu w opracowaniu znajdują się odwołania do innych naukowców: S. Trubeckiego, współczesnego, znanego Jakubanisowi badacza, W. Asmusa, badacza antyku, ucznia Gilarowa oraz Jakubanis. Ze współczesnych opracowań będzie przywoływana praca K. Kołakowskiej, najważniejszej polskiej badaczki Empedoklesa, która między innymi wykonała tłumaczenie fragmentów tego myśliciela na język polski.

Następne dwie części, *Poetycki przekład fragmentów* oraz *Prozatorski przekład fragmentów. Komentarz*, w połączeniu będą scharakteryzowane z punktu widzenia filozoficznego oraz częściowo filologicznego. Przywołane będą bowiem wybrane przekłady fragmentów dzieł Empedoklesa dokonane przez Jakubanis i innych tłumaczy rosyjskich i polskich dla zestawienia. W zakończeniu zaś będą przedstawione wyniki badawcze całej pracy Jakubanis, które przyczynią się do oceny jej wartości historycznofilozoficznej.

1.1. Cele i stan badań

Jakubanis w *Przedmowie* określił cele pracy, a mianowicie: 1) prozatorskie tłumaczenie poetyckich fragmentów autorstwa Empedoklesa, 2) interpretacja tych fragmentów, 3) przekład poetycki, heksametrem, wszystkich fragmentów składających się przynajmniej z jednego całego wiersza, 4) opracowanie życia i twórczości myśliciela z Akragas⁵⁶³. Tłumaczenie fragmentów Jakubanis wykonał, opierając się na współczesnym mu wydaniu Dielsa⁵⁶⁴, zachowując taki sam ich układ jak u niemieckiego badacza.

Pierwsza część pracy, *Osobowość. Ogólny charakter światopoglądu*, służy do osiągnięcia czwartego wyznaczonego celu – opracowania życia i twórczości Empedoklesa. Należy zacząć od omówienia głównego problemu, który wzbudził u Jakubanis pragnienie wyjaśnienia osobowości i nauki Empedoklesa. Problem ten został poruszony w pierwszym rozdziale

⁵⁶³ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 27-28.

⁵⁶⁴ H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und deutsch*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1903.

pierwszej części, w *Stanie badań*, wprowadzającej opis głównych nurtów badawczych, których przedmiotem była postać i nauczanie Empedoklesa. Jakubanis wymienił filozofów starożytnych, którzy wspominali w swoich dziełach Empedoklesa, takich jak: Platon, Arystoteles, Lukrecjusz. Dopatrzył się przy tym istnienia sprzeczności w interpretacjach zarówno osobowości Empedoklesa, jak i jego myśli, co stanowiło istotę wyznaczonego przez niego problemu badawczego.

W czasach nowożytnych przykładów rozbieżnych poglądów na filozofię Empedoklesa Jakubanis znalazł jeszcze więcej, i to właśnie na nie powoływał się w opisie stanu badań. Podręczniki używane przez niego do oceny interpretacji Empedoklesa stanowiły głównie dzieła badaczy niemieckich przełomu XIX i XX w.⁵⁶⁵ Praca zawiera napomknienie o jednostronnym poglądzie Hegla⁵⁶⁶ na Empedoklesa jako tylko na poetę; Dielsa⁵⁶⁷ i Kerna⁵⁶⁸ – jako na eklektyka; Benna⁵⁶⁹, Burneta⁵⁷⁰, Tannery⁵⁷¹, Milhauda⁵⁷² – jako na badacza natury, „fizjologa”; Zellera⁵⁷³ – jako na postać mającą przede wszystkim znaczenie historyczne; oraz Bergka⁵⁷⁴, który podążając za Lukrecjuszem, postrzegał go jako wspaniałego poetę i myśliciela. Przedstawione przez Jakubanisa krótkie streszczenia poglądów wymienionych badaczy skutkowały jednak uproszczeniem ich myśli⁵⁷⁵. Mimo różnic w interpretacjach tych badaczy Jakubanis zauważył to, co łączyło ich poglądy: „wszystkie wymienione poglądy krytyków zgadzają się w jednym punkcie, stwierdzają w systemie Empedoklesa istnienie fundamentalnych sprzeczności między jego »fizjologią«, albo tak zwanym »naukowym

⁵⁶⁵ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 30-31.

⁵⁶⁶ G.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, red. K.L. Michelet, t. I (*Werke*, t. XIII), Duncker und Humblot, Berlin 1833.

⁵⁶⁷ H. Diels, *Poetarum philosophorum fragmenta*, w: *Poetarum graecorum fragmenta*, red. U. von Wilamowitz-Moellendorff, t. III, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1901.

⁵⁶⁸ O. Kern, *Empedokles und die Orphiker*, „Archiv für Geschichte der Philosophie”, t. 1, Berlin 1888.

⁵⁶⁹ A.W. Benn, *The Greek Philosophers*, t. I, Kegan Paul, Trench & Co., London 1882.

⁵⁷⁰ J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, Adam and Charles Black, London-Edinburgh 1892.

⁵⁷¹ P. Tannery, *Pour l'histoire de la science hellène*, Félix Alcan, Paris 1887.

⁵⁷² G. Milhaud, *Leçons sur les origines de la science grecque*, Félix Alcan, Paris 1893.

⁵⁷³ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, cz. I, wyd. 4, Fues's Verlag, Leipzig 1876.

⁵⁷⁴ T. Bergk, *Empedoclea*, w: tenże, *Opuscula philologica*, red. R. Peppmüller, t. II, Buchhandlung des Waisenhauses, Halle 1886.

⁵⁷⁵ Odnośnie do Hegla np. Jakubanis twierdził, że uznawał on wyłącznie poetycki talent Empedoklesa. Niemiecki filozof jednak najwięcej uwagi poświęcił omówieniu filozoficznego nauczania Empedoklesa, a jego sąd nie był tak kategoryczny: „Empedokles jest bardziej poetycki niż filozoficzny w określonym tego słowa znaczeniu [...]. Empedoklesa należy widzieć w związku z Heraklitem, jako że Empedoklesowe syntetyczne ujęcie stanowi uzupełnienie stosunku [pomędzy ideą a rzeczywistością]. [...] Empedoklesowe pojęcie syntezy aż po dzień dzisiejszy rości sobie prawa” (G.W.F. Hegel, *Wykłady z historii filozofii*, t. I, przeł. S.W. Nowicki, PWN, Warszawa 1994, s. 430).

przekonaniem«, i mistyczną »teo- i demonologią«⁵⁷⁶. Tak więc główny problem w badaniach nad Empedoklesem polegał według Jakubanis na istniejących sprzecznościach w filozofii i biografii tego myśliciela.

Podsumowując opis stanu badań, Jakubanis doszedł do wniosku, że „ogólny obraz światopoglądu filozofa pozostaje nadal niewyjaśniony, a jego postać tajemnicza”⁵⁷⁷. Konkluzja ta jest kluczowa, ponieważ stała się dla Jakubanis dogodnym uzasadnieniem podjęcia kolejnej próby opracowania życia i myśli Empedoklesa oraz znalezienia odpowiedzi na pytanie o dwoistą osobowość tego filozofa i jego światopoglądu. W dalszej części pracy Jakubanis próbował uzasadnić swoje odmienne od innych badaczy zdanie i znaleźć dogodny grunt dla połączenia wszystkich stron ducha i działalności Empedoklesa. Swoją zgodę lub niezgodę z innymi badaczami wyrażał on przy tym akcydentalnie, nie prezentując poglądu żadnego autora w pełni, lecz w odpowiednich miejscach dodając myśli tych badaczy dla potwierdzenia własnych rozważań.

Na końcu pierwszej części Jakubanis przywołał legendę, według której mieszkańcy Akragas wzniesli Empedoklesowi kolumnę-pomnik, na którym przedstawili swojego wielkiego rodaka z zasłoniętą twarzą⁵⁷⁸. Obraz ten staje się dla Jakubanis dogodną metaforą tajemniczości Empedoklesa i w dalszych częściach opracowania próbuje on tę twarz odsłonić i zwrócić uwagę na te jej aspekty, które według niego zyskują inny od ogólnie przyjętego sens lub ujęcie⁵⁷⁹.

1.2. Metodologia

Nakreśliwszy cele, stan badań oraz zamiar znalezienia odpowiedzi na pytanie o dwoistą osobowość i światopogląd Empedoklesa, Jakubanis przechodzi do drugiego rozdziału pierwszej części pt. *Proponowana metoda*. Konstruując odpowiednią metodę opracowania problemu i osiągnięcia celu, Jakubanis nie wyznaczał sobie za zadanie przeanalizowania na nowo osobowości i nauczania Empedoklesa, ale przede wszystkim, jak wskazał, znalezienie przyczyn, które stoją na przeszkodzie objęciu całości unikatowego światopoglądu tego starożytnego myśliciela. Badacz zaznaczył przy tym, że sprzeczności nauczania Empedoklesa

⁵⁷⁶ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 33.

⁵⁷⁷ Tamże, s. 36.

⁵⁷⁸ Tamże.

⁵⁷⁹ Tamże, s. 28.

wynikają nie tyle z powodów obiektywnych, ile subiektywnych⁵⁸⁰. Obiektywne przyczyny były dla Jakubanis związane bezpośrednio z ilością zachowanych tekstów Empedoklesa, a subiektywne – z metodologią badaczy, którzy zajmowali się opracowaniem jego życia i filozofii.

Jakubanis stwierdzał jednak, iż obiektywne powody sprzeczności w nauczaniu Empedoklesa są drugorzędne. Wyjaśniał to z jednej strony tym, że zachowało się najwięcej fragmentów dzieł tego filozofa w porównaniu z innymi przedsokratykami. Z drugiej zaś badacz zauważył, że filozofia przedstawicieli szkoły jońskiej, mimo mniejszej liczby zachowanych fragmentów ich dzieł, była dla nowożytnych Europejczyków bardziej zrozumiała i jaśniejsza niż Empedoklesa. Chociaż Jakubanis wzywał do uważniejszego studiowania zachowanych fragmentów Empedoklesa, co według niego mogłoby sprzyjać ich harmonijnemu i spójnemu zrozumieniu, to przyczyny sprzeczności upatrywał on jednak przede wszystkim w nieodpowiedniości metod i technik badawczych w opracowaniach nad starożytnością, czyli w przyczynach subiektywnych.

Subiektywne powody sprzeczności w nauczaniu Empedoklesa Jakubanis tłumaczył na przykładzie postępowania współczesnych mu badaczy. Badacz taki, mając już ustalony obszar swoich zainteresowań naukowych, analizuje dawną doktrynę filozoficzną i „jednym terminem określa jej filozoficzne znaczenie i pozycję historyczną, umieszczając jej autora w takiej czy innej kategorii typowych przedstawicieli współczesnej, nowej myśli europejskiej”⁵⁸¹. Ocena takiego badacza jest więc ściśle związana z dziedziną, w której on pracuje. Dlatego m.in. Empedokles, według Jakubanis, jawi się różnym badaczom w odmiennych postaciach, a to jako fizyk, religijny mistyk, metafizyk itd⁵⁸².

Przechodząc do szczegółów, Jakubanis opisał współczesną mu metodę uprawiania historii filozofii jako taką, która „wskaże na zasługi myśliciela w rozwoju ogólnych idei filozoficznych, wyjaśni szczegółowo związek jego nauk z naukami poprzedników i współczesnych, prześledzi jego losy, w miarę możliwości, »do naszych dni«”⁵⁸³, a ponadto przyniesie pewne owoce w analizie nowożytnych nauk filozoficznych i w ocenie wielu starożytnych systemów. Jak jednak podkreślał Jakubanis, jest ta metoda „zupełnie niezdadna do zastosowania wobec takich konstrukcji, jakie znajdujemy u Empedoklesa, co faktycznie

⁵⁸⁰ Tamże, s. 38.

⁵⁸¹ Tamże.

⁵⁸² Tamże, s. 39.

⁵⁸³ Tamże.

potwierdza cała historia badań nad nimi”⁵⁸⁴. Niezdatność ta polega na niemożności objęcia tą metodą wyjątkowej pozycji konstrukcji filozoficznych w ramach epoki kulturowej, która się w nich przejawia, i indywidualnych cech typu duchowego ich twórców⁵⁸⁵. Głównymi wadami metodologii, którą wytykał Jakubanis współczesnym mu badaczom, były więc ahistoryzm i anachronizm.

Nakreśliwszy słabości w badaniach nauczania Empedoklesa, Jakubanis podkreślał wagę opracowania osobowości myśliciela łącznie z jego światopoglądem, potwierdzając to następującą myślą, że „każda oryginalna, zdolna do twórczości indywidualność sama w sobie jest zawsze nieporównywalnie bogatsza w wewnętrzną treść niż wszystkie jej filozoficzne, artystyczne itp. dzieła razem wzięte”⁵⁸⁶. Jakubanis zwracał uwagę na powierzchowność w badaniach nad kwestią osobowości twórcy u współczesnych mu uczonych. W tym m.in. postrzegał przyczynę tego, że myśl starożytna przedstawia się jako martwy przedmiot badań, jak np. jest to według Jakubanisa u Zeller. Stosując taką jednostronną metodę, badacz może jedynie osiągnąć pewnych wyników zależnie od dziedziny, w której pracuje, ale nie osiągnie syntezy filozoficznej. Jakubanis doszedł do wniosku, że indywidualnych cech myśliciela zazwyczaj nie bierze się pod uwagę w badaniach historycznofilozoficznych, chociaż „są często na tyle wyraźne i charakterystyczne, że właśnie w nich tkwi klucz do rozwiązania zagadki całości”⁵⁸⁷.

Rozważywszy wady metodologiczne w opracowaniu doktryn filozofów antycznych, Jakubanis zaproponował inny sposób interpretacji myśli Empedoklesa, mający w zamyśle odpowiadać jego szczególnej osobowości. Owa metoda miała składać się z czterech postulatów. Po pierwsze, o ile to możliwe w pełni i wyraziście przedstawić, odbudować cały zestaw warunków ogólnokulturowych, wśród których zrodził się i formował dany światopogląd, czyli określić perspektywę historyczną, nie ograniczając się jedynie do rozważania naukowo-filozoficznych idei epoki⁵⁸⁸. Po drugie, objąć całą treść jego osobowości jako żywą całość, próbując odbudować psychologiczny portret myśliciela. Krótko mówiąc,

⁵⁸⁴ Tamże.

⁵⁸⁵ Tamże.

⁵⁸⁶ Tamże, s. 42.

⁵⁸⁷ Tamże.

⁵⁸⁸ Związek między nauczaniem przedsokratyków i warunków ogólnokulturowych podkreśla również współczesny francuski historyk filozofii André Laks: „The essence of what the Presocratics have to tell us does not have to do with their doctrine but with the relation between their doctrine and the culture within which they advanced those truths” (A. Laks, *The Concept of Presocratic Philosophy: Its Origin, Development, and Significance*, tr. by G.W. Most, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2018, s. 27).

spojrzeć jego oczyma na całą skomplikowaną rzeczywistość, z której czerpał on inspirację w swej twórczości. Po trzecie, precyzyjnie omówić wszystkie szczegóły rozpatrywanej nauki, porównać je ze sobą, wyjaśnić ich psychologiczne i logiczne zależności oraz relacje. Ostatecznie, po czwarte, podsumować wnioski nt. właściwego znaczenia myśliciela, jego osobowości i nauczania⁵⁸⁹. Tak więc w metodzie historycznofilozoficznej Jakubanis można wyszczególnić kilka ściśle ze sobą powiązanych perspektyw i celów: historycznych, kulturowych, psychologicznych, filozoficznych i historycznofilozoficznych.

Warto zaznaczyć, że w celach pracy Jakubanis podkreślał, iż dla zbudowania harmonijnego i spójnego obrazu Empedoklesa i jego światopoglądu dążył do podjęcia próby zbadania natury tej niezwyklej osobowości na własny sposób. Swoją metodę opisał następująco: „Nie wdawałem się [...] w analizę szczegółów jego doktryny (co ze względu na ich wyjątkową barwność i różnorodność oraz znaczną ilość zebranego przeze mnie materiału przekraczałoby rozmiary skromnego szkicu wprowadzającego), ale ograniczałem się do zwrócenia uwagi na te jej aspekty, które – według mojego poglądu na zasadniczy charakter twórczości Empedoklesa – zyskują inny od ogólnie przyjętego sens lub ujęcie”⁵⁹⁰. Takie fragmentaryczne badanie nauczania myśliciela jest sprzeczne ze sformułowanym przezeń trzecim postulatem metodologicznym, który głosi, że: „Dopiero po tym, jak w ten sposób odmalowane zostanie ogólne tło obrazu i jego centralna postać przestanie być psychologiczną tajemnicą, będzie można wreszcie przystąpić do analizy we właściwym znaczeniu, tj. *precyzyjnie omówić wszystkie szczegóły rozpatrywanej nauki, porównać je ze sobą, wyjaśnić ich psychologiczne i logiczne zależności oraz relacje*”⁵⁹¹. Owe szczegóły nie zostały omówione, dlatego filozofia Empedoklesa została przedstawiona wybiórczo, w przeciwieństwie do szczegółowo opracowanych warunków ogólnokulturowych Sycylii. Fragmentaryczność dokonanego przez Jakubanis opracowania nauczania Empedoklesa jest szczególnie widoczna w rozdziale szóstym, który poświęcony jest cechom światopoglądu filozoficznego tego starożytnego myśliciela. Również w komentarzach do przekładu prozatorskiego Jakubanis przedstawił pewne rozważania dotyczące nauczania Empedoklesa, nie były one jednak opracowane na tyle systematycznie, aby móc wnioskować o zależnościach między nimi.

Wracając do metody Jakubanis, trzeba zaznaczyć, że wyraźnie widać w niej wpływ poglądów Gilarowa w kwestii prowadzenia badań historycznofilozoficznych. Otóż Gilarow na

⁵⁸⁹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 43-44.

⁵⁹⁰ Tamże, s. 28.

⁵⁹¹ Tamże, s. 44.

początku swojej pracy w Kijowie zajmował się głównie Platonem i sofistami. Jedno z jego pierwszych dzieł, pt. *Greccy sofisci, ich światopogląd i działalność na tle ogólnej politycznej i kulturowej historii Grecji*, zawiera omówienie losów sofistów i poglądów historyków filozofii na sofistykę, historię słowa „sofista”, osób, które nazywano sofistami, przyczyn politycznych i psychologicznych, które spowodowały pojawienie się sofistów. W pracy tej Gilarow dążył przede wszystkim do odpowiedzi na dwa pytania: kim byli greccy sofisci i jak ich światopogląd oraz działalność były związane z historią polityczną i kulturową Grecji.

Gilarow zwracał uwagę na polityczną historię Grecji, ponieważ Platon był krytykiem demokracji ateńskiej, której zwolennikami byli sofisci. „Dopóki nie poznamy, jaka była w rzeczywistości ta demokracja, nie będziemy w stanie sądzić o tym, czy słuszne, czy nie, były sądy Platona o niej”⁵⁹² – stwierdzał Gilarow. Dlatego też badał różne źródła dotyczące demokracji ateńskiej, żeby pokazać, że wizja Platona nie przeczyła prawdzie historycznej. Swoją metodę badań nad sofistami Gilarow uzasadnił tym, że „sofisci byli działaczami społecznymi: dlatego, aby zrozumieć znaczenie i sens ich działalności, trzeba znać środowisko tej działalności”⁵⁹³. Tak samo jak Platon, Gilarow postrzegał sofistów jako wyrazicieli społecznych postaw moralnych swoich czasów, co udowadniał przede wszystkim za pomocą metody biograficzno-genetycznej, w oparciu o źródła historyczne⁵⁹⁴. Podobne spojrzenie, tylko że na Empedoklesa, miał Jakubanis, który zaproponował metodę opracowania osobowości i działalności starożytnego myśliciela w ścisłym związku z charakterystyką otaczającej go epoki. Zapewne dlatego cztery główne rozdziały pierwszej części uczeń Gilarowa poświęcił właśnie na omówienie czasów, w których kształtował się światopogląd Empedoklesa.

Mówiąc o metodzie historycznofilozoficznej, Gilarow również podkreślał ważność wszechstronnej analizy w badaniach nad starożytnością: „Moim zdaniem ma wartość jedynie

⁵⁹² A.N. Gilarow, *Греческие софисты, их мировоззрение и деятельность в связи с общей политической и культурной историей Греции*, (*Grieczeskije sofisty, ich mirowozzrenije i diejatielnost' w swiazi s obszczej političeskoj i kulturnoj istoriej Grecji*), (*Greccy sofisci, ich światopogląd i działalność na tle ogólnej politycznej i kulturowej historii Grecji*), wyd. Uniwersytet Moskiewski, Moskwa 1888, s. I.

⁵⁹³ Tamże, s. II.

⁵⁹⁴ Kijowska badaczka M.Tkaczuk nazywa metodę Jakubanisa oraz Gilarowa „kulturologiczną”, ponieważ jej głównym obszarem badania jest indywidualność i mającą wpływ na jej kształtowanie kultura (M. Tkaczuk, *Історія філософії в культурологічному вимірі: (з досвіду київських істориків філософії XIX-початку XX ст.)*, (*Istoriya filozofiji w kulturołohicznym wymiri: (z dosvidu kyjiwśkich istorikiw filozofiji XIX-poczatku XX st.)*), (*Historia filozofii w wymiarze kulturologicznym: (z doświadczeń kijowskich historyków filozofii XIX i początku XX w.)*), „Naukowi Zapiski” t. 20, s. 28). Jakubanis jednak podkreślał w obranej przez siebie metodologii również inne wpływy, dlatego nazwano jego metodologię ściślej biograficzno-genetyczną, ponieważ badał on biografię Empedoklesa, jak również przedstawiał różne nurty myślowe, które wpłynęły na jego myśl, tym samym pokazując genealogię jego myśli.

ta filozofia, która tłumaczy życie, przy tym nie dowolnie, ale na podstawie tego, co ono samo daje. Wśród tych danych nieistotny na pierwszy rzut oka drobiazg może rzucić więcej światła niż gruntowne, ale niemające oparcia w doświadczeniu życiowym rozważanie”⁵⁹⁵. Gilarow jako przykład podobnej metody podawał Leibniza, który brał owada, przyglądał się mu pod mikroskopem, a potem troskliwie odkładał go na miejsce. Podobnie według Gilarowa historyk filozofii powinien interesować się szczegółami ludzkiego życia⁵⁹⁶.

Bardzo podobną metodą posługiwał się Gilarow w innej pracy poświęconej Platonowi, pt. *Źródła o sofistach. Platon jako świadek historyczny*. W tej pracy próbował on znaleźć odpowiedź na pytanie o sposób, w jaki tak żywa i błyskotliwa rzeczywistość odbiła się w tym wielkim myślicielu, jaki światopoglądowy punkt wyjścia należy przyjąć, Platona czy jego krytyków, i gdzie możliwa jest między nimi zgodność. Gilarow przedstawił swój pogląd na uprawianie historii filozofii, mówiąc o Platonie: „Dla zrozumienia Platona nie wystarczy tylko doświadczenia filologicznego, potrzebna jest znajomość historii filozofii, przy czym w całym jej dostępnym zakresie”⁵⁹⁷. Osobliwością zaś badań nad filozofią starożytną jest to, że myśl antyczna jest nierozzerwalnie związana z historią swej epoki. Tak więc ideałem dla historyka filozofii byłoby połączenie filologicznej dokładności z szerokim spojrzeniem filozoficznym⁵⁹⁸.

Gilarow poświęcał dużo uwagi metodologii badań historycznofilozoficznych. Twierdzenie: „wszystko w jednym i jedno we wszystkim” stało się dla niego podstawową tezą w konstruowaniu własnej, oryginalnej doktryny filozoficznej, którą nazwał „synechologią”⁵⁹⁹. Zgodnie z synechologią wszystko znajduje się w genetycznym związku, taki pogląd Gilarow

⁵⁹⁵ A.N. Gilarow, *Греческие софисты...*, s. II.

⁵⁹⁶ Tamże.

⁵⁹⁷ A.N. Gilarow, *Источники о софистах. Платон как исторический свидетель*, (*Istoczniki o sofistach. Platon kak istoriczeskij swidietiel*), (*Źródła o sofistach. Platon jako świadek historyczny*), wyd. I.N. Kusznerew i Co, Kijów 1891, s. IV.

⁵⁹⁸ Tamże, s. V.

⁵⁹⁹ Rosyjski filozof Zieńkowski twierdził, że synechologia Gilarowa była podobna do konstrukcji sofologicznych. Oprócz tego podkreślał wpływ G. Fechnera na myśl Gilarowa (W. Zieńkowski, *История русской философии*, s. 864). Warto zauważyć, że podobieństwa między synechologią Gilarowa a sofologią wykazać można jedynie w kilku punktach. Po pierwsze, w twierdzeniu Gilarowa „wszystko w jednym i jedno we wszystkim”; po drugie, w jego przekonaniu, że wszystko znajduje się w genetycznym związku; w jego spojrzeniu na wszechświat jako „uduchowiony organizm” – żywy system (M. Tkaczuk, *Філософія світла і радості...*, s. 35-36. Por. A. Gilarow, *Руководство к изучению философии. Философия в ее существе, значении и истории*, (*Rukowodstvo k izuczeniju filosofii. Filosofija w jeje suszczestwie, znaczenii i istorii*), (*Podręcznik do studiowania filozofii. Filozofia w jej istocie, znaczeniu i historii*), t. 1, Kijów 1916, s. IV-V). G. Fechner był zwolennikiem psychologicznych poglądów J. Herbarta, który właśnie był autorem terminu „synechologia”. Pojęcie to, którego greckim źródłem jest czasownik συνέχω, J. Gołuchowski na język polski przetłumaczył jako „trzymać się kupy” (*Dumania nad najwyższymi zagadnieniami człowieka, poprzedzone historycznem rozwinięciem głównych systematów filozoficznych od Kanta do najnowszych czasów*, t. I, nakł. J. Zawadzkiego, Wilno 1861, s. 544).

stosował również w swojej metodologii historycznofilozoficznej. Otóż dążąc do zrozumienia światopoglądu badanego myśliciela, brał on pod uwagę wszystko: osobowość, kulturowe i historyczne determinanty, nauczanie – wszystko w jedno. Gilarow dążył więc do włączania aspektów biograficznych do badań filozoficznych, dla niego właśnie człowiek stanowił uniwersalny problem filozofii. Człowiek jest zaś całością i żeby rozumieć oraz badać zjawiska życia duchowego, trzeba jednocześnie znać zjawiska społeczne i naturalne: „Trzeba badać człowieka jako część społeczeństwa, w jego środowisku społecznym [...]. W tym, jak podkreśla myśliciel [Gilarow – M.S.], kryje się dialektyczny związek między tym, co osobiste i tym, co wspólnotowe, tym, co naturalne i tym, co społeczne”⁶⁰⁰. Swoją pluralistyczną metodę uprawiania historii filozofii Gilarow uzasadnił następująco: „nurt filozoficzny jest uwarunkowany dwojako: oryginalnością twórczej filozoficznej osobowości i różnorodnymi wpływami na nią – gospodarczymi, społecznymi, politycznymi, religijnymi, artystycznymi, naukowymi”⁶⁰¹. Wyrywać historię filozofii z tego nurtu filozoficznego oznacza rozumieć ją jednostronnie.

Badaczka dorobku naukowego Gilarowa, Maryna Tkaczuk, wnioskuje: „Gilarow postrzega historię filozofii nie w formie zamrożonych postulatów, zbioru teoretycznych stanowisk, ale jako proces twórczy, nieustanny ruch ku ideałowi filozoficznemu, ruch, w którym uczestniczą nie bezosobowe idee, a ich twórcy; każdy artystyczny los jest niepowtarzalny i indywidualny, nosi na sobie piętno nie tylko czasu, ale także wyjątkowego wewnętrznego świata jednostki”⁶⁰². Zgodnie z tą myślą każda doktryna filozoficzna powinna być wyjaśniona jako pozostająca w związku z konkretnymi warunkami historycznymi, w których się zrodziła, łącznie z uwzględnieniem osobowości jej twórcy, co również widzimy w metodzie, którą posługiwał się Jakubanis. Gilarowowi, jako opiekunowi naukowemu, udało się wykształcić szereg historyków filozofii, którzy posługiwali się podobną metodą. M. Tkaczuk uznaje tych badaczy za przedstawicieli „szkoły gilarowskiej”, której cechą charakterystyczną była właśnie metoda prowadzenia badań historycznofilozoficznych, jakiej nauczał Gilarow, oraz interpretacja tekstu filozoficznego, odznaczająca się filologiczną dokładnością, równie

⁶⁰⁰ M. Tkaczuk, *Філософія світла і радості: Олексій Гіларов*, (*Filosofia svitla i radosti: Oleksii Giliarov*), (*Filozofia światła i radości: Aleksiej Gilarow*), wyd. Ukraiński tsentr dukhovnoi kultury, Kijów 1997, s. 67.

⁶⁰¹ A. Gilarow, *Руководство к изучению философии. Философия в ее существе, значении и истории*, (*Rukowodstvo k izuczeniju filosofii. Filosofija w jeje suszczestwie, znaczenii i istorii*), (*Podręcznik do studiowania filozofii. Filozofia w jej istocie, znaczeniu i historii*), wyd. I.I. Samonenko, t. 1, wyd. 2, Kijów 1918, s. 166.

⁶⁰² M. Tkaczuk, *Філософія світла і радості...*, s. 75.

ważnym podejściem do badania osoby konkretnego myśliciela i kontekstu historycznego oraz kulturowego, sumiennieścią badawczą i szeroką erudycją⁶⁰³.

Posługując się biograficzno-genetyczną metodą „szkoły gilarowskiej”, Jakubanis krytykował współczesną mu metodę prowadzenia badań nad filozofią starożytną. W pracy dyplomowej o Platonie, jak również o Empedoklesie, choć najczęściej cytował Zeller, to w pewnych momentach się z nim nie zgadzał. Badanie życia i nauczania Empedoklesa, które Zeller przedstawił w pracy pt. *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*⁶⁰⁴, różni się od opracowania Jakubanisa przede wszystkim przyjętą metodologią historycznofilozoficzną. Krytyczna ocena poglądów Zeller’a przez Jakubanisa była najprawdopodobniej spowodowana tym, że nauczanie Empedoklesa było przedstawione przez niemieckiego badacza bez scharakteryzowania jego osobowości, a fakty z jego życia w większości zostały podane w przypisach. Środkiem ciężkości opracowania Zeller’a jest niewątpliwie nauczanie tego starożytnego myśliciela, ale każdy punkt jego systemu filozoficznego – doktryna fizyczna, cztery elementy, ich proces łączenia i rozłączania, Miłość i Nienawiść, Sfajros, kosmogonia – jest rozpatrywany w związku z doktrynami innych myślicieli, które mogły mieć wpływ na Empedoklesa. Zeller więc kładł nacisk na opracowanie przede wszystkim nauczania Empedoklesa, gdyż Jakubanis odwrotnie – najwięcej uwagi zwrócił na żywot tego starożytnego myśliciela. Ogólnie rzecz biorąc, krytyka metody Zeller’a była w Rosji w drugiej połowie XIX w. dosyć obszerna. Metoda Zeller’a, jako heglisty, nie była przyjęta również w gronie naukowców kijowskich. Tak np. znany Jakubanisowi S. Trubecki podkreślał niezdatność tej metody, ponieważ nie bierze ona pod uwagę indywidualności myśliciela, religijnych wierzeń, kulturalno-historycznych wpływów itd.⁶⁰⁵

Przed omówieniem metody Pawlickiego warto również odnotować jego stosunek do pracy Zeller’a, którą uznawał za pierwszorzędną w swoich czasach wśród opracowań historii filozofii starożytnej. Przyznawał jednak, że nie ma ona wartości nieprzemijającej, sam zaś przedstawił krytykę metody niemieckiego badacza następująco: „Bez systemu własnego, bez wiary religijnej, bez jasnych kryteriów, potrafił olbrzymi materiał badań specjalnych objąć

⁶⁰³ Tamże, s. 126.

⁶⁰⁴ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, cz. I, wyd. 4, Fues’s Verlag, Leipzig 1876.

⁶⁰⁵ F. Nethercott, *Russia’s Plato. Plato and the Platonic tradition in Russian education, science and ideology (1840-1930)*, wyd. Ashgate, Burlington 2000, s. 30. Por.: A.N. Gilarow, *Обзор книги В. Виндельбанда, История древней философии*, (*Obzor knigi W. Windielbanda, Istorija driewniej filosofii*), (*Recenzja dzieła W. Windelbanda, Historia filozofii starożytnej*), „Woprosy filosofii i psichologii” IV, 20 (5), 1893, s. 109.

byстрыm wzrokiem i ułożyć w błyszczący obraz mozaikowy o liniach ostrych”⁶⁰⁶. Widać więc, że ocena kijowskich badaczy, jak również ówczesnego polskiego badacza, Pawlickiego, są w istotnych punktach podobne.

Swoją metodę prowadzenia badań historycznofilozoficznych Pawlicki zastosował w pracy pt. *Historia filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa*⁶⁰⁷. Polski uczony zaczął opracowanie filozofa z Akragas od krótkiego zarysu epoki: historii miasta Akragas, pewnych cech kulturowych epoki, sytuacji politycznej. Następnie przystąpił do opisu żywota Empedoklesa, jego wychowania, zainteresowań, poglądów politycznych itd. Zarys epoki i biografia nie są przedstawione tylko w formie narracji, Pawlicki poddał również krytycznej ocenie różne świadectwa mówiące o aspektach światopoglądowych Empedoklesa oraz kulturowych i politycznych czasów jego życia i twórczości. Dalej przeszedł do nauczania Empedoklesa. Jego kosmogonia i psychologia przedstawione są wspólnie, aby móc prześledzić system filozofa w całości i w porównaniu z innymi filozofami starożytnymi w celu wyciągnięcia ogólnych wniosków o wartości nauczania Empedoklesa. Metoda Pawlickiego była bliska tej, którą stosowano w badaniach nad starożytnością w gronie kijowskim Jakubanis. Dla Pawlickiego ważne w badaniach historycznofilozoficznych były trzy kryteria: po pierwsze, rzetelność historyczna, po drugie, zgodność poglądów badacza ze stanowiskiem chrześcijańskim, po trzecie, określone stanowisko badacza do uprawiania historii filozofii⁶⁰⁸. Warto również zaznaczyć, że metoda Pawlickiego opierała się na syntetycznym opracowaniu historii filozofii na tle samej filozofii, kultury, polityki i religii⁶⁰⁹.

Podsumowując treść metodologiczną, trzeba podkreślić, że samą metodę badań historycznofilozoficznych Jakubanis bez wątpienia przejął od swojego opiekuna naukowego. Łączył ich szczególnie stosunek do badania osobowości myślicieli starożytnych, które rozpatrywały na historycznym i kulturowym tłem; filologiczne opracowanie źródeł starożytnych oraz ich ocena historycznofilozoficzna. Podjął jednak Jakubanis próbę niezależnego przeanalizowania twórczości Empedoklesa, którego Gilarow nie badał osobno w swoich pracach.

⁶⁰⁶ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa*, t. 1, Księgarnia G. Gebethnera i Spółki, Kraków 1890, s. 32-33. Ortografia została zmodernizowana.

⁶⁰⁷ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa*, t. 1, Księgarnia G. Gebethnera i Spółki, Kraków 1890.

⁶⁰⁸ A. Dziedzic, *Heraklit Stefana Pawlickiego*, „Kronos” nr 2, 2008, s. 356.

⁶⁰⁹ T. Mróz, *Metoda historii filozofii wedle Stefana Pawlickiego*, „Rocznik Historii Filozofii Polskiej” t. 1, 2008, s. 155.

1.3. Żywot Empedoklesa

Przechodząc do opracowania życia i twórczości Empedoklesa, trzeba zaznaczyć, że głównym zadaniem Jakubanis w tej części było znalezienie odpowiedzi na pytanie o źródło sprzeczności w osobowości filozofa i jego światopoglądzie. Aby zrealizować to zadanie, Jakubanis opisał epokę Empedoklesa i indywidualne cechy, które przejawiały się w jego działalności i myśli filozoficznej. Opis ten znajduje się w rozdziale trzecim, poświęconym chłopięcym latom Empedoklesa, czwartym, dotyczącym jego młodości, i piątym, charakteryzującym jego lata dojrzałe.

Przypomnijmy, że metoda historycznofilozoficzna Jakubanis miała kilka ściśle ze sobą powiązanych perspektyw i celów: historycznych, kulturowych, psychologicznych, filozoficznych i historycznofilozoficznych. Opisując każdy etap w rozwoju Empedoklesa, badacz miał zamiar pokazać związek między żywotem filozofa i jego nauczaniem. W większości przypadków jednak odstąpił od swojego zamierzenia i przedstawił te dwa obszary badań osobno.

O ile to możliwe, rekonstrukcja tekstu Jakubanis będzie miała na celu zdanie sprawy z jego metody. To znaczy, że rozważania autora o światopoglądzie i filozofii Empedoklesa, znajdujące się w większości na końcu rozdziału piątego i szóstego, będą dodane do omówienia życia tego starożytnego myśliciela. Oprócz tego rozważania te będą porównywane z twierdzeniami innych badaczy, o których wspomniano na samym początku. Taki sposób rekonstrukcji badanego dzieła został wybrany z oczywistego powodu, ponieważ główną wadą pierwszej części pracy Jakubanis wydaje się brak ciągłości i rozproszenie myśli.

W taki sposób omówienie żywota Empedoklesa będzie zawierać następujące tematy: *Epoka przełomu i dom rodzinny, Młodość Empedoklesa i jego działalność społeczna, Lata dojrzałe Empedoklesa. Filozof wobec tendencji demokratycznych.*

1.3.1. Epoka przełomu i dom rodzinny

Omówienie żywota Empedoklesa należy rozpocząć od opisu stanu epoki, w której żył i działał ten myśliciel. Pojawienie się nowych myśli i doktryn filozoficznych jest ściśle związane z kulturowym tłem epoki i osobowością ich twórców. Już na początku warto zwrócić uwagę na opis stanu myśli filozoficznej epoki przed wprowadzeniem kulturowym, ponieważ zagadnienia te były powiązane.

Jakubanis, rozważając ogólną historię rozwoju myśli filozoficznej, wnioskował, że trudno jest stwierdzić, iż rozwija się ona według określonych zasad, wzdłuż pewnej drogi. Uzasadniając tę myśl na przykładzie Parmenidesa, badacz pokazał relację między nauczaniem konkretnego filozofa a tendencjami epoki: „Abstrakcyjne myślenie w osobie Parmenidesa stanęło w jawnej sprzeczności z bezpośrednio daną rzeczywistością, filozofii nie pozostawało nic innego, jak tylko całkowicie zmienić punkt wyjścia, przenosząc go z mistycznej mgły koncepcji kosmologicznych na trzeźwe pole obserwacji rzeczowych faktów”⁶¹⁰. Jednak Anaksagoras, Leukippos i Demokryt, według Jakubanisa, nie mogąc już kierować się twierdzeniami eleatyzmu, zastąpili metodę mito- i kosmologiczną metodą fizjo- i antropologiczną. W takiej atmosferze intelektualnej, w warunkach przełomu na korzyść trzeźwych, naukowych badań, musiał rozwijać się światopogląd Empedoklesa, który jakościowo różnił się od poprzednich. Jakubanis, podsumowując tę myśl, czerpał najprawdopodobniej z myśli Gilarowa, która jednak nie została zaznaczona jako cytata: „W tym sensie wymienieni myśliciele [Anaksagoras, Leukippos i Demokryt] zaiste »sprowadzili filozofię z nieba na ziemię«”⁶¹¹. Ważne jest określenie przez Jakubanisa epoki jako przełomowej, ponieważ w tym również kryje się źródło sprzeczności w nauczaniu Empedoklesa, które będzie próbował wyjaśnić na konkretnych przykładach. Gilarow również kładł nacisk na przełomowy charakter myśli greckiej V w. p.n.e. i ogólnie tej epoki⁶¹². Według Jakubanisa Empedokles w tym przełomowym okresie, choć był związany ze szkołą eleatów, to jednak miał swoje wyjątkowe miejsce w historii. Związek ten można prześledzić w rozważaniach Jakubanisa o eklektyzmie Empedoklesa, który będzie omówiony w dalszym ciągu niniejszego rozdziału.

Znając, przynajmniej w najogólniejszym na ten moment zarysie, przełom związany ze zmianą okresu powstania filozofii, w którym pierwszeństwo miała filozofia przyrody, na okres oświecenia starożytnego, w którym na pierwsze miejsce wysunęły się zagadnienia humanistyczne⁶¹³, można przejść do wprowadzenia w przełom kulturowy i historyczny. Epoka historyczna, w której Empedokles spędził swoje lata chłopięce, była dynamiczna i wyrazista, co zostało opisane w trzecim rozdziale pracy o pochodzeniu i najmłodszych latach myśliciela. Jakubanis przedstawił warunki historyczne i kulturowe w Akragas, w czasach kolonizacji

⁶¹⁰ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 72.

⁶¹¹ Tamże, s. 40. Por.: A.N. Gilarow, *Греческие софисты...*, s. 103. Pod koniec V wieku „filozofię wzywają z nieba na ziemię, umieszczają w miastach i przenoszą w prywatne siedziby”.

⁶¹² A.N. Gilarow, *Греческие софисты...*, s. 101-104.

⁶¹³ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. I, s. 15.

greckiej, kiedy kształtowały się dogodne warunki do wymiany wiedzy praktycznej oraz owocnej współpracy w sferze idei. Do ojczystej dla Empedoklesa Sycylii w pierwszych dziesięcioleciach V w. p.n.e. zapraszani byli artyści, poeci i myśliciele z różnych części świata greckiego, spotykały się i krzyżowały wszelkiego rodzaju kultury oraz idee religijne, sprzeczne doktryny moralne i filozoficzne. Opis Sycylii V w. p.n.e. Jakubanis podsumował myślą, iż „jednym z tych swoistych wytworów kultury sycylijskiej był Empedokles”⁶¹⁴.

Na podstawie opisu warunków historyczno-kulturowych Akragas w tym okresie badacz doszedł do wniosku, że w Empedoklesie te czasy ukształtowały wszechstronność, wynikającą najprawdopodobniej z istniejących na Sycylii różnorodnych kierunków myśli filozoficznej, religijnej i prądów kulturowych; żywiołowość, związaną z ciągłymi zmianami w losach wyspy, np. kolonizacji; dbałość o wizerunek wynikającą z uroczystego charakteru wszystkich wydarzeń organizowanych na wyspie przez władców; dar przekonywania związany ze sposobem publicznych wystąpień różnych myślicieli, władców, poetów itd. Z doryckim pochodzeniem Empedoklesa wiązał zaś Jakubanis moralną surowość, uniwersalizm myśli, szacunek do tradycji oraz skłonność do mistycyzmu. Interesujące jest, że inny badacz, Pawlicki, opisując stan miasta Akragas, wskazywał, że były to najszcześniejsze czasy wzrostu populacji, rozległego handlu i dobrobytu, jednak „zacierał się coraz więcej charakter starodorycki a zapanowała iście jońska miękkość życia, z nią także zepsucie obyczajów i grzeszna lekkomyślność”⁶¹⁵. Zgodnie z myślą Pawlickiego można przypuszczać, że Empedokles przeżywał wewnętrzną sprzeczność, która wynikała z tego, że jego sztywne moralne postawy doryckie coraz bardziej zanikały w otaczającej rzeczywistości. Jakubanis jedynie pod koniec rozdziału zauważa, że w młodości mistyk-Doryjczyk i racjonalista-Jończyk w Empedoklesie pozostawali do pewnego stopnia w równowadze, ale „z biegiem czasu, w miarę jak młodzieńcza śmiałość myśli Empedoklesa słabła, a życie umysłowe rozwijające się wokół niego biegło do przodu, dorycki konserwatyzm i mistycyzm musiały coraz bardziej zyskiwać przewagę nad jońską dociekliwością i trzeźwością umysłu”⁶¹⁶.

W domu Empedokles był wychowany w surowych, przepełnionych duchem głębokiej pobożności tradycjach pitagorejskich. Warunki te ukształtowały, według Jakubanisa, takie cechy myśliciela jak obycie w wyższych sferach, ambicjonalność oraz wyczucie piękna. O kształceniu Empedoklesa w tradycjach pitagorejskich mówił również Pawlicki. Polski badacz

⁶¹⁴ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 49.

⁶¹⁵ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 278.

⁶¹⁶ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 90.

dodatkowo podkreślał, że myśliciel z Akragas z Zenonem z Elei uczęszczał na wykłady Parmenidesa, jednak pozostał obcy ich wpływom: „[jego geniusz – M.S.] nie zdołał się nagiąć do subtelnej szermierki dialektycznej, ani zadowolić suchą spekulacją matematyczną”⁶¹⁷. Z rozważań Pawlickiego można wnioskować, że Empedokles nie przyjął żadnej nauki bez krytycznego zrozumienia jej podstaw, a poszedł własną drogą. Nie wszystko więc, co Empedokles wyniósł z domu, zostało później częścią jego systemu filozoficznego.

Omawiając przełomowy charakter epoki i dom rodzinny Empedoklesa, Jakubanis jedynie wymienił możliwe wpływy, którym mógł podlegać starożytny myśliciel. Podkreślał przy tym, że na Sycylii można było spotkać głosicieli idei narodowo-patriotycznych i religijno-estetycznych, a nie naukowo-filozoficznych. Podsumował autor tę myśl następująco: „Empedokles w młodości obracał się w kręgu pojęć i wyobrażeń generalnie jednorodnych z tymi, które wyniósł z domu rodzinnego i w pełni zharmonizowanych z jego naturalnymi skłonnościami”⁶¹⁸. Cytat ten oznacza, że według Jakubanisa idee narodowo-patriotyczne i religijno-estetyczne były Empedoklesowi znane i bliskie. We wnioskach tych jednak nie ma omówienia sprzeczności, które rozjaśniał np. współczesny mu polski badacz – Pawlicki.

1.3.2. Młodość Empedoklesa i jego działalność społeczna

Młodość Empedoklesa przypadła na okres najwyższego dobrobytu Akragas pod rządami tyrana – Terona. Jednym z największych i najważniejszych zdarzeń tego czasu było zwycięstwo nad Kartaginą w bitwie pod Himera, które dało impuls do dalszego rozwoju miasta. Empedokles także uległ podniosłemu nastrojowi i zainteresował się działalnością polityczną oraz państwową, występując w roli bojownika o wolność i ideały demokratyczne, z ich swobodą myśli i słowa, indywidualizmem i szacunkiem dla osobistego szczęścia. W swoim pierwszym wystąpieniu politycznym Empedokles szedł w ślad za swoim ojcem, w obronie klas niższych. Jakubanis omówił działalność polityczną Empedoklesa bez przeanalizowania jej związku z poglądami myśliciela. Możliwe, że na to miał wpływ Gilarow, który zaliczał Empedoklesa do przedstawicieli raczej starych niż nowych czasów, a jego polityczne wystąpienia wiązał ze spełnieniem obowiązku obywatelskiego, a nie z interesami politycznymi czy z pobudkami natury filozoficznej⁶¹⁹. Wnioskować można, że działalność polityczna

⁶¹⁷ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 279.

⁶¹⁸ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 63.

⁶¹⁹ A.N. Gilarow, *Греческие софисты...*, s. 144.

Empedoklesa według obu badaczy wynikała głównie z poczucia obowiązku, chociaż Jakubanis próbował szukać także innych przyczyn, dla których Empedokles zajął się działalnością publiczną. Na ten temat polemizował z Trubeckim, który określał myśliciela mianem demagoga czy lekkomyślnego retora. Jakubanis postrzegał w tym sprzeczność, którą trudno było mu pogodzić z głębokimi ideami myśliciela i szacunkiem, którym go obdarzyli współcześni⁶²⁰.

Nieco inaczej rzecz przedstawiał Pawlicki, wskazując, że działalność polityczna Empedoklesa była związana z jego światopoglądem, co ostatecznie wpłynęło na odejście od tradycji wyniesionej z domu: „wywrócił radę oligarchiczną, za co wielki zyskał mir u ludu, nawet miał ofiarowaną sobie dyktaturę, ale na zawsze poróżnił się z Pitagorejczykami, którzy wszędzie popierali rządy rodów arystokratycznych”⁶²¹. Działalność polityczna przyniosła Empedoklesowi sławę, autorytet lekarza i maga, o czym również jest mowa w licznych fragmentach jego poematów. Oprócz tego Pawlicki wskazywał w swoim tekście na nieścisłości dotyczące żywota Empedoklesa u Diogenesa Laertiosa. Tak np. odnośnie do wystąpień Empedoklesa starożytny historyk wskazywał na to, że myśliciel został przez nie wykluczony ze związku pitagorejskiego, Pawlicki w ślad za Zellerem uważał to za fikcję. Sprzeczność między Empedoklesem a związkiem pitagorejskim Pawlicki wyjaśnił różnicą w poglądach politycznych: „gorliwy a dbały o popularność demokrata, nie mógł pozostawać w stosunkach zażyłych z szkołą najbardziej arystokratyczną, jaka kiedykolwiek istniała”⁶²².

Wielkie zwycięstwo w bitwie pod Himera, według Jakubanisa, spowodowało, że Akragas w ciągu kilku lat zmieniło się w jedno z najlepiej urządzonych, pięknych i kwitnących miast Grecji. Za panowania następnego tyrana, Hierona, Sycylia stała się ośrodkiem greckiej edukacji i całej Hellady. Hieron przyciągnął na swój dwór plejadę wybitnych przedstawicieli ówczesnej myśli poetyckiej i filozoficznej. Przykład panowania przedsiębiorczych tyranów według Jakubanisa bezpośrednio wpłynął na Empedoklesa. O tym świadczą, według niego, na przykład pragnienie panowania nad tłumem, uroczyste występy, szeroka dobroczynność, a w końcu działalność Empedoklesa jako utalentowanego inżyniera. W dodatku do tego wielkie zwycięstwa i nadzwyczajny rozkwit ojczyzny przyczyniły się do rozwoju gustu artystycznego i potrzeb estetycznych Empedoklesa. Bogactwo i przepych były na Sycylii tych czasów

⁶²⁰ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 35.

⁶²¹ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 280.

⁶²² Tamże, przypis 1.

zjawiskami powszechnymi. Zauważa to również Pawlicki: „w okazałym Agrygencie nawet nauka musiała przybierać pozory okazałe, jeżeli chciała mieć wpływ i znaczenie”⁶²³.

Do działalności społecznej Empedoklesa trzeba również włączyć jego dobroczynność, która według Jakubanis polegała przede wszystkim na jego współczuciu i szczerzej życzliwości wobec innych, tak np. dzielił się swoją wiedzą, bogactwem, pomógł miastu jako inżynier. Właśnie za te działania obdarzano go szacunkiem, o czym świadczy m.in. fragment DK 31 B 112:

„Wysławiany przez mnóstwo zewsząd nadchodzących kobiet i mężczyzn,
W miasta kwitnące kieruję kroki; oni zaś za mną”⁶²⁴.

Interesujące jest, że Jakubanis na końcu pierwszej części swej pracy pt. *Osobowość. Ogólny charakter światopoglądu* nie sformułował wniosku podsumowującego tę część, ale przy omówieniu dobroczynności Empedoklesa przedstawił następującą konkluzję: „zinterpretowanie tak różnorodnej działalności tylko jako próżnego pragnienia popularności byłoby, w świetle wszystkiego, co wyżej powiedziano, niczym nieuzasadnioną jednostronnością, zarówno z logicznego, jak i z etycznego punktu widzenia: nie powinno się zakładać niskich motywów tam, gdzie wszystko można znacznie prościej i konsekwentniej wyjaśnić motywami wznioślejszymi”⁶²⁵. Wcześniej jednak, pisząc o celach działalności filozoficznej Empedoklesa, stwierdzał, że jednym z nich było: „wydobyć ze swojej wiedzy zewnętrzny, namacalny pożytek zarówno dla siebie osobiście, zyskując »cześć i sławę«, jak i dla innych, pomagając im w walce z nieprzyjazną naturą i ratując ich przed przykrymi konsekwencjami niewiedzy, na którą ludzie są skazani przez ograniczoność i niedoskonałość swoich zdolności poznawczych”⁶²⁶. Mówiąc o „zyskaniu czci i sławy”, Jakubanis przywołał najwyraźniej fragment DK 31 B 3, zgodnie z którym Empedokles właśnie nie chciał sobie zyskiwać „czci i sławy”, bo rozumiał, że w taki sposób nie można osiągnąć „górných siedzib mądrości”. Jakie zatem były pobudki Empedoklesa? Czy jego działalność wynikała z jego szczerzej woli pomocy swoim współobywatelom, czy z chęci osobistego zysku i samouwielbienia? Przyczyny działalności społecznej i politycznej Empedoklesa w przedstawieniu Jakubanis budzą pytania, gdyż z jednej strony akcent położony jest na szczere

⁶²³ Tamże, s. 280.

⁶²⁴ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 94.

⁶²⁵ Tamże, s. 96.

⁶²⁶ Tamże, s. 77.

intencje myśliciela, z drugiej zaś mówił Jakubanis o Empedoklesa pragnieniu czci i sławy oraz jego samoubóstwieniu. Niewątpliwie działalność ta grała ważną rolę u Empedoklesa, biorąc pod uwagę sposób, w jaki w Akragas wygłaszano przemówienia w celu wpływu na masy, można przypuszczać, że zyskując uznanie u współobywateli, filozof poszerzał możliwości rozpowszechniania swoich idei i pomocy.

1.3.3. Lata dojrzałe Empedoklesa. Filozof wobec tendencji demokratycznych

Jakubanis, omawiając żywot Empedoklesa, poświęcił uwagę również przedstawieniu osób, które miały lub mogły mieć wpływ na myśliciela. Oprócz zanotowanego wpływu władców na działalność polityczną i dobroczynną Empedoklesa badacz podkreślał wpływy przedstawicieli kręgu Hierona. Zaliczali się do nich na przykład znany liryk Simonides z Keos, nadworny poeta Bakchylides, największy liryk – Pindar, który głosił chwałę Sycylii po całym świecie greckim. Oprócz poetów lirycznych byli tam również przedstawiciele obu głównych rodzajów poezji dramatycznej – tragik Ajschylos i komiczny poeta Epicharm, którzy swoją działalnością położyli podwaliny pod teatr sycylijski. Jeszcze jedną znaną osobą przebywającą na Sycylii był filozof i poeta Ksenofanes. Jakubanis podkreślał: „Wdzięk i subtelność Symonidesa i Bakchylidesa, surowość i wzniosłość muzy Pindara i Ajschylosa, żywy humor i wszechstronność Epicharma, chłoszcząca satyra i granicząca z arogancją niezawisłość ducha Ksenofanesa – wszystkie te cechy są w mniejszym lub większym stopniu widoczne u Empedoklesa”⁶²⁷. Niewątpliwie według Jakubanisa wpływ na Empedoklesa miała poezja Homera. Jakubanis nazywał ją „biblią religii ludowej, a na jej znajomość przez Empedoklesa wskazują liczne przypadki naśladownictwa *Iliady* i *Odysei* w poszczególnych wyrażeniach, a nawet w całych zwrotach w jego poematach”⁶²⁸. Poezja była dla Empedoklesa w odróżnieniu od eleatów, jak podkreślał Pawlicki, „czemś więcej niż szatą, pokrywającą suche abstrakcje”⁶²⁹ i stała się nierozzerwalną częścią jego systemu filozoficznego. W ostatnim rozdziale pierwszej części Jakubanis wraca do poetów i dochodzi do wniosku: „Sam fakt, że legenda przypisuje Empedoklesowi autorstwo tragedii, a nie komedii; hymnów, a nie satyr, charakteryzuje kierunek myśli Empedoklesa jako taki, zgodnie z którym był on bardziej skłonny zachwycać

⁶²⁷ Tamże, s. 64.

⁶²⁸ Tamże, s. 69. Jakubanis przedstawił przykłady naśladownictwa *Iliady* i *Odysei* w poematach Empedoklesa w trzeciej części pracy, w komentarzach do tłumaczenia prozatorskiego, np. we fragmencie DK 31 B 27 (H. Jakubanis, *Эмπεδοκλѣ: Философъ, врачъ и чародѣй...*, s. 105).

⁶²⁹ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 283. Ortografia została zmodernizowana.

się Ajschylosem i Pindarem niż Epicharmem i Ksenofanesem”⁶³⁰. Jakubanis, mówiąc o przyczynach mających wpływ na użycie przez Empedoklesa formy tragedii, podkreślał jego inspirację osobami z kręgu Herona. Interesującą opinię na ten temat wyraża współczesna polska badaczka, Kołakowska, która podkreśla, że „grecka filozofia była częścią greckiej duchowości i razem z nią należała do tej samej sfery *sacrum*, do której należała tragedia”⁶³¹. Tak więc tragedia musiała być bliższa Empedoklesowi jako forma bardziej przydatna dla oddania stanu ducha jego samego i jego epoki.

Dojrzałe lata Empedoklesa przypadły na wprowadzenie na Sycylii demokratycznej formy rządów. „Podobne epoki stanowią szerokie pole działalności dla wszelkiego rodzaju cudotwórców, proroków, kaznodziejów, przywódców intelektualnych i moralnych itp. Ludzie, straciwszy wiarę w niebieskich bogów, tym bardziej żarliwie i łatwowiernie szukają w obecnej rzeczywistości czegoś cudownego i nadprzyrodzonego”⁶³². Z jednej strony Empedokles według Jakubanisa miał wszystkie zadatki, żeby zaspokoić te potrzeby tłumu. Z drugiej zaś niekończące się wewnętrzne konflikty na Sycylii, które nieustannie pojawiały się po obaleniu tyranii, „nie mogły kojąco wpłynąć na duchowy stan Empedoklesa”⁶³³. W tych czasach Empedokles zaczął myśleć o ideale społeczeństwa, który był dla niego daleki od ówczesnej demokracji sycylijskiej. O ideale tym Jakubanis znalazł mowę we fragmencie DK 31 B 130, w którym Empedokles opisywał czasy, kiedy „wszędzie miłość kwitła i przyjaźń”, oraz we fragmencie DK 31 B 128, w którym jest mowa o złotym wieku pozbawionym nienawiści i wojen⁶³⁴.

Zmiany kulturowe i polityczne w czasach Empedoklesa były dynamiczne i wyraziste, nie mógł się więc on, zdaniem Jakubanisa, zgodzić na statyczne myślenie w kategoriach Parmenidejskich. Obserwując dynamikę rzeczywistości, Empedokles wyznaczył dwa jej czynniki: Miłość i Nienawiść. Miłość była dla niego ideałem, genealogię tego czynnika Jakubanis przyjął, odwołując się do Zeller. Polski historyk filozofii zaznaczał, że według niemieckiego badacza czynnik Miłości pojawił się jeszcze u Hezjoda, następnie w postaci bogini rządzącej światem u Parmenidesa oraz Harmonii u pitagorejczyków⁶³⁵. Genealogię

⁶³⁰ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 90.

⁶³¹ K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, wyd. Scriptum, Kraków 2012, s. 104.

⁶³² H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 66-67.

⁶³³ Tamże, s. 79.

⁶³⁴ Tamże, s. 79-80.

⁶³⁵ W rozważaniach Zeller znaleźć można jednak inny pogląd na związek między koncepcją miłości u Empedoklesa i harmonią u pitagorejczyków: „Ebenso werden wir an die Tonlehre, welche bei den Pythagoreern mit der Zahlenlehre so streng verknüpft war, von Empedokles nur ganz oberflächlich durch den Namen der

czynnika Nienawiści Jakubanis przyjął zaś od Burneta, który wskazał na niego jako na zasadę kosmologiczną u Anaksymandra⁶³⁶. Jakubanis swoje rozważania o dwóch czynnikach podsumował następująco: „świat, w którym żył [Empedokles – M.S.], krok po kroku zaczął dla niego przyjmować rysy królestwa dzikiej, bezrozumnej Wrogości lub Nienawiści, natomiast on sam zaczął marzyć o tym błogosławionym czasie, kiedy »wszędzie miłość kwitła i przyjaźń«”⁶³⁷. W tym właśnie czasie Empedokles zaczął myśleć o swoim ideale, o mitologicznej przeszłości, która później przekształcała się w ideę złotego wieku. Przeżycia związane z ogólnym klimatem epoki⁶³⁸ miały stać się dla Empedoklesa podstawą jego kosmogonii. Dla potwierdzenia związku między głównymi wydarzeniami epoki a nauczaniem myśliciela z Akragas Jakubanis zacytował dużą liczbę fragmentów (np. DK 31 B 118, B 121; DK 31 B 124; DK 31 B 136; DK 31 B 137), których treść jest poświęcona opisowi współczesnej Empedoklesowi rzeczywistości, którą oceniał jako przepełnioną tragizmem i nienawiścią.

1.3.4. Zebranie wniosków

Opisując epokę, w której kształtowała się osobowość Empedoklesa, Jakubanis próbował zrozumieć, jaki wpływ mogły mieć wydarzenia na Sycylii na życie i nauczanie myśliciela. Wnioski badacza są w większości przypuszczeniami, ponieważ z jednej strony pokazują, że osobowość myśliciela łącznie z otaczającą go rzeczywistością była pełna sprzeczności, z

Harmonie erinnert, den er der Liebe neben anderen beilegt; aber nirgends, wo von der Wirkung derselben die Rede ist, findet sich die Vergleichung mit dem Einklang der Töne, nirgends eine Spur von Kenntniss des harmonischen Systems oder eine Erwähnung der harmonischen Grundverhältnisse, die den Pythagoreern so geläufig sind; und da Empedokles ausdrücklich behauptet, dass keiner seiner Vorgänger die Liebe als allgemeine Naturkraft gekannt habe, so erscheint es sehr zweifelhaft, ob er sie überhaupt in dem Sinn Harmonie nennt, in welchem die Pythagoreer sagten, dass alles Harmonie sei, und ob er diesen Ausdruck ebenso, wie diese, in der musikalischen, und nicht vielmehr in der ethischen Bedeutung gebraucht hat” (E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 749). Zeller twierdził, że koncepcja miłości Empedoklesa nie jest związana z harmonią pitagorejczyków, która jest raczej harmonią matematyczną i muzyczną, a nie etyczną.

⁶³⁶ Najprawdopodobniej Jakubanis miał na myśli następujące rozważanie Burneta: „Empedocles accordingly assumed the existence of such a substance, and he gave it the name of Strife, in accordance with the usual terminology of cosmologists since the time of Anaximander” (J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, s. 245).

⁶³⁷ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 81.

⁶³⁸ Okres działalności Empedoklesa zbiegł się z epoką klasyczną (V-IV w. p.n.e.) w dziejach Grecji. Najważniejszymi wydarzeniami w tej epoce były: zwycięstwo Ateńczyków pod Maratonem i pod Salaminą, rządy Peryklesa oraz wojna peloponeska. S. Stabryła podzielił rozwój kultury epoki klasycznej na trzy etapy zgodnie z zaznaczonymi wydarzeniami. Na pierwszym etapie na początku V w. charakterystyczną cechą kultury była surowość i tradycyjność, dominował styl dorycki. Na drugim etapie kultura połączyła w sobie elementy doryckie i jońskie. Na trzecim etapie nastąpiły zmiany i krytyka tradycyjnego myślenia, zakorzenionych ideałów oraz wierzeń religijnych (S. Stabryła, *Zarys kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, PWN, Warszawa 2007, s. 32-33).

drugiej zaś sprzeczności te nie zostały gruntownie opracowane i uzasadnione. Niewątpliwie jednak udało się Jakubanisowi udowodnić owocność swojej metody, przedstawił bowiem możliwe pokrewieństwa światopoglądu Empedoklesa z przebiegiem jego życia.

Główny konflikt, który Empedokles mógł przeżywać w latach chłopięcych zgodnie z rozważaniami Jakubanisa, mógł zachodzić między dynamiczną i wyrazistą epoką historyczną a moralną postawą dorycką myśliciela, z jej surowością, uniwersalizmem myśli oraz skłonnością do mistycyzmu. W domu Empedokles był wychowany w tradycjach pitagorejskich, z którymi zerwał w młodości ze względu na poglądy polityczne. Młodość Empedoklesa przypadła na okres najwyższego dobrobytu Akragas. Wtedy właśnie w myślicielu zrodziła się skłonność do panowania nad tłumem, do organizowania uroczystych występów, do dobroczynności na szerszą skalę, a w końcu do jego działalności w charakterze utalentowanego inżyniera. Zdaniem Jakubanisa na wymienione cechy miał wpływ charakter panowania ówczesnych władców Sycylii. Przyczyny działalności społecznej i politycznej Empedoklesa w przedstawieniu Jakubanisa budzą natomiast pytania, gdyż z jednej strony akcent położony jest na szczere intencje myśliciela, z drugiej zaś mówił Jakubanis o Empedoklesie pragnieniu czci i sławy oraz jego samoubóstwieniu. W latach dojrzałych Empedokles, widząc niekończące się wewnętrzne konflikty na Sycylii, zaczął myśleć o ideale społeczeństwa, który zajął ważne miejsce w jego filozofii.

Podsumowując, można zaznaczyć, że rozdziały trzeci, czwarty i piąty pierwszej części pracy Jakubanisa, omawiające lata chłopięce, młodość oraz lata dojrzałe Empedoklesa, są wynikiem próby stosowania wybranej przez badacza metody biograficzno-genetycznej. Scharakteryzował on bowiem warunki historyczno-kulturowe, w jakich kształtował się Empedokles, aby na tej podstawie określić wpływ, jaki czas i miejsce, ludzie i idee wywarły na niego oraz na jego twórczość. W niektórych rozważaniach Jakubanisa są niezgodności, które wynikają m.in. z braku podsumowań wniosków pracy. Trzeba zaznaczyć, że w jego opracowaniu niewątpliwie przeważa wprowadzenie historyczne i kulturowe, już w mniejszym stopniu przedstawiony został portret psychologiczny, a w jeszcze mniejszym – filozoficzny Empedoklesa.

Jakubanis podkreślał, że z powodu braku wystarczających danych historycznych dokładne losy późniejszej działalności Empedoklesa są trudne do zrekonstruowania, niemniej jednak to właśnie wtedy miał się on stać myślicielem i wszechstronnym działaczem społecznym: filozofem, naukowcem, retorem, lekarzem, inżynierem, cudotwórcą, a nawet magiem. Podejście badawcze, jakie przyjął Jakubanis, pozwoliło mu już na początku

opracowania zidentyfikować źródła złożonego i niejednorodnego charakteru Empedoklesa. Badacz przedstawił warunki kulturowe epoki, opisał dom rodzinny i osoby mające wpływ na Empedoklesa, jego działalność polityczną i dobroczynną. Stwierdzone przez Jakubanis sprzeczności w osobowości filozofa nie polegały jednak na tym, że wymienione wpływy były różnorodne, a na tym, że żaden z nich nie mógł w pełni zadowolić Empedoklesa, co wręcz pogłębiało niemożność jednoznacznego uchwycenia jego osobowości. Znajdował się on pod wpływem tych różnych wymienionych aspektów życia, poszukując ideału.

Taka była zewnętrzna działalność Empedoklesa, wewnętrzna zaś pozostawała pod wpływem głównych nurtów ideowych, które będą przeanalizowane w następnej części rozdziału, dotyczącej opisu zagadnień filozoficznych tego myśliciela.

1.4. Filozofia Empedoklesa

1.4.1. Eklektyzm

Przechodząc do oceny światopoglądu Empedoklesa, Jakubanis wymienił prądy ideologiczne w epoce zapoczątkowania demokracji na Sycylii i próbował dociec, jaki wpływ wywarły one na myśliciela, kiedy był on już w okresie dojrzałym. Jakubanis wyróżnił następujące prądy: poetycko-religijny (tradycyjny), intuicyjno-metafizyczny (filozoficzny), krytyczno-racjonalistyczny (filozoficzno-naukowy). Tradycyjny poetycko-religijny światopogląd według Jakubanisa wpłynął głównie na poetyckie wyobrażenia politeizmu Empedoklesa: „nie podzielając naiwnych wierzeń mitologicznych, był jednak do takiego stopnia związany z poetyckimi wyobrażeniami politeizmu, że już nie był nigdy w stanie całkowicie wyrzec się ich wpływu ani odnieść się do nich z tym bezwzględny sprzeciwem i potępieniem, z jakim występowały przeciwko nim bardziej trzeźwe i jednostronne umysły”⁶³⁹. Warto przywołać poglądy Pawlickiego i Zellera na kwestię religijną w nauczaniu Empedoklesa, ponieważ różniły się one od punktu widzenia Jakubanisa. Z politeizmem Empedoklesa nie mógł się zgodzić Pawlicki, który mówiąc o pojmowaniu przez myśliciela pojęcia boga, odnotował wpływ szkoły eleackiej i nauk Ksenofanesa: „powiada, że do Boga nie można zbliżyć się ani oczami oglądać ani ręką dotknąć, co dla zwyczajnych ludzi byłoby dowodem najbardziej przekonywającym. Ale Bóg nie podpada pod zmysły, bo nie jest z kształtu podobnym do ludzi;

⁶³⁹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 69.

jest tylko świętą, niewypowiedzianą myślą, która wszystko szybko obmyślając, światem rządzi”⁶⁴⁰.

Zeller zaś mówił o czterech różnych sposobach możliwego pojmowania boga przez Empedoklesa. Można znaleźć w wierszach myśliciela po pierwsze: wizerunki bogów, które nie różnią się w istocie od bóstw religii greckiej; po drugie: żywioły i siły przyrody nazywane demonami i opisane imionami bogów; po trzecie: Sfajros jako błogosławioną istotę mającą w sobie wszystkie elementy; po czwarte: bóstwo podobne do tego z myśli Ksenofanesa, niewidzialne oraz wykraczające ponad ludzkie pojmowanie. Zeller doszedł do wniosku, że fragmenty Empedoklesa „odbiera się zwykle jako wyznanie czystego monoteizmu, jest to błędne tak samo, jak rozumienie ich w sensie filozoficznego panteizmu, którego nie tylko nie ma śladu u Empedoklesa, ale byłby też sprzeczny z podstawową zasadą jego systemu, pierwotnej mnogości substancji i sił czynnych”⁶⁴¹. Zeller, rozważając politeizm Empedoklesa, zwracał uwagę również na fakt, że myśliciel, będąc kapłanem narodu, który wszędzie widział mnogość bogów, naturalnie nie postawił się we wrogiej, przeciwnej z nim pozycji⁶⁴². Podobnie do działalności społecznej, która z jednej strony wynikała ze szczerych intencji Empedoklesa, a z drugiej była narzędziem dla rozpowszechnienia jego myśli, tak samo poglądy religijne z jednej strony były częścią jego nauczania, z drugiej zaś nierozdzielnie wiązały się z tradycjami panującymi na Sycylii. Najwyraźniej dlatego Jakubanis podkreślił poetyckie wyobrażenia politeizmu w filozofii Empedoklesa, badał bowiem zgodnie z wyznaczoną metodą ogólne tło kulturowe i jego wpływ na kształtowanie myśli tego filozofa. Pawlicki wyróżnił wpływ szkoły eleackiej i nauk Ksenofanesa na ujęcie przez Empedoklesa boga jako niewidzialnej i niepodpadającej pod zmysły istoty. Zeller skupił się zaś na przedstawieniu różnorodności w pojmowaniu przez Empedoklesa istoty boskiej i trudności związane z ustaleniem jednoznacznego poglądu tego myśliciela na religię.

Drugi, dogmatyczny intuicyjno-metafizyczny kierunek myśli, którego przedstawicielami byli: tzw. szkoła milezyjska, pitagorejczycy, Parmenides i Heraklit, pozostawił według Jakubanisa mniejszy lub głębszy ślad w umyśle Empedoklesa. Na temat tego wpływu Jakubanis zebrał dużo sprzecznych opinii: niektórzy uważają Empedoklesa za wyznawcę filozofii

⁶⁴⁰ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 291. Ortografia została zmodernizowana.

⁶⁴¹ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 738-739. „Wenn man daher gewöhnlich in jenen Versen das Bekenntniss eines reinen Monotheismus sieht, so ist diess nicht richtig, und ebensowenig werden sie im Sinn eines philosophischen Pantheismus aufzufassen sein, von dem sich bei Empedokles sonst nicht blos keine Spur findet, sondern der auch einer Grundbestimmung seines Systems, der ursprünglichen Mehrheit der Stoffe und wirkenden Kräfte, widerstreiten würde”.

⁶⁴² Tamże, s. 738.

pitagorejskiej, inni – eleackiej, jeszcze inni łączą jego poglądy przede wszystkim z kosmologicznymi hipotezami Jończyków; inni zestawiają go z Heraklitem. Badacze taki wpływ nazywają eklektyzmem, chociaż Jakubanis próbował udowodnić, że Empedokles eklektykiem nie był.

Służy temu zastosowana przez Jakubanisa definicja eklektyzmu, skonstruowana jako koniunkcja: po pierwsze, eklektyk jest osobą podatną na obce idee, pojęcia i wyobrażenia, a po drugie, nie ma lub ma ograniczone osobiste zdolności twórcze. W koniunkcji tej według Jakubanisa spełnia się jeden warunek – żywa podatność Empedoklesa na obce idee. Drugi zaś punkt do niego się nie odnosi, ponieważ Empedokles był autorem oryginalnego systemu filozoficznego i dokonał wielu znakomitych odkryć naukowych. Jakubanis przy tym doszedł do wniosku o metodzie Empedoklesa: „Zapoznając się z tym lub innym systemem filozoficznym, przyswajał z niego to, co najbardziej uderzało jego umysł lub wyobraźnię, ale następnie przepracowywał i przetwarzał przyjęte elementy mocą własnego filozoficznego namysłu i wprowadzał je do światopoglądu już jako nieodłączne dziedzictwo swojego ducha”⁶⁴³. Jakubanis na podstawie przyjętych przesłanek udowodnił, że Empedokles nie miał ograniczonych zdolności twórczych, i spełnia się w jego koniunkcji jedynie pierwsza przesłanka. Trochę inaczej sformułował opinię o eklektyzmie Empedoklesa kijowski profesor Trubecki: „Nauczanie Empedoklesa ma charakter nieco eklektyczny, stanowi jednak niezwykle oryginalną próbę pogodzenia i zjednoczenia zasad szkoły jońskiej i eleackiej z zauważalnym wpływem orfików i pitagoreizmu”⁶⁴⁴. Drogę środkową obrał również rosyjski historyk filozofii Aleksander Makowielski, który w swojej pracy dotyczącej przedsokratyków, omawiając twórczość Empedoklesa, przedrukował przekład fragmentów tego myśliciela dokonany przez Jakubanisa. Oprócz tego przekład i komentarze Jakubanisa zestawiał z przekładem Ernsta Radłowa, jednego z pierwszych tłumaczy fragmentów Empedoklesa na język rosyjski. Drogę środkową Makowielski wyznaczył między poglądem Jakubanisa na system Empedoklesa jako oryginalny i poglądem Radłowa jako na interesujący eklektyzm, zaznaczył przy tym, że system Empedoklesa jest najbogatszy ze wszystkich przedsokratyków⁶⁴⁵.

⁶⁴³ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 70.

⁶⁴⁴ S. Trubecki, *Метафизика въ древней Греции*, (*Metafizyka w starożytnej Grecji*), wyd. E. Lissnier i Ju. Roman, Moskwa 1890, s. 303.

⁶⁴⁵ A. Makowielski, *Досократики. Первые греческие мыслители в их творениях, в свидетельствах древности и в свете новейших исследований*, (*Dosokratiki. Pierwye greckieskije mysliteli w ich tworienijach, w swidietielstwach driewnosti i w swietle nowiejszych issledowanij*), (*Predsokratycy. Pierwsi greccy myśliciele w ich dziełach, świadectwach starożytności i w świetle nowszych badań*), cz. II, wyd. M.A. Golubewa, Kazań 1915, s. 130.

O eklektyzmie Empedoklesa mówił również Pawlicki, który bronił myśliciela, przedstawiając wnioskowanie identyczne jak u Jakubanis: „poeta prawdziwie natchniony, a był nim Empedokles niewątpliwie, zawsze jest w pewnej mierze oryginalnym, wtedy nawet, gdy materiał do poezji swojej bierze skądinąd. [...] System Empedoklesa jest całością nacechowaną oryginalnym poglądem, choć kamienie budowy wyjęte z gmachów dawniejszych”⁶⁴⁶. Jakubanis i Pawlicki nie udowodnili swoich rozważań o oryginalności nauczania Empedoklesa, co w przeciwieństwie do nich zrobił Zeller. Niemiecki badacz rozjaśniał różne zagadnienia filozofii Empedoklesa, które porównał ze szkołą pitagorską, elejską i nauczaniem Heraklita. Zeller również podał swoją definicję eklektyzmu i doszedł do następującego wniosku: „Jeśli zatem rozumieć eklektyzm jako proces, w którym różne rzeczy są łączone bez żadnego ustalonego naukowego punktu widzenia, zgodnie z subiektywnym nastrojem i skłonnościami, to Empedoklesa nie można uważać za eklektyka, jeśli chodzi o zasadniczą treść jego teorii przyrody, i nie wolno nam lekceważyć jego osiągnięć naukowych”⁶⁴⁷. Jak widać, wnioski o eklektyzmie Empedoklesa są u przedstawionych badaczy bardzo podobne.

Ostatni z wymienionych przez Jakubanis, krytyczno-racjonalistyczny kierunek myśli pozwolił Empedoklesowi szukać sposobu samodzielnego i oryginalnego rozwiązania problemów filozoficznych. Wskazywał Jakubanis, że problemy ontologiczne i różne próby ich rozwiązania wzbudzały ciekawość u Empedoklesa: „wzmacniało się dążenie do samodzielnego zrozumienia tych złożonych, zniewalająco interesujących problemów, do trzeźwego przedyskutowania wszystkich *pro* i *contra* każdego z przedłożonych rozwiązań”⁶⁴⁸. Jakubanis podkreślał, że najwyraźniej dzięki krytycznemu nurtowi myśli, który rozpowszechniał się na Sycylii, Empedokles miał możliwość rozwijać swoje dążenie do odnalezienia własnych odpowiedzi na pytania filozoficzne. Pierwszymi przedstawicielami krytycznego nurtu byli m.in. Ksenofanes i Epicharm, którzy byli Empedoklesowi znani. W tym czasie właśnie w działalności tych filozofów Jakubanis postrzegał „przejście od mitologii i pół-poetyckiej metafizyki do nauki”⁶⁴⁹.

⁶⁴⁶ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 293. Ortografia została zmodernizowana.

⁶⁴⁷ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 758-759. „Versteht man daher unter dem Eklekticismus ein Verfahren, bei welchem das ungleichartige ohne feste wissenschaftliche Gesichtspunkte nach subjektiver Stimmung und Neigung verknüpft wird, so kann Empedokles, was den wesentlichen Inhalt seiner Naturlehre betrifft, nicht als Eklektiker betrachtet werden, und wir dürfen überhaupt sein wissenschaftliches Verdienst nicht zu gering anschlagen”.

⁶⁴⁸ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 70.

⁶⁴⁹ Tamże, s. 72.

W latach dojrzałych Empedoklesa w miejsce mitologii i na poły poetyckiej metafizyki przychodzi nauka, która objawia się w rozpowszechnieniu krytycyzmu i racjonalizmu. Jakubanis wyodrębnił główne nurty racjonalizmu: 1 – *racjonalizm obiektywny* myślicieli-uczonych w rodzaju Anaksagorasa i atomistów, który wywodził się głównie od Ksenofanesa; 2 – *subiektywny racjonalizm*, który znalazł swój wyraz w sofistyce oraz retoryce i ideowo przypominał Epicharma. Jakubanis podkreślał przy tym, że nurty te raczej nie mogły mieć na Empedoklesa wpływu, zwłaszcza na początku jego działalności, ponieważ nie ma informacji o takim czy innym jego stosunku do Anaksagorasa; Demokryt był zaś znacznie młodszy od niego, a więc z atomistów mógł on znać tylko jednego, Leukipposa; działalność głównych sofistów też należy do czasów późniejszych, a historię retoryki starożytni rozpoczynali właśnie od samego Empedoklesa⁶⁵⁰. Dalej Jakubanis stwierdzał, że jednak „załążki omawianych nurtów umysłowych niewątpliwie istniały przed zakończeniem duchowego rozwoju Empedoklesa”⁶⁵¹. Czyli idee te nie były do końca opracowane w system filozoficzny, ale już istniały i Empedokles mógł ich być w jakimś stopniu świadomy. Z rozważań Jakubanisa wynika nie tyle, że nurty te nie miały wpływu na Empedoklesa, ile że sam on miał swój udział w ich rozwoju, tym bardziej że jego samego niektórzy nazywają twórcą retoryki.

W taki sposób według Jakubanisa tradycyjny poetycko-religijny światopogląd wpłynął głównie na poetyckie wyobrażenia politeizmu Empedoklesa. Omawiając dogmatyczny intuicyjno-metafizyczny kierunek myśli, którego przedstawicielami byli: szkoła milezyjska, pitagorejczycy, Parmenides i Heraklit, polski badacz jedynie zaznaczył, że wątpliwości nie ulega wpływ tego kierunku na filozofię Empedoklesa. Co dotyczy krytyczno-racjonalistycznego kierunku myśli na czele z nauczaniem Ksenofanesa i Epicharma, to Jakubanis podkreślił, że kierunek ten pozwolił Empedoklesowi szukać sposobu samodzielnego i oryginalnego rozwiązania problemów filozoficznych. Choć wszystkie te nurty intelektualne miały wpływ na kształtowanie się filozofii Empedoklesa, Jakubanis zaznaczał, że ten starożytny myśliciel nie był eklektykiem, ponieważ dokonał oryginalnych odkryć, na co zwracali uwagę również Zeller i Pawlicki.

⁶⁵⁰ Tamże, s. 73.

⁶⁵¹ Tamże, s. 74.

1.4.2. Ideał myśliciela

Przedstawienie światopoglądu Empedoklesa Jakubanis rozpoczął w rozdziale szóstym od opisu ideałów myśliciela, potwierdzając ten zamysł słowami: „jakiemu bogu służymy, tacy i my sami jesteśmy”⁶⁵². Przywołał przy tym fragmenty (DK 31 B 110; DK 31 B 111) mówiące o pożytkach mądrości, którymi Empedokles dzielił się z odbiorcami mającymi ograniczone i niedoskonałe zdolności poznawcze, i wnioskował, że myśliciel: „oczekuje od filozofii nie tylko zaspokojenia potrzeb umysłowych, ale szuka w niej także ogólnego przewodnika zarówno po życiu wewnętrznym, jak i zewnętrznym”⁶⁵³. Zgodnie z wymienionymi fragmentami Jakubanis przypuszczał, że Empedokles sam był takim przewodnikiem i każdemu, kto wierzył w jego nauczanie, zapewniał możliwość zajęcia się wszystkim, z czego znany był on sam, a był: lekarzem, inżynierem pomagającym innym w różnych nieszczęściach, magiem, cudotwórcą. Odwołując się do fragmentów charakteryzujących osobę o wiedzy nadzwyczajnej (DK 31 B 129, DK 31 B 132), Jakubanis doszedł do wniosku, że idealny myśliciel dla Empedoklesa to „przede wszystkim umysł intuicyjny, wolny od ciągłej konieczności wytężonej pracy i skrupulatnych badań, który genialną przenikliwością, otrzymanym z góry natchnieniem, dostrzega prawdę”⁶⁵⁴. W taki sposób według Jakubanisa ostatecznym celem działalności filozoficznej Empedoklesa było: 1) pojąć najgłębszy sens procesu zmian w świecie w całej jego pełni, 2) doprowadzić swoje życie do wewnętrznej harmonii, i wreszcie 3) być pożytecznym dla innych⁶⁵⁵. Trzeba zaznaczyć, że filozofia miała dla Empedoklesa wymiar praktyczny, nierozzerwalnie związana była z życiem. Jeszcze mocniej zaznaczał wymiar praktyczny działalności Empedoklesa uczeń Jakubanisa, Asmus. Podkreślał on bowiem, że Empedokles dążył do tego, aby wiedza mogła służyć życiu, filozofia jeszcze nie różniła się dla niego od nauki, a w nauce część teoretyczna nie oddzielała się od praktyki, z którą związana była również jego dobroczynność⁶⁵⁶.

Dalsze konsekwentne pytania Jakubanisa dotyczyły możliwości osiągnięcia zarysowanego wcześniej ideału i opoki, która mogła stanowić dla Empedoklesa oparcie w realizacji jego celów. Jakubanis wyodrębnił trzy możliwe punkty oparcia Empedoklesa: 1)

⁶⁵² Tamże, s. 75.

⁶⁵³ Tamże.

⁶⁵⁴ Tamże, s. 76.

⁶⁵⁵ Tamże, s. 77.

⁶⁵⁶ W.F. Asmus, *Античная философия, (Antyczna filozofia), (Filozofia antyczna)*, wyd. Wyssz. szkoła, II, Moskwa 1976, s. 60.

istniejące kierunki myśli filozoficznej i religijnej, 2) środowisko społeczne, 3) indywidualność samego myśliciela. Ówczesne prądy filozoficzne, choć zostawiły niewątpliwy ślad w światopoglądzie Empedoklesa, nie były dla niego stałym oparciem, „z jednej strony [...] były zbyt liczne, różnorodne i wzajemnie sprzeczne, z drugiej zaś strony – Empedokles był z natury zbyt wrażliwy i wszechstronny, aby całkowicie poddać się służbie jednej idei, przy dostępności wielu innych – był zbyt wnikliwy i skłonny do refleksji, aby nieodwołalnie i całkowicie dołączyć do tego czy innego kierunku spośród kilku wówczas istniejących”⁶⁵⁷. Jakubanis doszedł do wniosku, odwołując się do zarysowanego wcześniej przełomu kulturowego i duchowego hellenistycznego świata i Sycylii, że Empedokles sam był przedstawicielem epoki przejściowej, „żywym wyrazicielem »bezkrólewia«, został tym pół mistykiem, pół racjonalistą, za którego, nie bez powodu, uważa go współczesna krytyka”⁶⁵⁸. Myśliciel nie dokonał wyboru pomiędzy starym, dogmatycznym i naiwno-poetyckim światopoglądem a kierunkiem nowym, racjonalnym, ale poszedł drogą środkową, dlatego „prawda naukowo-filozoficzna jest równie cenna i atrakcyjna dla jego umysłu, jak prawda religijna albo nawet poetycka dla jego uczuć. Dlatego tam, gdzie jedna okazuje się niewystarczająca, tam występuje druga: gdzie nie ma miejsca na abstrakcyjne pojęcie, tam pojawia się za nie intuicyjna idea, koncepcja artystyczna lub nawet zwykłe wyobrażenie, konkretny obraz”⁶⁵⁹. Podobną myśl widzimy również u Zellera, który mówił o środkowej drodze Empedoklesa. Badacz ten uzasadnił swoją tezę następująco: „Podczas gdy Heraklit zniósł wszelką trwałość substancji, a Parmenides odwrótnie, zaprzeczył powstaniu i zanikowi, ruchowi i zmianie, to Empedokles obiera drogę środkową”⁶⁶⁰. Ogólnie rzecz biorąc, można zauważyć liczne podobieństwa myśli Zellera i Jakubanisa, który formułował wnioski zbieżne z Zellerem, ale jego argumentacja nie jest tak szczegółowa.

Środowisko społeczne, podobnie jak ówczesna filozofia, również nie stanowiło dla Empedoklesa oparcia. Fakt, że myśliciel występował po stronie demokracji, nie oznacza, według Jakubanisa, że miał w tym jakieś cele osobiste, w demokracji bowiem widział bliskie mu idee wolności myśli i słowa, indywidualizmu i szacunku dla osobistego szczęścia⁶⁶¹. Wnioskował Jakubanis, że myśliciel nie znalazł opoki w świecie zewnętrznym – ani w religii, ani w filozofii, ani w środowisku społecznym, zaczął szukać jej w świecie wewnętrznym, ale i

⁶⁵⁷ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 77-78.

⁶⁵⁸ Tamże, s. 78.

⁶⁵⁹ Tamże, s. 78-79.

⁶⁶⁰ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 678-679: „Wenn Heraklit alle Beharrlichkeit der Substanz aufgehoben, Parmenides umgekehrt das Entstehen und das Vergehen, die Bewegung und die Veränderung geläugnet hatte, so schlägt Empedokles einen Mittelweg ein”.

⁶⁶¹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 79.

tu „wybrał drogę środkową między badaniami naukowymi a poetycką twórczością, między systematyczną pracą trzeźwej myśli a grą żarliwej wyobraźni”⁶⁶². Choć według Jakubanis Empedokles we wszystkich swoich działaniach wybierał drogę środkową, dążył do uniwersalizmu, to własny jego „duch” miał stać się dla niego podstawą, z której wyrastała jego myśl filozoficzna i ideał złotego wieku.

1.4.3. Teoria poznania

W rozdziale szóstym, który ma tytuł *Podstawowe cechy światopoglądu Empedoklesa*, Jakubanis poruszał temat teorii poznania w nauczaniu tego myśliciela. Badacz dużo uwagi poświęcił omówieniu poglądu Empedoklesa na ograniczoność ludzkiego poznania, który ma podobieństwo z poglądem Ksenofanesa. Ksenofanesowi, według Jakubanis, obcy był „bezwartunkowy dogmatyzm, a w swoich utyskiwaniach na niewiarygodność i ograniczoność ludzkiego poznania przypomina czasami sceptyków”⁶⁶³. Empedokles również pisał o ograniczoności ludzkiego poznania, Jakubanis zinterpretował źródło tej myśli następująco: „różnorodność odpowiedzi na jedno i to samo pytanie, jednostronny dogmatyzm i wynikające z niego radykalnie negatywne odnoszenie się różnych szkół filozoficznych oraz ich poszczególnych przedstawicieli do siebie nawzajem naturalnie doprowadzały do sceptycznej refleksji i pozostawiały poczucie rozczarowania zdolnościami poznawczymi człowieka w ogóle”⁶⁶⁴. Opisując pogląd Empedoklesa na poznanie, Jakubanis przywołał fragment DK 31 B 3 o następującej treści:

„Nie, nie zmusi mnie zwodniczość czci i sławy
W świecie tym ulotnym, – by naruszywszy zuchwale granice pokory
Mową grzeszną, do górnych siedzib mądrości się podnieść”⁶⁶⁵.

Badacz doszedł do wniosku, że „te słowa dowodzą raczej czegoś przeciwnego, a mianowicie, że Empedokles nie był obojętny na »zwodniczość czci i sławy« i w głębi duszy

⁶⁶² Tamże, s. 80.

⁶⁶³ Tamże, s. 71.

⁶⁶⁴ Tamże, s. 70. Mówił o podobieństwie poglądów Empedoklesa i Ksenofanesa na temat ograniczoności poznania również Gilarow (A.N. Gilarow, *Греческие софисты...*, s. 153).

⁶⁶⁵ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 76. Por. K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 133, fragment B 3: „Lecz niech kwiaty pobożnej czci śmiertelnych / Nie zmuszą cię do ich przyjęcia, abys zuchwale mówił więcej / Niż boskie prawo, po to, by zasiąść na szczytach mądrości”.

wierzył w możliwość osiągnięcia »górnych siedzib mądrości«⁶⁶⁶. Czy konkluzja ta jest właściwa? Empedokles przecież w tym fragmencie wprost odrzuca możliwość osiągnięcia „górnych siedzib mądrości”, stwierdzając, że nie będzie tego robił za pomocą iluzorycznej sławy, naruszając przy tym granice pokory⁶⁶⁷. Empedokles był właśnie obojętny na splendor, zgodnie z Jakubanis tłumaczeniem prozatorskim tego fragmentu, nie chciał przyjmować kwiatów czci i sławy od śmiertelników, aby nie podawać im przy tym ręki⁶⁶⁸. Kuszące myśli uzyskania poklasku Empedokles musiał odrzucać, ponieważ rozumiał, że w taki sposób nie osiąga się mądrości, choć pozornie, będąc w oczach tłumu na szczycie, może wydawać się odwrotnie. Fragment DK 31 B 2 zaś, w którym Empedokles opisał dążenie do odnalezienia całości wiedzy, która jednak nie jest dostępna człowiekowi, jak najbardziej mówi o ograniczoności ludzkiego poznania, co Jakubanis trafnie odczytuje.

Jakubanis więc z jednej strony zwracał uwagę na pogląd Empedoklesa na ograniczoność poznania ludzkiego, z drugiej zaś na jego wiarę w możliwość osiągnięcia szczytu mądrości. Wiara ta wynikała, według badacza, z tego, że: „naturalny [wrodzony – M.S.] dogmatyzm przeważa nad zalecaną przez niego [Empedoklesa – M.S.] na wpół sceptyczną roztropnością”⁶⁶⁹. Na potwierdzenie tej myśli Jakubanis przywołał fragment DK 31 B 4, w którym według niego Empedokles: „wskazówki swojej Muzy nazywa »prawdziwymi objawieniami«”, i fragment DK 31 B 23 – gdzie prawdziwość swojej doktryny o żywiołach porównuje z niepodważalnością »słowa bożego«⁶⁷⁰. Trzeba zaznaczyć, po pierwsze, że we fragmencie DK 31 B 4 Empedokles, zgodnie z prozatorskim tłumaczeniem Jakubanis, mówi następujące słowa: „Ty (*człowiek godny*) zaś, jak to każą prawdziwe objawienia naszej Muzy, poznaj, rozróżniwszy w duszy słowo prawdy”⁶⁷¹. Cała mądrość dostępna jest bogom, człowiek jednak może przybliżyć się do tej prawdy, jeżeli okaże się godny przyjąć objawienia od Muzy.

⁶⁶⁶ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 76.

⁶⁶⁷ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 92-93. Jakubanis podkreślał, iż w tym fragmencie Empedokles wykazał swoją pokorę, a nie pokorę Muzy. Jakubanis przetłumaczył część fragmentu na ten temat następująco: „Nie, nie zmusi mnie zwodniczość czci i sławy”. W tłumaczeniu Radłowa (P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 88-89) również ta część odnosi się do Empedoklesa. W wersji K. Kolakowskiej np. (*Mit u Empedoklesa*, s. 133) ta część odnosi się do Muzy: „Nie zmuszą cię [dziewicza Muzo] do ich przyjęcia”. Jakubanis wyjaśnia, że Muza nie może mieć próżnych dążeń. Wynika ta różnica w tłumaczeniach z przyjętych koniunktur, Stein bowiem używał „μέ”, a Diels „σέ”. Jakubanis i Radłow więc w swoich przekładach podążali za koniunkturą Steina, a Kolakowska – za koniunkturą Dielsa.

⁶⁶⁸ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 92.

⁶⁶⁹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 77.

⁶⁷⁰ Tamże.

⁶⁷¹ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 73. „Prawdziwymi objawieniami”, „ἡμετέρας κέλεται πιστώματα Μούσης”, „откровенья правдивые Музы”.

We fragmencie DK 31 B 23 Empedokles najprawdopodobniej nie porównuje swojej myśli ze „słowem bożym”, podkreślając jedynie, że dzięki natchnieniu Muzy wieszczy prawdę, którą jest m.in. doktryna o czterech korzeniach wszechrzeczy. Potwierdza tę myśl również tłumaczenie prozatorskie Jakubanis, w komentarzu do którego wskazał on, że w tych słowach Empedoklesa nie można rozdzielić myśliciela od Muzy, która wieszczy za jego pomocą⁶⁷². Tak więc przywołane przez Jakubanis fragmenty potwierdzają jego myśl o dominacji dogmatyzmu w światopoglądzie Empedoklesa. Natchnienie Muzy i objawienia prawdy niemożliwe do zwątpienia są według Jakubanis wyrazem dogmatyzmu Empedoklesa. Wnioskować więc można, że Empedokles uznawał ograniczoność poznania ludzkiego, szczyt mądrości zaś według niego można osiągnąć jedynie zbliżając się do bogów za pośrednictwem Muzy⁶⁷³. Do podobnego wniosku doszedł również Zeller. Po pierwsze zwracał uwagę, jak to czynił również Jakubanis, na podobieństwo poglądów Empedoklesa i Ksenofanesa na teorię poznania⁶⁷⁴. Po drugie podkreślał, że Empedokles, będąc świadomym ograniczoności poznania ludzkiego, prosił bogów „uchronić go od zuchwalstwa powiedzieć więcej, niż to wolno śmiertelnikom”⁶⁷⁵.

1.4.4. Korzenie i siły

Kolejnym działem filozofii Empedoklesa jest jego doktryna fizyczna, korzenie i siły. Jakubanis, opisując tę doktrynę, podsumował: „Empedokles ujawnia tendencję do wszechstronnej syntezy, do zgodności różnorodnych pojęć i wyobrażeń, do jednoczesnego uznania prawdziwości różnych punktów widzenia”⁶⁷⁶. Na przykład: budując swój system

⁶⁷² Tamże, s. 103-104. „Słowo boże”, „θεοῦ πάρα μῦθον ἀκούσας”, „божественный глагол”.

⁶⁷³ Połączenie tych dwóch na pierwszy rzut oka rozbieżnych myśli przedstawił wybitny szkocki historyk filozofii, William Guthrie. W poglądzie Empedoklesa na ograniczoność poznania oraz wiary w możliwość osiągnięcia szczytu mądrości Guthrie postrzegał połączenie pychy i pokory, które podkreślał również u Heraklita: „Part of Empedocles’s knowledge, he knows, is derived from ordinary everyday experience, but part of it from his privileged access to a world of gods or spirits” (W. Guthrie, *A History of Greek Philosophy, Volume 2: The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*, wyd. Cambridge University Press, Cambridge 1965, s. 248). Pycha, o której mówił Guthrie, może świadczyć o tym, że Empedokles nie był obojętny na »zwodniczość czci i sławy«, o czym mówił Jakubanis, ponieważ myśliciel był świadomy tego, że posiada wiedzę większą niż inni. Z drugiej strony miał pokorę, ponieważ walczył z tą pychą i rozumiał, że człowiek nie może osiągnąć całości wiedzy.

⁶⁷⁴ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 727-728. „Und so lebhaft er auch mit Xenophanes die Beschränktheit des menschlichen Wissens beklagt, so erwartet er doch für die Erkenntnis, welche den Sterblichen überhaupt vergönnt ist, ungleich mehr von der Vernunft, als von den Sinnen”.

⁶⁷⁵ Tamże, s. 728, przyp. 4. „Ihn vor der Vermessenheit zu bewahren, die mehr aussagen wolle, als Sterblichen erlaubt sei”.

⁶⁷⁶ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 83.

kosmologiczny i fizjologiczny, Empedokles wykorzystywał poglądy swoich poprzedników i własne obserwacje naukowo-przyrodnicze jedynie jako materiał, jak podkreślał Jakubanis. Najwyższą zaś zasadą były dla niego nie postulaty myśli teoretycznej, ale natchnione uczuciem wyobrażenia i intuicje. Empedokles stworzył system, zgodnie z którym cała rzeczywistość z czterech korzeni się składa i na nie rozkłada. Jego doktryna fizyczna oprócz tego obfituje w poetyckie pojęcia, np.: „wielkiej przysięgi”, „losu”, „świętego, niewypowiadalnego ducha” itp., co potwierdzają fragmenty DK 31 B 103, B 104; DK 31 B 115; DK 31 B 134 przytoczone przez Jakubanisa⁶⁷⁷.

Szczególną uwagę poświęcił Jakubanis omówieniu poglądu Empedoklesa na śmierć. Zaznaczał przy tym, że zgodnie z fizycznym nauczaniem tego starożytnego myśliciela śmiercią jest rozprężenie cząstek pierwiastków, z których składa się żywa istota, co udowodnił za pomocą fragmentu DK 31 B 8:

„W tym przemijającym świecie
Nie ma żadnych narodzin, jak i nie ma zgubnej śmierci:
Jest tylko zmieszanie samo z wyodrębnieniem tego, co było zmieszane.
Co i zwą nierozumnie narodzinami ludzie ciemni”⁶⁷⁸.

Następnie Jakubanis wykrył niezgodność tego poglądu z myślą we fragmencie DK 31 B 15:

„Mądry mąż nigdy nie pomyśli w swoim sercu o tym,
Jakoby w tym, co życiem zwiemy, leżał kres życia
Dla *śmiertelnych, dobrych i złych*; i że zanim ciało zostało stworzone,
Wszyscy ludzie byli niczym i w nicość zostaną ponownie obrócen”⁶⁷⁹.

Interpretując ten fragment, Jakubanis stwierdził: „W słowach zaznaczonych kursywą niewątpliwie przebija się postulat moralny, nadzieja na pozagrobowe oddanie każdemu według zasług”⁶⁸⁰. Ten fragment jednak, tak jak poprzedni mówi o tym samym, o braku narodzin i

⁶⁷⁷ Tamże, s. 84.

⁶⁷⁸ Tamże, s. 85.

⁶⁷⁹ Tamże, s. 86.

⁶⁸⁰ Tamże. Por.: H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 96. W tłumaczeniu prozatorskim fragmentu DK 31 B 15 Jakubanis nie rozróżnia śmiertelników na dobrych i złych. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 135, fragment B 15: „Nigdy człowiek nie mógł przewidzieć umysłem tego, / Że jak długo żyją nazywają życiem, / Tak długo więc istnieją i / Zanim ludzie zostaną złączeni i kiedy zostaną odłączeni, są zatem niczym”.

śmierci w systemie Empedoklesa, nie jest więc jasne, w czym Jakubanis postrzegał niezgodność i w czym przejawiał się postulat moralny. Kontynuując temat śmierci, badacz również omówił fragment DK 31 B 9, w którym zauważył, że dla swoistej natury Empedoklesa tradycyjny pogląd na śmierć – jako na przejście do nieznanego, tajemniczego świata – jest o wiele bardziej pociągający niż własny pogląd opisany wcześniej:

„Jakiegolwiek połączenie nie pojawiłoby się na świecie: człowiek czy ptak,
Dzikie zwierzę czy krzew – wszystko tak samo nierozumni ludzie
Powstałym zwą; kiedy zaś rozpadnie się na części
Przemijające stworzenie, *zgubną śmiercią nazywają to oni,*
Zachowując dawny zwyczaj, i ja również będę się go trzymał”⁶⁸¹.

Można temu jednak zaprzeczyć, ponieważ i tu Empedokles mówi o tym samym poglądzie na brak narodzin i śmierci jak wcześniej. Ostatnie zaś zdanie wydzielone kursywą nie oznacza, że Empedokles rezygnuje ze swojego systemu fizycznego⁶⁸². Pogląd Empedoklesa na śmierć i narodziny jest bezpośrednio związany z zasadami eleackimi. Podkreślał ten związek włoski historyk filozofii Giovanni Reale (1931-2014), przywołując fragment DK 31 B 12: „Jest niemożliwe, aby coś powstało z tego, co zupełnie nie istnieje; i jest rzeczą niemożliwą i niesłychaną, aby zginęło to, co istnieje”⁶⁸³. W systemie Empedoklesa powstanie i zmieszanie są realne, ponieważ wszystko się składa z rzeczy istniejących, czterech korzeni wszechrzeczy.

O wiele mniej jednoznacznym przykładem w systemie filozoficznym Empedoklesa jest pytanie o związek korzeni i sił, na które Jakubanis nie zwrócił uwagi. Mówił na ten temat opiekun naukowy Jakubanisa, Gilarow, według którego poglądy Empedoklesa, Anaksagorasa i Demokryta są bezpośrednio związane z duchem epoki: „Podobnie jak moralna świadomość starożytnego życia greckiego nie przeciwstawiała państwa i organizującego go początku, tak starożytni fizycy utożsamiali substancję i siłę. Empedokles pierwszy odróżnia jeden pierwiastek od drugiego; przy tym elementy wcześniejszych fizyków stanowią u niego

⁶⁸¹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 86.

⁶⁸² H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 94-95. Ten fragment, jak wskazuje Jakubanis w przekładzie prozatorskim, jest mocno zniszczony, dlatego ostatnia część w języku greckim ma jawne braki. Badacz Stein w ślad za Burnetom w przekładzie tego fragmentu przyjmuje koniunkturę: „as is the custom”, a Fairbanks „this is the established practise” odnośnie do ostatniego wersu. Jak sam Jakubanis dodaje w przekładzie, Empedokles wybiera nazywać śmiercią to, co nazywają zgodnie ze zwyczajem tylko „dla ułatwienia, dla wygody”, podobnie poniekąd do omówionej wcześniej kwestii politeizmu. Komentarz ten więc przeczy rozważaniom Jakubanisa przedstawionym w pierwszej części pracy.

⁶⁸³ G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. I, przekł. E.I. Zieliński, wyd. KUL, Lublin 1994, s. 172.

substancję martwą, a znaczenie życiowych pierwiastków zyskują siły psychologiczne – miłość i nienawiść, wzięte bezpośrednio z samoobserwacji i doświadczenia życia publicznego”⁶⁸⁴. Inną perspektywę zaznaczył Pawlicki, który podkreślał wadę systemu Empedoklesa, jaką miało być to, że filozof nie odróżnił żywiołów materialnych od sił: „stąd właściwie ma sześć żywiołów, bo obok czterech materialnych, jeszcze dwie idealne, Miłość i Nienawiść”⁶⁸⁵. Pawlicki jednak pisze dalej, że Empedokles „pierwszy oddzielił materię ruchu pozbawioną od sił, które nią władają, a chociaż ubrał je w alegoryczne postaci Miłości i Nienawiści, wypowiedział jasno myśl nową, nieznaną Jończykom ani pierwszym Pitagorejczykom”⁶⁸⁶. Tak więc w jednym przypadku żywioły i siły są jednością, w drugim zaś różnymi istotami. Rozjaśnił te niezgodności Zeller, twierdząc, że z jednej strony Empedokles rzeczywiście jako pierwszy wyróżnił dwie siły, z drugiej znów traktował je jak substancje fizyczne wmieszane w rzeczy: „wyjaśnił sobie pojęcie siły tak mało jasne, że wyraźnie nie odróżnia go ani od istot osobowych mitologii, ani od elementów fizycznych”⁶⁸⁷. Można więc stwierdzić, że Empedokles odszedł od koncepcji hylozoizmu swoich poprzedników, ponieważ rozdzielił korzenie i siły, które sprawiają ich dzielenie i łączenie.

1.4.5. Sfajros

Jakubanis szczegółowo opisał koncepcję Miłości i Nienawiści u Empedoklesa, gdyż w jego ujęciu mają one bezpośredni związek z biografią filozofa. Badacz podkreślał, że z zachowanych fragmentów wynika, iż Empedokles nie wskazał, w jakim okresie kosmicznym obecnie znajduje się świat: „w drugim lub czwartym (biorąc za pierwszy, wyjściowy okres – stan niezróżnicowania w łonie Sfajrosa, a za trzeci – stan całkowitego rozkładu pierwiastków pod rządami Wrogości)”⁶⁸⁸. Zdania badaczy odnośnie do tego tematu się różnią. Według Zellera np. znajdujemy się w czwartym okresie, najwyraźniej zgodnie z fragmentem DK 31 B 35⁶⁸⁹. Według Burneta – w drugim, w którym Nienawiść wciąż zyskuje przewagę nad Miłością,

⁶⁸⁴ A.N. Gilarow, *Греческие софисты...*, s. 142.

⁶⁸⁵ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 292.

⁶⁸⁶ Tamże, s. 294. Ortografia została zmodernizowana.

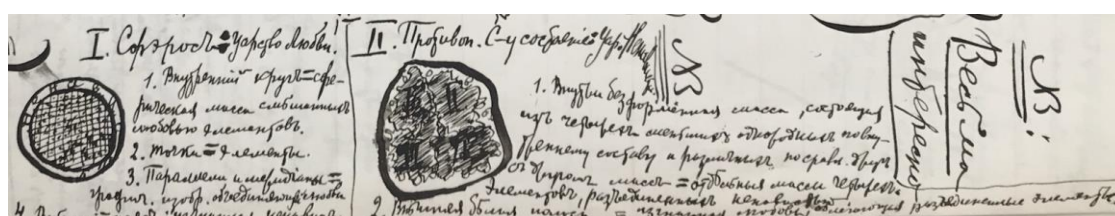
⁶⁸⁷ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 697.

⁶⁸⁸ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 91.

⁶⁸⁹ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 710, przyp. 2. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 140, fragment B 35: „Lecz ja cofnę się do sposobu pieśni, / który wcześniej wyłożyłem, wyprowadzając wykład z wykładu, / skoro Nienawiść osiągnęła najniższą głębię / wiru; w środku zaś, w wirze, rodzi się Miłość”.

co uzasadnił, odwołując się do Arystotelesa⁶⁹⁰. Pogląd Burneta był bliski Jakubanisowi, ponieważ był zgodny z przywołaną przez niego charakterystyką epoki, na podstawie której wnioskował, że Empedokles widział wokół siebie Nienawiść, zapomnienie zwyczajów, co spowodowało przeniesienie ideału złotego wieku na przeszłość: „Złoty wiek nie jest niczym innym jak dawniejszą, w porównaniu z naszą, epoką drugiego kosmicznego okresu: Nienawiść, co prawda, przeniknęła już do wnętrza błogosławionego Sfajrosa i rozpoczęła swoją destrukcyjną, z punktu widzenia jednolitego bytu, i twórczą, z punktu widzenia życia organicznego, pracę; decydująca przewaga pozostawała jednak na razie po stronie jej rywalki i dlatego wszędzie nadal »miłość rozkwitała i przyjaźń«”⁶⁹¹. Jeśli współczesność zgodnie z myślą Jakubanisa znajduje się w drugim okresie kosmicznym, to z tego wynika, że następnie nie nastąpi jednak złoty wiek, ponieważ trzecim okresem jest całkowite panowanie Nienawiści. Ponadto Jakubanis wskazywał, że złoty wiek należy do przeszłości, do wcześniejszego okresu, w którym panował niezróżnicowany Sfajros⁶⁹². Jest ten pogląd zgodny z jego przedstawieniem biografii Empedoklesa, w którym ideałem było dla niego dzieciństwo i stare czasy. Podobną myśl wyrażał również Gilarow, według którego: „nauczanie Empedoklesa o niezróżnicowanym życiu w Sfajrosie pod miłosną osłoną Afrodyty było odbiciem ideałów starożytnego greckiego życia państwowego z jego bezpośrednimi mitologicznymi wierzeniami”⁶⁹³.

Aby zilustrować myśl Jakubanisa o okresach kosmicznych, należy przywołać jego schemat, w którym przedstawił graficznie pierwszy i trzeci okresy kosmiczne.

Schematy z notatek Jakubanisa⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, s. 249. Por.: Arystoteles, *O powstawaniu i niszczeniu*, w: *Dzieła wszystkie*, t. II, przeł. L. Regner, PWN, Warszawa 1990, s. 412. 334a „Jednocześnie zaś [Empedokles] zapewnia, że wszechświat jest w podobnym stanie teraz, za czasów Niezgody, w jakim był uprzednio za czasów Miłości”.

⁶⁹¹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 92.

⁶⁹² Mit złotego wieku był częścią wierzeń różnych narodów i kultur. Mit ten odwoływał się do szczęśliwej przeszłości, kiedy ludzi żyli w przyjaźni z bogami. Według Hezjoda, który rozróżniał pięć wieków ludzkości, w pierwszym z nich był ród złoty, umiłowany przez bogów, spokojnie żyjący w harmonii pod rządami Kronosa (H. Levin, *Mit złotego wieku – prehistoria*, „Pamiętnik Literacki” LXXIII, 1982, z. 3/4, s. 318, 323, 327).

⁶⁹³ A.N. Gilarow, *Греческие софисты...*, s. 143.

⁶⁹⁴ *Empedoklea*, BU KUL, sygn. 2930, k. 34. Pierwszy schemat to królestwo Miłości. W centrum znajduje się sferyczna masa wypełniona zmieszanyymi przez Miłość korzeniami, kropkami są korzenie, przez linie Jakubanis

1.4.6. Cykl wcieleń

Po obaleniu tyranii w ciągłych wewnętrznych konfliktach, rozruchach i walkach w swojej ojczyźnie Empedokles widział panowanie Wrogości i Nienawiści, które stały się jednym z najważniejszych czynników otaczającej go rzeczywistości. Drugim zaś czynnikiem była Miłość, która była dla myśliciela ideałem. Filozof wierzył w swój ideał, w istnienie „złotego wieku”, w którym panuje Miłość⁶⁹⁵. Pytania i wątpliwości, z jednej strony, skąd się wzięła u niego wiedza o strukturze świata, o korzeniach i siłach, z drugiej, dlaczego nie wszyscy mają taką wiedzę, stały się początkiem jego samoubóstwienia, jak przedstawiał to Jakubanis. Podkreślał on, że: „połączywszy powyższe myśli z dobrze mu znanym jeszcze z dzieciństwa orficko-pitagorejskim nauczaniem o wędrówce dusz, Empedokles otrzymał w głównych zarysach całą moralno-religijną część swojego systemu, z jego demonologią, metempsychozą, moralno-rytualnymi zaleceniami itp.”⁶⁹⁶. Szczególne miejsce mitów o charakterze orfickim w nauczaniu Empedoklesa podkreśla współczesna polska badaczka Kołakowska. Mity te, według badaczki, „wyrażając tęsknotę człowieka za pierwotnym stanem, są wyrazem nostalgii człowieka za boską ojczyzną”⁶⁹⁷, taką tęsknotę rzeczywiście widzimy u Empedoklesa, który również siebie uważał za upadłego demona. Niemiecki badacz Zeller także doszedł do wniosku, że Empedokles „naukę o wędrówce dusz i wszystko z nią związane przejął z tradycji orficko-pitagorejskiej”⁶⁹⁸, jednak nie były te idee połączone z jego przekonaniem filozoficznymi w pełny i spójny system.

Przywołał Jakubanis fragment DK 31 B 146 o wędrówce dusz, aby podkreślić, że Empedokles z mistycznym poglądem na swoje „ja” jako na istotę wyższego porządku, stojącą na rubieży ziemskiej rzeczywistości, na granicy między światem ludzi i bogów, prowadził kaznodziejską i proroczą działalność, czarodziejstwo i cudotwórstwo, jawiąc się jako posiadacz prawdy:

pokazał graficznie proces łączenia, z zewnątrz zaś pozostała wygnana Nienawiść. Drugi zaś schemat to królestwo Nienawiści. W centrum znajdują się bezkształtna masa z czterema korzeniami rozdzielonymi przez Nienawiść, a poza nimi – wygnana Miłość.

⁶⁹⁵ W. Guthrie, *A History of Greek Philosophy...*, s. 190. Miłość jako czynnik rządzący światem najprawdopodobniej bierze początek w kosmogonii orfickiej.

⁶⁹⁶ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 81.

⁶⁹⁷ K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 104.

⁶⁹⁸ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 734. „Es bleibt mithin nur die Annahme übrig, er habe die Lehre von der Seelenwanderung, und was damit zusammenhängt, aus der orphisch-pythagoreischen Ueberlieferung aufgenommen, ohne diese Glaubensartikel mit seinen an einem andern Ort und in einem anderen Zusammenhang vorgetragenen philosophischen Ueberzeugungen wissenschaftlich zu verknüpfen”.

„Tak pochodzą od nich (*demonów przeżywających ostatnie stadia metempsychozy*) wieszczkowie lub poeci,
Lub lekarze, lub wodzowie – u ludzi zamieszkujących ziemię”⁶⁹⁹.

Fragment ten można jednak zinterpretować dwojako: mówi on o dążeniu Empedoklesa do zbliżenia się do bogów, możliwe, że dlatego zajmował się tak różnorodną działalnością, albo odwrotnie, zajmując się taką działalnością, zrozumiał, że to właśnie poeci, lekarze i przywódcy są tymi, którzy pochodzą od *demonów przeżywających ostatnie stadia metempsychozy*. Ten podwójny wniosek opiera się na własnym rozważaniu Jakubanis, otóż badacz w pewnym momencie, odnosząc się do Zeller, nie zgadzał się z jego myślą, że sceptycyzm i pesymizm Empedoklesa są logiczną konsekwencją podstaw jego nauczania, a stwierdzał odwrotnie, że: „Empedokles cierpiał duchowo nie dlatego, że wytworzył się u niego ponury światopogląd, ale wręcz przeciwnie, dlatego właśnie taki światopogląd u niego powstał, że z różnych wyżej wymienionych powodów nie znajdował satysfakcji w otaczającej go rzeczywistości”⁷⁰⁰.

Jakubanis, przedstawiając pogląd Empedoklesa na samego siebie jako półboga, wyrażał opinię, że ten właśnie pogląd doprowadził go do myśli, że wiąże się z tym ogromna wiedza, niedostępna dla zwykłych śmiertelników, większa moc, nadludzka władza nad naturą. Jakubanis wyjaśnił, że moc ta może być uzasadniona za pomocą doktryny fizycznej Empedoklesa. Ponieważ zgodnie z systemem myśliciela są cztery korzenie, z których składa się wszystko, i są dwie siły, przez które korzenie albo się łączą, albo odpychają się od siebie – „wystarczy tylko dojść do ustalenia składu danej rzeczy, aby móc wpływać za jej pośrednictwem na otaczającą rzeczywistość sposobem dla nieoświeconych niezrozumiałym i tajemniczym”⁷⁰¹. Pogląd ten wyraża myśl, zgodnie z którą znajomość przyrody pozwala na uzyskanie nad nią władzy. Biorąc pod uwagę ograniczoność ludzkiego poznania, człowiek, jeżeli już, może być jedynie półbogiem.

O dążeniu Empedoklesa do zbliżenia się do bogów może świadczyć również nadawanie przez niego imion bogów różnym elementom jego systemu filozoficznego. Tak np. korzenie same w sobie dla Empedoklesa są czymś boskim, ponieważ we fragmentach DK 31 B 6; DK 31 B 38; DK 31 B 96 nazywa je on imionami bogów: ogień – Zeusem, powietrze – Herą, wodę

⁶⁹⁹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 81.

⁷⁰⁰ Tamże, s. 90-91.

⁷⁰¹ Tamże, s. 82.

– Nestis, ziemię – Ajdoneus⁷⁰². Siła rządząca światem, Miłość, również nazywana jest przez Empedoklesa imieniem bogini Afrodyty⁷⁰³. Tak więc cały jego system przepełniony jest boskimi przymiotami.

Z doktryną fizyczną Empedoklesa związana jest według Jakubanis również jego kaznodziejska i prorocza działalność, którą prowadził jako natchniony Muzą posiadacz prawdy, której wartości nie można było rozważać, a jedynie przyjąć⁷⁰⁴. Z jednej strony świadczy o tym np. fragment DK 31 B 114⁷⁰⁵, z drugiej zaś Jakubanis przywołał fragment DK 31 B 113, w którym Empedokles rozważał o wartości posiadania większej wiedzy i wyrażał wątpliwość, że w tym się kryje prawdziwa bliskość do bogów⁷⁰⁶. W następnym zaś fragmencie DK 31 B 115, mówiąc poniekąd o grzechach śmiertelników, Empedokles sam siebie również zaliczał do grona upadłych demonów, ponieważ był wygnańcem z krainy bogów i włóczęgą, który zaufał Wrogości⁷⁰⁷. Konsekwencje zaś takiego wygnania są opisane we fragmentach DK 31 B 118, B 121 i DK 31 B 119, w których Empedokles ubolewał nad swoim losem, gdyż będąc tak blisko bogów, powrócił do nieszczęść śmiertelników. Tak więc można stwierdzić, że samoubóstwienie Empedoklesa było związane z przemówieniami prawdy przez Muzę, jednak przy tym miał pełną świadomość, że sam jest tym samym śmiertelnikiem, który poddał się Wrogości.

Są różne opinie na temat ubóstwienia Empedoklesa. Polski badacz, Pawlicki, pisał, że „Empedokles był filozofem, ale także natchnionym poetą i kapłanem; można system filozoficzny oprzeć na samej materii, ale nie można być poetą bez nieśmiertelności, ani kapłanem bez Boga. To też obok materialnego świata dotykalnych żywiołów, postawił mocą wyobraźni swojej świat duchowy; obok mechanicznego schodzenia się i rozchodzenia pierwiastków, samodzielną czynność duchów; obok jednostajnej, przypadkiem kierującej się przyrody, państwo idealne, pełne pociechy i przyszłości”⁷⁰⁸. Chociaż nauczanie religijne i

⁷⁰² K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 61-65.

⁷⁰³ A.S. Afonasina, *Страсбургский папирус Эмпедокла*, (*Strasburgski papirus Empiedokla*), (*Papirus Empedoklesa ze Strasburga*), wyd. Ofset, Nowosybirsk 2021, s. 112-115. Nie jest to przypadkiem według Afonasiny, że Empedokles nazwał czynnik Miłość imieniem właśnie Afrodyty. Oprócz wpływów dzieł Homera i Hezjoda badaczka wskazuje na możliwy wpływ religijnych tradycji na Sycylii, ponieważ na wyspie tej, na górze Eryks, znajdowała się świątynia Afrodyty z IX-VIII w. p.n.e., co najprawdopodobniej mogło być Empedoklesowi wiadome.

⁷⁰⁴ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 83.

⁷⁰⁵ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 84.

⁷⁰⁶ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 88.

⁷⁰⁷ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 124-125.

⁷⁰⁸ S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 289.

fizyczne Empedoklesa zmierzają w tym samym kierunku, Zeller wnioskował, że myślicielowi „nie udało się ustalić naukowego powiązania między nimi ani nawet udowodnić ich zgodności”⁷⁰⁹. Współczesny Jakubanisowi badacz, Trubecki, rozjaśniał temat ubóstwienia w filozofii Empedoklesa jako połączenie kosmogonii i teogonii. Pod wpływem Wrogości oddzieliły się połączone w Sfajrosie korzenie, bogowie przekształcili się w demony, a demony w dusze. Dusza każdego człowieka niekiedy była boską, przed tym, jak upadła pod rządami Nienawiści. Trubecki wnioskował, że teogonia w nauczaniu Empedoklesa poprzedzała kosmogonię i trudno jest oddzielić element religijny w jego nauczaniu od „naukowego”, co próbował zrobić np. Zeller⁷¹⁰.

1.4.7. Zebranie wniosków

Podsumowując treść pierwszej części, dotyczącej osobowości i światopoglądu Empedoklesa, można powiedzieć, że Jakubanis ujmuje go jako myśliciela cierpiącego duchowo, udręczonego stanem rzeczy, tęskniącego do świata idealnego, rozdartego pomiędzy marzeniami oraz ideałami a otaczającym go światem, pół-mistyka, pół-racjonalistę, myśliciela, który cyklicznie powraca do swojego wnętrza, a następnie wychodzi na zewnątrz, ku poznaniu obiektywnemu i poprawie warunków życia społecznego – co stanowi główny rys jego osobowości filozoficznej, jak również samej filozofii. Z pewnością Empedokles jest według Jakubanisa myślicielem, którego stanowisko filozoficzne jest niejednorodne, ale jednocześnie jest to myśliciel, którego poglądy są jak najbardziej uzasadnione i mają związek z kolejami jego życia, otaczającą go kulturą, czasami, w których funkcjonował, a także jego indywidualnymi cechami. Jakubanis szczegółowo opisał tło rozwoju i działalności Empedoklesa, próbował wiązać kwestie historyczno-kulturowe i psychologiczne z jego światopoglądem.

Omawiając żywot myśliciela, Jakubanis podkreślił wpływ na kształtowanie jego osobowości i nauczania następujących czynników: tradycji doryckiej i pitagorejskiej; władców oraz poetów zapraszanych na Sycylię, takich jak: Symonides, Bakchylides, Pindar, Ajschylos, Epicharm, Ksenofanes. Z rozważań Jakubanisa dotyczących filozofii Empedoklesa można wnioskować o wpływie orficko-pitagorejskiej tradycji na jego nauczanie o wędrówce dusz; o

⁷⁰⁹ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, s. 733. „Liegen aber auch seine religiösen und seine physikalischen Lehren in Einer Richtung, so hat es doch unser Philosoph unterlassen, einen wissenschaftlichen Zusammenhang zwischen ihnen herzustellen, oder auch nur ihre Vereinbarkeit nachzuweisen”.

⁷¹⁰ S. Trubecki, *Метафизика в древней Греции*, s. 322-323.

wpływie zasad eleackich na jego pogląd na śmierć, jak również narodziny; o wpływie Ksenofanesa na jego pogląd na ograniczoność ludzkiego poznania. Mimo wymienionych różnorodnych wpływów na nauczanie Empedoklesa Jakubanis podkreślał, że myśliciel ten nie był eklektykiem. Odnotować trzeba, że w rozważaniach Jakubanisa odnośnie do nauczania Empedoklesa można zauważyć liczne podobieństwa do pracy Zeller, z tą tylko różnicą, że argumentacja Jakubanisa nie jest tak szczegółowa.

Jakubanis nie bez powodu poświęcił tyle uwagi opisowi ówczesnego stanu umysłowego Hellady: postrzegał bowiem zależność, związek między stanem ojczyzny Empedoklesa a jego duchową konstrukcją. W tej zależności, według niego, tkwią przyczyny nieusatisfakcjonowania myśliciela otaczającym go światem, wewnętrzny tragizm jego osobowości. Tak np. widział wokół siebie nienawiść, zapomnienie dawnych zwyczajów, co spowodowało przeniesienie jego ideału złotego wieku na przeszłość. Przeżywając moment kryzysu, przełom w duchowym rozwoju helleńskiego świata w ogóle, a ojczystej mu Sycylii w szczególności, Empedokles został pół-mistykiem i pół-racjonalistą. Cele, które były dla niego zasadnicze w działalności filozoficznej, a mianowicie: 1) pojąć najgłębszy sens procesu zmian w świecie w całej jego pełni, 2) doprowadzić swoje życie do wewnętrznej harmonii, i wreszcie 3) być pożytecznym dla innych, osiągnął też jedynie połowicznie. Objął bowiem dwoma czynnikami, Nienawiścią i Miłością, całą rzeczywistość, chociaż ściśle nie określił, jak rządy jednej siły zmieniają się na drugą; nie doprowadził swojego życia do wewnętrznej harmonii, chociaż dążył do Miłości; przynajmniej wy dobył ze swojej wiedzy namacalny pożytek zarówno dla siebie osobiście, jak i dla innych, ponieważ dużo zrobił dla swojej ojczyzny i dla współobywateli. Żyjąc w epoce pełnej sprzeczności, widząc obok siebie dużo Nienawiści, Empedokles jednak wierzył w Miłość i postępował zgodnie z jej zasadami, o czym może świadczyć chociażby jego dobroczynność.

Należy przypomnieć, że w celu rozwiązania problemu, który polegał na istniejących sprzecznościach w filozofii i postaci Empedoklesa, Jakubanis planował przedstawić cały zestaw warunków ogólnokulturowych, objąć całą treść osobowości Empedoklesa jako żywą całość, omówić wszystkie szczegóły jego nauki, porównać je ze sobą, wyjaśnić ich psychologiczne i logiczne zależności oraz podsumować wnioski nt. właściwego znaczenia myśliciela, jego osobowości i nauczania⁷¹¹. Jak już odnotowano, Jakubanis rzeczywiście zrealizował pierwszy punkt, czyli szczegółowo omówił tło historyczne działalności

⁷¹¹ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 43-44.

Empedoklesa, następne zaś punkty dotyczące postaci myśliciela oraz jego nauczania zostały opracowane w mniejszym stopniu. Właściwego podsumowania wniosków nie było. Jakubanis w swoich wnioskach planował prześledzić oddziaływanie osobowości i idei Empedoklesa na ówczesne oraz kolejne pokolenia, określić jego ożywioną rolę w nieustającym rozwoju kulturowo-historycznym. Można powiedzieć, że autor osiągnął to jedynie w pewnym stopniu, choć właściwie tylko o tym wspominał. Trzeba podkreślić, że wartość pierwszej części pracy Jakubanisa polega przede wszystkim na obranej metodologii, dzięki której próbował on objąć całość osobowości myśliciela. Metoda połączenia tła kulturowego i nauczania Empedoklesa przyniosła więc swoje owoce, choć liczne punkty jego filozofii nadal budzą pytania. Podobnie do Jakubanisa polski badacz, Pawlicki, scharakteryzował wyjątkowość osobowości i nauczania Empedoklesa w połączeniu z tłem epoki: „uosobił w swej postaci, w życiu swoim i pismach, cywilizacją zachodnio-grecką najświetniejszym sposobem. Po nim nie utworzyły już żadnego systemu filozoficznego ani Sycylia ani Włochy południowe; jak polityczna, tak i duchowa hegemonia przechodzi teraz do Aten”⁷¹².

1.5. Przekład fragmentów poematów Empedoklesa i jego recepcja

W obszarze rosyjskojęzycznym Jakubanis znany jest przede wszystkim jako tłumacz fragmentów poematów Empedoklesa na język rosyjski w formie prozatorskiej i poetyckiej⁷¹³. Główny cel Jakubanisa w jego pracy o Empedoklesie to, oprócz stworzenia całościowego obrazu myśliciela, staranie, by „wykonać filologicznie precyzyjne, prozatorskie tłumaczenie znanych nam dotychczas fragmentów Empedoklesa, korzystając przy tym ze wszystkich najlepszych ich edycji, biorąc pod uwagę tak świadectwa pisane, jak i kontekst starożytnych

⁷¹² S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej...*, s. 295. Ortografia została zmodernizowana.

⁷¹³ Wcześniejsze tłumaczenie fragmentów dzieł Empedoklesa na język rosyjski wykonał Ernest Radłow, na podstawie wydania F.W.A. Mullacha, *Fragmenta philosophorum graecorum*, t. I, A.F. Didot, Paris 1860. Części przekładu Radłowa zostały wydane w czasopiśmie „Журнал Министерства народного просвещения [Żurnal Ministerstwa narodnego proswieszczenija]” 1889, R. CCLXI (02) – s. 81-96, R. CCLXII (03) – s. 97-100, R. CCLXII (04) – s. 1-32, R. CCLXIII (05) – s. 33-51. Trzy lata później całościowy przekład został dołączony do książki: P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки, (Pierwsze szagi driewniegrieczeskoj nauki), (Pierwsze kroki nauki starożytnej Grecji)*, tłum. N.N. Połynowoj, S.I. Cerietieli, E.A. Radłowa, G.F. Cerietieli, wyd. W. Biezobrazow i Ko., Petersburg 1902, s. 87-105. Jakubanis podaje to źródło w spisie bibliograficznym swojej pracy o Empedoklesie i określa przekład Radłowa jako „prozatorski”, gdyż mimo zachowania linii wierszy Radłow nie silił się na oddanie metrum. Jakubanis chciał najprawdopodobniej wyakcentować wyjątkowość swojego przekładu, a właściwie dwóch przekładów, dokonanych w formie wiersza i prozy. Jeśli chodzi o przekład poetycki, to wszystkie fragmenty składające się przynajmniej z jednego całego wiersza przełożył on heksametrem (H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 31).

pisarzy i komentatorów, w pismach których zostały one zachowane”⁷¹⁴. Druga część pracy – poetycki przekład fragmentów Empedoklesa – i trzecia – prozatorski przekład fragmentów oraz komentarz do nich – w porównaniu z pierwszą częścią, przedstawioną wcześniej, są celniej skonstruowane, dlatego tutaj udało się Jakubanisowi zrealizować wyznaczone zamierzenia.

Poetyckie i prozatorskie tłumaczenie poematów Empedoklesa *O naturze i Oczyszczenia* wykonane jest przez Jakubanisa samodzielnie z tekstu greckiego zawartego w wydaniu Dielsa z 1903 r. Swojemu podejściu do filozofii starożytnej oraz intuicji filologiczno-filozoficznej Jakubanis dał wyraz właśnie w części trzeciej, w tłumaczeniu prozatorskim, i to właśnie przedstawione przez badacza komentarze krytyczno-egzegetyczne są środkiem ciężkości trzeciej części, a nawet całej pracy. Komentarze te będą przywoływane w niniejszym podrozdziale w celu rozjaśnienia stosowanej przez Jakubanisa metody i uwypuklenia treści filozoficznych wydobytych przez niego z fragmentów Empedoklesa.

Jakubanis tłumaczył fragmenty, jak powiedziano, na podstawie tekstu ustalonego przez Dielsa, porównywał je z wydaniem Karstena, Steina oraz Mullacha. Następnie dodawał różnego rodzaju komentarze. Tak np. w niektórych komentarzach Jakubanis wypisywał słowa lub wyrażenia w języku greckim, kiedy uznawał to za potrzebne do wyjaśnienia sensu zdań, które wymagały uzasadnienia wyboru takiego czy innego przekładu albo jakiegoś innego rozjaśnienia⁷¹⁵. Jakubanis starał się przy tym w przekładzie prozatorskim nie nadużywać koniektur: „dlatego w stosownych przypadkach albo próbowałem zredukować do minimum, nawet wydające mi się najbardziej wiarygodnymi, poprawki innych interpretatorów, albo wolałem zachować je w całości, jeżeli moim zdaniem spełniały wszystkie wymagania krytyki”⁷¹⁶. Autorka przejdzie teraz do przedstawienia konkretnych, wybranych przykładów prozatorskiego tłumaczenia fragmentów, dla lepszego zrozumienia obranej przez Jakubanisa metody tłumaczenia.

Ciekawym przykładem przywołania w komentarzu oryginalnego greckiego tekstu w celu rozjaśnienia stosowności tłumaczenia może być fragment DK 31 B 27, w którym mowa o Sfajrosie. Prozatorskie tłumaczenie tego fragmentu jest następujące: „Nie widać tam ani szybkich członów⁷¹⁷ Heliosa, ani kudłatej piersi ziemi, ani morza: w ten sposób pod zwartą osłoną Harmonii utrwała się zaokrąglony, dumny w swoim doskonałym odosobnieniu

⁷¹⁴ Tamże, s. 27.

⁷¹⁵ *Empedoklea*, BU KUL, sygn. 2930, k. 194 i inne.

⁷¹⁶ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 28.

⁷¹⁷ H. Jakubanis, *Эмπεδοκλῆς: Φιλόσοφος, врач и чародѣй...*, s. 105. „Czyli promienie: ὠκέα γυῖα”.

Sfajros⁷¹⁸. Jakubanis zastanawiał się w tym fragmencie nad wyrażeniem „kudłata pierś ziemi” i bronił swojego przekładu, który różnił się od współczesnych. Objął swój wybór następującą analizą filologiczną oraz filozoficzną greckiego wyrażenia Λόσιον μένος: „Przy interpretacji jednak tego słowa [μένος] nie można zatrzymywać się w pół drogi, ujmując go terminami w rodzaju: »siła«, »moc« (»the shaggy might« – Fairbanks’a, »zottige Kraft« – Diels’a itp.), ponieważ łączenie tak konkretnego przedstawienia jak »kudłaty« z abstrakcyjnym pojęciem »siły«, jeszcze w stosunku do ziemi, jest mało prawdopodobne nawet w ultraplastycznym stylu Empedoklesa. Tymczasem analogiczne wyrażenia języka poetyckiego Homera (λάσια στήθεα: II. I, 189⁷¹⁹; λάσιον κῆρ: II. II, 851⁷²⁰; XVI, 554; cf. Platon. Theaet. 194, D⁷²¹) dają, moim zdaniem, pełne prawo oddawać μένος przez »pierz«, tym bardziej że »pierz ziemi karmicielki« to obraz, który uzyskał prawo obywatelstwa w poezji jako takiej⁷²². Inny badacz, rosyjski historyk filozofii, Radłow, przetłumaczył ten fragment, odnosząc się do ziemi, następująco: „I tam nie widać ani promieniującego oblicza słońca, / Ani ziemi włochatego ciała, ani morza⁷²³. W tym i podobnych komentarzach Jakubanisa wyraźnie widoczna jest jego uważność dla każdego słowa, które chciał oddać po rosyjsku jak najbardziej w duchu starożytnym. Tutaj także przejawia się ideał historyka filozofii według Gilarowa, przejęty przez Jakubanisa, który z filologiczną dokładnością łączy dogłębną analizę historycznofilozoficzną.

O sposobie interpretacji tłumaczonych przez siebie fragmentów Jakubanis pisał: „dawałem sobie większą swobodę, często nie zgadzając się z żadnym z istniejących tłumaczeń

⁷¹⁸ Tamże. „Не видны там ни быстрые члены Гелиоса, ни косматая грудь земли, ни море: так под плотным покровом Гармонии утверждается округленный, гордый своей совершенной замкнутостью Сферос”. Por.: G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska: studium krytyczne z wybranymi tekstami*, przeł. Jacek Lang, wyd. AXIS, PWN, Warszawa-Poznań 1999, s. 298, fragment B 27: „Tam nie ukazuje się ani świetlisty kształt słońca, ani porośnięta moc ziemi, ani morze”. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 139, fragment B 26: „Tam nie rozróżnia się szybkich członków słońca, / Ani mocy porośniętej ziemi, ani morza; / Tak okrągły Sfajros, ciesząc się otaczającą samotnością / Mocno tkwi w ciasnej kryjówce Harmonii”.

⁷¹⁹ Homer, *Iliada*, przeł. K. Jeżewska, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 10. „Pelidę żal przejął i poczuł w głębinie / Piersi włochatej, jak jego myśl chwiała się w obie strony”.

⁷²⁰ Homer, *Iliada*, s. 56. „Rzeki Aksjosu, co piękne nurty po ziemi rozlewa”.

⁷²¹ Platon, *Teajtet*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1959, s. 116-117. „Sokrates: Kiedy u kogoś wosk w duszy jest głęboki i obfity, i gładki, i dobrze wyrobiony, wtedy to, co idzie przez spostrzeżenia, zaznacza się w tym ośrodku duszy (dlatego Homer tak tajemniczo serce i wosk podobnymi wyrazami nazywa). [...] Sokrates: Więc czasem ktoś ma serce kosmate, co pochwalił poeta mądry we wszystkich dziedzinach, albo zapaskudzone i nie z czystego wosku, albo bardzo miękkie, albo za twarde”.

⁷²² H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 105.

⁷²³ P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 92, ortografia została zmodernizowana: „И там не видать ни сияющего лика солнца, / Ни земли волосатого тела, ни моря”.

ani objaśnień. Chociaż i tu, o ile to możliwe, próbowałem wychodzić od antycznej tradycji, tj. stosować się do instrukcji starożytnych interpretatorów”⁷²⁴. Poprzedni przykład można dołączyć i do tego punktu, gdyż spójrzmy dodatkowo na prozatorski przekład fragmentu DK 31 B 3, którego część przetłumaczona została jako: „Zatem badajcie wszelkimi środkami, gdzie co jest jasne”⁷²⁵, i nie ufajcie ani trochę bardziej swojemu wzrokowi niż swojemu słuchowi, ani głośnemu słuchowi bardziej niż wyrazistym dowodom języka i (w *ogóle*) nie pozbawiajcie wiary żadnego z innych narządów, gdzie jest tylko droga do poznania, ale zwróćcie uwagę, gdzie co jest jasne”⁷²⁶. Jakubanis, komentując część fragmentu „Υπὲρ τρανώματα γλώσσης”, wyjaśnił swoją niezgodę z innymi badaczami, którzy tłumaczą go jako: „wskazanie na wrażenia smakowe; ten ostatni [Diels] tłumaczy: »...höher als die deutlichen Wahrnehmungen des Gaumens«. Nie można nie zgodzić się, że takie wyjaśnienie upraszcza zewnętrzny sens kontekstu; niemniej jednak wybór zwrotów (zwłaszcza τρανώματα) najwyraźniej mówi przeciw takiej interpretacji. Moim zdaniem filozof chce powiedzieć, co następuje: nie ufaj wrażeniom wzrokowym więcej niż słuchowym, ale z drugiej strony również słuchowi nie dawaj pierwszeństwa przed innymi uczuciami, a polegaj na nim o tyle, o ile jego świadectwa zbiegają się z tym, co rzeczywiście było powiedziane w jasnych i osobnych (τρανώματα) wyrażeniach”⁷²⁷. Tak więc Jakubanis nie wyróżniał żadnego ze zmysłów w nauczaniu Empedoklesa. Trzeba zaznaczyć, że w pierwszej części pracy, omawiając filozofię Empedoklesa, nie analizował kwestii zmysłu. Poruszał ten temat np. jego uczeń, Asmus, który odnośnie do postrzegania zmysłowego przywołał hipotezę Empedoklesa, że podobne postrzegamy podobnym. Czyli każdy narząd zmysłu dostosowuje się do tego, co odczuwa, a więc zmysły nie mogą się nawzajem zastąpić⁷²⁸, każdy jest wyjątkowy. Rozważania Asmusa

⁷²⁴ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 28.

⁷²⁵ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 93. „Czyli otwarte dla poznania ludzkiego”.

⁷²⁶ Tamże, s. 92. Słowa dodane przez Jakubanisa są zaznaczone kursywą. „Так исследуй же всеми средствами, где что ясно, и несколько не более доверяй своему зрению, чем слуху, ни громогласному слуху не более отчетливых свидетельств языка и (*вообще*) не лишай веры ни один из остальных органов, где только есть путь к познанию, а замечай, где что ясно”. Por.: G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska...*, s. 284, fragment 3: „Nie ufaj wzrokowi bardziej niż słuchowi ani nie sądź, że hałaśliwy słuch jest ponad wyjaśnieniami mowy, ani nie odmawiaj wiary żadnemu z innych członków [organów], jakiegokolwiek jest przejście do rozumienia, lecz rozumem pojmij każdą rzecz, jak jest wyraźna”. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 133-134, fragment B 3: „Lecz dalej, rozważ w każdym szczególe, w jaki sposób każda rzecz się objawia, / Nie ufając ani wzrokowi, ani słuchowi, / Ani brzęcącemu odgłosowi bardziej niż słownym wyjaśnieniom. / I nie [ufając – K.K.] niczemu innemu, o ile jest tylko drogą poznania. / Powstrzymaj zaufanie do członków, przez które każdą rzecz poznasz jasno”.

⁷²⁷ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 93.

⁷²⁸ W.F. Asmus, *Античная философия*, s. 71-72.

zgadzają się więc z komentarzem Jakubanis. W tłumaczeniu Radłowa również można zauważyć podkreślenie równości każdego ze zmysłów, które dopełnione jest wnioskiem: „Nie dawaj wiary zmysłom i rozważaj, jak wszystko samo siebie ujawnia”⁷²⁹.

W niektórych sytuacjach Jakubanis przytaczał jedynie grecki tekst Empedoklesa jako komentarz rozjaśniający jego przekład. Robił to tylko w dwóch przypadkach: „albo w celu uniknięcia nieporozumień przy oddawaniu trudnego do uchwycenia odcienia ich wewnętrznego sensu albo jako źródłowe odniesienie, kiedy wyrażenie oryginału jest szczególnie charakterystyczne i ważne dla zrozumienia całego systemu, *terminus technicus*”⁷³⁰. Dla potwierdzenia można przywołać na przykład wyrażenie z fragmentu DK 31 B 134. Prozatorskie tłumaczenie tego fragmentu, poświęconego opisu bóstwa, wygląda następująco: „Albowiem ono (*bóstwo*) nie jest wyposażone w ludzką głowę wznoszącą się ponad (*inne*) członki, i (*nie ma u niego*) dwóch gałęzi wystających z grzbietu, ani stóp, ani zwinnych kolan, ani części owłosionych, lecz jest tylko duchem świętym i niewypowiedzianym, obiegającym szybkimi myślami cały wszechświat”⁷³¹. Jakubanis uzasadnia wybór przekładu „duchem świętym i niewypowiedzianym” jedynie przez przywołanie oryginalnego tekstu „φρὴν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος”⁷³². Wyrażenie to Radłow przetłumaczył bardzo podobnie do Jakubanis: „On jest jedynie duchem świętym i cudownym (bezgranicznym)”⁷³³.

Należy przywołać dla rozjaśnienia tego, jak postrzegał Jakubanis filozofię Empedoklesa, jeszcze kilka ważnych komentarzy na ten temat. W pierwszej części pracy nie został omówiony proces zmiany jednego kosmicznego cyklu na drugi, na ten temat jednak można znaleźć komentarz Jakubanis do fragmentu DK 31 B 17, którego początek brzmi w jego wersji

⁷²⁹ P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 89, ortografia została zmodernizowana: „Не давай веры ощущениям и размышляй, как все само себя выясняет”.

⁷³⁰ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 28.

⁷³¹ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 129. Słowa dodane przez Jakubanis są zaznaczone kursywą. „Ибо оно (*божество*) не снабжено возвышающей над (*остальными*) членами человеческой головой, и (*у него*) не поднимаются из спины две ветви, и нет у него ни ступней, ни проворных колен, ни волосатых частей, но оно лишь дух святой и несказанный, обегаящий быстрыми мыслями всё мироздание”. Por.: G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska...*, s. 310, fragment 134: „Nie jest uwieczniony ludzką głową, ponad członkami ani nie strzelają z grzbietu dwie gałęzie, ani nie ma stóp, ani żwawych kolan, ani kosmatego przyrodzenia, lecz jest tylko świętym, niewyraźnym umysłem, przebiegającym cały kosmos szybkimi myślami”. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 152, fragment B 134: „Bowiem nie jest zaopatrzony w ludzką głowę na ciele / Ani dwa ramiona od pleców nie wznoszą się, / Ani stopy, ani zwinne kolana, ani owłosione genitalia, / Lecz jest jedynie świętym i niewyraźnym umysłem, / Przebiegającym cały świat szybkimi myślami”.

⁷³² H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 129.

⁷³³ P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 102, ortografia została zmodernizowana: „Он только дух святой и чудесный (беспредельный)”.

następująco: „Albowiem albo z wielu zrasta się jedność, albo odwrotnie, z jednego kiełkuje wiele”⁷³⁴. W greckim słowie διέφω Jakubanis widzi proces kiełkowania, ponieważ, jak wyjaśnia: „pod wpływem Wrogości podobnie jak z ziemi wykiełkują rośliny i zwierzęta, tak i z jedności Sfajrosa wykiełkuje, różniczkuje się, wyróżnia się mnogość”⁷³⁵. W taki sposób Jakubanis przetłumaczył fragment, biorąc pod uwagę nauczanie Empedoklesa, w którym nie ma pojęcia narodzin i śmierci. Związany jest z tym tematem również komentarz do fragmentu DK 31 B 22. Prozatorskie tłumaczenie ostatniej części tego fragmentu odnośnie do relacji między pierwiastkami pod rządami Wrogości Jakubanis przetłumaczył następująco: „Najbardziej zaś wrogie najbardziej się różnią między sobą naturalnymi właściwościami, sposobami łączenia, a także wyrażanymi w nich formami, są zupełnie nieprzyzwyczajone do łączenia się i są wyjątkowo bezradne wobec namowy Wrogości, ponieważ obdarzyła (*ona właśnie*) je takimi właściwościami”⁷³⁶. Jakubanis zwrócił uwagę na końcówkę fragmentu, którą zwykle się tłumaczy jako „Wrogość, która dała początek pierwiastkom”. Taki przekład podał również Radłow: „urodzone przez nienawiść”⁷³⁷. Jakubanis nie mógł się zgodzić z taką interpretacją, ponieważ pierwiastki, tak samo jak Wrogość, zawsze istniały. Dlatego podkreślił w swojej wersji, że Wrogość jedynie obdarzyła pierwiastki pewnymi właściwościami, cechami, kiedy naruszyła harmonię Sfajrosa. Odniesć do tematu oddziaływania Wrogości sposobem rozdziału i różnicowania można również fragment DK 31 B 60. Fragment ten składający się z jednego wersu Jakubanis przetłumaczył następująco: „Z wleczonymi nogami, z

⁷³⁴ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 96. „Ибо то из многого срастается единство, то наоборот из единого произрастает многое”. Por.: G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska...*, s. 286, fragment 17: „I tak o ile nauczyły się rosnać w jedno z wielu, a znów gdy jedno się rozpada, powstaje wiele”. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 135, fragment B 17: „Z jednej strony, by istnieć samo jedno powstaje / Z wielu, z drugiej zaś znowu wielość rodzi się z jednego”. W tłumaczeniu Radłowa (P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 89) jak i Kołakowskiej użyto wyrażenia „rodzi się”, które według Jakubanisa nie zgadza się z systemem Empedoklesa.

⁷³⁵ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 97.

⁷³⁶ Tamże, s. 102. „Наиболее же враждебные наиболее и различаются между собою естественными свойствами, способами соединения, а также и выраженными в них видами, будучи совершенно непривычны к совокуплению и крайне беспомощны против внушений Вражды, так как она (*-то и*) наделила их такими свойствами”. Por.: G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska...*, s. 306, fragment 22: „Najbardziej zaś wrogie są te, które są najdalej od siebie w narodzinach, w mieszaninie i w odcisniętych kształtach, całkiem nienawykłe do spotkania i bardzo żalosne przy namowach Waśni, gdyż wywołała ich narodziny”. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 138, fragment B 22: „Te, które są między sobą najbardziej wrogie i bardzo różnią się / Pochodzeniem, mieszaniną i wyciśniętą formą, / Są całkowicie nieprzystosowane, by się mieszać i bardzo liche / Za namową Nienawiści, która dała im początek”.

⁷³⁷ P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 95, ortografia została zmodernizowana: „ненавистью рожденным”.

nierozdzielonymi kończynami”⁷³⁸. Jakubanis, komentując swój przekład „z nierozdzielonymi kończynami”, przywołał grecki odpowiednik ἀκρίτοχειρα, który dosłownie oznacza „z nierozdzielonymi rękoma”. Zaznaczył przy tym, że w tym fragmencie mowa jest o bydle, zgadzając się z interpretacją amerykańskiego historyka, Arthura Fairbanka⁷³⁹, dlatego ręce zamienił na kończyny i dodał: „Pod wpływem Wrogości [zaczynało się] zróżnicowanie pojedynczych organów zwierząt, parzystokopytne dziś bydło było jednokopytne”⁷⁴⁰. W przekładzie tego fragmentu Radłowa również zamienił ręce na „członki”⁷⁴¹.

Podsumowując omówienie wykonanego przez Jakubanisa prozatorskiego tłumaczenia fragmentów poematów Empedoklesa, trzeba zaznaczyć, że przede wszystkim dowodzą one jego kompetencji jako filologa klasycznego, ukazują jego wszechstronną wiedzę dotyczącą greczyzny. Komentarze do przekładu są w licznych przypadkach bogatsze niż pewne rozważania dotyczące filozofii Empedoklesa w pierwszej części, a więc można założyć, że w 1906 r., po zakończeniu studiów pierwszego stopnia, najprawdopodobniej na drugim roku studiów magisterskich Jakubanis, pisząc tę pracę, był ukształtowany w zrębach jako filolog klasyczny i rozwijał wiedzę naukową, aby uprawiać historię filozofii na równie wysokim poziomie. Wyznaczając cele pracy, Jakubanis wzywał do bardziej uważnego studiowania zachowanych fragmentów Empedoklesa, co wykazał właśnie w wykonanych przekładach, a zwłaszcza w przekładzie prozatorskim.

Poetyckie tłumaczenie Jakubanisa jest oznaką jego wiedzy filologicznej w połączeniu z talentem poetyckim, gdyż przełożył fragmenty heksametrem. Jak odnotowano wcześniej, pierwszego tłumaczenia fragmentów Empedoklesa na język rosyjski dokonał Ernest Radłowa (1854-1928), nie zachowując jednak metrum. Rosyjski badacz Aleksandr Makowielski w swoim opracowaniu przedsokratyków zestawiał kilka różnych przekładów Empedoklesa, w tym swoje, Jakubanisa i Radłowa. We wstępie zaś zaznaczył, iż „Znakomity przekład prof. E.L. Radłowa, mimo że powstał 25 lat temu, jeszcze przed ukazaniem się wydania krytycznego H. Dielsa, pod wieloma względami nie stracił na znaczeniu do dziś. H. Jakubanis zaś za podstawę przekładu bierze już publikację tekstów Dielsa, a jego przekład wyróżnia się doskonałą

⁷³⁸ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 111. „С волочащимися ногами, с неразделенными конечностями”. Por.: G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska...*, s. 302, „O krzywym chodzie i z niezliczonymi rękoma”. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 142, „Krętonogi i z niezliczonymi rękami”.

⁷³⁹ W edycjach i podręcznikach Jakubanis wymienił dzieło Fairbanka, *The First Philosophers of Greece*, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., London 1898 (H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 30).

⁷⁴⁰ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 111.

⁷⁴¹ P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 99.

starannością wykonania i przemyślanym podejściem do badanego materiału (przekład poetycki zaś często wyróżnia się artyzmem)”⁷⁴². Można tę myśl potwierdzić chociażby tym, że Jakubanis używał więcej epitetów, metafor, wszystkie pojęcia związane z siłą Wrogości i Miłości zapisywał wielką literą, w przeciwieństwie do Radłowa był bardziej uważny na detale⁷⁴³. Jeszcze uważniejszym w kwestii detali był wielki rosyjski filozof Aleksiej Łosiew, który niekiedy krytykował wybory leksykalne Jakubanisa i Radłowa w tłumaczeniu fragmentów Empedoklesa⁷⁴⁴. Makowielski również podkreślał, że w ogólnym pojmowaniu filozofii Empedoklesa jest mu bliższy Radłow niż Jakubanis, ponieważ ten ostatni: „nadmiernie idealizuje myśliciela z Akragas, w przeciwieństwie do trzeźwego i bardziej krytycznego podejścia do niego prof. E. L. Radłowa”⁷⁴⁵.

W języku rosyjskim w badaniach nad Empedoklesem do tej pory używa się tłumaczenia Jakubanisa, które funkcjonuje w różnych przedrukach⁷⁴⁶. Wskazuje to nie tylko na wartość

⁷⁴² A. Makowielski, *Досократики...*, Przedmowa, s. V.

⁷⁴³ Tłumaczenie Jakubanisa jest bardziej poetyckie, obfituje bowiem w różne epitety. Przykładem może służyć fragment DK 31 B 8. W wersji Jakubanisa (*Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 85): „Jest tylko zmieszanie samo z wyodrębnieniem tego, co było zmieszane. / Co i zwać nierozumnie narodzinami ludzie ciemni”. W wersji Radłowa (P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 90): „[jest] jedynie zmieszanie i rozdzielenie tego, co było zmieszane; / To właśnie nazywają ludzi narodzinami”. Widać więc, że Radłow po prostu użył słowa „ludzi”, kiedy dla Jakubanisa ważne było zaznaczenie, że byli to „ludzi ciemni”. Przykład pisowni z wielkich liter występuje np. we fragmentach DK 31 B 122, 123. Ciekawym detalem może służyć uwaga Jakubanisa do fragmentu DK 31 B 62, (*Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 79), którego część brzmi w jego tłumaczeniu następująco: „potomstwo męczeńskich mężów i żon”. W wersji Radłowa (P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 99): „Jak z mężczyzn i kobiet płaczących”. Jakubanis (*Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 112) zwrócił uwagę na to, że *πολυκλαύτων* odnosi się do obu, a nie tylko do kobiet. Na język polski również tłumaczy się to określenie, odwołując się jedynie do kobiet. Por.: G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska...*, s. 302, fragment 62: „Pędy mężów i żalosnych kobiet”. Por.: K. Kołakowska, *Mit u Empedoklesa*, s. 143, fragment B 62: „Potomków mężczyzn i lamentujących kobiet”.

⁷⁴⁴ Łosiew zwrócił uwagę na fragment DK 31 B 93, w którym według uczonego mowa jest o rozróżnieniu przez Empedoklesa podstawowych i wtórnych barw. Łosiew przetłumaczył ten fragment następująco: „Года светлой бузины вступает в смешение с цветом виссона”, „Owoc jasnego bzu miesza się z kolorem lnu [lat. *byssinum* – M.S.]” (A. Łosiew, *История античной эстетики, (Istorija anticznoj estietiki), (Historia estetyki starożytnej)*, wyd. AST, Moskwa 2000, s. 444). Przy tym podkreślał nieścisłości w tłumaczeniach Jakubanisa i Radłowa. „Owoc jasnego bzu” Jakubanis przetłumaczył jako „багрец светлого самбука” (purpur jasnego bzu [lat. *Sambucus* – M.S.]), a Radłow jako „цвет багреца” (kolor purpura). „Kolor lnu” zaś Radłow przetłumaczył jako „желтая жилочница” (żółty bisior), a Jakubanis jako „полотно” (płótno) (P. Tannery, *Первые шаги древнегреческой науки*, s. 100), (H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей...*, s. 118). Łosiew podkreślił, że Radłow w tym przypadku był bliżej prawdy, ponieważ czerwony z żółtym może dać barwę wtórną. W przekładzie Jakubanisa natomiast połączenie białego płótna z czerwonym owocem bzu nie stwarza barwy wtórnej (A. Łosiew, *История античной эстетики*, s. 444).

⁷⁴⁵ A. Makowielski, *Досократики...*, Przedmowa, s. V.

⁷⁴⁶ Część pracy o Empedoklesie została przedrukowana w Kazaniu przez A. Makowielskiego w dziele pt. *Досократики. Первые греческие мыслители в их творениях, в свидетельствах древности и в свете новейших исследований, (Dosokratiki. Pierwye grecheskije mysliteli w ich tworienijach, w swidietielstwach driewnosti i w swiecie nowiejszych issledowanij)*, (*Przedsokratycy. Pierwsi greccy myśliciele w ich dziełach*,

historyczną tego dzieła, ale i na jego nieprzemijające dotychczas wartości. Część pierwsza zaś nie jest zazwyczaj wykorzystywana przez współczesnych badaczy w obszarze rosyjskojęzycznym i ukraińskojęzycznym⁷⁴⁷. W jednym z przedruków zaznaczono, że środkiem ciężkości pracy Jakubanis'a są właśnie wykonane przezeń prozatorski oraz poetycki przekład fragmentów Empedoklesa⁷⁴⁸.

1.6. Podsumowanie

Cele pracy wyznaczone przez Jakubanis'a, a mianowicie: 1) prozatorskie tłumaczenie poetyckich fragmentów autorstwa Empedoklesa, 2) interpretacja tych fragmentów, 3) przekład poetycki, 4) oraz opracowanie życia i twórczości myśliciela z Akragas, zostały osiągnięte w

świadectwach starożytności i w świetle nowszych badań), cz. II, wyd. M.A. Golubewa, Kazań 1915. Przekład Jakubanis'a Makowielski przywołuje łącznie z przekładem E. Radłowa. Następnie przekład Jakubanis'a został opublikowany w dziele pt. *Лукрецій. О природе вещей*, (Lukrecyj. O prirodzie wieszczej), (Lukrecjusz. O naturze wszechrzeczy), t. II, Fragmenty Epikura i Empedoklesa, red. F.A. Pietrowski, wyd. Akademii Nauk ZSRR, Petersburg 1947. Tom II, opracowany przez F.A. Pietrowskiego, zawiera artykuły, komentarze, fragmenty Epikura i Empedoklesa (w przekładzie Jakubanis'a). Po raz trzeci przekład, a razem z nim cała praca Jakubanis'a, zostały przedrukowane ze zmienioną ortografią (Jakubanis posługiwał się ortografią przedrewolucyjną). H. Jakubanis, F. Hölderlin, *Эмпедокл: философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки / Смерть Эмпедокла: Драма*, (*Empedokl: Filozof, vrach i charodej. Dannye dlja ego ponimania i otsenki / Śmierć Empiedokla: Drama*), (*Empedokles: filozof, lekarz i mag. Przyczynek dla jego zrozumienia i oceny / Śmierć Empedoklesa: Dramat*), przekł. J. Gołosowkiera, red. T.I. Koszma, wyd. SINTO, Kijów 1994. Fragmenty Empedoklesa w tłumaczeniu Jakubanis'a były zredagowane i dopełnione przez rosyjskiego filologa klasycznego M. Gasparowa. Obecnie najczęściej używa się tego przekładu fragmentów Empedoklesa w obszarze rosyjskojęzycznym. *Эллинские поэты VIII-III вв. до н. э. Эпос. Элегия. Ямбы. Мелика*, (*Ellinskije poety VII-III ww. do n. e. Epos. Elegija. Jamby. Melika*), (*Greccy poeci VIII-III w. p.n.e. Epos. Elegia. Jamby. Melika*), red. M.L. Gasparow, wyd. Ladomir, Moskwa 1999, s. 183-202.

⁷⁴⁷ Jako potwierdzenie może służyć np. współczesna praca kijowskiego naukowca, W.E. Turenko, *Антична філософія любові*, (*Antyczna filozofija lubowi*), (*Starożytna filozofia miłości*), wyd. Vadex, Kijów 2017. Otóż w tej pracy główny temat, którym jest miłość w starożytnej filozofii, nie ma odwołań ani do Jakubanis'a, ani do Gilarowa, którzy poświęcali temu zagadnieniu szczególną uwagę w swoich dziełach. Turenko jednak w jednym ze swoich artykułów (*Епіменід vs Емпедокл: як ранні давньогрецькі філософи боролися з пандеміями*, (*Epimienid vs Empiedokl: jak ranni dawnogriec'ki filozofi borolisia z pandiemiiami*), (*Epimenides vs Empedokles: jak pierwsi greccy filozofowie walczyli z pandemiemi*)), „Filosofska dumka” nr 4, 2020, s. 39-49) cytuje przedruk dzieła Jakubanis'a o Empedoklesie. Trzeba jednak zaznaczyć, że autor błędnie podaje dane bibliograficzne jako H. Jakubanis, *Эмпедокл: философ, врач и чародей*, wyd. SINTO, Kijów 1994. Prawidłowe dane są następujące: Jakubanis H., Hölderlin F., *Эмпедокл: философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки / Смерть Эмпедокла: Драма*, (*Empedokles: filozof, lekarz i mag. Przyczynek dla jego zrozumienia i oceny / Śmierć Empedoklesa: Dramat*), przekł. J. Gołosowkiera, red. T.I. Koszma, wyd. SINTO, Kijów 1994. Ten przedruk obejmuje dzieło Jakubanis'a o Empedoklesie oraz przekład tragedii Hölderlina wykonany przez Gołosowkiera. Turenko przy tym podaje stronę z tego przedruku, na której jest komentarz Gołosowkiera do tłumaczenia, twierdząc, że jest to myśl Jakubanis'a (W.E. Turenko, *Епіменід vs Емпедокл...*, s. 43).

⁷⁴⁸ H. Jakubanis, F. Hölderlin, *Эмпедокл: философ, врач и чародей...*, s. 4.

różnym stopniu. Wskazana kolejność celów nie jest przypadkowa, bowiem kolejność części pracy miała odzwierciedlać ich rosnącą wagę.

Jakubanis, dążąc do przyczynienia się do wyjaśnienia tajemniczej postaci Empedoklesa i jego filozofii, swój krytycyzm kierował przede wszystkim na nieodpowiedniość metody innych badaczy. Polski historyk filozofii podkreślał, że ówcześni badacze niezbyt dokładnie analizowali spuściznę starożytnych myślicieli w kwestii ich twórczej osobowości. Dlatego postulował własną metodę opracowania myśli Empedoklesa. Choć metoda ta jest podobna do tej, którą stosował Gilarow, Jakubanis adoptował ją do całościowego badania postaci Empedoklesa, miał bowiem zamiar zrekonstruować całe spektrum warunków ogólnokulturowych, objąć całą treść jego osobowości jako żywą całość, omówić wszystkie szczegóły rozpatrywanej nauki, porównać je ze sobą, wyjaśnić ich psychologiczne i logiczne zależności oraz relacje i ostatecznie podsumować wnioski nt. właściwego znaczenia myśliciela, jego osobowości i nauczania. Badacz wyznaczył sobie rozległe cele, z których niekiedy jednak musiał rezygnować podczas pracy, mówiąc o skromnych jej rozmiarach.

Jakubanis przywiązywał dużą wagę przede wszystkim do problemów metodologicznych w badaniach nad Empedoklesem. Dyskusyjne jest, czy jego metoda przyniosła nowe wyniki. Do sprzeczności w życiu Empedoklesa i jego nauczaniu opracowanie Jakubanisa jedynie dodało kolejną sprzeczność lub jej źródło w otaczającej go rzeczywistości. Konkluzją części pierwszej, dotyczącej życia i światopoglądu Empedoklesa, jest teza Jakubanisa, że myśliciel ten sam był przedstawicielem epoki przejściowej, w czym zgadza się poniekąd ze współczesnymi badaczami. Zarysował on jednak tę epokę od strony historycznej i kulturowej, opisał przełom filozoficzny i nawet w części poświęconej nauczaniu nie przedstawił wystarczająco filozofii myśliciela, nie mówiąc o jej dokładnej analizie. Jakubanis szukał raczej potwierdzenia sprzeczności, których istnienie przeczuwał. W taki sposób w pierwszej części pracy *Osobowość. Ogólny charakter światopoglądu* autor przedstawił ogólny zarys osobowości Empedoklesa i jego światopoglądu na tle epoki, która była nierozzerwalnie związana z kształtowaniem jego osobowości i filozofii.

Część drugą, a zwłaszcza trzecią, można uznać za właściwe badanie filozoficzne, ponieważ tu w komentarzach Jakubanis rozważał sens zachowanych fragmentów i oceniał niektóre z nich z punktu widzenia historycznofilozoficznego. Oprócz tego w komentarzach omówił zagadnienia filozofii Empedoklesa, których nie poruszał w pierwszej części pracy. W pracy Jakubanisa brakuje wniosków i powiązań pomiędzy jej częściami, dlatego części te są od siebie oddzielone, choć mogłyby stworzyć całościowe studium, do którego autor dążył.

2. PLATON W PRACACH H. JAKUBANISA

Drugi rozdział drugiej części poświęcony jest pracom Jakubanisa dotyczącym filozofii Platona. Celem niniejszego rozdziału jest wyszczególnienie głównych cech recepcji Platona w pracach Jakubanisa. Prace te były trzy, zgodnie z czym rozdział będzie zawierać trzy podrozdziały. Pierwszym dziełem Jakubanisa była praca dyplomowa pt. *Nauka Platona o nieśmiertelności*⁷⁴⁹, która zachowała się w niepełnym rękopisie. W związku z tym w niniejszym rozdziale będą przedstawione jedynie niektóre tezy tej pracy. W drugim podrozdziale będzie omówiony artykuł *Echa platonizmu w liryce Schillera*⁷⁵⁰, który był pierwszą publikacją naukową Jakubanisa. W okresie lubelskim badacz planował napisanie obszernego dzieła poświęconego filozofii Platona, jednak tego zamiaru nie udało mu się zrealizować⁷⁵¹. Jedną z nielicznych publikacji badacza z tego okresu była recenzja książki Z. Jordana *O matematycznych podstawach systemu Platona*⁷⁵², która zostanie omówiona w podrozdziale trzecim.

W celu lepszego zrozumienia intelektualnej genealogii metodologii oraz wniosków badań Jakubanisa niezbędne jest określenie głównych cech recepcji Platona na przełomie XIX i XX w. w Imperium Rosyjskim, a zwłaszcza w Kijowie. Platon był jednym z głównych filozofów w badaniach Kijowskiej Akademii Duchownej. Filozofię na Uniwersytecie Kijowskim uprawiano na wzór tradycji ukształtowanej w Kijowskiej Akademii Duchownej. Tradycję tę na Uniwersytecie Kijowskim kontynuował również Gilarow, który wykształcił wielu naukowców, w tym Jakubanisa.

Przez Zieńkowskiego, który studiował i pracował na Uniwersytecie Kijowskim, tradycja ta została określona jako synteza dogmatów ortodoksyjnych oraz filozofii zachodniej Europy. Kwestia wiary i chrześcijaństwa była jednak dominująca dla badaczy w Akademiiach Duchownych⁷⁵³. W tym czasie stworzono wiele prac poświęconych Platonowi, w których w większości zarówno filozofia, jak i osobowość tego starożytnego myśliciela były analizowane

⁷⁴⁹ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929.

⁷⁵⁰ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма в лирике Шиллера*, (*Otwuki platonizmu w lirice Szyllera*), (*Echa platonizmu w liryce Schillera*), „Uniwersyteckie Izwiestija” nr 12, Kijów 1904, s. 1-31.

⁷⁵¹ Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prace naukowe drukowane, AU KUL, sygn. A-23. Jakubanis planował obszerne studium filozofii Platona pt. *Studia Platonica*, obejmujące różne działy i zagadnienia filozofii tego starożytnego myśliciela.

⁷⁵² Z. Jordan, *O matematycznych podstawach systemu Platona z historii racjonalizmu*, nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 1937. H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach systemu Platona z historii racjonalizmu*, „Przegląd Filozoficzny” R. XLI, 1938, s. 422-428.

⁷⁵³ W. Zieńkowski, *История русской философии*, s. 291-292.

w sposób, który można określić jako „schrystianizowany”. Grono kijowskich naukowców odegrało ważną rolę w kształtowaniu tej tradycji badań. Było tak m.in. dlatego, że pierwszym tłumaczem wszystkich dzieł Platona na język rosyjski był Wasyl Karpow (1798-1867)⁷⁵⁴. Karpow kształcił się w Kijowskiej Akademii Duchownej, gdzie następnie prowadził również wykłady. W komentarzach lub we wstępach do dialogów wskazywał on na podobieństwa między dialogami Platona a pismami Ojców Kościoła i Biblią, dlatego myśliciel ten występuje w jego wersji jako prekursor doktryny chrześcijańskiej⁷⁵⁵. Karpow był jednym z głównych przedstawicieli rosyjskiego platonizmu na przełomie XIX i XX w.

Badacze zajmujący się recepcją Platona w Imperium Rosyjskim tych czasów wyodrębnili cztery główne idee platońskie, które wiązali z myślą chrześcijańską:

1. Idea podobieństwa człowieka do Boga (idea etyczna), która wyraża się w celu życia człowieka, czyli dążeniu do upodobnienia się do Boga oraz poglądzie na śmierć jako zbawienie.
2. Idea upadku ludzkości (idea antropologiczna), do której dołączają również nauczanie Platona o nieśmiertelności duszy.
3. Idea umysłu boskiego (idea teleologiczna), w którym znajdują się idee, za pomocą których Bóg stworzył świat, schrystianizowana idea powstania świata w *Timajosie*.
4. Idea Boga jako Absolutu (idea teologiczna), u Platona – Idea Dobra⁷⁵⁶.

Powiązanie platonizmu i chrześcijaństwa można również znaleźć w pracach Gilarowa i jego opiekuna naukowego na Uniwersytecie Moskiewskim, Nikolaja Grota, oraz innych badaczy znanych Jakubanisowi⁷⁵⁷. Nie ma więc wątpliwości, że miał on wokół siebie żywe

⁷⁵⁴ W. Karpow, *Сочинения Платона*, (*Soczinienija Platona*), (*Dzieła Platona*), wydanie 1 (1841-1842 r.), wydanie 2 (1863-1879 r.), Petersburg. Por.: A.Tichołaz, *Платон и платонизм в русской религиозной философии второй половины XIX – начала XX веков*, (*Platon i platonizm w russkiej rieligioznoj filosofii wtorej połowiny XIX – naczala XX wiekow*), (*Platon i platonizm w rosyjskiej filozofii religijnej drugiej połowy XIX i początku XX wieku*), wyd. Insajt, Kijów 2003, s. 73. „»Rosyjski Platon« faktycznie zaistniał dopiero po wydaniu »Dzieł Platona« wykonanego przez W. Karpowa”.

⁷⁵⁵ F. Nethercott, *Russia's Plato...*, s. 38.

⁷⁵⁶ E. Mirosznizenko, *Очерки по истории раннего платонизма в России*, (*Oczerki po istorii ranniego platonizma w Rossii*), (*Eseje na temat historii wczesnego platonizmu w Rosji*), wyd. Aletiejia, Petersburg 2013, s. 102.

⁷⁵⁷ A.N. Gilarow, *Платонизм как основание современного мировоззрения в связи с вопросом о задачах и судьбе философии*, (*Platonizm jak osnovanije sowriemiennogo mirowozzrienija w swiazi s woprosom o zadaczach i sud'bie filosofii*), (*Platonizm jako podstawa współczesnego światopoglądu w związku z kwestią zadań i losu filozofii*), wyd. E. Lissnera i J. Romana, Moskwa 1887, s. 75-80. Por.: N. Grot, *Очерк философии Платона*, (*Oczerk filosofii Platona*), (*Zarys filozofii Platona*), wyd. Wilde, Moskwa 1896, s. 189. Choć Gilarow mówił o pewnych powiązaniach filozofii Platona i dogmatów chrześcijańskich, odnotować trzeba, że najprawdopodobniej

zainteresowanie Platonem i zaczął szukać własnej odpowiedzi i interpretacji tego starożytnego myśliciela. Na ile Jakubanis przynależał do tej tradycji i czy kontynuował ją w swoich badaniach nad Platonem, będzie wskazane w kolejnych podrozdziałach.

2.1. Nauka Platona o nieśmiertelności

Pierwszym dziełem Jakubanisa była rozpoczęta w 1900 r. praca pt. *Nauka Platona o nieśmiertelności*. Praca ta w zamierzeniu autora miała zawierać przedmowę, sześć rozdziałów i zakończenie. W archiwum KUL zachował się jej niepełny rękopis: przedmowa, parę stron z rozdziału pierwszego i drugiego, oraz najwięcej fragmentów z rozdziału trzeciego.

Pierwszy rozdział pt. *Poprzednicy Platona*, zgodnie z opisem przedstawionym w przedmowie, miał być poświęcony rozwojowi idei eschatologicznych u Greków. Jakubanis planował przedstawić tło różnorodnych wierzeń eschatologicznych epoki homeryckiej, misteria eleuzyjskie, kult Dionizosa, orfizm itd., aby na tej podstawie wyróżnić własne poglądy Platona i możliwe wpływy na nie tych wierzeń⁷⁵⁸.

Drugi rozdział pt. *Miejsce duszy i nieśmiertelności w systemie Platona* miał zawierać krótki zarys nauczania Platona. Omawiając treść tego rozdziału, Jakubanis podkreślił ważność zrozumienia całości nauczania myśliciela, żeby móc głębiej pojąć jego poszczególne aspekty, co opisał następująco: „Niewątpliwie, najlepsza metoda studiowania Platona polega na tym, aby studiować go »na ścieżkach jego własnego myślenia«. Jeśli chcielibyśmy jakkolwiek część filozofii Platona zupełnie odizolować lub badać osobno, to niewątpliwie wypaczymy jego naukę”⁷⁵⁹. Na podstawie tego cytatu można przypuszczać, że według Jakubanisa wszystkie dialogi Platona tworzą całość, dlatego przed omówieniem kwestii nieśmiertelności duszy uważał za konieczne wprowadzenie w nauczanie tego filozofa. Charakterystyka filozofii Platona, którą Jakubanis zamierzał przedstawić w drugim rozdziale, miała następnie być podstawą dla zawartej w rozdziale trzecim krytyki tezy Gustawa Teichmüllera, stwierdzającego niemożność istnienia nieśmiertelności duszy jednostkowej w filozofii tego starożytnego myśliciela.

nie przynależał do tradycji rosyjskiego „schrystianizowanego” platonizmu (M. Tkaczuk, *Философия в Университеті Святого Володимира*, s. 225).

⁷⁵⁸ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 4, 12.

⁷⁵⁹ Tamże, k. 4-5. Por.: Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: *Filozofia starożytna* – wykład w 1899 roku z. 11-12, *Logika i psychologia* – wykład w latach 1899-1900 z. 13-14, BU KUL, sygn. 2926, k. 192.

W zarysie filozofii Platona Jakubanis zdecydował się oprzeć na dwóch obrazach zapożyczonych z *Państwa*: porównaniu idei dobra ze słońcem z księgi VI i metafory jaskini z więźniami z księgi VII. Następnie na podstawie tych obrazów, w których najpełniej objawia się idea dobra, Jakubanis zamierzał przedstawić niezbędność świata, tak samo dobrego jak jej twórca lub organizator. Stąd według Jakubanisa wynika również niezbędność łącznika między bogiem a światem, którym jest dusza na podstawie *Timajosa*⁷⁶⁰. Dalej planował dopełnić te rozważania nauczaniem o ograniczoności i nieograniczoności, odnosząc się do *Fileba*, dialektyką jedności i wielości – z *Parmenidesa* i *Sofisty*, nauczaniem o miłości – z *Fajdrosa* i *Uczty*. Po scharakteryzowaniu miejsca duszy w systemie Platona Jakubanis planował przejść do omówienia jej istoty: procesu stworzenia duszy (*Timajos*), jej trychotomii (*Fajdros* i *Państwo*) oraz związku między duszą jednostkową i światową⁷⁶¹.

Tytuł trzeciego rozdziału miał brzmieć według notatek Jakubanisa następująco: *Pojęcie nieśmiertelności Platona: krytyka tezy Gustawa Teichmüllera*. Wynikiem tego krytyczno-polemicznego rozdziału było stwierdzenie przez Jakubanisa faktu, że stał on po stronie ogólnie przyjętej w jego czasach, tradycyjnej interpretacji Platona, co wyjaśnił następująco: „Nie zgadzam się z Teichmüllerem, stąd popieram opinię Zeller’a i innych przedstawicieli tego nurtu [tj. tradycyjnej interpretacji filozofii Platona w gronie naukowców kijowskich, która znajdowała się pomiędzy interpretacją Hegla i Kanta⁷⁶² – M.S.]. Niemniej jednak moje zrozumienie Platona rozbiega się z Zellerem w wielu i przy tym dość istotnych punktach”⁷⁶³. Zeller, w przeciwieństwie do Teichmüllera, uznawał możliwość istnienia nieśmiertelnej duszy jednostkowej w systemie Platona⁷⁶⁴. Było to najprawdopodobniej główną przyczyną tego, że

⁷⁶⁰ Jakubanis najprawdopodobniej miał na myśli następujące rozważania z dialogu *Timajos* (29 E): „Dlaczego Stwórca sprawił, że i ten świat się narodził. Odpowiadamy: był dobry!” Można do tego dołączyć również fragment 30 B: „Utworzył świat, łącząc rozum z duszą, a duszę z ciałem, aby dzieło przez niego dokonane było naturalnie najpiękniejsze i możliwe najlepsze” (Platon, *Timajos. Kritias albo Atlantyka*, przeł. P. Siwek, PWN, Warszawa 1986, s. 36-37). P. Siwek był duchownym, możliwe, że dlatego w tłumaczeniu użył słów „Stwórca”, „utworzył”. Ciekawe może być porównanie przekładów Siwka z Witwickim (29 E): „Z jakiego powodu organizator zorganizował wszystko, co powstaje, i ten wszechświat. Dobry był”. (30 B): „Złożył rozum w duszy, a duszę w ciele i w ten sposób wszystko zmaistrował, aby wszechświat był jak najpiękniejszy w swej naturze” (Platon, *Dialogi*, t. II, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 1999, s. 679).

⁷⁶¹ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 5-6, 23.

⁷⁶² F. Nethercott, *Russia's Plato...*, s. 28-29. Por.: D. Frede, *Zellers Platon-Studien*, w: *Eduard Zeller. Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte im 19. Jahrhundert*, red. G. Hartung, wyd. Gruyter, Berlin 2010, s. 69.

⁷⁶³ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 6, 32.

⁷⁶⁴ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, II Theil, II Auflage, Fues's Verlag, Tübingen 1859, s. 533. „Die Einzelseelen sind seiner Auffassung nach nicht Emanationen der Weltseele, die für eine gewisse Zeit aus ihr hervor – und wieder in sie zurückgingen; sondern wie die besonderen Ideen neben der höchsten Idee, so stehen die besonderen Seelen neben der Seele des Ganzen in selbständiger

Jakubanis skłaniał się ku Zellerowi.

Czwarty rozdział, *Dowodzenie nieśmiertelności*, miał zawierać argumenty za nieśmiertelnością duszy najpierw z dialogu *Obrona Sokratesa*, w którym Jakubanis planował przedstawić dialektyczną alternatywę w pojęciu śmierci i życia pozagrobowego. Następnie planował omówić wszystkie dialogi, w których poruszono problem nieśmiertelności duszy, z wyszczególnieniem dialogu *Fedon*⁷⁶⁵. W notatkach dotyczących tego rozdziału Jakubanis zwrócił uwagę na interpretację koncepcji przypomnienia, anamnezy Platona, którą przedstawił Grot. Ten zaś wyrażał opinię, że główną podstawą filozofii Platona jest jedyne w swoim rodzaju nauczanie o poznaniu jako przypomnieniu oraz nauczanie o preegzystencji duszy. Poznanie według interpretacji Grota nie stwarza świata idei w duszy, a jedynie je odtwarza: „Jeśli jest dusza, to ona powinna być wieczna i niezniszczalna w przeszłości i przyszłości. Jeśli jest wieczna dusza, to jedyną jej treścią mogą być *idee*”⁷⁶⁶.

Piąty rozdział pt. *Eschatologia i nauczanie o karze* zgodnie z notatkami Jakubanisa poświęcony był analizie mitów eschatologicznych w trzech dialogach, w *Gorgiaszu*, *Fedonie* i *Państwie*⁷⁶⁷. Szósty rozdział miał być syntezą poprzednich i zebraniem wyników pt. *Ogólny przegląd nauczania Platona o nieśmiertelności*. Jakubanis, omawiając szósty rozdział, podkreślił najprawdopodobniej najważniejszą tezę swego dzieła: „Prawdy o nieśmiertelności jednostkowej nie można udowodnić rozważaniami czysto logicznymi, lecz można ją zrozumieć jedynie dążeniami serca”⁷⁶⁸. Tezę tę stawiał, krytykując pogląd Teichmüllera w tej materii.

W *Zakończeniu* Jakubanis planował omówić kulturowe i historyczne znaczenie Platona. W tej części pracy zamierzał przedstawić po raz pierwszy metodę badań historycznofilozoficznych, którą próbował stosować także w późniejszych swoich dziełach.

Eigenthümlichkeit, beide sind gleiches Wesens, die einen müssen daher ebenso unvergänglich sein, wie die anderen”.

⁷⁶⁵ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 6, 60.

⁷⁶⁶ Tamże, k. 60-72. Por.: N. Grot, *Очерк философии Платона*, s. 185.

⁷⁶⁷ Tamże, k. 6, 73-75.

⁷⁶⁸ Tamże, k. 6, 76-80. W swoich wnioskach Jakubanis zgodnie z zachowanymi notatkami w pełni zgadzał się z wnioskami Steinharta, którymi planował zakończyć swoje opracowanie. Autor jednak nie wskazał źródła opracowania niemieckiego badacza. Przywołał Jakubanis w tym miejscu również nazwisko kijowskiego profesora, Kułakowskiego, i stronę najprawdopodobniej z jego dzieła, którym badacz posługiwał się podczas studiów na wykładach Gilarowa. Według Kułakowskiego, z którym zgadzał się Jakubanis, „Świat starożytny w osobie Platona osiągnął punkt kulminacyjny w rozwoju filozofii, połączywszy w sobie wiedzę i religię. Po Platonie religia i filozofia żyły albo we wzajemnym sojuszu, albo w waśni”. Dopiero chrześcijaństwo dało „jasną i jedyną odpowiedź na wieczne, niepokojące pytanie ludzkiej, osobistej świadomości i przyznała w nieśmiertelności człowieka ogólne prawo życia świata” (J. Kułakowski, *Смерть и бессмертие в представлениях древних греков*, (*Śmierć i biessmiertije w przedstawlenijach driewnich griekow*), (*Śmierć i nieśmiertelność w wyobrażeniach starożytnych Greków*), wyd. S.W. Kulzenko, Kijów 1899, s. 123).

Historyka filozofii Jakubanis porównywał z botanikiem, który bada roślinę, biorąc pod uwagę również jej zarodek i płody. Ten pierwszy zaś w swojej dziedzinie: „Pragnąc w pełni wyjaśnić sobie sens i znaczenie pewnego systemu filozoficznego, powinien nie tylko zapoznać się z nim w takiej formie, w jakiej on istnieje, nie tylko rozłożyć go na elementy składowe i prześledzić proces genezy, lecz również wziąć pod uwagę całą jego dalszą historię, odnaleźć ślady jego wpływu na życie i świadomość pokoleń, postawić przed sądem stuleci”⁷⁶⁹. Tym bardziej, uważał Jakubanis, taka metoda sprawdzić się powinna w badaniach nad Platonem, którego filozofia nie jest tylko spekulatywną konstrukcją⁷⁷⁰. Filozofię tego starożytnego myśliciela Jakubanis porównywał z „promienistym wschodem słońca, w którego blasku blakną nie tylko meteory, lecz najbardziej jaskrawe gwiazdy pierwszej wielkości”⁷⁷¹. Myśl ta potwierdza, że Platon i jego nauczanie zajmowały szczególne miejsce w badaniach i poglądach Jakubanisa na filozofię starożytną.

Niestety Jakubanisa zamiar napisania obszernej pracy poświęconej zagadnieniu nieśmiertelności duszy u Platona nie został doprowadzony do pełnej realizacji. W rękopisie została na ten temat odnotowana przez autora ważna informacja. Ułożenie samego planu było dla niego czaso- i pracochłonnym zadaniem, jak sam napisał: „jedynie promienna nadzieja zobaczyć w końcu jego realizację – przydała mi sił i wigoru. Pokochałem swoje marzenie... Ale... tym boleśniej, tym trudniej teraz pogodzić mi się z myślą, że zamierzeniu temu raczej nie jest przeznaczone się spełnić: przyczyna choroba i... przekreśliła moje marzenie!”⁷⁷². Notatka ta potwierdza wspomnienie Klingera o tym, że praca dyplomowa Jakubanisa nie została skończona w terminie⁷⁷³.

Jakubanisowi pod koniec studiów, jak wynika z jego własnych notatek, zaproponowano dwa wyjścia: albo skrócić wszystkie rozdziały i ogólnie całą pracę, albo wybrać dla obszernego opracowania jedynie niektóre rozdziały, co właśnie zrobił, argumentując to następująco: „Wolałem drugie wyjście, być może mniej praktyczne, ale za to nie tak dotkliwe dla mnie, jeśli idzie o pryncypia”⁷⁷⁴. Słowa te są oznaką szczególnego podejścia Jakubanisa do pracy

⁷⁶⁹ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 6., Por.: A.N. Gilarow, *Греческие софисты...*, s. II. Por.: A.N. Gilarow, *Источники о софистах...*, s. IV.

⁷⁷⁰ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 9. Dziesięć lat po napisaniu pracy dyplomowej Jakubanis wyjaśnił, czym jest spekulatywna konstrukcja, odnosząc się do przedstawicieli filozofii nowożytnej, z których większość „budowała swój światopogląd filozoficzny tylko umysłem i dlatego nie był to dla nich światopogląd w szerszym znaczeniu słowa, a po prostu racjonalna konstrukcja myślowa”.

⁷⁷¹ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 6.

⁷⁷² Tamże, k. 6-7.

⁷⁷³ W. Klinger, *Dwaj zapomniani krzewiciele...*, s. 179-180.

⁷⁷⁴ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 7.

naukowej, dążenia do zachowania godności i waloru, jakie dostrzegał w myśli starożytnej. Nie wiadomo na pewno, które rozdziały zostały przedstawione w pracy końcowej, w rękopisie pozostały fragmenty z pierwszego, drugiego i najwięcej z trzeciego rozdziału, czyli z krytyki tezy niemieckiego filozofa Teichmüllera odnośnie do istnienia duszy jednostkowej w nauczaniu Platona. Zachowane w rękopisie pierwsze dwa rozdziały są fragmentaryczne, dlatego trudno wydobyć z nich konkretne myśli czy argumentacje.

Najwięcej informacji zostało więc odnośnie do krytyki tezy Teichmüllera. Przed przedstawieniem tej krytyki warto przywołać główne punkty biografii i filozofii tego niemieckiego badacza. G. Teichmüller (1832-1888) był niemieckim historykiem filozofii, profesorem Imperatorskiego Uniwersytetu Dorpackiego (obecny Uniwersytet w Tartu). Głównym zwolennikiem filozofii Teichmüllera w Imperium Rosyjskim był kijowski profesor Aleksiej Kozłow (1831-1901)⁷⁷⁵. Wśród polskich filozofów, na których myśl miał wpływ ten niemiecki badacz, trzeba zaznaczyć Wincentego Lutosławskiego (1863-1954). Lutosławski był uczniem Teichmüllera na uniwersytecie w Dorpacie i pod wpływem swojego opiekuna naukowego napisał szereg prac poświęconych Platonowi i filozofii personalistycznej⁷⁷⁶. Oprócz tych badaczy znane Jakubanisowi osoby, Gilarow⁷⁷⁷ i Grot⁷⁷⁸, również zajmowały się filozofią Teichmüllera, a w ten sposób stanowiły część jego recepcji.

Główną tezę Teichmüllera, którą próbował obalić Jakubanis, była jego myśl opisana w dziele *Studien zur Geschichte der Begriffe*⁷⁷⁹. Teichmüller twierdził, że w filozofii Platona nieśmiertelność nie dotyczy duszy jednostkowej. Aby pełniej zrozumieć korzenie tej tezy, warto przywołać pogląd niemieckiego badacza na bezpodstawność idealizmu odnośnie do dwóch kwestii: idealizm nie jest w stanie pojąć po pierwsze, istnienia jednostkowego, ponieważ idea jest uniwersalna; po drugie, kwestii czasu i związanych z nim problemów: początku i końca, śmierci i nieśmiertelności itd.⁷⁸⁰ Jakubanis rzadko kiedy odwoływał się do konkretnych myśli Teichmüllera, z którymi wchodził w polemikę, dla rozjaśnienia więc będą przywołane te z nich, do których najprawdopodobniej się odnosił.

⁷⁷⁵ W. Zieñkowski, *История русской философии*, s. 599-601. Aleksiej Aleksandrowicz Kozłow (1831-1901) – rosyjski filozof i publicysta. Od 1876 r. zaczął pracę w Katedrze Filozofii Uniwersytetu Kijowskiego. W 1881 r. obronił pracę magisterską pt. *Metoda i kierunek filozofii Platona*.

⁷⁷⁶ T. Mróz, *Wincenty Lutosławski i Stefan Pawlicki. Spory i ich konsekwencje*, w: *Prace Komisji Historii Nauki*, PAU, t. VII, 2005, s. 296-298.

⁷⁷⁷ A.N. Gilarow, *Источники о софистах...*, s. 14-19 nn.

⁷⁷⁸ N. Grot, *Очерк философии Платона*, s. 40-41 nn.

⁷⁷⁹ G. Teichmüller, *Studien zur Geschichte der Begriffe*, wyd. Weidmannsche, Berlin 1874.

⁷⁸⁰ I. Rumier, *К вопросу о философии Густава Тейхмюллера, (К вопросу о философии Густава Тейхмюллера)*, (W kwestii filozofii Gustava Teichmüllera), „Woprosy filozofii i psichologii” ks. 124, Moskwa 1914, s. 386-387.

Z rękopisu pracy Jakubanis można wyłuskać kilka krytycznych argumentów wobec myśli Teichmüllera. Jednym z tematów poruszonych przez Jakubanis w ocenie rozważań Teichmüllera był jego pogląd na elementy poetyckie w nauczaniu Platona. Niemiecki badacz według Jakubanis miał skrajne podejście do tego tematu. Wszystko, co ma w sobie więcej uczucia i natchnienia, *a priori* odnosił do „poetyckiej, nienaukowej i przy tym w pełni świadomej fantazji, niemającej nic wspólnego z prawdziwymi przekonaniem naszego filozofa”⁷⁸¹. Jakubanis krytykował tę myśl Teichmüllera, zgadzając się z Gilarowem, że „swoisty charakter filozofii Platona objawia się przede wszystkim w tym, że przedstawia ona złożenie wszystkich stron jego ducha, harmonijnie połączonych niepowstrzymanym dążeniem do wyjaśnienia bytu”⁷⁸². Myśl Jakubanis zgadza się z poglądem Zeller, dla którego poeta i filozof w postaci Platona były nierozzerwalnie związane⁷⁸³.

Odnosi się ta krytyka również do mitu, który według Jakubanis nie może być określony jako wytwór wyobraźni, pozbawiony wszelkich realnych podstaw, dlatego pogląd Teichmüllera na eschatologię uważał za błędny⁷⁸⁴. Jeszcze podczas studiów Jakubanis na

⁷⁸¹ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 35. Por. np. G. Teichmüller, *Studien zur Geschichte der Begriffe*, s. 160. „Wenn wir nun zurückblicken, so hat sich uns die anfängliche Vermuthung hinreichend bestätigt, dass Leibnitz und alle, welche den Dichter von dem Philosophen nicht sorgfältig genug scheiden, unmöglich die wahre Meinung Plato's treffen konnten. Es ist bei Plato nicht an individuelle Principien zu denken, und auch die Persönlichkeit, soweit sie etwas Individuelles ist, hat bei ihm keine ewige Bedeutung. Alle die verschiedenen Betrachtungen aus dem Gebiete der Dialektik und Physik, Ethik und Kunst führten uns zu dem Resultat, dass wir erstens die individuelle Unsterblichkeit und alle Personificationen des Werdenden und der Ideen nur für Metaphern zu halten haben”. Por.: G.W.F. Hegel, *Wykłady z historii filozofii*, t. II, przeł. Ś. Nowicki, PWN, Warszawa 1996, s. 24. „Mit jest zawsze przedstawieniem posługującym się formą zmysłową, wprowadzającym obrazy zmysłowe, które są czymś na użytek wyobrażenia, a nie myśli; wiąże się to z pewną niemocą myśli, która nie umie jeszcze opierać się tylko na samej sobie”. Hegel doszedł do wniosku: „Naszą sprawą jest odróżnienie, co jest spekulacją a co wyobrażeniem” (Tamże, s. 25).

⁷⁸² H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 36. Por.: A.N. Gilarow, *Значение философии*, (*Znaczenie filozofii*), wykład wprowadzający wygłoszony na Uniwersytecie św. Włodzimierza 12.09.1887, s. 28 (przez Jakubanis podana s. 16, 1888 r.). Filozofia Platona jest „nie tylko oderwaną logiczną konstrukcją, lecz pełnym moralnym, estetycznym i religijnym światopoglądem”. Por.: A.N. Gilarow, *Источники о софистах...*, s. 73.

⁷⁸³ G. Hartung, *Eine Schatzkammer des Wissens. Leben und Werk des Gelehrten Eduard Zeller*, w: *Eduard Zeller. Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte im 19. Jahrhundert*, red. G. Hartung, wyd. Gruyter, Berlin 2010, s. 15. „Zeller sieht in der Trennung zwischen einem literarischen und wissenschaftlichen Platon eine grobe Verkennung der geschichtlichen Tatsachen. Im Detail erklärt er anhand von Platons *Phaidon*, dass die rationale und die mythische Beweisführung sich ergänzen und ein Gesamtbild ergeben”. Por.: F. Nethercott, *Russia's Plato...*, s. 31. Współczesny naukowiec F. Nethercott podkreślił stosunek Gilarowa do poglądu Zeller na Platona jako poety: „He [Zeller – M.S.] had failed to capture Plato's poetic genius, precisely because of his concern to stick to the historical facts”.

⁷⁸⁴ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 37. Jakubanis w celu potwierdzenia swojej myśli wskazał na konkretne fragmenty z dialogów Platona, w których mówi się o znaczeniu mitu jako sposobu wyrażania prawdy, np.: *Fedon* (99 D, 114 D), *Timajos* (29 D, 59 C), *Gorgiasz* (527 A). Dla przykładu zanotujemy fragment z dialogu *Gorgiasz*: „Ty może myślisz, że to mit – niby bajka starej piastunki i

wykładzie Gilarowa odnotował swój sprzeciw wobec opinii o mitach Platona jako fantazji: „Platon był zbyt szczerym poetą, zbyt mocno odczuwał potrzebę tworzenia, żeby wymyślać niedorzeczną bajkę z zimnymi pedagogicznymi tendencjami i celami! On szczerze sam wierzył w swoje mity!”⁷⁸⁵. Rzeczywiście Teichmüller uważał mity Platona za nienaukowe⁷⁸⁶, a poza tym był zdania, że sam myśliciel również nie przywiązywał wielkiej wagi do mitów w swojej filozofii⁷⁸⁷.

Jakubanis nie mógł się również zgodzić z myślą Teichmüllera odnośnie do tego, że głównym celem Platona było wykształcenie ludzkości⁷⁸⁸. Skomentował tę myśl Teichmüllera następująco: „Platon – to nie Sokrates, [...] jego mało interesuje tłum”⁷⁸⁹. Na potwierdzenie swojego zdania odwołał się do fragmentu z dialogu *Fedon*⁷⁹⁰. Fragment ten jednak, jak również

patrzysz na to z góry. I nie byłoby w tym nic osobliwego, żeby gardzić takimi rzeczami, gdybyśmy, szukając kędykolwiek, mogli znaleźć coś lepszego, prawdziwego” (Platon, *Gorgiasz*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1958, s. 164).

⁷⁸⁵ Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: *Filozofia starożytna* – wykład w 1899 roku z. 11-12, *Logika i psychologia* – wykład w latach 1899-1900 z. 13-14, BU KUL, sygn. 2926, k. 231.

⁷⁸⁶ G. Teichmüller, *Studien zur Geschichte der Begriffe*, s. 206. „Ein sicheres Urtheil lässt sich nur gewinnen, wenn man überlegt, warum überhaupt Plato den mythischen Ausdruck gebraucht. Denn es giebt vielleicht Gebiete der Erkenntniss, die einen wissenschaftlichen Ausdruck nach Plato's Lehre überhaupt nicht vertragen, weil sie eben nicht Wahrheit, sondern blosse Spiegelungen derselben in dem trüben Elemente der Meinung sind”. Por.: E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen...*, (1859), s. 362. „Die platonischen Mythen deuten mit Einem Wort fast immer auf eine Lücke der wissenschaftlichen Erkenntnis: sie treten da ein, wo etwas dargestellt werden soll, was der Philosoph zwar als wirklich anerkennt, dessen wissenschaftliche Feststellung aber über seine Mittel hinausgeht”.

⁷⁸⁷ G. Teichmüller, *Studien zur Geschichte der Begriffe*, s. 162. „Dennoch scheint er mir die Bedeutung des Mythos für das System zu hoch anzuschlagen; denn erstens findet sich im System selbst kein Platz für die mythische Erkenntnis, da Plato nur das rein bei sich seiende Denken als Organ der Gewissheit betrachtet, und alle anderen Erkenntnisquellen ausdrücklich tief unter diese stellt; zweitens aber giebt es doch in dem Platonischen System keine von dem Volksglauben entlehnte Vorstellung, die wirklich für das System Bedeutung hätte ohne eine Läuterung und Umbildung in den wissenschaftlichen Begriff erfahren zu haben; denn z. B. der Glaube an die Präexistenz und Postexistenz ist grade solch ein Fall, an dem man deutlich die Arbeit philosophischer Umbildung, wie oben nachgewiesen, erkennen kann”.

⁷⁸⁸ Tamże, s. 150. Na wskazanej przez Jakubanisa stronie Teichmüller jednak nie mówił o tym, że wykształcenie ludzkości było dla Platona czymś najważniejszym, lecz podkreślał istotność procesu wychowania. Właśnie przez nieodpowiednie wychowanie człowiek nieświadomie może popełniać złe uczynki, nie mając odpowiedniej ilości wiedzy, aby ich nie popełniać. W związku z tym według Teichmüllera dla Platona ważne było przekazywanie wiedzy o wolności. Na stronie 152 według Jakubanisa Teichmüller opisał dążenie Platona, by mieć wpływ w państwie, być pedagogiem, wychowywać i kształtować prawdziwych ludzi. Niemiecki badacz wskazywał jednak, że głównym celem wykształcenia i filozofii jest wyzwolenie duszy od ciała za pomocą śmierci. „Alle Aufgabe der Erziehung und der Philosophie ist deshalb zunächst eine asketische Reinigung zum Zweck, die Seele aus dem Kerker des Leibes zu befreien. Das höchste Ziel der Philosophie ist der Tod, wo die Seele in sich selbst allein lebend von der Gemeinschaft des Sichtbaren abgeschieden ist, wie sie das schon in der Betrachtung der Ideen jetzt zu erreichen sucht”.

⁷⁸⁹ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 38.

⁷⁹⁰ Platon, *Fedon*, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 2002, s. 28. *Fedon* (64 C): „Ale rozmawiajmy – powiada – sami z sobą, a o tamtych mniejsza”.

komentarz Jakubanis, nie przeczy myśli niemieckiego badacza.

Następnie Jakubanis skrytykował tezę Teichmüllera odnośnie do jego poglądu na pośmiertną karę w filozofii Platona. Teichmüller twierdził, że przyznanie pośmiertnej kary niszczy całą moralną treść etyki platońskiej⁷⁹¹. Jakubanis uważał odwrotnie: że odrzucenie osobistej nieśmiertelności i kary jest niezgodne z nauczaniem Platona. Pośmiertna kara jest niezbędna w systemie tego starożytnego myśliciela. Jakubanis rozjaśnił tę myśl, opierając się na doktrynach chrześcijańskich: „chrześcijanin jako prawdziwie cnotliwy człowiek do takiego stopnia gardzi występkiem, że uważa siebie za dość szczęśliwego w porównaniu z grzesznikiem, widząc w tym początek nagrody za cnotę już w tym [...] życiu”⁷⁹². Analogicznie Jakubanis tłumaczył niezbędność kary w systemie Platona, która jest w rzeczy samej naprawieniem duszy człowieka. Przywołał w celu rozjaśnienia swojej myśli fragment z *Gorgiasza* (525 B): „Cierpienia i męki bywają pożyteczne i tutaj, i w zaświatach, a inaczej nie można przecież pozbyć się nieprawdy”⁷⁹³. Argumenty Jakubanis są w pełni zgodne z ideą upadku ludzkości, związaną z tradycją chrześcijańską. Upadkiem tym jest grzech, który sam w sobie już jest karą, jak twierdził Jakubanis. Na podstawie rozważań Jakubanis na temat kary można wywnioskować, że istniały pewne punkty styczne pomiędzy nimi a odnotowanymi powiązaniami idei platońskich z myślą chrześcijańską w tradycji rosyjskiego platonizmu. Można przypuszczać, że w przypadku, gdyby zachowała się pełna praca, byłoby możliwe odnalezienie większej liczby takich punktów.

Krytyka poglądów Teichmüllera przedstawiona przez Jakubanis kończy się następującą myślą: prawda o nieśmiertelności duszy jednostkowej nie jest kwestią, którą można wyjaśnić

⁷⁹¹ Por.: G. Teichmüller, *Studien zur Geschichte der Begriffe*, s. 198-199. Najprawdopodobniej Jakubanis miał na myśli rozważania Teichmüllera na wskazanych stronach. „Denn der Grund, warum auch die Seele des Menschen nicht sofort die Gotteserkenntnis besitzt, ist eben der Leib und erst in zweiter Linie der Einfluss der leiblichen Triebe auf unser Leben, der durch die Tugend überwunden wird. [...] Was also, fragt er, hat der voraus, der diese Anschauungen gehabt hat, vor dem, der sie nicht gehabt hat, sofern jener sich doch nicht daran erinnert, sie gehabt zu haben? [...] Mit demselben Grunde wird ebenso leicht die Seelenwanderungslehre widerlegt; denn die Seelen sollen durch ihren Aufenthalt in den Thieren gestraft werden; da die Seelen der Thiere aber offenbar nicht wissen, dass sie sich aus diesem Grunde in den Thierleibern befinden und dass sie etwas verbrochen haben, so hat die Strafe keinen Nutzen und ist nicht einmal eine Strafe, weil diese ein Wissen um jene Dinge erfordert, und die Thiere deshalb auch zur Besserung keinen Antrieb daraus entnehmen können”.

⁷⁹² Por.: H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 42. Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: *Filozofia starożytna* – wykład w 1899 roku z. 11-12, *Logika i psychologia* – wykład w latach 1899-1900 z. 13-14, BU KUL, sygn. 2926, k. 256-257.

⁷⁹³ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 43. Por.: Platon, *Gorgiasz*, s. 161, 525 B. „A wypada, żeby każdy, kto podlega karze, jeśli mu słusznie karę ktoś nakłada, albo się lepszym stawał i odnosił korzyść, albo był przykładem dla innych, aby inni widząc, jak cierpi, cokolwiek by cierpiał, bali się i stawali się lepszymi”.

logicznie, a raczej moralno-religijnym aksjomatem. Teichmüller twierdził, że w systemie Platona wieczne są jedynie idee, a ponieważ nie ma w nim odrębnej idei duszy jednostkowej, nie może ona być wieczna, czyli nieśmiertelna⁷⁹⁴. Następnie Teichmüller wyjaśnił, że dusza jednak ma związek z ideami, dlatego ma wspomnienia opisane w *Fajdrosie* i *Menonie*, znaczy to, że „Dusza jest zatem nieśmiertelna ze względu na świat idei, który pamięta”⁷⁹⁵. Idealna część duszy, która sprawia, że jest ona nieśmiertelna, nie jest jednak dowodem dla nieśmiertelności duszy jednostkowej według Teichmüllera, ponieważ wtedy każda dusza stałaby się nieśmiertelna i razem z tym straciłaby swoją indywidualność, powstaje więc niezgodność: „jednostka nie jest wieczna, a wieczne zasady nie są indywidualne”⁷⁹⁶. Wszystkie argumenty Platona za nieśmiertelnością duszy według Teichmüllera nie dotyczyły duszy jednostkowej, na podstawie tej myśli doszedł do wniosku: „wszystkie dowody Platona za nieśmiertelnością stanowią jedynie przedstawienie o idealizmie w ogóle, udowadniając w świecie, który powstaje, przemija i nieustannie płynie, idealną zasadę, której nie da się wyjaśnić, odnosząc się do materii, lecz która stanowi podstawę wszelkiego poznania, wszelkiego bytu i wszelkiego dobra”⁷⁹⁷. Zakończył Teichmüller argumentację na rzecz swojej tezy następująco: „Platon bowiem, dla którego wszystko indywidualne zawsze było płynące, nigdy nie było bytem, jest tak samo daleki od koncepcji indywidualnej nieśmiertelności jak Spinoza, Hegel czy materializm. Zarówno idealizm, jak i materializm postrzegają jednostkę i indywidualną duszę osobową jedynie jako tymczasową funkcję sił ogólnych”⁷⁹⁸.

Wszystkie zarzuty Teichmüllera przeciwko uznaniu osobistej nieśmiertelności w

⁷⁹⁴ G. Teichmüller, *Studien zur Geschichte der Begriffe*, s. 112. „So oft aber Plato von dem Ewigen redet, nennt er nur die Ideen, aber niemals die Seelen, wie Leibnitz ihm unterschiebt. »Es giebt keine Idee einer individuellen Seele«. Die Idee ist ewig und was ewig ist, ist Idee. Soll die individuelle Seele ewig sein, so muss es eine Idee der individuellen Seele geben”.

⁷⁹⁵ Tamże, s. 124. „Die Seele ist also wegen der in ihr zur Wiedererinnerung kommenden Ideenwelt unsterblich”.

⁷⁹⁶ Tamże, s. 142. „Das Resultat dieser Untersuchung ist daher das Dilemma, dass das Individuelle nicht ewig ist und dass die ewigen Principien nicht individuell sind”.

⁷⁹⁷ Tamże, s. 135. „Mit einem Wort, alle Unsterblichkeitsbeweise Plato's bieten nur eine Begründung des Idealismus überhaupt, indem in der Welt, welche entsteht und vergeht und beständig fließt, das ideale Princip nachgewiesen wird, welches nicht aus dem Materiellen zu erklären ist, sondern den Grund aller Erkenntnis und alles Wesens und alles Guten bildet”.

⁷⁹⁸ Tamże, s. 216-217. „Da Plato, dem alles Individuelle ein immer Fließendes, nie Seiendes war, dem Begriff der individuellen Unsterblichkeit ebenso ferne steht, wie Spinoza, Hegel, oder wie der Materialismus. Denn sowohl der Idealismus als der Materialismus betrachten das Individuum und die individuelle persönliche Seele nur als eine vorübergehende Function allgemeiner Kräfte”. Por.: G.W.F. Hegel, *Wykłady z historii filozofii*, t. II, s. 53. Przykładem potwierdzenia myśli Teichmüllera może być następująca interpretacja Hegla: „Według Platona istota duszy tkwi całkowicie w tym, co ogólne, że jej prawdziwości i bytu nie zakłada on w jednostkowości zmysłowej i że nieśmiertelności duszy nie można u niego pojmować w sensie naszego wyobrażenia, zgodnie z którym rozumiemy ją jako pewną jednostkową rzecz”.

systemie Platona Jakubanis przedstawił w formie sylogizmu:

- 1) Wszystko, co znajduje się w obszarze stawania się (das Werdens) – jest śmiertelne.
 - 2) Dusza jako jednostka przynależy do obszaru stawania się.
- Ergo: dusza jako jednostka jest śmiertelna⁷⁹⁹.

Jakubanis przywołał trzy argumenty przeciw tezie Teichmüllera: po pierwsze, filozofia Platona jest wiedzą o dziełach boskich i ludzkich, oddzielając jedne od drugich, nie można w pełni zrozumieć Platona. Po drugie, filozofia nie jest wiedzą zdobytą za pomocą dialektyki. Dialektyka jest połączona z miłością, „Miłość jest właśnie prawdziwą drogą do poznania, a dialektyka jest jedynie środkiem, narzędziem do tego”⁸⁰⁰. Po trzecie, Jakubanis twierdził, że Teichmüller mylił się, interpretując nauczanie Platona bez uwzględnienia aspektów religijnych: „Nie, tysiąc razy nie! Pozbawcie Platona religii – i wy od razu zniweczycie całą majestatyczną konstrukcję jego genialnego światopoglądu”⁸⁰¹.

Przeciwny do Teichmüllera i podobny do Jakubanisa wniosek miał Zeller. Otóż zakładał on istnienie w systemie Platona dowodów na nieśmiertelność duszy jednostkowej. Głównym zaś wnioskiem tego niemieckiego badacza była myśl o możliwości objęcia kwestii nieśmiertelności w systemie Platona jedynie za pomocą chrześcijaństwa: „dogmatyka chrześcijańska przekazuje podstawową ideę filozofii platońskiej, bez której nie byłaby możliwa ani epistemologia, ani pojęcie nauki”⁸⁰². Dla Jakubanisa więc, jak to było charakterystyczne w gronie współczesnych mu naukowców, Platon był prawdziwym prekursorem chrześcijaństwa, o czym wprost świadczy jedna z jego notatek⁸⁰³.

⁷⁹⁹ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 46-56.

⁸⁰⁰ Tamże, k. 57.

⁸⁰¹ Tamże. Por.: G. Hartung, *Eine Schatzkammer des Wissens...*, s. 17. Hartung przywołał myśl niemieckiego historyka filozofii, Augusta Krohna (1840-1889), odnośnie do poglądu Teichmüllera w liście do Zellera: »Teichmüller durchaus zurecht hinter dem philologischen Zugriff auf Platon ein theologisches Motiv vermutet; aber er hat zu Unrecht „mit reinen Gewaltmitteln der Interpretation – die in der Gegenwart geradezu beispieldlos dastehen – (dieses Motiv) zu vertreiben und durch die Gedanken eines modern präjudicirten Plato zu ersetzen sucht«”.

⁸⁰² G. Hartung, *Eine Schatzkammer des Wissens...*, s. 17. „Erstens weist Zeller nach, dass Platon die Unsterblichkeit behauptet hat und dass diese Behauptung die zentrale Achse seiner philosophischen Lehre ist. Zweitens legt er dar, dass Platon dieses Fundament seines Systems statt zu beweisen in mythische Bilder einfassen musste. Hierdurch hat Platon drittens ein Problembewusstsein artikuliert, auf das erst der christliche Glaube – wie Zeller darlegen kann – eine angemessene Antwort gefunden hat. So kulminiert viertens die geschichtliche Betrachtung dieser komplexen Wirkungsverhältnisse in dem Nachweis, dass die christliche Dogmatik den Grundgedanken der Platonischen Philosophie, ohne den weder Erkenntnistheorie noch ein Konzept von Wissenschaft denkmöglich wäre, transportiert”.

⁸⁰³ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. [bez nr.].

Praca Jakubanis poświęcona platońskiej nieśmiertelności duszy już w samym zamyśle pokazuje obszerną strukturę badania historycznofilozoficznego, którą stosował autor, i zamiłowanie, z jakim podchodził do pisania tekstów naukowych. Po pierwsze, trzeba zwrócić uwagę na metodologię badań, którą Jakubanis omówił w przedmowie. Choć nie udało mu się jej zrealizować w pełni w tej pracy, zrobił to w późniejszej pracy nad Empedoklesem. Z nielicznych zachowanych notatek już widać skłonność Jakubanis do syntetycznego opracowania osoby badanego myśliciela łącznie z kulturowym, religijnym, filozoficznym tłem jego życia i twórczości. Po drugie, przedstawione rozważania Jakubanis pozwalają stwierdzić, iż znajdował się on pod wpływem rosyjskiego „schrystianizowanego” platonizmu. Pracując w tej tradycji badań nad Platonem, Jakubanis doszedł do wniosku, że myśliciel ten był prekursorem chrześcijaństwa. Po trzecie, warto odnotować, że oprócz wpływu kijowskich historyków filozofii widoczny jest autorytet niemieckiego badacza, Zeller. W pracy o nieśmiertelności duszy w nauczaniu Platona, jak również w pracy o Empedoklesie, dzieła Zeller były jednymi z głównych studiów, z których korzystał Jakubanis. Te dwie prace łączy również to, że Jakubanis zgadzał się z ogólną perspektywą Zeller, jednak przy zagadnieniach szczegółowych nie był bezkrytyczny. Fakt, że praca ta pozostała nieukończona, niepokoił jej autora, dlatego też przez całe późniejsze życie wciąż powracał do zamierzenia poświęcenia Platonowi dużego dzieła.

2.2. Echa platonizmu w liryce Schillera

Drugim dziełem Jakubanis dotyczącym filozofii Platona był artykuł *Echa platonizmu w liryce Schillera*. W artykule tym Jakubanis stawiał tezę o podobieństwie między światopoglądami Schillera i Platona, o duchowym pokrewieństwie wielkiego poety niemieckiego i wielkiego metafizyka helleńskiego. Jakubanis podkreślał, że „oryginalność geniuszu Schillera polegała na organicznym połączeniu filozofii i poezji, nikt przed nim nie posiadał tego daru w takim stopniu jak Platon. Filozof Platon to jeden z największych poetów, poeta Schiller to wielka postać w dziedzinie filozofii”⁸⁰⁴. Zanim Jakubanis przystąpił do analizy podobieństw między światopoglądem Platona i Schillera, zwrócił uwagę na to, że Schiller bezpośrednio nie znał filozofii Platona, jednak pośrednio miała ona na niego wpływ, ponieważ była zawarta w dziełach wielkich myślicieli XVIII w. (np. Kartezjusza, Spinozy, Kanta itd.),

⁸⁰⁴ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 1.

które poecie były znane. Wpływ ten na myśl Schillera według Jakubanis ukształtował w nim „nieświadomą skłonność do idealistycznego światopoglądu w duchu platonizmu”⁸⁰⁵. Bliskość poglądów tych dwóch twórców oraz sensowność próby ich zestawienia Jakubanis wyjaśnił w duchu greckich filozofów: „podobne poznaje się przez podobne”⁸⁰⁶.

Celem artykułu było prześledzenie najbardziej wyrazistych śladów platonizmu w lirycznych utworach Schillera. Jakubanis zawęził analizę twórczości Schillera do jego poematów, nie biorąc pod uwagę np. dzieł *stricte* filozoficznych, ponieważ te pierwsze były powszechnie znane i właśnie w nich autor jawił mu się jako platonik. Oprócz tego poezja towarzyszyła Schillerowi przez całe życie, podczas gdy dzieła filozoficzne tworzył sporadycznie. Liryka poety przedstawia w pełni jego filozoficzno-estetyczny światopogląd, który wzbudził u Jakubanis chęć ukazania, „jak idee natchnionego ateńskiego myśliciela wskrzeszają i żyją we współczesnej świadomości, przekazane przez poezję jak przez przewodnik do najbardziej szerokich kręgów społeczeństwa”⁸⁰⁷.

Jakubanis również krótko omówił stan badań. Idea porównania twórczości Platona i Schillera nie była już nowa, wymienił Heinricha Düntzera⁸⁰⁸ i Kuno Fischera⁸⁰⁹, w których opracowaniach ją napotkał. Co ważne, Jakubanis oprócz tych dwóch badaczy odwołał się do Gilarowa i jego pracy: *Platonizm jako podstawa współczesnego światopoglądu w związku z kwestią zadań i losu filozofii*. W tej pracy Gilarow, według Jakubanis, przedstawił rolę filozofii Platona w procesie kształtowania się współczesnego idealizmu, co uzasadnił m.in., odwołując się do Schillera⁸¹⁰.

Należy dodać na marginesie, że artykuł ten jest jedynym dziełem Jakubanis, w którym wprost podane jest nazwisko Gilarowa, łącznie z krótką oceną jego pracy. Celem dzieła Gilarowa było jednak przedstawienie znaczenia filozofii starożytnej, głównie platonizmu, w obszarze moralnym. Praca ta jest podzielona na cztery części: *Platonizm w marzeniach o miłości*, *Poglądy na piękno przed Platonem i nauczanie Platona o pięknie i miłości*, *Platonizm a chrześcijaństwo*, *Znaczenie przewrotów w filozofii*. Jakubanis kładł nacisk na zagadnienie miłości i sztuki, które poruszał również Gilarow. Oprócz Schillera Gilarow zestawił w

⁸⁰⁵ Tamże, s. 3.

⁸⁰⁶ Tamże. Najwyraźniej Jakubanis w tej myśli odniósł się do Empedoklesa (Arystoteles, *Metafizyka*, przeł. K. Leśniak, PWN, Warszawa 1984, s. 62 (1000 b)).

⁸⁰⁷ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 5.

⁸⁰⁸ H. Düntzer, *Erläuterungen zu Schillers lyrische Gedichte. Schiller als lyrischer Dichter*, t. III, 2 Aufl., wyd. Wartigs, Lipsk 1874.

⁸⁰⁹ K. Fischer, *Schiller als Philosoph*, 2 Aufl., in zwei Büchern, Heidelberg 1892.

⁸¹⁰ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 5.

pierwszych dwóch częściach swojej pracy idee Platona z innymi pisarzami, jak np. z Georgem Byronem, Johannem Goethem, Karlem Schleglem, Christianem Heinem, Aleksandrem Puszkinem czy Lwem Tołstojem. Jakubanis krytycznie określił zestawienie Platona i Schillera podjęte przez Gilarowa jako „prostą referencję”, „formalizm”, które miało znaczenie dla jego pracy jedynie jako potwierdzenie sensowności samej próby zestawienia światopoglądów tych dwóch wybitnych twórców⁸¹¹. Krytycznie oceniając pracę swojego opiekuna naukowego, Jakubanis odwoływał się jedynie do wymienionych badaczy niemieckich, zgadzając się z ich argumentacją.

Metoda porównania światopoglądów przedstawiona w artykule opierała się na tym, że Jakubanis w utworach Schillera szukał śladów platonizmu, trzymając się układu wierszy poety zgodnie z komentarzem Düntzera. Nie zostaną tu przedstawione wszystkie zestawienia, lecz jedynie kilka zagadnień, aby prześledzić metodę, którą stosował Jakubanis, oraz jego wnioski.

Warto najpierw przywołać cytowane przez Gilarowa poematy Schillera, które omawiał również Jakubanis. Zestawień Platona i Schillera u Gilarowa rzeczywiście nie było dużo, ponieważ nie było to jego celem. Są jednak dwa miejsca, w których Jakubanis przywołał te same fragmenty utworów poematów Schillera co Gilarow. Pierwszym przykładem jest wiersz *An die Freude (Do radości)*⁸¹². Jakubanis szczegółowo opisał ten utwór, odnosząc się do radości, którą łączył z miłością i przyjaźnią, aby pokazać pokrewieństwo myśli Schillera i Platona. Jakubanis podsumował swoją ocenę uniwersalnością i różnorodnością radości, która „pociąga badacza do prawdy, a męczennika – do cnoty”⁸¹³. Gilarow miał odmienną interpretację i analizował ten wiersz z punktu widzenia psychologicznego, mówiąc o tym, że ludzie „żyją sercem” i działają zgodnie z tym, co jest dla nich przyjemne. Fragment wiersza Gilarow interpretował jako „sofistykę serca”, kiedy tę samą myśl serce to odrzuca, to przyjmuje z radością zależnie od formy, w jakiej została ta myśl wyrażona⁸¹⁴. Interpretacje te można nazwać w pełni zgodnymi z celami Jakubanisa i Gilarowa w porównywanych pracach, gdyż Jakubanis

⁸¹¹ Tamże.

⁸¹² F. Schiller, *Wybór pism*, t. I, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975, s. 13. Wiersz *Do radości* przełożył K. Brzozowski. „U przyrody wisząc łona / Rozkosz piją wszystkie twory; / Złość i dobroć upojona / W jej kwieciste pędzą tory. / Pocałunek dała z winem, / W klęskach wierność przyjaciela, / I w rozkoszy cherubinem / Czerw radosny w niebo strzela. [...] Radość dźwignią jest i duchem / W przerodzenia wiecznym szyku, / Radość toczy koła ruchem / W wielkim świata godzinniku. [...] Z płomiennego prawd ogniska / Rzuca mędrcom uśmiech błogi / I na strome cnót urwiska / Cierpiącego wiedzie drogi”.

⁸¹³ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 11. Por.: H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 42. Por. np. (210 B-C), Platon, *Uczta*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1957, s. 117-118.

⁸¹⁴ A.N. Gilarow, *Платонизм как основание...*, s. 19.

udowodnił podobieństwo myśli Schillera i Platona, a Gilarow udowodnił, że „serce” ma pierwszeństwo nad rozumem.

Wiersz *Die Worte des Wahns (Słowa szalu)*⁸¹⁵ Gilarow i Jakubanis zinterpretowali podobnie, co zapewne wynikało z mniejszej ilości użytych przez Schillera metafor w analizowanym fragmencie. Gilarow znów mówił o tym, że właśnie serce jest przewodnikiem w życiu i w szczęściu. Wzniosłe dusze dlatego rezygnują z pustych marzeń i zachowują wiarę, która jest poza zmysłami i która ma w sobie piękno i prawdę⁸¹⁶. Jakubanis tak samo interpretował ten wiersz, podkreślając, że wzywa się w nim do wiary w ideał prawdy i piękna, którego nie można postrzegać ani przez oczy, ani przez słuch⁸¹⁷.

W omówieniu pozostałych wierszy Schillera i ich zestawieniu z poglądami Platona Jakubanis wykazał się własną inicjatywą. Zaczął omówienie podobieństw od jednego z najwcześniejszych wierszy Schillera, *Hektors Abschied (Pożegnanie Hektora)*, za pomocą którego chciał pokazać, jak Hektor uspokajał Andromachę, mówiąc o bezsilności śmierci wobec ich miłości⁸¹⁸. Taką samą myśl o miłości poza ziemską egzystencją Jakubanis znalazł u Platona w *Państwie*⁸¹⁹ i *Fajdrosie*⁸²⁰. Uzasadniając zbieżność poglądów Schillera i Platona wobec miłości, Jakubanis przeszedł następnie do zagadnień piękna, sztuki, osobowości twórcy, które znajdują się w wierszu *Die Künstler (Artyści)*.

Utwór ten według Jakubanisa jest hymnem do sztuki, w którym Schiller objawia swoje oblicze jako poety filozofa: „Tutaj znajdują się w zarodku wszystkie jego późniejsze poglądy.

⁸¹⁵ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 30. Wiersz *Słowa szalu* przełożył W. Krówczyński. „Więc zacny duchu, rzuć szal co myśl mroczy, / A krzep się niebiańską wiarą! / Jest piękno, prawda, których nikt nie zoczy, / Choć nie są zwodniczą miarą! / Głupiec, kto szuka ich za sobą, w świecie: / Bo w duszy ludzkiej wzrasta prawd tych kwiecie” (*Fryderyka Schillera dzieła poetyczne i dramatyczne w najlepszych przekładach polskich*, red. A. Zipper, wyd. W. Doboszyński, t. I, Stanisławów b.r.w. [Biblioteka Narodowa podaje datę 1906 r.], s. 113).

⁸¹⁶ A.N. Gilarow, *Платонизм как основание...*, s. 25.

⁸¹⁷ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 30. Por.: Platon, *Fedon*, s. 31 (66 A). „Otóż, czy nie najczyściej tego dokonać potrafi ten, kto samym tylko rozumem, samą myślą tylko podchodzić będzie do każdej rzeczy, ani się wzrokiem nie posługując przy myśleniu, ani żadnych innych wrażeń zmysłowych za rozumowaniem nie wlokąc”.

⁸¹⁸ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 6. Wiersz *Pożegnanie Hektora* przełożył A. Bielowski: „Wszelka myśl, wszelka żądz moich podnieta / Pójdzie w niepamięć, niech je graży Leta, / Jedna się miłość przechowa” (*Fryderyka Schillera dzieła poetyczne i dramatyczne...*, s. 3).

⁸¹⁹ Por.: Platon, *Państwo*, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 2003, s. 338 (621 B-D). Mit o Dolinie Zapomnień i Rzece Beztroski. „Jeżeli posłuchamy mego zdania, będziemy uważali, że dusza jest nieśmiertelna i potrafi wszelkie zło przetrzymać i wszelkie dobro”.

⁸²⁰ Por.: Platon, *Fajdros*, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 2002, s. 65 (256 D-E). „W chwili śmierci skrzydeł nie dostaną, ale wyjdą z ciał na poły w piórach; i tak dość wielka dla nich nagroda za szal miłości. Bo w ciemność i czeluści podziemne nie godziłoby się iść tym, którzy już stąpali po ścieżkach podniebnych. Więc gdzieś po jasnych drogach chodzą w szczęściu, a gdy godzina przyjdzie, równocześnie skrzydeł dostają – za to, że kiedyś kochali”.

Tutaj już najpełniej ujawnia się ideowa bliskość z Platonem⁸²¹. Piękno dla Schillera, według Jakubanis, jest oznaką prawdy i dobra⁸²². Sztuka zaś w swoich artystycznych formach umieszcza ideały piękna. Ujrzyć to piękno mogą artyści: „kapłani piękna, służący sztuce”⁸²³, których przeznaczeniem jest „wzbudzać dążenie ku prawdzie, przyczyniać się do postępu moralnego”⁸²⁴. Zestawiając poglądy Platona i Schillera na pojęcie piękna, Jakubanis doszedł do wniosku, że są one identyczne. Różnią się więc ci dwaj autorzy swoją postawą wobec sztuki i oceny jej znaczenia. Według Platona sztuka jest niższa od filozofii, a działalność poetów i artystów jest zgubna w sferze moralnego wychowania⁸²⁵.

Jakubanis jednak uznał te rozbieżności w poglądach za jedynie powierzchowne. W swojej treści pojęcia sztuki i artysty u Schillera są podobne do pojęć filozofii i filozofa u Platona: „tak samo, jak działalność idealnego artysty u Schillera nie ogranicza się jedynie do twórczości estetycznej, tak i działalność idealnego filozofa u Platona nie wyczerpuje się jedynie w konstrukcjach teoretycznych”⁸²⁶. Według Schillera, jak oceniał to Jakubanis, jedynie artysta może „stworzyć prawdziwe naukowe lub filozoficzne dzieło: jedynie on zdoła przedstawić całość wiedzy ludzkiej w artystycznie pełnym obrazie; jedynie jemu jest znana droga od piękna poszczególnego zjawiska do ideału piękna i prawdy, od Cyprydy do Uranii”⁸²⁷. Dla Platona z kolei „jedynie filozof może być prawdziwym artystą: jedynie on potrafi ucieleśnić w artystycznym utworze to, co jest właściwe, idee, wtedy kiedy zwykły artysta, naśladując otaczającą go zmysłową naturę, odtwarza tylko cień cienia prawdziwego bytu”⁸²⁸. Jakubanis doszedł do wniosku, że wszystko, co Schiller odnosił do sztuki, Platon odnosił do filozofii, którą rozumiał jako „miłość do ideału i służenie pięknu”⁸²⁹.

⁸²¹ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 12.

⁸²² Por.: Platon, *Państwo*, s. 215 (508 E). „I chociaż to jedno i drugie jest piękne i poznanie, i prawda, to jednak jeśli *Dobro* będziesz uważał za coś innego i jeszcze piękniejszego od nich, będziesz uważał słusznie”. Por.: Platon, *Fajdros*, s. 59 (250 D). „A o piękności tośmy już mówili, że między tamtymi świeciła jako byt, a my tutaj przyszedłszy chwytny ją najjaśniejszym ze zmysłów naszych: blask od niej bije świetny”. Por.: A. Zipper, *Fryderyka Schillera dzieła poetyczne i dramatyczne...*, s. 146. Wiersz *Artyści* przełożył J.N. Białoszyński. „Wzniosła prawda, gdy jej się duch czasu wyrzecz, / Niech do poezji wtedy się uciecze, / [...] Z podniesioną twarzą się wzbijajcie / W najwyższego piękna promienne dziedziny! / Innych koron nie szukajcie”. Tamże, s. 137. „Co jako piękność tutajśmy odczuli, / Światłością prawdy kiedyś nam zaświeci”.

⁸²³ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 13.

⁸²⁴ Tamże.

⁸²⁵ Por.: Platon, *Państwo*, s. 308. Fragmenty (377 A sqq., 568 A sqq., 595 B) podane przez Jakubanisę odnoszą się do sztuki, przywołujemy jedynie fragment 595 B, który może być zrozumiały poza kontekstem: „w żaden sposób nie przyjmować w państwie tej poezji, która naśladuje”.

⁸²⁶ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 14.

⁸²⁷ Tamże, s. 15.

⁸²⁸ Tamże.

⁸²⁹ Tamże, s. 21.

Prócz Platona Jakubanis wymienił w omawianym artykule również Empedoklesa. Najwyraźniej był w trakcie pisania swojego największego dzieła, które wyszło w druku dwa lata po tym artykule. Tak np. Jakubanis zwrócił uwagę na wiersz Schillera *Phantasie an Laura* (*Fantazja o Laurze*), w którym niemiecki poeta utożsamiał miłość z siłą przyciągania, utrzymującą harmonię wszechświata, „bez której kosmos będzie się rozpadać i zmieni się w stertę ruin”⁸³⁰. Myśl ta, według Jakubanisa, jest podobna do koncepcji Miłości Empedoklesa. Podkreślał on, że Schillerowi mógł być znany system Empedoklesa, co wiązał z jego studiami przyrodniczymi w elitarnej akademii wojskowej w Stuttgarcie⁸³¹.

Wszystkie ślady filozofii Platona w liryce Schillera, które Jakubanis wymienił w swojej pracy, nie są dla niego dowodem bezpośrednich lub pośrednich zapożyczeń ani przypadkiem, ale przejawem duchowego pokrewieństwa tych dwóch twórców⁸³². Na podstawie przeprowadzonego porównania Jakubanis doszedł do wniosku, że Platon i Schiller: „byli idealistami w teorii i praktyce; obaj rozpoczęli swoją działalność literacką od protestu przeciwko ówczesnemu im społeczeństwu; obaj stawiali sobie wzniosłe cele – ukształtować na nowo ludzkość dla jej dobra, obaj mimo niepowodzeń i chwilowych rozczarowań do końca pozostali wierni ideałom, którym służyli”⁸³³. Dla Jakubanisa harmonia między teorią a praktyką była ważną cechą starożytnych myślicieli, na czele z Platonem. Rozwinął on tę myśl w jednym z późniejszych artykułów, w którym porównywał starożytną i współczesną mu metodę filozofowania.

Podsumowując, trzeba zaznaczyć, że praca Jakubanisa zainspirowana pracą Gilarowa, jak sam przyznał, stanowiła jednak zbiór jego własnych przemyśleń. Po pierwsze, badacz przedstawił różne pokrewieństwa w poglądach Platona i Schillera, z których najważniejszym był sposób, w jaki obaj urzeczywistniali stworzone przez siebie ideały. W porównaniu z pierwszą pracą, o nieśmiertelności duszy w filozofii Platona, wpływ Gilarowa stawał się coraz mniejszy, pojawiła się krytyka jego poglądów i brak cytowania. Po drugie, Jakubanis zachował swoje przywiązanie do badaczy niemieckich, gdyż w tym tekście odwoływał się jedynie do nich. Zarówno na studiach, jak i później w swoich dziełach Jakubanis wykorzystywał literaturę niemiecką. Kultura niemiecka była mu bliska, stanowiła dla niego podstawę źródłową dla badań nad starożytnością i ogólnie dla rozwoju moralnego ludzkości w ideach humanizmu.

⁸³⁰ Tamże, s. 6-7. Fragment wiersza przywołany przez Jakubanisa: „In das Chaos donnern eure Welten, / Weint, Newton, ihren Riesenfall!”.

⁸³¹ Tamże, s. 7.

⁸³² Tamże, s. 25.

⁸³³ Tamże, s. 31.

Zainteresowanie badacza poezją przewija się przez całą jego biografię, w przeanalizowanym tekście miał zaś możliwość połączyć je ze swoją specjalizacją naukową w dziedzinie historii filozofii starożytnej. Po trzecie, w artykule o podobieństwach światopoglądów Schillera i Platona można znaleźć zaczątki interpretacji filozofii Empedoklesa, które Jakubanis nieco później sformułował w pracy poświęconej temu myślicielowi. Oprócz tego przedstawione w artykule wnioski na temat sposobu filozofowania Platona wpłynęły na sformułowanie przez Jakubanisa odpowiedzi na pytania metafizyczne w ostatnich pracach z okresu kijowskiego, które wygłosił w formie wykładów. Platon zajmował więc szczególne miejsce zarówno w wykładach Jakubanisa, jak i w jego pracach.

2.3. Krytyka nowych metod badań nad Platonem

Ostatnią publikacją Jakubanisa o Platonie była recenzja dzieła Zbigniewa Jordana (1911-1977) pt. *O matematycznych podstawach systemu Platona*. Dzieło to było rozprawą doktorską Jordana na Uniwersytecie Poznańskim i kontynuacją jego pracy magisterskiej, również poświęconej Platonowi, pt. *Pojęcie i rola pamięci u Platona*. Rozprawa ta była napisana pod kierunkiem przedstawiciela szkoły lwowsko-warszawskiej, Zygmunta Zawirskiego (1882-1948), ucznia Kazimierza Twardowskiego (1866-1938) we Lwowie.

Filozofia starożytna nie była głównym zainteresowaniem Jordana. Platon był w jego pracach raczej wyjątkiem, którym zajmował się jedynie podczas studiów w Poznaniu. Jak podkreśla Tomasz Mróz, Platon w dziełach Jordana „był nie tyle przedmiotem badań historycznofilozoficznych, ile raczej materiałem filozoficznym, na którym testowano analityczną metodę filozofowania”⁸³⁴. Co ważne, podczas studiów Jordan zetknął się z przedstawicielami szkoły lwowsko-warszawskiej. Jego pierwszy opublikowany artykuł miał tytuł *Próba analizy zdań psychologicznych Prof. T. Kotarbińskiego*. Pisząc rozprawę doktorską, Jordan, jak podkreśla badacz jego spuścizny, Stefan Konstańczak, „podjął trud wykazania historycznej ciągłości pewnego kierunku myślenia, który w jego czasach doprowadził do powstania filozofii analitycznej”⁸³⁵. Inną opinię na ten temat wyraża T. Mróz: „Platon Jordana, Platon jako matematyk, metodolog, logik, odzwierciedla w najlepszej możliwej realizacji zainteresowanie Platonem, jakie mogło się pojawić w ramach szkoły lwowsko-

⁸³⁴ T. Mróz, *Platon w Polsce 1800-1950. Typy recepcji–autorzy–problemy*, wyd. M. Derewiecki, Kęty 2012, s. 393.

⁸³⁵ S. Konstańczak, *Historiozoficzne dylematy Zbigniewa Jordana*, wyd. Scriptum, Kraków 2022, s. 25.

warszawskiej”⁸³⁶. Warto podkreślić, że zainteresowanie Platonem, jak również działalność w ramach szkoły lwowsko-warszawskiej Jordana, były okresowe, w obu przypadkach związane z jego promotorem Zawirskim i z zastosowaniem metody analitycznej w badaniach.

Zawirski miał duży wpływ na wybór tematu oraz metodologię prowadzenia badań, którą Jordan od niego przejął. Mając już pewne zainteresowania w dziedzinie logiki i matematyki oraz będąc zainspirowanym przez promotora naukowego, zajął się metodą aksjomatyczną w filozofii⁸³⁷. Jak zauważa Konstańczak, „Zawirski przygotował młodego adepta filozofii do podjęcia samodzielnej pracy badawczej, ale w duchu szkoły, z której sam się wywodził”⁸³⁸. Jordan brał udział w III Zjeździe Filozoficznym w Krakowie w 1936 r., w którym uczestniczył również Jakubanis⁸³⁹. Jeszcze jako doktorant wygłosił referat pt. *Platon odkrywca metody aksjomatycznej*. Uzasadniał tam tezę, że Platon był odkrywca metody aksjomatycznej, za pomocą trzech argumentów. Po pierwsze, matematyka przedplatońska była, według Jordana, przedaksjomatyczna. Po drugie, według autora metoda aksjomatyczna jest częścią metody analitycznej. Na to, że właśnie Platon sformułował metodę aksjomatyczną, Jordan znalazł dowód w dialogu *Państwo* (510 C i nast.). Po trzecie, Jordan wymienił skutki tego platońskiego odkrycia, które przyczyniło się do ogólnego postępu matematyki⁸⁴⁰.

Przed omówieniem treści recenzji Jakubanisa warto zaznaczyć główne cele oraz tezy Jordana w jego rozprawie doktorskiej. W *Uwagach wstępnych* autor szczegółowo opisał swoje cele. Zaczął od omówienia racjonalistów, takich jak Kartezjusz, Spinoza, Leibniz, Kant i innych⁸⁴¹, których systemy filozoficzne były ściśle związane z naukami matematycznymi. Doszedł do wniosku: „Matematyka bowiem była wówczas jedynym systemem dedukcyjnym, na którym myśliciele racjoniści studiować mogli właściwości i metodologię systemu

⁸³⁶ T. Mróz, *Platon w Polsce 1800-1950...*, s. 410.

⁸³⁷ Rozprawa habilitacyjna Zawirskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim, *Metoda aksjomatyczna a przyrodoznawstwo*, wyd. Gebethnera i Wolffa, Kraków 1923.

⁸³⁸ S. Konstańczak, *Historiozoficzne dylematy...*, s. 25.

⁸³⁹ *Księga pamiątkowa trzeciego polskiego zjazdu filozoficznego Kraków 1936*, „Przegląd Filozoficzny” R. 39, z IV, 1936, s. 544.

⁸⁴⁰ Tamże, s. 401-403. Bardziej szczegółowo opisał swoją tezę i argumenty autor w artykule pokongresowym pod takim samym tytułem (Z. Jordan, *Platon odkrywca metody aksjomatycznej*, „Przegląd Filozoficzny” R. 40, z 1, 1937, s. 57-67).

⁸⁴¹ Por.: T. Mróz, *Platon w Polsce 1800-1950...*, s. 414-415. Jakubanis w recenzji nie zgadzał się z umiejscowieniem Platona w jednym szeregu z wymienionymi przez Jordana racjonalistami. Mróz wyjaśnia, że Jordan miał pogląd podobny do swojego opiekuna naukowego. Zawirski bowiem dzielił systemy metafizyczne na immanentne i transcendentne. Platonizm zaś należał do drugiej grupy, wraz z filozofią Leibniza i Kanta. Metoda dedukcyjna była zaś dla Zawirskiego „spełnieniem marzeń dawnych metafizyków”.

dedukcyjnego”⁸⁴². Tę tezę ogólną następnie zezemplifikował w filozofii Platona, aby pokazać jej matematyczne podstawy. Egzemplifikacja ta stanowiła właśnie podwalinę dwóch głównych celów pracy Jordana: pokazanie roli Platona w rozwoju matematyki greckiej oraz wpływu matematyki na sposób uprawiania filozofii na gruncie systemu platońskiego. Związane są z tymi celami również następujące tezy Jordana, iż: „żadne wielkie odkrycie matematyczne nie pozostało Platonowi obce”⁸⁴³, a „w stosunku do pracujących w Akademii matematyków zajął Platon rolę »przewodnika«”⁸⁴⁴. Myślą podsumowującą zaś jest teza o tym, że „dopiero dzięki metodologicznym pracom Platona zyskała matematyka grecka tę formalną doskonałość”⁸⁴⁵, która w formie uporządkowanej przejawiała się w pracy Euklidesa⁸⁴⁶. Jakubanis zaznaczył również drugą stronę medalu odnośnie do relacji między matematyką i filozofią, „zespoleń filozofii platońskiej z matematyką musiało wywrzeć wpływ przemożny na rozwój badań filozoficznych w Akademii, a przede wszystkim zdecydowanie i wielostronnie zaciążyć nad twórczością filozoficzną samego mistrza”⁸⁴⁷.

Ocenę tez Jordana i stosowanej przezeń metody Jakubanis wyprzedził opisem aparatu techniczno-naukowego recenzowanej pracy. Współczesny warsztat bibliograficzny i struktura pracy, czyli bogaty materiał źródłowy, rozwinięte przypisy, obszerny skorowidz nazwisk i cytowanych tekstów greckich, streszczenie francuskie i errata, zostały bardzo wysoko ocenione przez recenzenta. Jakubanis zwrócił uwagę również na współczesną orientację naukową problematyki dzieła, najwyraźniej miał na myśli ówczesny rozwój nauk matematycznych, który przyczynił się m.in. do powstania prac na pograniczu matematyki, logiki i historii filozofii.

Dalej, zgodnie ze strukturą treści dzieła Jordana, Jakubanis omówił poszczególne rozdziały. Recenzent przy tym nie przedstawił oceny zawartych w książce rozważań i wniosków, jedynie wymienił poruszone tematy, które sam Jordan wyszczególnił na początku każdego z rozdziałów, oraz przedstawił komentarze dotyczące w większości metodologii badań. Pierwszy rozdział pt. *Pitagorejska mathesis universalis*, zawierający m.in. podrozdziały dotyczące formuły pitagorejskiej, liczb-punktów, aporii Zenona, liczb niewymiernych, miał na celu wyjaśnienie zależności Platona od doktryny pitagorejskiej. Jakubanis podkreślił wniosek

⁸⁴² Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 2.

⁸⁴³ Tamże, s. 8.

⁸⁴⁴ Tamże, s. 10.

⁸⁴⁵ Tamże, s. 15.

⁸⁴⁶ Tamże, s. 178-180.

⁸⁴⁷ H. Jakubanis, *Z. Jordan, O matematycznych podstawach...*, s. 422-423.

pierwszego rozdziału, który charakteryzuje Platona jako stojącego zawsze „na najwyższym poziomie współczesnej mu wiedzy matematycznej”⁸⁴⁸.

Drugi rozdział pt. *O przedmiocie matematycznego poznania. Matematyka a teoria poznania* zawiera omówienie matematycznych podstaw systemu Platona. Platońska teoria poznania matematycznego stała się gruntem, na którym wyrosły istotne zagadnienia jego metodologii i metafizyki, takie jak: „1) przeciwstawienie poznania zmysłowego i rozumowego [...], 2) przeciwstawienie świata fizycznego i rzeczywistości idealnej, 3) poznanie a priori”⁸⁴⁹. W omówieniu drugiego rozdziału Jakubanis przedstawił swój pierwszy komentarz dotyczący treści pracy. Odnosi się ten komentarz do rozważań Jordana na temat poznania w podrozdziale pt. *Problem Fedona. Uzasadnienie tezy dualizmu gnozeologicznego*⁸⁵⁰. Jordan wyróżnił dwie tezy, omawiając ten temat, po pierwsze, konkretne przedmioty poznajemy w pojęciach, których poznanie jest pierwotne; po drugie, podstawą wypowiedzi o przedmiotach są zmysły. Uwypuklił przy tym dwa różne stanowiska w stosunku do interpretacji teorii idei: realistyczne i idealistyczne⁸⁵¹. Zanotował również swoje stanowisko „które nazwać można relatywistycznym rozumieniem idei, ponieważ znaczenie słowa »idea« [...] uzależniam każdorazowo od związku myślowego, w którym wykład teorii idei jest uwikłany”⁸⁵². Jakubanis określił relatywistyczne stanowisko Jordana jako syntezę interpretacji „realistycznej”, czyli tradycyjnej ontologicznej, i „idealistycznej” w duchu szkoły marburskiej⁸⁵³. Podkreślał jednak skłonność autora do idealistycznego pojmowania idei w tradycji marburskiej, na czele z P. Natorpem⁸⁵⁴.

Oprócz tego w drugim rozdziale Jordan przedstawił matematyczną genealogię platońskiej teorii idei. Określił Jakubanis takie podejście jako „grzech pierworodny”, ponieważ „Platon, jakim go ujrzał Autor, *nie staje się* stopniowo myślicielem pitagoreizującym i matematyzującym, *lecz jest nim* (i niemal wyłącznie tylko nim!) od zarania swojej twórczości

⁸⁴⁸ Tamże, s. 423.

⁸⁴⁹ Tamże.

⁸⁵⁰ Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 126, przyp. 1. Jordan objaśnił, że tezą gnozeologicznego dualizmu jest według niego „twierdzenie o dwóch różnych i do siebie niesprowadzalnych funkcjach poznawczych”. Chodzi o poznanie zmysłowe i rozumowe.

⁸⁵¹ Tamże, s. 130-131, przyp. 2. W celu rozjaśnienia różnicy między realistycznym i idealistycznym stanowiskiem przywołajmy rozważania Jordana. Według realistycznej interpretacji metafory trzeba pojmować dosłownie: „Platon twierdzi: dany przedmiot jest tym, czym jest, dzięki »uczestnictwu« w idei danego przedmiotu”. Idealistyczna interpretacja „przypisuje Platonowi świadome posługiwanie się metaforą”.

⁸⁵² Tamże, s. 131, przyp. 2.

⁸⁵³ H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 423.

⁸⁵⁴ Tamże. Por.: Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 203, przypis 1. Jakubanis błędnie wskazał na przypis 3.

filozoficznej”⁸⁵⁵. Inne wpływy, a mianowicie postać i wpływ Sokratesa, są pominięte przez Jordana, który w tym przypadku naśladował wskazanego Natorpa⁸⁵⁶. Według Jakubanis takie podejście nie jest właściwe chociażby dlatego, że jest ono sprzeczne z faktami historycznymi, co więcej „Platon nie-sokratyk nie jest autentycznym Platonem, a w każdym razie nie jest kompletnym Platonem”⁸⁵⁷.

Rozdział trzeci pt. *O metodzie matematyki i dialektyce* poświęcony jest zagadnieniom metodologicznym w dialogach Platona. Jednym z głównych pytań tego rozdziału jest następujące: czy Platon jest twórcą metody aksjomatycznej? Jordan twierdził, że „matematyka przedplatońska była nauką dedukcyjną”⁸⁵⁸. W czasach Platona zaś w matematyce można było znaleźć „twierdzenia przyjęte bez dowodu lub twierdzenia gdzie indziej już udowodnione”⁸⁵⁹. Tak więc matematyka grecka znajdowała się w okresie przedaksjomatycznym, zasługą Platona zaś było to, że sformułował zasady metody aksjomatycznej, biorąc to, co było już znane matematykom, i dodając własne rozważania przedstawione w *Państwie*⁸⁶⁰. Jakubanis w recenzji jedynie krótko streścił odpowiedź Jordana na zadane pytanie bez komentowania innych zagadnień poruszonych w tym rozdziale⁸⁶¹.

Ostatni, czwarty rozdział pt. *O stosowalności matematyki w naukach przyrodniczych* został najbardziej szczegółowo omówiony przez Jakubanis. Szereg tez Jordana w tym rozdziale badacz scharakteryzował jako zasadniczo nieróżniące się od ogólnie przyjętej interpretacji Platona, w której kładziono nacisk na wpływ pitagorejski w myśli platońskiej⁸⁶². Jordan przepracował w swojej pracy wszystkie dialogi Platona, których przedstawiona analiza pozwoliła Jakubanisowi wnioskować o istniejących sprzecznościach i zmianach w światopoglądzie tego starożytnego myśliciela, które są wyraźnie widoczne w dialogach późniejszych: *Timajosie*, *Filebie*, *Prawach*⁸⁶³. W analizie i wyszczególnieniu późniejszych

⁸⁵⁵ H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 427.

⁸⁵⁶ Por.: Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 153.

⁸⁵⁷ H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 427. Por.: A.N. Gilarow, *Источники о софучмах...*, s. 30, krytykując myśl Teichmüllera, Gilarow twierdził, że „Platon był uczniem Sokratesa i dlatego musiał w swoich wczesnych dialogach polemicznie rozwijać poglądy sokratyczne”.

⁸⁵⁸ Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 167.

⁸⁵⁹ Tamże, s. 170-171. Dla udowodnienia tej myśli Jordan odwołał się do dialogu *Państwo* (510 C): „Ci, którzy się geometriami i rachunkami [...] bawią, zakładają to, co nieparzyste i parzyste, i kształty, i trzy postacie kątów, i inne rzeczy [...], robią z tego treść założeń i uważają za właściwe ani sobie samym, ani drugim nie rozwijać i nie uzasadniać już tych rzeczy w żaden sposób, bo one są każdemu jasne” (Platon, *Państwo*, s. 217).

⁸⁶⁰ Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 180-181.

⁸⁶¹ H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 424.

⁸⁶² Tamże.

⁸⁶³ Tamże.

dialogów Platona przez Jordana Jakubanis postrzegał wpływ współczesnych mu badań historycznofilozoficznych: „doniosłe badania z ostatnich dziesięcioleci źródeł i zagadnień, związanych z »wczesnym« Arystotelesem [...], siłą faktu musiały zgalwanizować i zaktualizować problem »późnego« czy nawet »ostatniego« Platona”⁸⁶⁴.

Jakubanis próbował w swoim psychologizującym stylu podejść do kwestii odmienności Platona wczesnego od późnego. Według niego Platon „do ostatka dochował wiary przekonaniom, umiłowaniom i marzeniom młodości, a na wszystkie późniejsze zmiany i odstępstwa zapatrywał się jako na wymuszone twardym oporem rzeczywistości objawy rezygnacji i kompromisu”⁸⁶⁵, o czym mówił również w artykule o Platonie i Schillerze⁸⁶⁶. Znalazł Jakubanis potwierdzenie z jednej strony stałości poglądów myśliciela, a z drugiej – jego ubolewania nad rezygnacją z nich, które opisał jako „dramatyczny i posępny zgrzyt, istny krzyk zbolełej duszy”, odnosząc się do dialogu *Polityk* (300 B)⁸⁶⁷. Przypomnijmy, że badacz ten jeszcze w rozważaniach nad koncepcją nieśmiertelności duszy u Platona wzywał do studiowania wszystkich dialogów myśliciela w harmonijnym połączeniu, krytykując poglądy Teichmüllera. Pogląd Jakubanis różnił się również od poglądu Jordana, który uznawał wczesne dialogi Platona za dzieła raczej artystyczne⁸⁶⁸.

W taki sposób Jakubanis przedstawił strukturę dzieła Jordana, po czym przystąpił do krótkich uwag dotyczących jego genealogii naukowej, metody interpretacyjnej i wyników. Najpierw scharakteryzował nieśmiertelność dzieł Platona, która przejawia się w ich stałej aktualności: otóż każda nowa epoka znajduje w nich nowe treści. Tak np. sukcesy w rozwoju

⁸⁶⁴ Tamże, s. 425.

⁸⁶⁵ Tamże, s. 428.

⁸⁶⁶ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 31.

⁸⁶⁷ H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 428. Por.: Platon, *Sofista. Polityk*, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 2002, s. 129. „Działając wbrew prawom, które się na obfitym doświadczeniu opierają i na zdaniach pewnych subtelnych doradców, którzy tłumowi doradzali wprowadzenie tej czy innej ustawy, taki ktoś, kto by się ośmielił działać wbrew tym prawom, popełniałby grzech wielokrotnie większy od tamtego i wywraçałby wszelką działalność ludzką jeszcze bardziej niż spisane prawa”.

⁸⁶⁸ T. Mróz, omawiając pogląd Jordana na wczesne dialogi Platona, wskazał na jego artykuł, który powstał jako *parergon* przy jego pracy doktorskiej. Zanotował przy tym, że Jordan przyjął perspektywę takich badaczy jak U. v. Wilamowitz-Moellendorff, odnotowany również przez Jakubanis, i J. Stenzel, i uznawał wczesne dialogi Platona jedynie za dzieła artystyczne, a nie filozoficzne. Filozoficzna treść tych wczesnych dialogów „została zredukowana do zaakceptowanych przez Platona poglądów Sokratesa, które nie miały ugruntowania w żadnym systemie filozoficznym” (T. Mróz, *Platon w Polsce 1800-1950...*, s. 394). W recenzji Jakubanis zgodził się jednak z poglądem J. Stenzla, który podkreślał wielogłosowość dzieł Platona: „wszystkie wpływy jakim ulegał Platon przez całe życie – z potężnym urokiem mistrza Sokratesa na pierwszym planie – zachowały swoją żywotność i aktualność, niezastąpione i nieprzysłumione wpływami późniejszymi” (H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 427-428).

nauk matematycznych i bezpośrednio z nią związanych, fizyką teoretyczną i astronomią⁸⁶⁹ przyczyniły się m.in. do analizy niewyczerpanych skarbów filozofii platońskiej. Jakubanis przywołał główne dzieła odnoszące się do tego nurtu badań: 1) dzieło Juliusa Stenzla⁸⁷⁰ i 2) dzieło O. Neugebauer'a, J. Stenzla, O. Toeplitza⁸⁷¹ skierowane do historyków i teoretyków matematyki. Do pierwszego z tych dzieł odwoływał się również Jordan. Jakubanis dołączył Jordana do grona tych badaczy, ponieważ „dokładnie obeznany z wynikami poszukiwań swoich bezpośrednich poprzedników z różnych obozów i rodzajów broni naukowej i pełen ufności w uniwersalną niezawodność obranej metody”⁸⁷², podjął próbę wniesienia swojego wkładu do rozwoju tych zagadnień⁸⁷³. Jakubanis też odwoływał się do dzieła Stenzla i podkreślał odpowiedniość metody niemieckiego badacza do interpretacji późniejszej filozofii Platona jako harmonijnie spójnej z wczesną⁸⁷⁴.

W recenzji Jakubanis nie tylko omówił pracę Jordana, lecz również przedstawił własne poglądy na filozofię Platona. Tak np. oprócz trudności interpretacji dzieł Platona ze względu na ich porządek chronologiczny wyróżnił jeszcze trzy dodatkowe przyczyny: 1 – ze względu na bogactwo i różnorodność tematów i zagadnień poruszonych w dialogach, 2 – na sprzeczności pewnych myśli z dialogów wcześniejszych z późniejszymi, 3 – na formę artystyczną dzieł. Jakubanis dla lepszego przedstawienia tej myśli przywołał pogląd neoplatońskiego filozofa, Olimpiodora, którego komentarze poświęcone były m.in. pracom Platona. Olimpiodor, mówiąc o dialogach, podkreślał, że „każdy dialog przedstawia się jako odrębny świat sam dla siebie, jako pewna zamknięta w sobie całość filozoficzno-naukowo-artystyczna, jedyna i niepowtarzalna w swoim rodzaju”⁸⁷⁵. Z jednej strony Jakubanis zgadzał się z harmonijną spójnością wszystkich dialogów Platona, choć mówił o istniejących w nich sprzecznościach, z

⁸⁶⁹ Tamże, s. 424. Jakubanis, komentując analizę dialogu *Timajos* przez Jordana, podkreślał, że autor z szeregu problemów poruszonych w tym dziele Platona ograniczył się do teorii astronomicznej oraz zagadnienia istoty i budowy materii.

⁸⁷⁰ J. Stenzel, *Zahl und Gestalt bei Platon und Aristoteles*, wyd. B.G. Teubner, Leipzig, Berlin 1924.

⁸⁷¹ O. Neugebauer, J. Stenzel, O. Toeplitz, *Quellen und Studien zur Geschichte der Mathematik, Astronomie und Physik*, Band I, Heft I, wyd. Springer, Berlin 1929.

⁸⁷² H. Jakubanis, *Z. Jordan, O matematycznych podstawach...*, s. 426.

⁸⁷³ Współczesna badaczka J. Świderek stwierdza, że badacz zajmujący się rozważaniami matematycznymi Platona ma dwie możliwości: „albo podjąć on trud odtworzenia stosowanych wówczas pojęć, jak uczynili to wcześniej m.in. P. Wipert, J. Stenzel, O. Toeplitz, H.J. Krämer, K. Gaiser, albo w pojęciach i procedurach antycznych odnajdzie współczesne pojęcia i procedury” (J. Świderek, *Rozważania matematyczne w pismach Platona*, wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002, s. 9).

⁸⁷⁴ H. Jakubanis, *Z. Jordan, O matematycznych podstawach...*, s. 427.

⁸⁷⁵ Tamże, s. 426. Por.: H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 4-5, „Jeśli chcielibyśmy jakkolwiek część filozofii Platona zupełnie odizolować lub badać osobno, to niewątpliwie wypaczymy jego naukę”.

drugiej zaś wskazywał, że każdy z dialogów jest odrębnym światem. Może ta myśl Jakubanis wydawać się wewnętrznym sprzeczna, jednak unikatowość każdego dialogu nie wyklucza tego, że w połączeniu są harmonijnie spójne.

Jakubanis przywołał myśl Olimpiodora m.in. dlatego, żeby pokazać, że w tak różnorodnych pracach Platona udowodnienie tez „abstrakcyjnych” „zwykłą metodą interpretacyjną”, choć z jednej strony może dać pewne wyniki formalne, z drugiej może być zawodne. Aby wyjaśnić tę myśl, którą ujął jako „dywergencję końcowych wyników”, Jakubanis odwołał się do tezy Teichmüllera odnośnie do istnienia duszy jednostkowej⁸⁷⁶, którą krytykował w swojej pracy dyplomowej 1900 r. Chciał tym pokazać, że choć teza ta była w tych czasach kontrowersyjna, to jednak „jako teza pozytywna nie wytrzymała próby czasu [...], była bowiem koncepcją jednostronną”⁸⁷⁷.

W drugiej części recenzji Jakubanis, choć zamierzał przedstawić krytyczne uwagi do dzieła Jordana, to raczej omówił własne podejście do studiowania Platona. W żaden sposób nie obniżając zasług autora i osiągniętych przez niego rezultatów, podkreślał, że praca była napisana na poziomie współczesnych mu badań naukowych. Jeszcze w dziele dotyczącym Empedoklesa Jakubanis scharakteryzował współczesną mu metodę prowadzenia badań historycznofilozoficznych jako jednostronną, wąską, wprost zależną od dziedziny, w której pracuje badacz. W recenzji przejawia się identyczna myśl, Jakubanis bowiem określił Platona przedstawionego przez Jordana następująco: „Sylwetka duchowa myśliciela nosi na ogół znamiona raczej sztucznego schematu, niż żywej postaci: bez reszty »zmatematyzowany« Platon!”⁸⁷⁸. Jakubanis nazywał takie podejście jednostronnym, a strukturę dzieła Jordana „rygorystycznie przeprowadzoną matematyczno-monograficzną”⁸⁷⁹. Jakubanis głównie nie zgadzał się ze współczesną mu metodą prowadzenia badań historycznofilozoficznych, co zaś dotyczy konkretnej recenzji, to miał swój pogląd na chronologię dzieł Platona, ich odrębność, a razem z tym spójność.

Recenzja Jakubanis jest świadectwem zderzenia się dwóch różnych szkół recepcji Platona. Jakubanis pogląd łączył cechy świadczące o wpływie rosyjskiego platonizmu, tak np.

⁸⁷⁶ H. Jakubanis, *Z. Jordan, O matematycznych podstawach...*, s. 426.

⁸⁷⁷ Tamże, s. 427.

⁸⁷⁸ Tamże.

⁸⁷⁹ Tamże. Por.: H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 38. Jednostronność według Jakubanis kryje się w ścisłym związku dziedziny, w której pracuje badacz, z jego metodologią oraz wnioskami. Taki badacz, mając już określony krąg swoich zainteresowań naukowych, analizując doktrynę filozoficzną, „jednym terminem określa jej filozoficzne znaczenie i pozycję historyczną, umieszczając jej autora w takiej czy innej kategorii typowych przedstawicieli współczesnej, nowej myśli europejskiej”.

znów wspominał o krytyce tezy Teichmüllera, najprawdopodobniej więc nie zmienił swojego punktu widzenia na ten temat. Przywołał w recenzji poglądy innych badaczy, np. niemieckiego historyka filozofii Stenzla, z którym zgadzał się co do różnorodności tematów i zagadnień poruszonych w dialogach Platona. Podkreślić trzeba, że Jakubanis nie przyjmował żadnego poglądu w pełni, szukał więc własnego pojmowania filozofii Platona. Metoda Jordana, jako przedstawiciela szkoły lwowsko-warszawskiej, była jednak Jakubanisowi obca, jednostronna, zbyt „sucha”, aby w pełni zrozumieć nawet taką ścisłą kwestię w filozofii Platona jak matematyka. Różnice metodologiczne Jakubanisa i Jordana w studiowaniu filozofii Platona wyraźnie przejawiały się odnośnie do kilku zagadnień. Pierwsze zagadnienie to podejście do wczesnych dialogów Platona. Jordan uważał je za dzieła raczej artystyczne, Jakubanis postrzegał w tej myśli wpływ ówczesnych badań, osobiście uważał, że każdy z dialogów ma swoją treść filozoficzną. Zgadzała się obaj co do istniejących sprzeczności i zmian w światopoglądzie Platona. Drugie zagadnienie, poniekąd związane z pierwszym, to związek pomiędzy Platonem a Sokratesem. Jordan pominął w swojej pracy omówienia wpływu Sokratesa na Platona, co uczynił według Jakubanisa, naśladując ówczesnego badacza Natorpa. Jakubanis odwrotnie: uważał, że Platon nie-sokratyk nie jest całkowitym Platonem. Różnice te miały wpływ również na krytyczną ocenę przez Jakubanisa wniosków Jordana. Tak np. wnioski Jordana na temat wpływu pitagorejskiego w myśli platońskiej Jakubanis przypisał również do panującej w tych czasach interpretacji Platona. W związku z tym Platon w ujęciu Jordana jest myślicielem matematyzującym w ciągu całej twórczości, gdyż Jakubanis widzi w tym poglądzie brak genealogii.

Przedstawiona krótka recenzja jest ważna jako jedyny opublikowany tekst naukowy Jakubanisa o Platonie w okresie lubelskim. Pokazuje ona zamiłowanie autora do filozofii i postaci Platona. Niekiedy odbiegając od omówienia dzieła Jordana, Jakubanis przedstawiał własny pogląd na to, jak należy badać tego starożytnego myśliciela. Możliwe, że chciał w taki sposób przekazać chociaż część ze swoich pomysłów, które opracowywał przez długie lata. Ciekawe, że recenzja jest powiązana z innymi pracami Jakubanisa o Platonie, jak również z pozostałymi przedstawionymi w drugiej części niniejszej pracy. Widać, że metodologia prowadzenia badań nad filozofią starożytną zasadniczo się nie zmieniła, Jakubanis bowiem zwrócił uwagę na wady stosowanej przez Jordana metody. Ogólnie rzecz biorąc, jednostronność ówczesnej metodologii badań Jakubanis omawiał jeszcze w pracy nad Empedoklesem (1906 r.) i w artykule o znaczeniu filozofii starożytnej (1910 r.), recenzja pracy Jordana była zaś dla Jakubanisa potwierdzeniem jego wczesnych rozważań. W recenzji

Jakubanis wspominał o swojej pracy dyplomowej, a mianowicie o krytyce poglądów Teichmüllera, aby podkreślić, że jednostronne badania z upływem czasu tracą znaczenie. Opisywał również zgodność nauczania Platona z jego postępowaniem w praktyce, o czym mówił w artykule o podobieństwach światopoglądów Platona i Schillera. Ostatnia publikacja Jakubanisa pokazuje więc harmonijną spójność jego myśli, która jest widoczna przez całą jego drogę naukową. Pozostał on wierny swoim zainteresowaniom i popularyzował własne, szczególne podejście do myśli starożytnej i całego świata antycznego.

2.4. Podsumowanie

W pierwszych dwóch pracach, napisanych jeszcze podczas studiów w Kijowie, przejawia się niewątpliwy wpływ Gilarowa na ujęcie Platona i jego filozofii przez Jakubanisa. Zarówno Jakubanis, jak i jego opiekun naukowy od początku swojej twórczości zajmowali się Platonem, z tą tylko różnicą, że uczeń pozostał wierny swoim zainteresowaniom do końca życia⁸⁸⁰. W niewielkiej spuściźnie Jakubanisa znajdują się trzy prace poświęcone filozofii Platona, co rzeczywiście pokazuje szczególne znaczenie tego myśliciela w jego twórczości.

W pierwszej pracy Jakubanisa poświęconej platońskiej koncepcji nieśmiertelności duszy przejawia się jego metodologia historycznofilozoficzna, zamiłowanie do filozofii starożytnej, posługiwanie się w badaniach przeważnie dziełami autorów niemieckich, wpływ grona naukowców kijowskich i tradycji rosyjskiego platonizmu. W późniejszym artykule Jakubanis w formie eseju wykazał swój pogląd na filozofię Platona i jej nieosiągalną mądrość, która do dziś nie traci na aktualności, co w późniejszej recenzji opisał jako nieśmiertelność dzieł myśliciela. Nie ma w tym artykule rozważań i argumentów *stricte* naukowych, lecz są własne interpretacje Jakubanisa pewnych zagadnień filozofii Platona i poezji Schillera. Co ważne, w artykule tym widoczny jest coraz mniejszy wpływ Gilarowa i innych kijowskich profesorów na myśl Jakubanisa, która skłaniała się coraz bardziej ku badaczom zachodnim, zwłaszcza niemieckim. Lubelska recenzja zaś łączy wszystkie poprzednie prace autora. Rozważania Jakubanisa przedstawione w recenzji pozwalają stwierdzić, że jego pogląd na metodologię badań oraz ujęcie Platona zasadniczo się nie zmieniły, choć pracował naukowo nad filozofią tego myśliciela przez szereg lat, o czym świadczą jego pomysły, notatki oraz różne listy. Widocznie jednak w jakimś stopniu odszedł od tradycji rosyjskiej i szukał własnych

⁸⁸⁰ Gilarow odszedł od Platona i zaczął zajmować się filozofią G. Fechnera.

odpowiedzi na pytania dotyczące filozofii Platona⁸⁸¹.

W pracy o Empedoklesie Jakubanis wprost scharakteryzował postać i filozofię tego myśliciela. Jeżeli chodzi o główne cechy recepcji Platona przez Jakubanisa, to można stwierdzić, że dla Jakubanisa Platon był największym i najważniejszym filozofem, którego filozofię porównywał metaforycznie z promienistym wschodem słońca, na tle którego blakną nawet najbardziej jaskrawe gwiazdy. Filozof Platon był w ujęciu Jakubanisa jednym z największych poetów, dlatego też poetyckie elementy w jego dialogach harmonijnie łączył z całym nauczaniem. Trudno stwierdzić jednoznacznie, czy Platon pozostał dla Jakubanisa prekursorem chrześcijaństwa, porównując pracę dyplomową i ostatnią recenzję. Niewątpliwie jednak ślad takiego ujęcia pozostawał w jakimś stopniu bliski badaczowi, skoro wspomniał o pracy dyplomowej i przywoływał jej część krytyczną, w której jego argumentacja była oparta na ówczesnej tradycji rosyjskiego platonizmu. Jakubanis podkreślał również wyjątkowy sposób uprawiania filozofii przez Platona, który łączył teorię i praktykę.

W metodzie studiowania Platona Jakubanis wyróżniał dwa ważne jej zagadnienia. Pierwszym z nich była potrzeba badania wszystkich dialogów Platona w całości. Oznacza to, że badając jakąś szczegółową kwestię w nauczaniu Platona, konieczne jest studiowanie wszystkich jego tekstów. Co więcej, według Jakubanisa każdy z dialogów tego starożytnego myśliciela, choć jest zamkniętym w sobie dziełem filozoficznym, ma jednak ścisły związek z innymi dialogami. Dlatego też polski historyk filozofii, niezależnie od podziału dialogów na wczesne i późne, mówił o konieczności badania ich w całości, zwracając uwagę m.in. na to, że Platon nie-sokratyk nie jest kompletnym Platonem. Drugim zagadnieniem metodologicznym w badaniach nad Platonem, poniekąd związanym z pierwszym, była według Jakubanisa potrzeba studiowania tego starożytnego filozofa na ścieżkach jego własnego myślenia. Zatem w badaniach nad spuścizną Platona konieczne jest poszukiwanie odpowiedzi na wyznaczone pytania badawcze przede wszystkim w samych dziełach tego filozofa, biorąc pod uwagę cały jego rozwój, a także kontekst historyczny i kulturowy.

⁸⁸¹ Gilarow dużo uwagi poświęcał rozwojowi u studentów krytycznego myślenia, umiejętności formułowania i wyrażania własnych myśli. Jakubanis jest niewątpliwym przykładem dążenia do samodzielnej pracy, co najwyraźniej widać w jego pracy nad Empedoklesem. Oprócz niego za przykład może służyć inny uczeń Gilarowa, Paweł Błoński. Błoński we wspomnieniach podkreślał, że Gilarow miał wpływ na to, że nie został on zwolennikiem żadnego nurtu filozoficznego, podchodząc do wszystkiego z rzeczową krytyką (P. Błoński, *Mou wspomnienija*, (*Moi wspomnianija*), (*Moje wspomnienia*), wyd. Pedagogika, Moskwa 1971, s. 60).

3. POSTULAT ODRODZENIA MYŚLI STAROŻYTNEJ W PRACACH H. JAKUBANISA

Trzeci rozdział drugiej części jest poświęcony omówieniu postulatu odrodzenia myśli starożytnej przedstawionego przez Jakubanisa. Temat odrodzenia antyku jest bezpośrednio związany z jego odpowiedziami na pytania metafizyczne, rozważaniami o ówczesnym stanie myśli filozoficznej oraz zestawieniem starożytnego i współczesnego mu sposobu uprawiania filozofii. Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie i omówienie tych wszystkich zagadnień dla zrekonstruowania postulatu odrodzenia myśli starożytnej w pracach Jakubanisa. Wszystkie te tematy zostały poruszone przez badacza w artykule *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*⁸⁸². Poglądy z pozostałych publikacji, artykułu *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego*⁸⁸³, odczytu *Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy*⁸⁸⁴ oraz recenzji dzieła Antona Antweilera *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*⁸⁸⁵, służą dopełnieniu i rozjaśnieniu wymienionych zagadnień. Niniejszy rozdział zawiera cztery podrozdziały tematyczne – *Odpowiedzi na pytania metafizyczne*, *Ocena ówczesnego stanu myśli filozoficznej*, *Pogląd na myśl starożytną*, *Odrodzenie filozofii starożytnej* oraz *Podsumowanie*.

Odpowiedzi Jakubanisa na pytania metafizyczne oraz ocena współczesnego mu stanu myśli filozoficznej porównano z poglądami jego opiekuna naukowego, A. Gilarowa, który napisał wiele prac⁸⁸⁶ dotyczących istoty filozofii i jej historii. Profesor Kijowski, jak już

⁸⁸² H. Jakubanis, *Значение древней философии для современного миропонимания*, (*Znaczeniej drevniej filosofii dla sowriemennogo miroponimania*), (*Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*), „Uniwersitetskie Izwestija” nr 10, Kijów 1910, s. 1-21.

⁸⁸³ H. Jakubanis, *Оуѣнка силлогизма въ главнѣйшіе моменты ея исторіи*, (*Ocenka sillogizma w glawniejszyje momienty jeje istorii*), (*Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego*), „Uniwersitetskie Izwestija” nr 9, Kijów 1910, s. 1-18.

⁸⁸⁴ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy*, „Nauka Polska” t. XXIV, Dyskusje naukoznawcze, 1939, s. 191-199.

⁸⁸⁵ H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, „Nauka Polska” t. XXII, 1937, s. 342-347. A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, wyd. Hanstein, Bonn 1936.

⁸⁸⁶ A.N. Gilarow, *Платонизм как основание современного мировоззрения в связи с вопросом о задачах и судьбе философии*, (*Platonizm jak ośnowanije sowriemennogo mirowozzrienija w swiazi s woprosom o zadaczach i sud'bie filosofii*), (*Platonizm jako podstawa współczesnego światopoglądu w związku z kwestią zadań i losu filozofii*), wyd. E. Lissnera i J. Romana, Moskwa 1887. A.N. Gilarow, *Значение философии*, (*Znaczeniej filosofii*), (*Znaczenie filozofii*), wykład wprowadzający wygłoszony na Uniwersytecie św. Włodzimierza 12.09.1887. A. Gilarow, *Что такое философия и что она может дать и чего не может дать*, (*Czto takoje filosofija i chto ona mozet dat' i czego nie mozet dat'*), (*Czym jest filozofia i co może, a czego nie może dać*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu św. Włodzimierza, Kijów 1899. A. Gilarow, *Руководство к изучению философии. Философия в ее существе, значении и истории*, (*Rukowodstwo k izuczeniju filosofii. Filosofija w*

wspomniano, miał niewątpliwy wpływ na wykształcenie przyszłego badacza antyku. Pokrewieństwa w metodologii badań historycznofilozoficznych oraz w poglądach na myśl starożytną Gilarowa i Jakubanisa były już prezentowane w poprzednich rozdziałach. Obecny rozdział dostarczy kolejnych argumentów dokumentujących wpływy Gilarowa na Jakubanisa.

W artykule o znaczeniu filozofii starożytnej Jakubanis wspominał Nikołaja Grota, opiekuna naukowego Gilarowa na Uniwersytecie Moskiewskim i jego dzieło dotyczące logiki⁸⁸⁷, podkreślał jego wartość, podczas gdy w artykule o sylogizmie wcale nie odwoływał się do niego. W poprzednich podrozdziałach odnotowano unikanie cytowania przez Jakubanisa rosyjskich badaczy, których dziełami jednak się posługiwał. W związku z tym omówienie artykułu *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego* będzie zawierać zestawienie poglądów Grota i Jakubanisa, w celu prześledzenia możliwych pokrewieństw ich poglądów na problemy logiki i jej historii.

Pogląd Jakubanisa na znaczenie świata antycznego dla współczesności oraz idea odrodzenia kultury współczesnej za pomocą filozofii starożytnej będą zestawione z poglądami Tadeusza Zielińskiego. Zieliński w Petersburgu do początku I wojny światowej promował na uniwersytecie i w szkołach duchowe wartości antyku i jego humanistyczny uniwersalizm. Wiosną 1903 r. wygłosił cykl ośmiu wykładów dla absolwentów petersburskich gimnazjów, które następnie zostały opublikowane jako książka pt. *Świat antyczny a my*, którą przetłumaczono na wiele języków⁸⁸⁸. Prace Zielińskiego *Świat antyczny a my* oraz *Z życia idei*⁸⁸⁹ stanowią najważniejsze źródła bibliograficzne w artykule Jakubanisa *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*. Zestawienie poglądów tych dwóch badaczy jest niezbędne do prześledzenia genealogii myśli Jakubanisa.

jeje suszczestwie, znaczenii i istorii), (*Podręcznik do studiowania filozofii. Filozofia w jej istocie, znaczeniu i historii*), t. 1, Kijów 1916. (t. 1, 2 wyd., Kijów 1918, t. 2, Kijów 1919). Trzeba podkreślić, że oczywisty jest wpływ na ukształtowanie myśli Jakubanisa prac Gilarowa napisanych w 1887 r. i 1899 r., tym bardziej że, jak odnotowano w części biograficznej, na zajęciach profesora czytano m.in. jego własne dzieła. Późniejszy *Podręcznik do studiowania filozofii* Gilarowa również będzie cytowany w niniejszym rozdziale ze względu na to, że w tej pracy badacz ściślej sformułował pewne zagadnienia poruszone we wcześniejszych pracach.

⁸⁸⁷ N. Grot, *К вопросу о реформе логики. Опыт новой теории умственных процессов*, (*K woprosu o rieformie logiki. Opyt nowoj teorii umstwiennych processow*), (*Pytanie o reformę logiki. Próba nowej teorii procesów myślowych*), nakładem Instytutu Historyczno-Filologicznego w Nieżynie, wyd. F.A. Brockhousa, Lipsk 1882.

⁸⁸⁸ S. Srebrny, *Tadeusz Zieliński*, „Eos” R. XLII, z. 2, 1947, s. 23.

⁸⁸⁹ T. Zieliński, *Из жизни идей*, (*Iz żyzni idej*), (*Z życia idei*), wyd. M.M. Stasjulewicza, t. I, Petersburg 1905. W języku polskim: T. Zieliński, *Z życia idei*, wyd. Z. Pomarański i spółka, Zamość 1925; T. Zieliński, *Древний мир и мы*, (*Driewnij mir i my*), (*Świat antyczny a my*), wyd. M.M. Stasjulewicza, t. II *Z życia idei*, Petersburg 1905. W języku polskim: T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, wyd. Z. Pomarański i spółka, Zamość 1922.

W podsumowaniu rozdziału przedstawiono wyniki omówionych artykułów, odczytu oraz recenzji Jakubanis, które pozwolą na ocenę ich wartości historycznofilozoficznej i rekonstrukcję myśli tego historyka filozofii.

3.1. Odpowiedzi na pytania metafizyczne

Aby prześledzić sposób rozumienia filozofii przez Jakubanis, trzeba zacząć od określenia jego aparatu pojęciowego, czyli od jego odpowiedzi na główne pytania metafizyczne. Przede wszystkim należy wskazać jak Jakubanis określał filozofię. W artykule o znaczeniu starożytnej filozofii z 1910 r. Jakubanis, rozważając, czym jest filozofia, uznał to pytanie za jedno z najbardziej dyskusyjnych. Przyjął jednak pogląd, który według niego wyrażała większość myślicieli i uznał za główny cel filozofii zbudowanie spójnego i kompletnego światopoglądu⁸⁹⁰. Nie rozwinął przy tym swojej myśli i nie wymienił myślicieli, z którymi zgadzał się co do celów filozofii.

Nie zmienił tego poglądu, będąc już w Lublinie. Prowadząc zajęcia na KUL pod koniec życia, w 1945 r. na wykładzie *Wstęp do filozofii* Jakubanis dokładnie określił, czym jest w jego pojmowaniu filozofia, a więc: „objawem twórczości duchowej, w którym znajduje swój wyraz świadome siebie dążenie do całkowitego ujęcia rzeczywistości na podstawie jednolitego (ostateczne źródła i podwaliny bytu, poznania i działania uwzględniającego) poglądu na świat i życie w najszerszym tych wyrazów znaczeniu”⁸⁹¹. Te dwa określenia filozofii z 1910 r. i 1945 r. są świadectwem tego, że badacz ten pozostał wierny swojemu rozumieniu jej celów w ciągu całej drogi naukowej.

Warto nakreślić, jaki pogląd na pojęcie filozofii wyrażano w gronie naukowców kijowskich na przełomie XIX i XX w. Zawężenie to jest niezbędne, ponieważ, ogólnie rzecz biorąc, w Imperium Rosyjskim w tym czasie istniały różnorodne nurty myśli filozoficznej. Jakubanis z kolei w swoich pracach nie odwoływał się do badaczy rosyjskich poza tymi, których znał osobiście i którzy byli związani z Uniwersytetem Kijowskim. Wasyl Karpow, choć nie mógł być znany Jakubanisowi osobiście, jednak jak było to przedstawione w rozdziale dotyczącym Platona, odgrywał ważną rolę wśród naukowców kijowskich. Określał on filozofię jako: „naukę, która postrzega całe istnienie jako jedną harmonijną całość”⁸⁹². Inny naukowiec,

⁸⁹⁰ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 5-6.

⁸⁹¹ Wykłady prowadzone przez Henryka R. Jakubanis w latach 1902-1945, BU KUL, sygn. 2933, k. 448.

⁸⁹² J.I. Mirosznichenko, *Очерки по истории раннего платонизма в России...*, s. 94-95.

Orest Nowicki, absolwent Kijowskiej Akademii Duchownej i jeden z pierwszych wykładowców filozofii na Uniwersytecie Kijowskim, uważał filozofię za naukę o ogólnych pojęciach i prawach świata. W duchu platońskim głosił, że „świat idei jest ojczyzną filozofii”⁸⁹³. Inny filozof, Nikołaj Grot, z którego twórczości czerpał Jakubanis, po okresie pozytywizmu, w latach 1885-1886 stwierdzał, że „filozofia jako poznanie nadzmysłowej rzeczywistości jest metafizyką, i, zarówno jak metafizyka, jest ona nauką”⁸⁹⁴. W tym okresie zwracał uwagę na znaczenie filozofii, które postrzegał jako zaspokojenie sfery uczuć⁸⁹⁵. Najprawdopodobniej tę ideę jego uczeń, Gilarow, sformułował w swoich dziełach jako zaspokojenie „potrzeb serca”. Siergiej Trubecki, którego Jakubanis darzył szacunkiem i cytował w swojej pracy poświęconej Empedoklesowi, nie zajmował się szczególnie pytaniami metafizycznymi, podkreślał jednak związek między filozofią a religią. Jak widać, poglądy kijowskich badaczy bardzo się różniły. Jakubanis został jednak po stronie bardziej tradycyjnego w gronie znanych mu naukowców poglądu, którego nie zmienił pod wpływem pojawiających się nowych nurtów myśli filozoficznej.

Głównym badaczem z kręgu kijowskiego, który miał wpływ na ujęcie przez Jakubanisa filozofii był jego opiekun naukowy. Aby prześledzić zależności poglądów tych dwóch badaczy, przejdziemy do zestawienia ich określeń filozofii. Gilarow poświęcił odpowiedziom na pytania metafizyczne kilka prac. W jednej z nich, na samym początku swojej twórczości naukowej, rozważał, czym jest filozofia. Rozpoczął przy tym od historii filozofii, aby pokazać różnorodność odpowiedzi na to pytanie, zaczynając od Herodota do późniejszych myślicieli. Omówiwszy głównych przedstawicieli myśli starożytnej (Sokratesa, Arystotelesa, Epikura i innych) oraz ich rozumienie filozofii, Gilarow przeszedł do czasów nowożytnych, gdzie spór głównie odbywał się pomiędzy racjonalizmem (Kant, Fichte, Schelling i inni) i empiryzmem (Bacon, Hobbes, Comte i inni). Gilarow doszedł do wniosku, że w różnorodnych definicjach filozofii brakuje elementu wspólnego, dlatego stwierdzał, że nie można uznać filozofii za naukę,

⁸⁹³ G. Szpet, *Очерк развития русской философии, (Oczerk razwitijsa russkoj filosofii), (Zarys rozwoju filozofii rosyjskiej)*, wyd. Rossijskaja političeskaja encyklopiedija ROSSPEN, Moskwa 2008, s. 223. Por.: O.M. Nowicki, *Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности, (Ob upriekach, dielajemych filosofii w tieoreticzeskom i praktičeskom otnoszenii, ich sile i važnosti), (O zarzutach stawianych filozofii na polu teoretycznym i praktycznym, o ich sile i znaczeniu)*, wyd. Uniwersytetu św. Włodzimierza, Kijów 1838.

⁸⁹⁴ P.P. Sokołow, *Философские взгляды и научная деятельность Н.Я. Грота, (Filosofskie wzglady i naucznaia diejatielnost' N.Ja. Grot), (Poglądy filozoficzne i działalność naukowa N.J. Grot)*, w: *Filosofija i jeje obszczije zadaczi*, wyd. A.S. Suworina, Petersburg 1904, s. LXXVI.

⁸⁹⁵ W. Zieńkowski, *История русской философии*, s. 677-678.

ponieważ każda nauka bez względu na poglądy jej przedstawicieli określa swoje cele tak samo⁸⁹⁶.

Mówiąc o różnorodności celów filozofii, Gilarow jednak próbował znaleźć w niej element wspólny, którym miały być potrzeby, jakie pragnie zaspokoić człowiek zajmujący się filozofowaniem. Gilarow konkludował, iż filozofia dąży do połączenia w całość światopoglądową rozumu i serca, teorii i praktyki. Takie dążenie ma jednak nie tylko filozofia, takie same cele ma również religia. Różnica między nimi polega na tym, że w religii kwestia uczucia, „serca” przeważa nad wiedzą, w filozofii zaś odwrotnie, przeważa kwestia wiedzy. Zadanie objęcia całości doprowadziło, według Gilarowa, filozofię do zbliżenia się równocześnie do nauki i do poezji. Choć cel objęcia całości nie jest w pełni osiągalny, samo dążenie do jego spełnienia jest już wielkim zadaniem filozofii⁸⁹⁷. Podsumowując swoje rozważania, Gilarow pisał: „Najważniejsze znaczenie filozofii polega na tym, że pozwala ona zaspokoić dociekliwości milionów dążących do wiedzy, ale nieprzygotowanych krytyką umysłów i może być moralnym oparciem dla tych serc, które go w sobie nie mają, a ich [rozum, dusza i ciało – M.S.] nie są na tyle harmonijnie spójne, aby znajdować je w religii”⁸⁹⁸. Na końcu artykułu Gilarow wyraził własne przekonanie o tym, że „najlepsze w życiu osiąga się sercem, a nie umysłem”⁸⁹⁹. Rozważania Gilarowa na temat celu filozofii pozwalają lepiej zrozumieć problem i metodę rozważań Jakubanis w pracy dyplomowej na temat nieśmiertelności duszy. Należy przypomnieć, że głównym argumentem Jakubanis przeciw tezie o niemożności istnienia nieśmiertelności duszy jednostkowej w filozofii Platona była następująca myśl: „Prawdy o nieśmiertelności jednostkowej nie można udowodnić rozważaniami czysto logicznymi, lecz można ją zrozumieć jedynie dążeniami serca”⁹⁰⁰. Jakubanis nie odstąpił od kwestii „serca”, choć uznawał za główny cel filozofii całkowite ujęcie rzeczywistości, opierające się na stworzeniu jednolitego poglądu na świat i życie.

Ponad dwadzieścia lat po opublikowaniu wykładu *Znaczenie filozofii* Gilarow przeformułował swoje określenie filozofii, twierdząc, że jest to: „działalność twórcza, ukierunkowana na zbudowanie lub wskazanie podstaw, filarów dla zbudowania takiego całościowego i harmonijnego światopoglądu, który odpowiadałby wszystkim wymaganiom naszego ducha, zarówno teoretycznym, moralnym, estetycznym, pomagałby znać się na

⁸⁹⁶ A.N. Gilarow, *Значение философии*, s. 14-18.

⁸⁹⁷ Tamże, s. 20.

⁸⁹⁸ Tamże, s. 33.

⁸⁹⁹ Tamże.

⁹⁰⁰ H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 6, 76-80.

wszystkich ważnych kwestiach i dawałby dla życia kierownictwo”⁹⁰¹. Określenie to całkowicie oddaje metodologię badań historycznofilozoficznych stosowaną przez Gilarowa, który brał pod uwagę wszystkie te strony ducha w swoich studiach nad starożytnymi myślicielami.

Jak widać, filozofia dla Gilarowa i Jakubanis była rodzajem twórczości duchowej, która miała wymiar nie tylko teoretyczny, lecz również praktyczny. Obaj, co ważne, podkreślali, że filozofia jest dążeniem do harmonijnego ujęcia wszystkich stron rzeczywistości w całościowym i spójnym światopoglądzie.

Kwestią bezpośrednio związaną z pojęciem filozofii jest pojęcie filozofa. Jakubanis nie pozostawił *stricte* określonego pojęcia filozofa, dlatego przedstawiono kilka jego rozważań na zbliżone tematy. Jak zaznaczono, filozofia dla Jakubanis miała również wymiar praktyczny. Ideałem filozofa, który łączył swoją teorię z praktyką, był dla niego najwyraźniej Platon. W artykule *Echa platonizmu w liryce Schillera* Jakubanis przedstawił m.in. podobieństwo ideału artysty dla Schillera i filozofa dla Platona. Dla Schillera działalność idealnego twórcy nie była tylko twórczością estetyczną, jak dla Platona działalność idealnego filozofa nie wyczerpywała się w konstrukcjach teoretycznych. Jakubanis kładł nacisk na to, że obaj pozostawali wierni swoim ideałom i próbowali posługiwać się nimi w praktyce. Podkreślił przy tym z jednej strony, że Schiller był żywym ucieleśnieniem stworzonego przez niego ideału artysty, z drugiej zaś strony Platon – ideału filozofa. Tak więc nauczanie filozofa było nierozdzielnie związane z jego życiem⁹⁰², choć Jakubanis nie uzasadnił tego, można przypuszczać, że chodziło mu m.in. o platońską koncepcję nauczania filozofii i ucieleśnienie jego ideałów w państwie.

W późniejszym artykule *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu* Jakubanis, opierając się na rozważaniach o Platonie, do którego dołączył również Pitagorasa i Sokratesa, sformułował następującą myśl: „Filozof, »przyjaciół prawdy«, musi wносить w życie te zasady, którym służy na polu teoretycznym, musi roztaczać wokół siebie tę duchową atmosferę, jaką się karmi i oddycha jego umysł w ciszy jego gabinetu”⁹⁰³. W pewnym stopniu idealizując myślicieli starożytnych⁹⁰⁴, Jakubanis przypisał im sposób filozofowania, dzięki któremu oni nie ograniczali zadań filozofii, „nie dopasowywali teorii do poziomu życia

⁹⁰¹ A. Gilarow, *Руководство к изучению философии...*, 1916, s. 88-89.

⁹⁰² H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 30-31.

⁹⁰³ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 14.

⁹⁰⁴ Podobną idealizację można również zauważyć w pracach Zielińskiego, zwłaszcza w dziele *Świat antyczny a my*. S. Srebrny pisał o tym następująco: „Nie da się zaprzeczyć, że głęboką na jakimś intymnym powinowactwie duchowym oparta miłość Zielińskiego do kultury grecko-rzymskiej skłania go niekiedy do pewnej idealizacji tej kultury” (S. Srebrny, *Tadeusz Zieliński*, s. 60).

praktycznego, ale próbowali życie podnieść do wysokości naukowo-filozoficznych zasad”⁹⁰⁵. Była to, jak podsumował Jakubanis: „Nienaruszalna harmonia teorii i praktyki, kontemplacji i czynnego życia, szlachetnej samotności i pełnej poświęceń służbie społeczeństwu!”⁹⁰⁶. W takiej definicji filozofa spełnia się według niego „prorocze słowo” Platona: „Myśliciel musi przynieść na ołtarz prawdy całą swoją istotę w pełni, nierozdzielnie: w tym zasadniczy klucz do sukcesu, w tym jego *ofiara dla prawdy!*...”⁹⁰⁷. Proroczy charakter tej myśli miał najprawdopodobniej wyrażać się w tym, że wśród współczesnych badaczy Jakubanis dostrzegał brak całkowitego poświęcenia się działalności filozoficznej, dlatego ich myśl uważał za jednostronną, połowiczną i niezgodną z ich postępowaniem w życiu. Jakubanis scharakteryzował pogląd Platona na rolę filozofów również w artykule *Echa platonizmu w liryce Schillera*: „jedynie filozof może być prawdziwym artystą: jedynie on potrafi ucieleśnić w artystyczną twórczość to, co prawdziwe, idee, kiedy zwykły artysta, naśladując otaczającą go zmysłową naturę, przedstawia tylko cień od cieni prawdziwego bytu”⁹⁰⁸. Ta myśl Jakubanisa jest zgodna z jego określeniem filozofii, ponieważ Platoński filozof w jego ujęciu jest tym, który dąży do przybliżenia się do prawdy o rzeczywistości, jego światopogląd jest całościowy, a jego teoria jest zgodna z praktyką.

Podobną myśl wyraził Gilarow, pisząc o Platonie, który również był dla niego wzorem filozofa. Podając przykłady różnych filozofów i ich doktryn, badacz ten podkreślał, że „nauczanie Platona bardziej niż jakikolwiek inny system filozoficzny jest nie tylko abstrakcyjną logiczną konstrukcją, lecz pełnym moralnym, estetycznym i religijnym światopoglądem”⁹⁰⁹. Nauczanie Platona, według Gilarowa, łączyło te dwa niezbędne elementy: „Uwodząc umysł zjawą naukowości, ideologia Platona w pełni odpowiada potrzebom serca”⁹¹⁰. Owa „zjawia naukowości” najprawdopodobniej wyrażała się dla Gilarowa w tym, że Platon dążył do posługiwania się wiedzą racjonalną, choć główne elementy jego filozofii, jak np. idea dobra albo nauczanie moralne były według kijowskiego badacza owocem pokory starożytnego myśliciela przed „sercem”⁹¹¹. Gilarow omówił również znaczenie Platona dla filozofii: „W

⁹⁰⁵ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 14.

⁹⁰⁶ Tamże.

⁹⁰⁷ H. Jakubanis, *Оуґнка силлогизма...*, s. 18. Najprawdopodobniej Jakubanis miał na myśli fragment z *Państwa* (518 C): „Tak samo, jak oko nie mogło się z ciemności obrócić ku światłu inaczej, jak tylko wraz z całym ciałem, tak samo całą duszą trzeba się odwrócić od świata zjawisk, które powstają i giną, aż dusza potrafi patrzeć na byt rzeczywisty i jego pierwiastek najjaśniejszy i potrafi to widzenie wytrzymać” (Platon, *Państwo*, s. 225).

⁹⁰⁸ H. Jakubanis, *Отзвуки платонизма...*, s. 15.

⁹⁰⁹ A.N. Gilarow, *Значение философии*, s. 28.

⁹¹⁰ Tamże, s. 31.

⁹¹¹ Dla potwierdzenia swojej myśli Gilarow odniósł się m.in. do dialogu *Państwo* (503 E, 532 A), *Fajdros* (249 D), *Uczta* (201 D).

systemie Platona geniusz filozoficzny osiągnął największą wysokość, wyżej której nie można było sięgnąć. Wszystkie późniejsze systemy starożytności tak samo jak systemy czasów nowożytnych były albo przeróbką nauczania Platona, albo eklektyzmem z poprzedzających go doktryn”⁹¹². Widać więc wyraźnie, że profesorowie kijowscy zwracali szczególną uwagę na postać i filozofię Platona. Tak np. Gilarow i Karpow, jak również profesor Uniwersytetu Petersburskiego, Zieliński podkreślali znaczenie Platona i jego filozofii w sferze moralnego wychowania⁹¹³.

Podsumowując odpowiedzi na pytania metafizyczne Jakubanis, widzimy niewątpliwy przejaw w nich myśli Gilarowa. Określenie filozofii i filozofa było dla Jakubanis nierozdzielnie związane ze spójnością i kompletnością światopoglądu oraz harmonią teorii i praktyki, którą osobiście promował w swoich pracach naukowych, a także w działalności akademickiej.

3.2. Ocena ówczesnego stanu myśli filozoficznej

Przedstawiony pogląd Jakubanis na cele filozofii jest kluczowy dla zrozumienia jego dalszych rozważań o ówczesnym stanie myśli filozoficznej. Odpowiedzi Jakubanis na pytania metafizyczne były związane ze starożytnym sposobem uprawiania filozofii, w ówczesnym stanie myśli filozoficznej postrzegał zaś oddalenie się od wartości antyku, m.in. dlatego stawiał tezę o jej kryzysie. Istota tego kryzysu, według niego, sprowadzała się do braku jedności w życiu duchowym i w obszarze teoretycznym. Wyrażało się to przede wszystkim w trojkiej dysharmonii: „rozdźwięku w sferze naukowo-teoretycznej; rozdźwięku umysłu, uczuć i woli; i wreszcie, jako nieunikniony wynik tego ostatniego – rozdźwięku teorii i praktyki”⁹¹⁴.

Jak już zaznaczono, współczesna Jakubanisowi filozofia charakteryzowała się brakiem jedności w sferze duchowej i teoretycznej. Dla wyjaśnienia tego, czym jest dysharmonia w obszarze teoretycznym, Jakubanis zaczął od opisu ówczesnej epoki, która w jego oczach odznaczała się przede wszystkim postępowaniem naukowym. Jednym ze skutków postępu naukowego, na który badacz zwrócił uwagę, była specjalizacja badań naukowych. Postrzegał skutki stanu ówczesnej epoki następująco: „Szybko rosnące nagromadzenie faktów i idei doprowadza do tego, że często całe życie naukowca pochłonięte jest jedną dyscypliną naukową,

⁹¹² A.N. Gilarow, *Значение философии*, s. 31.

⁹¹³ F. Nethercott, *Russia's Plato...*, s. 35.

⁹¹⁴ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 10-11.

obejmującą jedynie niewielki skrawek rzeczywistości”⁹¹⁵. Specjalizacja, choć jest niezbędnym warunkiem postępu naukowego, doprowadza jednakże do negatywnych skutków tak obiektywnych, czyli ogólnonaukowych, jak i subiektywnych, leżących po stronie badaczy.

Skutki subiektywne, według Jakubanis, przejawiają się w wyczerpaniu, do którego prowadzi dążenie do osiągnięcia chociażby względnej pełni poznania naukowego. Mówiąc o obiektywnym rezultacie specjalizacji, Jakubanis przywołał myśl szwajcarskiego teologa i filozofa Ernesta Navillego (1816-1909), który podkreślał, że taki stan rzeczy „w umysłach pasywnych może zagłuszyć wszelką myśl o ogóle i całości. Dla umysłów bardziej odważnych, dążących z natury do jedności i ogółu, [...] staje się tutaj źródłem wąskich systemów i jednostronnych błędnych poglądów”⁹¹⁶. Ta myśl Navillego jest poniekąd zbieżna z poglądem Jakubanis przedstawionym we wcześniejszej pracy o Empedoklesie, w której, rozważając na temat metodologii ówczesnych badaczy, podkreślał, że brali oni za całość jedynie część rzeczywistości, zgodnie ze swoimi specjalistycznymi zainteresowaniami⁹¹⁷.

Skutkiem specjalizacji naukowej według Jakubanis jest nieunikniony i trudny wybór, przed którym stoi współczesny badacz: „albo wąska specjalność, albo dyletantyzm”⁹¹⁸. Trudność ta wynika przede wszystkim z olbrzymiej ilości literatury przedmiotu, którą trzeba opracować przed rozpoczęciem bezpośredniego procesu badania, dlatego: „najlepsze siły zużywają się na zwykłe przygotowanie do myślenia, a kiedy przychodzi czas na twórczość, wtedy dotychczasowa energia i siła ducha już znacznie słabną. Stąd niedostatek świeżości, oryginalności, siły i rozmachu, tak powszechny w naszych czasach, nawet u wybitnych z natury umysłów”⁹¹⁹. W myśli tej można zauważyć zderzenie z jednej strony zarzutu Jakubanis wobec współczesnych mu badaczy, których metodę określał jako jednostronną, z drugiej zaś, w warunkach epoki, w której panowała specjalizacja, trudno było oczekiwać innego podejścia do prowadzenia badań, co określił mianem obiektywnych i subiektywnych skutków postępu naukowego.

Objawem specjalizacji i jednostronnego myślenia było również według Jakubanis dążenie poszczególnych nauk do kierownictwa w dziedzinie wiedzy, które według niego

⁹¹⁵ Tamże, s. 6.

⁹¹⁶ Tamże, s. 6-7. E. Naville, *La définition de la philosophie*, Félix Alcan, Paris 1894. E. Naville, *Что такое философия?*, (*Czto takoję filosofija?*), (*Czym jest filozofia?*), przeł. A.I. Wiedeński, wyd. Asocjacja dystrybucji pożytecznych książek, Moskwa 1896, s. 169.

⁹¹⁷ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 38.

⁹¹⁸ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 7.

⁹¹⁹ Tamże.

zagroza wzajemnej solidarności i zachowaniu związków między nimi⁹²⁰. Wniosek rozważań na temat dysharmonii w obszarze teoretycznym Jakubanis przedstawił w formie metafory „cyklopowego wieloznawstwa”. Jednostronnym badaczom według Jakubanisa brakuje drugiego oka, cytując Kanta, „oka prawdziwej filozofii, aby móc właściwie wykorzystać mnóstwo materiału, ważącego tyle, co setki wielbłądów”⁹²¹. Przytaczając tę myśl, Jakubanis najprawdopodobniej wyrażał pogląd, że samo opracowanie olbrzymiej ilości literatury nie wystarczy dla kształtowania światopoglądu filozoficznego obejmującego całość rzeczywistości.

Opiekun naukowy Jakubanisa również omawiał stan ówczesnej wiedzy: „Mnóstwo materiału zdobytego przez naukę, z którymi filozofia zmuszona jest się liczyć, sprawia, że nawet wybitnym talentom trudno jest skonstruować wszechobejmujący światopogląd”⁹²². Gilarow scharakteryzował dwojakie możliwości badacza zajmującego się twórczością filozoficzną w okresie od drugiej połowy XIX w., badacz taki: „albo żywi się bogactwem starych i nowych szczytów, albo jeśli odważy się na samodzielną twórczość, wznosi u podnóża ich nieduże i kruche budowle”⁹²³. Gilarow oprócz tego, że zwrócił uwagę na wzrost wyprodukowanej literatury, szczerze wątpił w jej wartość, którą porównał ze starożytną w następujący sposób: „Starożytni bardziej wybiórczo podchodzili do tego, co nanosili na pergamin lub papirus. [...] Dlatego możliwe, że ze starożytności zostało głównie to, co wartościowe”⁹²⁴. We wcześniejszych pracach kijowski badacz jedynie zaznaczał pewne trudności, z którymi zmagala się współczesna myśl, nie diagnozując jednak jej kryzysu – podobnie do niego myśl współczesną oceniał jego opiekun naukowy, Grot⁹²⁵.

⁹²⁰ Tamże.

⁹²¹ Tamże, s. 8. Jakubanis wskazał na myśl Kanta, jednak nie odnotował źródła wykorzystanego cytatu. Najprawdopodobniej było to *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, E. Koschny, 3. Auflage, Lipsk 1880, s. 135. „Es giebt aber auch gigantische Gelehrsamkeit, die doch oft cyklopisch ist, der nämlich ein Auge fehlt: nämlich das der wahren Philosophie, um diese Menge des historischen Wissens, die Fracht von hundert Kameelen, durch die Vernunft zweckmässig zu benutzen”. Por.: I. Kant, *Antropologia w ujęciu pragmatycznym*, przekł. E. Drzazgowska, P. Sosnowska, wyd. IFiS PAN, Warszawa 2005, s. 93. „Nie należy gardzić ludźmi o fenomenalnej pamięci, [...], polihistorami, którzy w swych głowach jako materiał dla nauk noszą tyle książek, ile uniesie sto wielbłądów, skoro być może nie dysponują oni władzą sądenia odpowiednią po temu, by wybrać coś spośród tych informacji i zrobić z tego celowy użytek”. [Tamże, s. 155] „Istnieje wszak gigantyczna erudycja, która jest jednak niczym cyklop, to znaczy brakuje jej oka, oka prawdziwej filozofii pozwalającego tę ilość wiedzy historycznej, ładunek stu wielbłądów, celowo wykorzystać za pośrednictwem rozumu”.

⁹²² A. Gilarow, *Руководство к изучению философии...*, 1919, s. 209.

⁹²³ Tamże.

⁹²⁴ A. Gilarow, *Руководство к изучению философии...*, 1918, s. 77.

⁹²⁵ Grot o wiele wcześniej zwrócił uwagę na negatywne cechy ówczesnej myśli filozoficznej: „W naszych czasach skutek sukcesów nauki i pychy, wywołanej pod wpływem pojedynczych, błahych odkryć, zdolność prawidłowej oceny wspólnych zadań człowieczeństwa i światowego procesu nawet w najlepszych przedstawicielach nauki

Podsumowując, trzeba zaznaczyć, że według Jakubanis w czasach nowożytnych stworzenie całościowego światopoglądu przestało być głównym celem filozofii, na co miał bezpośredni wpływ postęp naukowy i jego skutek – specjalizacja. W pracy nad Empedoklesem zwrócił on najwięcej uwagi na przyczyny subiektywne, czyli związane z jednostronnością badaczy i stosowanymi przez nich metodami, przeszkadzającymi w objęciu postaci i twórczości badanych myślicieli w całości. W późniejszym artykule *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu* kładł nacisk na przyczyny obiektywne, związane z obszerną literaturą, którą trzeba opracować w procesie badań i która pomnaża się licznymi publikacjami naukowymi. Te dwie przyczyny jednak w ówczesnym Jakubanisowi czasie były nierozzerwalnie związane między sobą, z jego rozważań wynikało, że jedna była wynikiem i skutkiem drugiej.

Drugą cechą ówczesnej myśli był według Jakubanis brak jedności w życiu duchowym, inaczej mówiąc dysharmonia wszystkich stron ducha. Dla rozjaśnienia swojej myśli Jakubanis streszczał rozważania polskiego filozofa, Józefa Gołuchowskiego (1797-1858) z jego dzieła *Filozofia i życie*, pisząc: „Straciliśmy duchowe ognisko życia!”⁹²⁶. Jednostronna specjalizacja i zawężenie badań przejawiają się również w obszarze ducha: „My wszyscy zanurzyliśmy się każdy w swoją pracę, w swój mały świat, do takiego stopnia, że po prostu nie mamy czasu na myślenie o naszym stosunku do wielkiej całości ludzkości i wszechświata”⁹²⁷. Specjalizacja w dziedzinie nauki, jak również brak harmonii w życiu duchowym według Jakubanis doprowadziły do osłabienia impulsu mającego prowadzić do realizacji wspólnych celów i wysokich ideałów tak ogólnoludzkich, jak i naukowych.

Jakubanis podkreślał niezgodność naukowych, filozoficznych, religijnych, estetycznych i wszelkich innych dążeń, czyli stron ducha współczesnego mu badacza. Dysharmonia umysłu, uczuć i woli przejawiała się również w filozofii nowożytnej, której przedstawiciele budowali

znikła, tak, że oni stracili również to zrozumienie znaczenia idei dobra w życiu świata, którego osiągnął Platon” (N. Grot, *Очерк философии Платона*, s. 119-120).

⁹²⁶ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 8. Jakubanis najprawdopodobniej wyciągnął taki wniosek na temat współczesności, opierając się na następujących myślach Gołuchowskiego: „nigdzie serdecznego współudziału, tylko odosobnione jaźnie”, „życie wyodrębnione, cząstkowe, nie chcące złożyć się w całość”, „tylko chciwość, próżność, pycha i owa armia samolubnych namiętności”, „jednoczą się po to tylko, aby coś zyskać” itd. Por.: J. Gołuchowski, *Filozofia i życie*, przeł. P. Chmielowski, wyd. E. Wende i Sp., Warszawa 1903, s. 117.

⁹²⁷ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 8. Do krytyki zawężenia badań dołączyć można rozważania Jakubanis w jego sprawozdaniu z wyjazdu do Niemiec. Uczestniczył on np. w wykładach Windelbanda pt. *Historia filozofii* i zauważył, że wypowiedzi niemieckiego badacza różniły się, gdy mówił o filozofii przed- i poarystotelesowskiej, określając tę ostatnią jako epigońską. Jakubanis dodał swoją ocenę metody przedstawiania materiału przez Windelbanda: „Ciekawy, negatywny skutek zbyt zażyłego stosunku badacza do umiłowanej nauki: tak rozpowszechnione i tak zrozumiałe grzeszenie przeciw przykazaniu naukowej bezstronności” (H. Jakubanis, *Отчет о заграничной командировке...*, s. 5).

swoje światopoglądy jako racjonalne konstrukcje myślowe. Skutkiem tego według Jakubanisa było to, że: „Ponieważ nie da się żyć tylko rozumem, z konieczności przyszło im żyć poza założeniami własnej filozofii”⁹²⁸. Dysharmonia umysłu, uczuć i woli według niego doprowadziła do rozejścia się teorii z praktyką, co skutkowało tym, że teoretyczno-poznawczy kierunek filozofii nowożytnej „nie prowadzi do mądrości w szerokim antycznym znaczeniu terminu; *nie jest całą filozofią*”⁹²⁹, chociaż ma wielką wartość poznawczą. W tych rozważaniach przejawia się ważny element u Jakubanisa w pojmowaniu filozofii, mówiący, że filozofia powinna być również przekładana na praktykę. We współczesnej mu filozofii wymiar praktyczny, jak można wnioskować z jego rozważań, stracił jednak swoje znaczenie, dlatego nie było w niej miejsca na harmonię między teorią a praktyką.

Dalej Jakubanis próbował dotrzeć do korzeni dysharmonii teorii i praktyki. Jedną z najważniejszych jej przyczyn znalazł w nieodpowiedniej relacji filozofii i religii, mającej swoje źródło jeszcze w średniowieczu. Z powodu zastąpienia światopoglądu starożytnego ideałami chrześcijańskimi, filozofia „odzwyczaiała się od wyznaczania sobie wszechobejmujących – teoretycznych i praktycznych – zadań, ponieważ rola ta w całości przypadła przywódcom kościelnym”⁹³⁰. Jakubanis postrzegał w podejściu scholastycznym ograniczenie zadań filozofii jedynie do obszaru rozumowo-teoretycznego i przywołał na uzasadnienie swojego poglądu myśl Schillera: „zamiast tego, żeby wyrażać w swojej istocie to, co ludzkie, człowiek staje się zwykłym odbiciem swojego zajęcia..., – i to wszystko jedynie dlatego, żeby abstrakcyjna całość wiodła dalej swoją żalosną egzystencję”⁹³¹. Poeta wskazywał na ograniczoność pojedynczego człowieka, która pociąga ze sobą takie same skutki, jakie według Jakubanisa niesie zawężenie zadań filozofii. Wszelkie tego rodzaju ograniczenia przeszkadzają harmonijnemu rozwojowi i dążeniu ludzkości do objęcia całości życia i świata.

Charakterystyka myśli filozoficznej epoki średniowiecza przedstawiona przez Jakubanisa bardzo podobna jest do tej, którą dokonał Gilarow. Jakubanis jednak tylko wspominał o miejscu filozofii w epoce średniowiecza, podczas gdy Gilarow poświęcił temu zagadnieniu prawie całą

⁹²⁸ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 9.

⁹²⁹ Tamże, s. 16.

⁹³⁰ Tamże, s. 9. Por.: G. Szpet, *Очерк развития русской философии*, s. 225.

⁹³¹ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 10. Por.: F. Jodl, *История этики в новой философии*, (*Istorija etiki w nowoj filosofii*), (*Historia etyki w nowej filozofii*), przeł. W. Sołowiew, t. II, wyd. W. Richter, Moskwa 1898, s. 48. Por.: F. Schiller, *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka i inne rozprawy*, przeł. I. Krońska, J. Prokopiuk, wyd. Czytelnik, Warszawa 1972, list szósty, s. 59-60: „Człowiek, wiecznie przywiązany do małego fragmentu całości, sam rozwija się jedynie jako fragment; wiecznie słysząc tylko monotony szmer koła, które sam obraca, nigdy nie rozwinie harmonijnie swej istoty”.

pracę. Opiekun naukowy Jakubanis podzielił historię filozofii na okresy, ostatnimi z nich były: okres ósmy, *Zniewolenie władzą boską* (od końca pierwszego trzystoletcia VI w. do końca XV w.: np. scholastyka); okres dziewiąty, *Zapał do swobody* (od początku XIV w. do połowy XVII w.); okres dziesiąty, *Na ścieżkach wiedzy* (od początku XVII w. do pierwszej ćwierci XVIII w.); okres jedenasty, *Triumf filozofii* (od końca XVII w. do pierwszych lat XIX w.); okres dwunasty, *Szczyty i horyzonty filozofii* (od lat osiemdziesiątych XVIII w. do naszych czasów [czyli początek XX w.])⁹³².

Nie będziemy przedstawiać szczegółowo każdego z okresów, ta struktura ma jedynie służyć wyjaśnieniu poglądu Gilarowa na rozwój myśli filozoficznej od czasów średniowiecza. Jak widać, według Gilarowa, dziewiąty okres był jedynie dążeniem do swobody, ale jeszcze nie samą swobodą od scholastyki. W okresie dziesiątym filozofia stała na drodze wiedzy, wiodącej do swobody, jednak znów jej nie osiągnęła. Jedenasty okres był już bliski do wolności, jednak osiągnąć ją udało się dopiero w okresie dwunastym. Do okresu dziewiątego filozofia znajdowała się w ucisku władzy boskiej⁹³³. Pogląd ten został wyrażony przez Gilarowa jeszcze wcześniej, kiedy badacz pełną życia filozofię starożytną porównał z: „ciemnymi i suchymi konstrukcjami scholastycznymi”⁹³⁴. Religia w świecie starożytnym i w średniowieczu nie była jednak przeciwstawiana filozofii, co zmieniło się w okresie ósmym. Separacja tych dwóch dziedzin duchowych wzrastała w okresie dziewiątym i dziesiątym, w jedenastym nabrała kształtu wrogości filozofii do religii, a już w dwunastym, każda z tych dziedzin zaczęła kroczyć swoją ścieżką⁹³⁵. Rozważania Gilarowa na temat oddziaływania epoki scholastycznej na filozofię, jak również pogląd na współczesne odseparowanie religii od filozofii, jak widać, są zbieżne z tymi, które wyrażał Jakubanis.

Podsumowując dokonaną przez Jakubanisa ocenę ówczesnego stanu myśli filozoficznej, można wyodrębnić takie jego cechy, jak: jednostronność myślenia, zawężenie poglądów, oddalenie od poszukiwania mądrości, od skonstruowania całościowego i harmonijnego światopoglądu, od życia zgodnie z wyznaczonymi zasadami. Wszystko to według Jakubanisa doprowadziło myśl filozoficzną do trojakiej dysharmonii: myśli z myślą, myśli z uczuciem i wolą, słowa z czynem, która wyraża się konsekwentnie w trojakim rozdzwiewku, a więc: rozdzwiewku w sferze naukowo-teoretycznej; rozdzwiewku umysłu, uczuć i woli; rozdzwiewku

⁹³² A. Gilarow, *Руководство к изучению философии...*, 1918, s. 168.

⁹³³ A. Gilarow, *Руководство к изучению философии...*, 1919, s. 209.

⁹³⁴ A. Gilarow, *Что такое философия...*, s. 29.

⁹³⁵ A. Gilarow, *Руководство к изучению философии...*, 1918, s. 169.

teorii i praktyki. Dysharmonia stanowiła istotę poglądu Jakubanis na kryzys ówczesnej myśli filozoficznej i skutków, z którymi się przez to zmagala.

Rozważania przedstawione w niniejszym podrozdziale wykazują zbieżność z poglądami Gilarowa na problem skonstruowania wszechobejmującego światopoglądu w ówczesności, na oddziaływanie epoki scholastycznej na filozofię, jak również na współczesne odseparowanie religii od filozofii. Poglądy Jakubanis i jego opiekuna naukowego na stan ówczesnej myśli filozoficznej są w mniejszym stopniu od siebie zależne, niż ich odpowiedzi na pytania metafizyczne. Tezę o kryzysie i jego skutkach sformułował Jakubanis, głównie odwołując się do badaczy zachodnich. Co ważne, po raz pierwszy w artykule *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu* Jakubanis zacytował polskich badaczy, a cytowanie badaczy rosyjskich zredukował.

3.3. Pogląd na myśl starożytną

Myśl starożytna w ujęciu Jakubanis miała odmienne cechy niż ta jemu współczesna. Jeśli omawiając kryzys ówczesnej myśli filozoficznej, Jakubanis opierał się przede wszystkim na dziełach badaczy zachodnich i własnych przemyśleniach, to głównym źródłem opracowania tematu filozofii starożytnej była dla niego praca Zielińskiego *Świat antyczny a my*. W związku z tym rozważania Jakubanis będą zestawione w niniejszej części z poglądami jego starszego i wybitnego kolegi, Zielińskiego.

Przedstawiając swój pogląd na myśl starożytną, Jakubanis wyznaczył sobie za zadanie wyszczególnienie jej cech charakterystycznych, które uznał za podstawę jej nieprzemijającej wartości⁹³⁶. Myśl starożytna była przepełniona jego zdaniem harmonią. Jakubanis przedstawił kilka różnych określeń tego pojęcia u starożytnych Greków⁹³⁷, aby pokazać jego szczególne znaczenie w myśli epoki antycznej. Przyszłe pokolenia, jak zauważył, w większości nie zwracały uwagi na ważność tej cechy, co doprowadziło do tego, że, jak podsumował: „biedna

⁹³⁶ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 3.

⁹³⁷ Były to m.in. następujące określenia. Pitagorejczycy np.: „sądzi, że elementy liczb są elementami wszystkich rzeczy, a całe niebo jest harmonią i liczbą” (Arystoteles, *Metafizyka*, 986 a, wyd. cyt. s. 17). Uważali również, że „cnota jest harmonią, podobnie jak zdrowie, wszelkie dobro i bóg. Dlatego wszechświat oparty jest na harmonii” (D. Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przeł. I. Krońska, PWN, Warszawa 1982, s. 485; VIII, 33). Heraklit mówił, „że pożyteczne jest przeciwieństwo i że najpiękniejsza harmonia rodzi się z rzeczy różniących się między sobą” (Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przeł. D. Gromska, PWN, Kraków 1956, s. 284; 1155 b, 5).

harmonia, raz znikając, raz znów pojawiając się na krótki czas, wciąż jeszcze tęskni wśród zimnych barbarzyńców za swoimi niezapomnianymi Hellenami!”⁹³⁸.

Rozważając o wyjątkowym charakterze myśli starożytnej i jej harmonii, Jakubanis przywołał fragment z mowy pogrzebowej Peryklesa w dziele Tukidydesa pt. *Wojna Peloponeska*. Zastanawiając się nad sensem tego fragmentu, Jakubanis podkreślił za Zielińskim trudność jego przekładu, mimo tego, w przeciwieństwie do starszego kolegi, podjął to wyzwanie i przedstawił swoją wersję: „*kochamy piękno bez wyniosłości i miłujemy mądrość nie wyrządzając szkody sile ducha*”⁹³⁹. Jakubanis doszedł do wniosku, że w przeciwieństwie do wspomnianej wyżej trojkiej dysharmonii filozofii ówczesnej, filozofia starożytna miała w sobie: „*trojaką harmonię: myśli z myślą; myśli z uczuciem i wolą; słowa z czynem*”⁹⁴⁰. Harmonia ta była właśnie źródłem energii i świeżości kultury starożytnej. Wyraziła się ona według Jakubanisa w olbrzymim dziedzictwie, które pozostawił antyk, a szczególnie przejawiała się w charakterze uprawiania filozofii i ideach stworzonych w epoce klasycznej. Tak więc harmonia była główną cechą charakterystyczną świata starożytnego, którą wyszczególnił badacz.

Wraz z tą cechą Jakubanis przywołał również inne cechy starożytnego sposobu uprawiania filozofii, takie jak: uniwersalizm, szczerść, zdolność do przyjęcia uzasadnionych poglądów oraz plastyczny obiektywizm. Warto podkreślić, że Zieliński, omawiając cechy świata starożytnego, wyróżnił jego uniwersalizm; szczerść, którą określił jako poczucie prawdy; oraz zdolność do przyjęcia uzasadnionych poglądów. Jakubanis wyróżnił takie same cechy i nawet omówił je w takiej samej kolejności jak Zieliński. Różnica w określeniach Zielińskiego i Jakubanisa polegała na tym, że pierwszy z nich mówił o cechach w obszarze literatury, filozofii, kultury antyku, aby uzasadnić ich wartość dla wykształcenia przyszłych pokoleń, drugi zaś próbował szukać te cechy bezpośrednio w myśli filozofów starożytnych. W ten sposób pogląd i metodę Zielińskiego pogłębił Jakubanis na polu filozofii.

Następną cechą myśli antycznej, którą wyróżnił Jakubanis, był jej uniwersalizm, ponieważ również związany z harmonią. Jakubanis połączył wewnętrzną spójność myśli

⁹³⁸ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 12.

⁹³⁹ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 12. Por.: Tukidydes, *Wojna Peloponeska*, przeł. K. Kumaniecki, wyd. II, wyd. Czytelnik, Warszawa 1957, s. 107. „Kochamy bowiem piękno, ale z prostotą, kochamy wiedzę, ale bez zniewieściałości, bogactwem się nie chwalimy, lecz używamy go w potrzebie”. Por.: T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 70. Zieliński nie przetłumaczył tego fragmentu, jedynie wskazał, że „tu mowa o ludzie, rozmiłowanym w sztuce, który artystyczne piękno formy wyodrębnił od narzutliwego przepychu tworzywa; o ludzie myślicieli, który umiał ustrzec się rozkładowego działania myśli na potęgę woli”.

⁹⁴⁰ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 12.

filozoficznej antyku z pojęciami kosmosu, organizmu, formy, liczby, miary, więzi wszechświatowej stoików i Plotyna, miłości kosmicznej, jak również Empedoklesowego Sfajrosa itd. Wszystkie te pojęcia były według Jakubanisą wzorem dążenia myśli starożytnej do uniwersalizmu⁹⁴¹. Uniwersalizm zaś według niego był związany przede wszystkim z pojmowaniem istoty filozofii przez starożytnych myślicieli, która była dla nich „umiłowaniem mądrości, miłością i dążeniem do mądrości w szerokim zarówno teoretycznym, jak i praktycznym sensie tego słowa”⁹⁴². Podsumowując rozważania Jakubanisą na temat harmonii i uniwersalizmu myśli starożytnej, trzeba konsekwentnie podkreślić ich wyróżnienie zgodnie z jego własnym określeniem filozofii i jej celów.

Związaną poniekąd z tymi dwoma cechami jest również wyróżniona przez Jakubanisą szczerść. Ta cecha myśli starożytnej według niego była niewątpliwie charakterystyczna dla antyku, ponieważ filozof, którego myśl harmonijnie łączyła się z dziełem, nie mógł być nieszczerzy. Zwracał na to uwagę również Gilarow, mówiąc, że „starożytni filozofowie wszyscy bez wyjątku byli szczerymi myślicielami”⁹⁴³. Gilarow charakteryzował starożytnych myślicieli jako bezinteresownych, podkreślając nawet szczerść sofistów. Jak widać, cecha szczerści w określeniu tych dwóch badaczy różniła się w swojej istocie, dla Jakubanisą była bowiem związana z połączeniem teorii i praktyki, a dla Gilarowa – z bezinteresownością⁹⁴⁴. Jakubanis wymienił również inne cechy, które według niego są wprost związane z cechą szczerści: „artystyczna prostota, jasność, zupełność i porządek”⁹⁴⁵. Na czym te cechy konkretnie polegały i w czym się przejawiały, badacz nie wyjaśnił.

Wyróżniając cechę starożytnych filozofów, jaką była zdolność do przyjęcia uzasadnionych poglądów, Jakubanis opierał się na rozważaniach Zielińskiego⁹⁴⁶. Zaznaczyć trzeba, że Jakubanis jedynie wymienił tę cechę i dodał cytata z pracy starszego kolegi, ale nie rozwinął jego myśli. Zieliński kładł nacisk na ważność ukształtowania u przyszłych pokoleń

⁹⁴¹ Tamże, s. 13-14.

⁹⁴² Tamże, s. 14.

⁹⁴³ A.N. Gilarow, *Платонизм как основание...*, s. 8.

⁹⁴⁴ O bezinteresowności myślicieli antycznych mówił również Srebrny, który podkreślał ich dążenie do poszukiwania i umiłowania prawdy dla niej samej (S. Srebrny, *Teatr grecki i polski*, PWN, Warszawa 1984, s. 31-34).

⁹⁴⁵ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 15.

⁹⁴⁶ Zieliński w języku rosyjskim określił tę cechę jednym słowem, jako: „перубедимость” (co czynił również Jakubanis), a na język polski przetłumaczył tę cechę jako „dający się przekonać” (T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 112). Przez niemożność dosłownego przekładu tego słowa z języka rosyjskiego na polski, wybrano dla oddania sensu zwrot – „zdolność do przyjęcia uzasadnionych poglądów”. Mówił o tej cesze również Srebrny: „Tylko Grecja kierowała się w myśleniu filozoficznym zasadą przekonywającego rozumowania, a nie jedynie autorytatywnego głoszenia prawd” (S. Srebrny, *Teatr grecki i polski*, s. 29).

takiej zdolności pod warunkiem istnienia uzasadnionych ku temu argumentów. Ścisłej polski filolog klasyczny ujął tę myśl w następującej formie: „*Obowiązany jesteś uznać tezę najbardziej dla siebie przykrą, skoro jest udowodniona; obowiązany jesteś wyrzec się przekonania, najdroższego dla siebie, skoro jest obalone*. – Oto kodex honoru myśliciela”⁹⁴⁷. Wywiódł tę cechę Zieliński z greckiego czasownika πείθομαι, który można przetłumaczyć dwojako: „daję się przekonać” i „jestem posłuszny”⁹⁴⁸. Zieliński podsumował rozważania na temat znaczenia zdolności do przyjęcia uzasadnionych poglądów następująco: „zasługuje potępienie zarówno ten, kto własnych wyrzeka się przekonań, nie mając logicznych po temu uzasadnień, jak i ten, kto, mając te uzasadnienia, przekonań swych nie odrzuca”⁹⁴⁹. Rozważania na podobny temat można znaleźć również u Gilarowa, jednak w odróżnieniu od Zielińskiego i Jakubanis nie podkreślał on tej cechy szczególnie. Wskazywał jedynie, że zmienność poglądów badaczy, która ma wpływ również na ich teorie, jest niewątpliwą wadą. Życie nie liczy się z teoriami, nieustannie tworząc je i obalając: „Wszystkie wielkie umysły albo zmieniały swoje punkty widzenia, albo wykrywały [w sobie – M.S.] skłonność do takiej zmiany, albo wreszcie zajmowały takie stanowisko, które pozwala na różne odchylenia. Platon, Schelling, Renan – to typowe przykłady”⁹⁵⁰. Dla Zielińskiego, jak również Jakubanis zmiany w poglądach najwyraźniej nie były jednoznaczną wadą, jak to było dla Gilarowa. Polscy badacze wskazywali na niezbędność zmian w określonych warunkach, kiedy są na to dowody i argumenty.

W ścisłym związku z wymienionymi cechami filozoficznego geniuszu Greków była jeszcze jedna – plastyczny obiektywizm. Plastyczność Jakubanis określił, odwołując się do myśli Zellera, następująco: „nierozdzielna jedność formy i treści, ducha i natury, samodzielności i posłuszeństwa, elementu osobistego i bezosobowego, życia indywidualnego i światowego”⁹⁵¹. W istocie rzeczy na podstawie określeń charakterystycznych cech myśli starożytnej stosowanych przez Jakubanis można stwierdzić, że plastyczność jest oparta na innych cechach. Z harmonią łączy ją jedność wymienionych zagadnień; ze zdolnością do

⁹⁴⁷ T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 112. Por.: H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 15.

⁹⁴⁸ T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 78.

⁹⁴⁹ Tamże, s. 114.

⁹⁵⁰ A. Gilarow, *Руководство к изучению философии...*, 1918, s. 75.

⁹⁵¹ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 15. Jakubanis w tej myśli odwołał się do Zellera: „Das griechische Kunstwerk trägt den Charakter der einfachen, gesättigten Schönheit, der plastischen Ruhe; die Idee verwirklicht sich in der Erscheinung, wie die Seele in dem Leibe, mit dem sie sich als bildende Naturkraft umkleidet, ein geistiger Gehalt, welcher dieser plastischen Behandlung widerstrebte und nur an dem Unbefriedigenden der sinnlichen Gegenwart zur Darstellung zu bringen wäre, ist noch nicht vorhanden” (E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, cz. I, wyd. 5, O.R. Reiland, Leipzig 1892, s. 130).

przyjęcia uzasadnionych poglądów – jedność samodzielności i posłuszeństwa, a ze szczerością – jedność teorii i praktyki. Obiektywizm zaś polegał m.in. na tym, że według Jakubanis „Grek w żaden sposób nie mógłby pogodzić się na przykład z solipsyzmem, mimo swojej zdolności do przyjęcia uzasadnionych poglądów, ponieważ widziałby w nim skrajną pychę – ὑβρις”⁹⁵². W pracy o Empedoklesie Jakubanis opisał, na czym polegała genialna ὑβρις pierwszych myślicieli, którzy „mając znikomą ilość wiedzy o rzeczywistości, ośmielali się [...] tworzyć wielkie kosmologiczne systemy – bezwiednie pociągała ku naśladownictwu, rodząc w dociekliwym i skłonny do teoretycznej kreatywności umyśle pragnienie dotarcia do tajemnicy bytu, znalezienia prawdziwej prapodstawy wszechrzeczy, przedstawienia wszechświata i całego biegu wszechżycia w jednym artystyczno-całościowym obrazie”⁹⁵³. Jakubanis dodał, że niekiedy badacze, tacy jak np. niemiecki filozof Rudolf Eucken (1846-1926), postrzegali w takim obiektywizmie brak naukowo opracowanej teorii poznania, niemożność dokonania szczegółowej analizy problemów, przedwczesność podsumowań itd.⁹⁵⁴ Natomiast sam Jakubanis podkreślał swoje dążenie do ukazania przede wszystkim bogactwa starożytnej metody uprawiania filozofii, co robił, niekiedy ją idealizując. Mówiąc o plastycznym obiektywizmie, Jakubanis przedstawił go nieco mniej jaśniej niż to zrobił Zeller, na którego się powoływał. W związku z tym w rozważaniach polskiego badacza plastyczność i obiektywizm zostały ukazane osobno.

W taki sposób Jakubanis przedstawił swój pogląd na myśl starożytną i jej najważniejsze cechy. Ta krótka charakterystyka starożytnego sposobu uprawiania filozofii była zaprezentowana przez niego nie dlatego, aby zamienić filozofię nowożytną na starożytną, lecz aby pokazać, w czym ta ostatnia może dopełnić i wzbogacić tę pierwszą. Podsumowując, Jakubanis wyrażał nadzieję, że dziedzictwo antyku nie będzie zapomniane i filozofia, taka, jak ją rozumiał, będzie pociągać dusze ludzkie ku wzniosłym celom. Cechy myśli starożytnej, wyszczególnione przez Jakubanis, w większości zostały powierzchownie omówione, nie były

⁹⁵² H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 15.

⁹⁵³ H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 70.

⁹⁵⁴ R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker: eine Entwicklungsgeschichte des Lebensproblems der Menschheit von Plato bis zur Gegenwart*, Verlag von Veit & Comp, Lipsk 1890, s. 121: „Auch das hängt mit dem Anfangsstande der Entwicklung engstens zusammen, daß der einzelne Denker mehr Gebiete übersehen und kräftiger die Mannigfaltigkeit zu einem gleichartigen Ganzen verbinden konnte als später. Nie wieder hat die Lebensanschauung eines Einzelnen so sehr die Gesamtheit des menschlichen Daseins mit aller seiner Verzweigung in sich aufgenommen und von sich aus gestaltet. Allerdings werden solche Vorteile des ersten Beginns von erheblichen Nachteilen begleitet. Es fehlt die reichere Erfahrung späterer Zeiten, die volle Entwicklung der Probleme, das Auseinandertreten der Gegensätze, die Erweisung entlegener Thatsachen, die ganze Weite des geistigen Horizontes”.

bowiem skutkiem jego własnej twórczości filozoficznej, opierał się na poglądach Zielińskiego, Zeller'a i Gilarowa. Główną cechą myśli starożytnej według Jakubanis'a była harmonia, która dla niego, jak i dla jego opiekuna naukowego nierozdzielnie była związana z pojęciem filozofii. Inne cechy antyku rozbudował Jakubanis w obszarze filozofii, czerpiąc inspirację z dzieła Zielińskiego, który bardziej skupił się w swojej pracy na filologii klasycznej, kulturze oraz wychowaniu. Jakubanis zaś dla wyszczególnionych przez Zielińskiego cech uniwersalizmu, szczerości i zdolności do przyjęcia uzasadnionych poglądów szukał potwierdzenia bezpośrednio w dziełach starożytnych myślicieli. Cechę plastycznego obiektywizmu Jakubanis sformułował, opierając się na myśli Zeller'a. Ogólnie rzecz biorąc, cecha ta wydaje się zbędną, ponieważ jest powtórzeniem treści innych cech. Prezentacja cech myśli antycznej, którą wprowadził Jakubanis, pozwoliła zrozumieć, na czym według niego polegała różnica między współczesną myślą filozoficzną a starożytną. W przeciwieństwie do ówczesności postrzegał w filozofii starożytnej wartości, które były dla niego ściśle związane z celem filozofii oraz obrazem filozofa. Jakubanis wyrażał troskę o przyszłość filozofii i środki, które pomogłyby rozwiązać ówczesny kryzys.

3.4. Odrodzenie filozofii starożytnej

3.4.1. Starożytność a przełom XIX i XX wieku

Głównym pytaniem, które nurtuje Jakubanis'a w artykule pt. *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu* jest: „czy filozofia antyczna jako najwyższy wyraz kultury antycznej w ostateczności stanowi dla nas interes tylko historyczny, czy jej związek ze współczesnym światopoglądem jest bliższy i głębszy”⁹⁵⁵. Trzeba dodać, że celem Zielińskiego w pracy *Świat antyczny a my* była odpowiedź na pytanie: „czy świat antyczny stanowi kultury tej [tj. ówczesnej – M.S.] część składową, a skoro tak, to jakie posiada w niej znaczenie?”⁹⁵⁶. Zastanawiając się nad odpowiedzią na postawione pytanie, Jakubanis zwrócił uwagę na rozszerzenie i pogłębienie badań nad starożytnością w XIX w. Epokę tę badacz określił jako *saeculum historicum*⁹⁵⁷ w przeciwieństwie do wieku Oświecenia – *saeculum philosophicum*. Zarówno Zieliński, jak i Jakubanis uznawali rozkwit badań historycznych za szczególne

⁹⁵⁵ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 3.

⁹⁵⁶ T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 93.

⁹⁵⁷ Tamże, s. 54. Jakubanis powtórzył identyczne określenie XIX w. przez Zielińskiego jako *saeculum historicum*. Podobnego określenia używa również uczeń Zielińskiego, Srebrny (w: *Teatr grecki i polski*, s. 19).

zbliżenie się do antyku⁹⁵⁸. Znamienne dla tej epoki badanie starożytności nie rozwiązało jednak problemu wąskiej specjalizacji i ograniczonej metodologii, które to Jakubanis przedstawił w opisie myśli współczesnej. Według Jakubanisa pogląd historyczny z jednej strony ukształtował tendencję do pogłębiania wiedzy o świecie starożytnym, z drugiej zaś brakowało mu odrodzenia wartości tego świata. Zieliński również zwracał uwagę na okres przejściowy, w którym jednak historyzm przeważał w walce z humanizmem⁹⁵⁹.

Badania nad spuścizną antyku pozwoliły na głębszą analizę teraźniejszości powiązaną według Jakubanisa „przede wszystkim z naszymi dążeniami materialnymi, podczas gdy przeszłość przemawia bezpośrednio do naszego ducha, do naszych wyższych nadziei i oczekiwań”⁹⁶⁰. Studiując historię, nieskończenie poszerzamy zakres teraźniejszości i zdajemy sobie sprawę, że „w samym pojęciu minionego tkwi nieściskość: nie ma czegoś takiego jak minione, minione jest tylko pozornie »minione«, ponieważ rzeczywistość rozpościera się nie tylko wszcz, ale i w głąb”⁹⁶¹. O spotęgowaniu „głębi” traktują krytyczne wydania autorów klasycznych oraz prace z zakresu historii filozofii starożytnej Heinricha Rittera, Christiana Brandisa, Eduarda Zellera itd. Prace te, oprócz znaczenia historycznego, które posiadają, według Jakubanisa „wywołały z mroku wieków żywe obrazy starożytnych myślicieli i zetknęły nas twarzą w twarz z ich mądrością”⁹⁶².

Zieliński kładł nacisk na to, że „kultura umysłowa i moralna nigdy tak blisko świata antycznego nie stała, nigdy go tak bardzo nie potrzebowała, a i my też nigdy tak do jego zrozumienia i przyjęcia nie byliśmy przygotowani, jak właśnie w dobie obecnej”⁹⁶³. Badacz promował myśl o zadaniu dla współczesnej epoki, które polegało na wszechstronnym wykształceniu kulturowym, umysłowym i moralnym, w którego osiągnięciu starożytność miała odegrać istotną rolę⁹⁶⁴. Zieliński zaznaczał w swoich pracach, że „współczesna rzeczywistość nasza łączy się tysiącnymi, acz niedostrzegalnymi przeważnie, niemi”⁹⁶⁵ ze światem starożytnym, uzasadniając konieczność badania tego świata i wzbogacenia na jego podstawie kultury współczesnej, nad czym sam naukowiec nieustannie pracował.

⁹⁵⁸ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 3.

⁹⁵⁹ T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 19.

⁹⁶⁰ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 4.

⁹⁶¹ Tamże. Myśl Jakubanisa jest przeformulowaniem słów Zielińskiego: „Już przedtem powiedziałem, że przeszłość nasza nie jest przeszłością we właściwym słowa znaczeniu: ta przeszłość żyje w nas i my tą przeszłością żyjemy. Badając rzeczywistość minioną, badamy rzeczywistość naszą” (T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 132).

⁹⁶² H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 4.

⁹⁶³ T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 6.

⁹⁶⁴ Tamże, s. 20.

⁹⁶⁵ Tamże, s. 28. Ortografia została zmodernizowana.

Poglądy Jakubanis na temat związku współczesności i starożytności są bardzo podobne do tych, które wyrażał Zieliński. Obaj autorzy zwracali uwagę na skierowanie ówczesnych prac w stronę antyku, posiadającego cechy raczej historyczne, podczas gdy do zmian, jak się im wydawało, było niezbędne odrodzenie wartości starożytnych. Oprócz tego, że Jakubanis nakreślił ogólny kierunek rozwoju nauk humanistycznych w stronę historyzmu, znalazł on konkretne przykłady powrotu myśli filozoficznej do starożytności.

3.4.2. Sylogizm

Pierwszym przykładem takiego powrotu była dla Jakubanis teoria sylogizmu, ówczesny stan której, według niego, charakteryzował się powrotem logiki jako doktryny sylogizmu do jej twórcy, Arystotelesa. Jakubanis poświęcił zagadnieniu sylogizmu odrębny artykuł pt. *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego*. Podczas opracowania tego artykułu wykryto wpływ innego badacza na treść myśli Jakubanis. Był tym badaczem Nikołaj Grot, opiekun naukowy Gilarowa na Uniwersytecie Moskiewskim. Wnioski i tezy Jakubanis przedstawione w artykule o sylogizmie na pierwszy rzut oka wydają się dorobkiem jego własnej twórczości naukowej. Fundament jego pracy stanowią jednak idee Grota, z tego powodu poglądy tych dwóch badaczy będą w niniejszej części zestawione.

Głównym wnioskiem artykułu o sylogizmie była następująca myśl Jakubanis: „Teoria sylogizmu w ciągu swojej historii trzykrotnie zmieniała swojego twórcę, wpadając w bezduszny formalizm. I ani razu ta zdrada nie pozostała bezkarną: gdy tylko duch ojczysty odlatywał od niej, jadowite żądło sceptycyzmu przebijało jej serce i... nieoddychający trup zaczynał się rozkładać!”⁹⁶⁶. Warto zauważyć, że Jakubanis jedynie na samym końcu artykułu zaznaczył, że „w historycznych losach oceny sylogizmu zamyka się *potrójny cykl rozwoju*: 1) historyczny; 2) filozoficzno-systematyczny i 3) psychologiczny”⁹⁶⁷. Podsumowanie to jednak nie było wprost związane z jego poprzednim wprowadzeniem. Można jedynie przypuszczać, że badacz zaliczał do historycznego okresu w rozwoju logiki stoików i sceptyków; do filozoficzno-systematycznego – Francisca Bacon, Johna Locke’a, Christiana Wolffa, Immanuela Kanta oraz Johna Stuarta Milla; do psychologicznego – Karla Prantla, Friedricha Trendelenburga,

⁹⁶⁶ H. Jakubanis, *Оцѣнка силлогизма...*, s. 17.

⁹⁶⁷ Tamże, 18.

Friedricha Ueberwega oraz Christopha Sigwarta⁹⁶⁸. Trzykrotność, którą odnotował Jakubanis, najwyraźniej była związana z cyklami rozwoju logiki wymienionymi przez Grot.

Grot rozpoczął swoją pracę od historii filozofii, sklasyfikował chronologicznie i problemowo różnych badaczy naukowych, zajmujących się logiką. Opierając się na zebranych materiale, podzielił dzieje historii rozwoju logiki na trzy główne etapy, które nazwał: zaprzeczenie, krytyka, twórczość⁹⁶⁹. Grot w przeciwieństwie do Jakubanisa opisał każdy z wyszczególnionych etapów, przedstawicieli tychże i ich wkład w rozwój wspomnianej dziedziny⁹⁷⁰. Jakubanis zawęził problem opracowany przez Grot do zagadnienia sylogizmu. W niniejszym podrozdziale przedstawiono jedynie poglądy profesora Uniwersytetu Moskiewskiego na ostatni etap w rozwoju logiki, ponieważ właśnie na nim oparł swoje tezy o ówczesnym stanie teorii sylogizmu Jakubanis. Charakterystyczną cechą ostatnich badań logicznych, według Grot, była obrona pierwotnego systemu Arystotelesa⁹⁷¹, np. w pracach F. Trendelenburga.

Główną tezą Jakubanisa był powrót ówczesnych badań o sylogizmie do jego twórcy – Arystotelesa⁹⁷². W uzasadnieniu przedstawionej tezy Jakubanis wyodrębnił główne nurty filozoficzne i ich przedstawicieli, którzy zwracali uwagę na fenomen sylogizmu od Arystotelesa do uczonych XIX w. Jakubanis w wymienionym artykule omówił historię zmian poglądów na wartość poznawczą sylogizmu. Autor zaznaczał przy tym, że w starożytności i średniowieczu teoria logiczna Arystotelesa zasadniczo zachowała swój autorytet, przedstawiciele tej epoki według Jakubanisa: „ograniczyli się do komentowania i dalszego rozwoju jego nauki w szczegółach, nie wnosząc do niej w gruncie rzeczy niczego nowego”⁹⁷³. W czasach nowożytnych jednym z pierwszych, którzy rozpoczęli krytykę sylogizmu, był Francis Bacon, „uważany za twórcę nowej logiki indukcyjnej, w odróżnieniu od starej logiki sylogistycznej Arystotelesa”⁹⁷⁴. Jakubanis streszczał pogląd Bacona następująco: „Sylogizm, a za nim również

⁹⁶⁸ Tamże, 17.

⁹⁶⁹ N. Grot, *К вопросу о реформе логики...*, s. IX.

⁹⁷⁰ Tamże, s. 11, 129-130 i inne.

⁹⁷¹ Tamże, s. 7. Por.: H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 2: „W ciągu ostatnich dziesięcioleci wśród tych wszystkich metamorfoz problemu logiki, wśród wszelakich poszukiwań nowych obszarów i dróg dla myśli coraz bardziej jednak krystalizuje się i umacnia kierunek, wybierający pośrednio lub bezpośrednio jako hasło powrót do Arystotelesa, do rdzennej metafizycznej podstawy jego logiki”.

⁹⁷² Wspomina o tej tezie Jakubanisa współczesna ukraińska badaczka L.N. Tierientiewa, *Аристотелевская силлогистика как «Замкнутая теория»*, (*Aristotelewskaja sillogistika kak «Zamknutaja teorija»*), (*Sylogistyka arystotelesowska jako «teoria zamknięta»*), „Uczyenije zapiski Tawriczeskogo nacyonalnogo uniwersiteta im. W.I. Wiernadskiego” t. 24 (63), nr 1, 2011, s. 273.

⁹⁷³ H. Jakubanis, *Оцѣнка силлогизма...*, s. 4.

⁹⁷⁴ Tamże, s. 6. Por.: N. Grot, *К вопросу о реформе логики...*, s. 11.

cała stara logika, żyją samymi słowami i, jako bezpłodna, liczbowo-werbalna sztuka, służą nie królestwu człowieka, a jedynie klasie profesorskiej: nie »regnum hominis«, ale »munus professorium«!⁹⁷⁵.

Jakubanis powołał się na rozważania jeszcze jednego krytyka sylogizmu, angielskiego empirystę Johna Locke’a. Określił pogląd tego filozofa na sylogizm jako jedno z wielu narzędzi do demonstrowania powiązań pomiędzy dowodami⁹⁷⁶. Jakubanis nie brał pod uwagę innych przedstawicieli myśli logicznej XVII w., XVIII w., jak również początku XIX w., stwierdzając jedynie, że „ocena sylogizmu w tym okresie wahała się między skrajnościami gorącej pochwały i całkowitego odrzucenia”⁹⁷⁷. Następnie autor zatrzymał się na przedstawieniu poglądu Johna Stuarta Milla. Według Jakubanisa Mill próbował odpowiedzieć na pytanie, czy sylogizm zapewnia jakieś przejście od znanego do nieznanego, czy stanowi jakikolwiek rodzaj wnioskowania. Opisując rozważania tego angielskiego filozofa, doszedł do wniosku, że dla Milla sylogizm był jedynie dobrym narzędziem do weryfikacji wszelkiego dowodzenia⁹⁷⁸. Filozof ten, jako empirysta, dawał pierwszeństwo indukcji, która może być przedstawiona w formie sylogizmu. W czasach nowożytnych teoria Milla była krytykowana np. przez niemieckiego logika Christopha Sigwarta⁹⁷⁹, do którego odwoływał się Jakubanis. Sigwart, zgodnie z interpretacją Jakubanisa, uważał za główny błąd Milla jego jednostronny empiryzm. Na potwierdzenie tej oceny wywnioskował, iż, podobnie jak dedukcję badacz uzasadniał za pomocą indukcji, tak indukcję można sprowadzić do sylogizmu⁹⁸⁰.

Podsumowując historyczny przegląd poglądów na sylogizm, Jakubanis po raz kolejny podkreślił niewątpliwy powrót logiki jako doktryny o sylogizmie do jej twórcy – Arystotelesa. Uzasadnieniem jego tezy były prace takich badaczy, jak: K. Prantl, F. Trendelenburg, F.

⁹⁷⁵ H. Jakubanis, *Оцѣнка силлогизма...*, s. 7-8.

⁹⁷⁶ Tamże, s. 8.

⁹⁷⁷ Tamże, s. 10.

⁹⁷⁸ Tamże, s. 14.

⁹⁷⁹ Na szczególną uwagę Jakubanisa do Sigwarta i jego rozważań logicznych miał najprawdopodobniej wpływ Grot. Otóż Grot napisał swoją pracę (*К вопросу о реформе логики...*) w Niemczech podczas pobytu w Tybindze, a wyszła ona drukiem w Lipsku w 1882 r. W Tybindze Grot miał okazję poznać się z Sigwartem, na którego wykłady uczęszczał i z którego dziełami miał możliwość pracować i dzielić się rozważaniami bezpośrednio z ich twórcą (Tamże, s. XVIII). O Sigwarcie wspominał również Gilarow w swoich wykładach *Logiki*. Notatki Jakubanisa świadczą, że logika Sigwarta według Gilarowa była najlepszą ze wszystkich istniejących, na pogląd ten najwyraźniej miał wpływ Grot (Prof. Gilarow Aleksej Nikitowicz: *Filozofia starożytna* – wykład w 1899 roku z. 11-12, BU KUL, sygn. 2926, k. 64). Dla Jakubanisa zaś Sigwart był głównym przykładem w dowodzeniu odrodzenia myśli starożytnej w ówczesnych badaniach logicznych.

⁹⁸⁰ H. Jakubanis, *Оцѣнка силлогизма...*, s. 16.

Ueberweg, Ch. Sigwart⁹⁸¹. W ich dziełach zaczął się przejawiać postulat wzywania „do życia, do odrodzenia, [...] do Stagiryty!”⁹⁸². Warto zaznaczyć, że w artykule Jakubanis omówił jedynie pogląd Sigwarta, gdyż praca Grot obejmowała przedstawienie poglądów wszystkich wspomnianych badaczy.

Oprócz tezy o powrocie doktryny o sylogizmie do jej twórcy – Arystotelesa, Jakubanis postawił również jeszcze dwie inne tezy, które są wyodrębnione na końcu artykułu. Drugą jego tezą był powrót logiki do metafizyki, rozumiejąc metafizykę jako teleologię⁹⁸³. Aby uchwycić sens myśli Jakubanis, warto przywołać rozważania Grot. Grot w ówczesnych badaniach logicznych postrzegał wpływ metafizyki na budowanie teorii logicznych i praw myślenia. Odwrót logiki w stronę metafizyki miał, według niego, na celu rozstrzygnięcie pytań metafizycznych, aby na tej podstawie wyeliminować niezgodności w określeniach pojęć logicznych, żeby następnie móc budować teorie logiczne⁹⁸⁴. Jakubanis nazwał ten powrót „głębokim odrodzeniem platońskiego ἀνυπόθετον w jego właściwych i nieprzemijających prawach logicznych”⁹⁸⁵.

Trzecią tezą był „powrót abstrakcyjnego logicznego myślenia do jego pierwotnej podstawy psychologicznej”⁹⁸⁶. Jakubanis wyjaśnił to następująco: „Logika opiera się na psychologii. Wiedza opiera się na wierze. Wiara jest złożonym stanem świadomości, w którym obok elementów intelektualnych, zawarte są także elementy uczucia i woli”⁹⁸⁷. W celu wyjaśnienia poprzedniej myśli autor dodał swoją interpretację mitologii greckiej, w której utożsamiał syna Posejdona, Antajosa z wiedzą, a jego matkę Gaję z wiarą. W taki sposób chciał pokazać, że wiedza w połączeniu z wiarą potęguje swoją moc. Warto zaznaczyć, że Grot w

⁹⁸¹ Tamże, s. 17. Jakubanis wymienił jedynie tytuły prac Trendelenburga: *Logische Untersuchungen, Elementa Logices Aristoteleae, Erläuterungen zu den elementen der aristotelischen logik*.

⁹⁸² Tamże.

⁹⁸³ Na tę tezę Jakubanis powołuje się współczesna ukraińska badaczka L.N. Tierientiewa, *Новый образ силлогистики в категории «соотнесённое» (Аристотель) и в категориях системно-параметрического метода (А.Уёмов)*, (*Nowy obraz syllogistyki w kategorii «sootniesionnoje» (Aristotiel) i w kategoriach systemno-parametryczeskogo metoda (A.Ujomow)*), (*Nowy obraz syllogistyki w kategorii „stosunku” (Arystoteles) i w kategoriach metody systemowo-parametrycznej (A. Ujomow)*), „Uczyenije zapiski Tawriczeskogo nacyonalnogo uniwersiteta im. W.I. Wiernadskogo” t. 24 (65), nr 4, 2012, s. 339.

⁹⁸⁴ N. Grot, *К вопросу о реформе логики...*, s. 19-20.

⁹⁸⁵ H. Jakubanis, *Оцѣнка силлогизма...*, s. 18.

⁹⁸⁶ Tamże. Por.: N. Grot, *К вопросу о реформе логики...*, s. 41, 348 i inne.

⁹⁸⁷ H. Jakubanis, *Оцѣнка силлогизма...*, s. 18.

swojej pracy kładł nacisk na psychologię myślenia, a na logikę patrzył przez pryzmat psychologii⁹⁸⁸.

Końcowe tezy Jakubanis nie wynikają wprost z przedstawionych w artykule rozważań. Za najbardziej konsekwentną ze wszystkich można uznać pierwszą tezę, która głosi o rozwoju poglądów na sylogizm i powrót do pojmowania logiki w ujęciu Arystotelesowskim. Nie wdając się w szczegóły, przedstawionego przez Jakubanis streszczenia poglądów na znaczenie sylogizmu, zaznaczymy jedynie, że badacz najwyraźniej sformułował tezy, opierając się na rozważaniach Grota. Jednak nie zostały one odnotowane. Główną zawartością artykułu jest zgodnie z jego tytułem *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego* fragmentaryczny przegląd historii sylogizmu i zmiany poglądów na jego wartość.

Myśląc o ogólnym znaczeniu dla filozofii powrotu logicznych badań do starożytności, Jakubanis stawiał pytanie: „Czy stanowi periodyczne wskrzeszenie logiki klasycznej, zwykły przypadek, zjawisko sporadyczne, czy raczej u jego podstaw leży swoiste prawo atawizmu kulturowego, które rządzi procesem historycznym w jego całości”⁹⁸⁹. Na przykładzie sylogizmu Jakubanis miał zamiar pokazać, że jest to tylko „jeden z licznych symptomów generalnego odwrótu współczesnej myśli ku antycznym ideałom. Organon Stagiryty to tylko cząsteczka tego magicznego prochu, z którego cyklicznie odradza się nieśmiertelny Feniks kultury starożytnej Hellady”⁹⁹⁰. Do innych objawów odrodzenia myśli starożytnej można zaliczyć rozmyślenia Jakubanis dotyczące nauki przedstawione 27 lat później od publikacji artykułu o sylogizmie.

⁹⁸⁸ Grot próbował znaleźć sposób, aby „z logiki zrobić naukę przyrodniczą, jedną z nauk o organizmie człowieka, czyli znaleźć metody i podstawy dokładnego badania naszej aktywności poznawczej” (N. Grot, *Философия, как вещь искусства*, (*Filozofija, kak wietw' iskusstwa*), (*Filozofia jako dziedzina sztuki*), w: *Философия и ее обшчье задачи*, wyd. A.S. Suworina, Petersburg 1904, s. 42). Ciekawa jest opinia Kozłowa, wspomnianego w rozdziale dotyczącym Platona, o pracy Grota podczas jej obrony: „Pan ze swoją reformą logiki przeszedł obok logiki, dlatego więc Pan w rezultacie osiągnął wszystko, tylko nie logikę; stara zaś logika, jak była logiką do Pana reformy, tak i zostanie [...]. Udowodnię Panu, że w Pana »Pytaniu o reformę logiki« nie ma żadnej logiki i że Pan może być znakomitym psychologiem lub innym specjalistą, ale nie filozofem” (*Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей*, (*Nikołaj Jakowlewicz Grot w очерках, wspomnaniach i pis'mach towarzyszej i uczenikow, družiej i poczitatielej*), (*Nikołaj Jakowlewicz Grot w esejach, wspomnieniach i listach jego kolegów i studentów, przyjaciół i wielbicieli*), wyd. Ministerstwa Komunikacji, Petersburg 1911, s. 75). Psychologizujące poglądy Grota na logikę wzbudzały więc kontrowersje. Ważny polski filozof, Wincenty Lutosławski, który poznał Grota osobiście, uważał go za „inteligentnego, przyjemnego, uprzejmego, sympatycznego profesora filozofii”, choć ogólnie pisma filozofów z Moskwy oceniał jako „bardzo ciężkie i bezpretensjonalnie zawile” (Cyt. za: T. Mróz, *Wincenty Lutosławski (1863-1954) jestem obywatelem utopii*, PAU, Kraków 2008, s. 61).

⁹⁸⁹ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 3.

⁹⁹⁰ Tamże, s. 21.

3.4.3. Nauka

Jakubanis uczestniczył nie tylko w ówczesnych dyskusjach w gronie polskich naukowców, które to dyskusje dotyczyły sporu o właściwą metodę uprawiania filozofii, o czym była mowa w rozdziale biograficznym⁹⁹¹, lecz również w dyskusjach na temat stanu nauki. 3 listopada 1937 r. wygłosił referat pt. *Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy* na XXXII posiedzeniu Koła Naukoznawczego przy Dziale Naukowym Kasy im. Mianowskiego w Lublinie. Podczas dyskusji na temat referatu Jakubanisa głos zabrali również inni badacze.

Głównymi zagadnieniami referatu Jakubanisa były: stan ówczesnej nauki, przegląd historyczny pojęcia nauki w filozofii starożytnej oraz charakterystyka przełomowego momentu w dziejach ówczesnej nauki. W poglądach na naukę Jakubanis dostrzegał dysharmonię w obszarze teoretycznym, będącą jedną z głównych cech kryzysu myśli filozoficznej. Dysharmonia ta przejawiała się w niezgodzie w kwestiach dotyczących celów nauki, jej metodologii, znaczenia, miejsca w kulturze itd. Chociaż współczesna mu nauka rozszerzyła swoje horyzonty, zajmowała się różnorodnymi problemami i wykazywała wielkie osiągnięcia, Jakubanis postrzegał w niej „niepokojące oznaki przesilenia wewnętrznego, dokonywającego się u samych podstaw świadomości naukowej”⁹⁹². Rozmyślając o ówczesnej nauce, badacz ten kładł nacisk na potrzebę generalnej rewizji jej założeń metodologicznych i teoriopoznawczych, „pogłębienia samowiedzy nauki, nawrócenia myśli badawczej do logicznych i historycznych prążeń kultury naukowej, do jej twórców, bohaterów i ideologów – przede wszystkim oczywiście do największego z nich – Arystotelesa”⁹⁹³.

Jakubanis zaczął przegląd historycznofilozoficzny od stwierdzenia, że starożytna Grecja była kolebką europejskiej filozofii⁹⁹⁴ i pojęcia nauki. Wyodrębnił on trzy generacje myślicieli, którzy mieli wpływ na ukształtowanie pojęcia nauki: szkołę Sokratesa, Akademię Platona i Liceum Arystotelesa. Sokrates jawił się mu jako pierwszy założyciel teoretycznych podwalin poznania pojęciowego; Platon – jako autor rozbudowanego systemu wiedzy z rozważaniami nad jej istotą, znaczeniem, rodzajami itd.; Arystoteles zaś był według Jakubanisa twórcą teorii nauki, ponieważ właśnie w jego dziełach są liczne przyczynki do wyjaśnienia źródeł i granic poznania, przedmiotu i metodologii nauki, jej określenia, klasyfikacji i struktury⁹⁹⁵.

⁹⁹¹ Intra, s. 92-93.

⁹⁹² H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 192.

⁹⁹³ Tamże.

⁹⁹⁴ Por.: T. Zieliński, *Z życia idei*, s. 212.

⁹⁹⁵ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 193.

Jakubanis następnie wyszczególnił dwa możliwe kierunki pojmowania nauki zgodnie z rozważaniami Arystotelesa: przedmiotowy i podmiotowy. Odwołał się przy tym do *Etyki nikomachejskiej*, w której Arystoteles z jednej strony określił naukę jako „ujęcie myślowe rzeczy ogólnych i z konieczności istniejących”, z drugiej jako „stałe usposobienie do poznania dowodowego”⁹⁹⁶. Jakubanis wyjaśnił, że przedmiotowy kierunek odnosi się do ujęcia myślowego rzeczy ogólnych, podmiotowy – do poznania dowodowego. Podział nauki na przedmiotowy i podmiotowy nie był własną koncepcją Jakubanisa. Koncepcja ta najwyraźniej została zapożyczona przez niego z pracy Antona Antweilera *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, której recenzję wydał w tym samym roku, w którym przygotowywał referat⁹⁹⁷.

Zgodnie z podziałem nauki na dwa kierunki Jakubanis wyróżnił dwie epoki w jej rozwoju. Przedmiotowe pojęcie nauki powstało na gruncie starożytnego obiektywizmu i utrzymywało się do czasów nowożytnych. Podmiotowe zaś rozkwitło dopiero w okresie XVIII-XIX w. W rezultacie tak bujnego rozkwitu nauka według Jakubanisa: „zaczęła ulegać sugestiom ekskluzywizmu poznawczego w dwóch kierunkach: przez stopniowe osłabienie poczucia rzeczywistości transcendentnej, jako przedmiotu poznania [...]; oraz [...] dążność do radykalnego odseparowania się od współrzędnych dziedzin twórczości duchowej, w wyniosłym przeświadczeniu o własnej samowystarczalności”⁹⁹⁸. O dążeniu poszczególnych nauk do przewodnictwa w dziedzinie wiedzy Jakubanis mówił 27 lat wcześniej w artykule o znaczeniu filozofii starożytnej⁹⁹⁹. W przemówieniu znów ujął taki stan rzeczy w pojęcie – ὑβρις.

Jakubanis postrzegał oznaki ekskluzywizmu we współczesnej mu nauce w takich jej wyrazach, jak: „jaskrawa rozbieżność w interpretacji fundamentalnych kategorii myślenia naukowego, wymuszona konieczność poddawania rewizji niewzruszalnych dotychczas założeń teoriopoznawczych w poszczególnych partiach nauki itd.”¹⁰⁰⁰. Badacz doszedł do wniosku, że ówczesna nauka przeżywała krytyczną fazę rozwojową, która według niego miała być „nieomylną zapowiedzią zbliżającej się szerokiej syntezy światopoglądowej, mającej ogarnąć

⁹⁹⁶ Tamże. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, s. 210, (1139 b, 31): „Wiedza naukowa jest więc dyspozycją do dowodzenia”. Tamże, s. 214, (1140 b, 31): „Nie jest jednakże rozsądek tylko trwałą dyspozycją opartą na trafnym rozumowaniu; dowodzi tego fakt, iż taka dyspozycja może pójść w zapomnienie, rozsądek zaś – nie może”.

⁹⁹⁷ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 193. Por.: H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 344.

⁹⁹⁸ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 194.

⁹⁹⁹ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 7.

¹⁰⁰⁰ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 194.

całkowite pole naszego widzenia duchowego jako obraz harmonijnie zespolony i organicznie jednolity”¹⁰⁰¹.

Wokół wygłoszonego przez Jakubanis referatu toczyła się ożywiona dyskusja. Z perspektywą Jakubanis odnośnie do tego, że Arystoteles był twórcą teorii nauki, nie zgodził się historyk filozofii Piotr Chojnacki¹⁰⁰², który zabrał głos po wysłuchanym referacie. Chojnacki zwrócił uwagę na to, że naukę uprawiano przed sformułowaniem o niej teorii. Arystoteles zaś „był pod silnym wpływem Platona i czerpał z jego pism”¹⁰⁰³. Jakubanis zgodził się z opinią Chojnackiego, a to, że podczas referatu nie omówił szczegółowo zależności między Platonem i Arystotelesem, tłumaczył jako oczywistość tego powszechnie wiadomego faktu¹⁰⁰⁴.

Wracając do podziału nauk, o którym mówił Jakubanis, trzeba zaznaczyć, że podczas dyskusji swoją dezaprobatę dla poglądów prelegenta wyraził historyk filozofii Jerzy Siwecki¹⁰⁰⁵, który zaznaczył, że obie definicje nauk przedmiotowych i podmiotowych mają charakter psychologiczny, ponieważ tak wyobrażał sobie naukę Arystoteles. Prawdziwa różnica tych kierunków polegała, zdaniem Siweckiego, na tym, że: „w jednej warunkiem naukowości jest wymaganie ścisłości metody naukowej, w drugiej zaś – wartości bytu poznawalnego”¹⁰⁰⁶. Oprócz tego Arystoteles mówił również o syntezie tych dwóch definicji. Według Siweckiego współczesna nauka właśnie dąży do syntezy, która „łączy surowe wymagania co do metody z wymaganiami co do przedmiotu”¹⁰⁰⁷.

¹⁰⁰¹ Tamże, s. 195. Por.: Odczyty, przemówienia, recenzje i wykłady okolicznościowe Henryka R. Jakubanis z lat 1918-1947, BU KUL, sygn. 2936, k. 202: „Głosić w imię Filozofii, tej wyniosłej kopuły w świątyni myśli i wiedzy, tej szlachetnej i uniwersalnej łączni i spójni nieskończenie zróżniczkowanych dróg, wysiłków i porywów ducha ludzkiego. W tym źródło mojego wzruszenia”.

¹⁰⁰² Piotr Julian Chojnacki (1897-1969) – polski teolog, historyk filozofii, psycholog, etyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego i Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Zajmował się metodologią nauki, teorią poznania i psychologią ogólną.

¹⁰⁰³ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 195.

¹⁰⁰⁴ Tamże, s. 197. Trzeba podkreślić, że we własnych badaniach Chojnacki stworzył klasyfikację nauk opartą na syntezie pryncypiów nauk inspirowaną myślą Arystotelesa w połączeniu z projektem syntezy nauk A. Comte’a (B. Listkowska, *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego*, wyd. Epigram, Bydgoszcz 2014, s. 194).

¹⁰⁰⁵ Jerzy Leon Siwecki (1908-1939) – historyk filozofii i filolog klasyczny. W 1931 r. otrzymał magisterium w zakresie nauk filozoficznych na podstawie rozprawy pt. *Zagadnienia filozoficzne konsolacji Boecjusza*, napisanej pod kierunkiem W. Tatarkiewicza. Na temat nauki pośmiertnie (w 1960 r.) została opublikowana rozprawa Siweckiego pt. *W sprawie klasyfikacji nauk u Platona i Arystotelesa*, w: *Charisteria: rozprawy filozoficzne złożone w darze Władysławowi Tatarkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 239-250. Siwecki podążał za Diogenesem Laertiosem w poglądach na klasyfikację nauk u Arystotelesa i rozróżniał trzy jej działy: teoretyczny, praktyczny i twórczy.

¹⁰⁰⁶ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 195.

¹⁰⁰⁷ Tamże.

Historyk filozofii, Wiesław Strzałkowski¹⁰⁰⁸, wtedy jeszcze magister, zgodził się z poglądem Jakubanis na ўβρις przejawiającą się w poszczególnych naukach. Strzałkowski również uznawał jednostronność za grzech przepychu: „człowiek stwarza sobie fikcyjny świat, w którym pragnie rządzić w sposób absolutny po linii swej myśli, jak u racjonalistów, lub uczucia, jak u mistyków i teozofów”¹⁰⁰⁹. Z opinią Jakubanis o ówczesnym rozdrobnieniu zagadnień filozoficznych zgadzał się polski pisarz Bolesław Miciński¹⁰¹⁰. Miał jednak przeciwne zdanie na temat nadejścia okresu syntezy. Miciński nie mógł się zgodzić z myślą Jakubanis o tym, że rozbieżności w pojmowaniu istotnych kategorii naukowych posłużą jako bodziec do kształtowania jednolitego światopoglądu¹⁰¹¹. Jakubanis wyjaśnił swoją myśl, odpowiadając na komentarz Micińskiego, że te wszystkie rozbieżności mogą właśnie spowodować i przyspieszyć ich zsyntetyzowanie¹⁰¹². Profesor Czesław Białobrzeski¹⁰¹³ zapytał Jakubanis, czy są już filozofowie, którzy pracują nad ujęciem w całość wszystkich nauk nowożytnych. Prelegent odpowiedział, że nie zna wśród ówczesnych filozofów tych, którzy pracują nad taką syntezą. Podkreślił jednak, że jest ona niewątpliwie potrzebna w powszechnym chaosie: „Dopiero przyjdzie wielki umysł, który z olbrzymiego, lecz całkiem nie skoordynowanego materiału, z tej gigantycznej »sieczki«, jak można nazwać dzisiejszy stan myśli naukowej i filozoficznej, wzniesie gmach uniwersalnej syntezy”¹⁰¹⁴. Myśl o syntezie była więc wyrazem jego nadziei na nadejście wielkiej epoki, która będzie mogła rozstrzygnąć sprzeczności i ukształtować całościowy światopogląd.

Jakubanis uczestniczył również w innych dyskusjach Koła Naukoznawczego przy Dziale Naukowym Kasy im. Mianowskiego. Tak np. 12 kwietnia 1932 r. na zebraniu, którego przewodniczącym był Jan Łukasiewicz, Czesław Białobrzeski wygłosił referat pt. *Nowe drogi współczesnego przyrodoznawstwa*. Prelegent mówił o historii powstania mechaniki kwantowej, o doktrynie indeterministycznej mechaniki kwantowej, która miała wpływ tak na rozwój

¹⁰⁰⁸ Wiesław Strzałkowski (1909-1988) – pisarz, publicysta, historyk filozofii, minister Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie. Uzyskał magisterium z filozofii w 1937 r. na Uniwersytecie Warszawskim na podstawie pracy pt. *Poglądy pozytywistów polskich na teorię poznania i nauki*.

¹⁰⁰⁹ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 196.

¹⁰¹⁰ Bolesław Miciński (1911-1943) – polski poeta, krytyk literacki i filozof. Asystent W. Tatarkiewicza na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego. Otrzymał stopień magistra na podstawie pracy pt. *Deformacja rzeczywistości w sztuce*.

¹⁰¹¹ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 197.

¹⁰¹² Tamże, s. 199.

¹⁰¹³ Czesław Białobrzeski (1878-1953) – polski fizyk teoretyk, astrofizyk i filozof nauki. W latach 1896-1901 studiował na Uniwersytecie Kijowskim. Zajmował się termodynamiką, teorią względności, teorią kwantów i innymi.

¹⁰¹⁴ H. Jakubanis, *Narodziny pojęcia nauki...*, s. 198.

przyrodoznawstwa, jak również mogła być ciekawa pod względem filozoficznym¹⁰¹⁵. Jakubanis zwrócił uwagę na dwustronny obszar tematu: fizyczny i filozoficzny. Przywołał przykład wpływu jednego obszaru na drugi, mówiąc o rozwoju fizyki XX w., który wywołał pytania i krytykę tez kantowskich¹⁰¹⁶. Jakubanis kładł nacisk na potrzebę „rewizji podziału nauk ze stanowiska metodologicznego. Fizyka posługiwać się zaczyna metodami statystycznymi. Nauki nieściśle przenoszą swoje kategorie myślowe na nauki ścisłe”¹⁰¹⁷. Przejściu od determinizmu do indeterminizmu w nauce była również poświęcona inna dyskusja Koła Naukoznawczego.

Cztery lata później 12 lutego 1936 r. Jakubanis brał udział w dyskusji nad referatem Białobrzieskiego pt. *Ogólno-naukowe konsekwencje współczesnej fizyki*. Białobrzieski podawał przykłady zmian w chemii, biologii, psychologii, na które miała wpływ nowa teoria mechaniki kwantowej¹⁰¹⁸. Jakubanis podkreślił, że przesunięcie kategorii fizyki na inne nauki, z jednej strony, z punktu widzenia ścisłości logicznej może wywołać krytykę. Z drugiej strony, metoda taka może przynieść swoje owoce. Myśl prelegenta dopełnił historyk prawa Józef Siemieński, który podkreślił wpływ nauk przyrodniczych na historię filozofii, historiozofię, czy metodologię historii¹⁰¹⁹. Jakubanis zgodził się ze spojrzeniem Siemieńskiego na zagadnienia historyczne i podkreślił, że „nowe idee w fizyce (teoria kwantów!) w sposób sugestywny poprostu wiążą się z koncepcjami epistemologicznymi i historiozoficznym t.zw. szkoły Badeńskiej, powstałymi na gruncie klasyfikacji nauk według W. Windelbanda (nauki nomotetyczne i idiograficzne) oraz według H. Rickerta (nauki generalizujące i indywidualizujące)”¹⁰²⁰. Na końcu swojej wypowiedzi Jakubanis stawiał takie samo pytanie jak we wczesnych artykułach odnośnie do powrotu myśli naukowej do antyku i nadejścia nowej epoki: „Czy sensacyjne wydarzenia w sferze fizyki teoretycznej, ogarniając stopniowo lecz nieodwołalnie za sobą w konsekwencji dalszej zasadniczych zmian o zasięgu światopoglądowym? Czy nie spowodują rewolucji pojęć fundamentalnych w całym globus intellectualis najbliższej epoki?”¹⁰²¹. Białobrzieski odpowiedział na pytania Jakubanisa

¹⁰¹⁵ C. Białobrzieski, *Nowe drogi współczesnego przyrodoznawstwa*, „Nauka Polska” t. XVI, Dyskusje naukoznawcze, 1932, s. 91.

¹⁰¹⁶ Tamże, s. 94.

¹⁰¹⁷ Tamże, s. 96. Ortografia została zmodernizowana.

¹⁰¹⁸ C. Białobrzieski, *Ogólno-naukowe konsekwencje współczesnej fizyki*, „Nauka Polska” t. XXI, Dyskusje naukoznawcze, 1936, s. 318.

¹⁰¹⁹ Tamże, s. 319. Józef Jan Siemieński (1882-1941) – polski historyk prawa, archiwista. Zajmował się głównie archiwistyką oraz dziejami parlamentaryzmu polskiego.

¹⁰²⁰ Tamże, s. 323. Ortografia została zmodernizowana.

¹⁰²¹ Tamże.

następująco: „konsekwencje światopoglądowe nowych idei będą przypuszczalnie coraz mocniej się ujawniać w miarę ich krystalizowania się i przenikania poza granice fizyki”¹⁰²².

Z określeniem pojęcia nauki związana jest również praca niemieckiego badacza Antona Antweilera¹⁰²³ pt. *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles (Pojęcie nauki u Arystotelesa)*, której recenzję napisał Jakubanis. Praca ta ma rozbudowaną strukturę, zawiera bowiem wstęp, w którym autor opisał cel, metodologię oraz stan badań; część główną, w której przedstawił źródła nauki (*Quellen*), jej przedmiot (*Gegenstand*), metodologię (*Verfahren*), istotę (*Wessen*), podział nauk (*Einteilung*), założenia (*Voraussetzungen*), przedmiot (*Träger*) oraz granice (*Abgrenzung*)¹⁰²⁴. Celem tej pracy było znalezienie odpowiedzi na trzy pytania, co autor uczynił. Na pierwsze pytanie: czy pojęcie nauki u Arystotelesa jest wyraźnie określone, Antweiler odpowiedział: i tak, i nie. Na drugie: czy myśliciel posługiwał się pojęciem nauki stale i niezmiennie, odpowiedź była negatywna, ponieważ Arystoteles ciągle uzupełniał i pogłębiał swoje rozważania o nauce. Odpowiadając na trzecie pytanie: czy Arystotelesowskie pojęcie nauki ma znaczenie tylko dla niego i jego naśladowców, czy też może ono rościć sobie prawo do uznania przez szersze kręgi, autor zaznaczył wpływ doktryn myśliciela na późniejsze rozumienie nauki, jak również podkreślił nieprzemijającą wartość jego metody uprawiania filozofii, która pozwalała mu na ciągłe uczenie się, rozwój, uzupełnianie i wzbogacenie własnych myśli¹⁰²⁵.

W części dotyczącej metodologii Antweiler podkreślił, że do odbudowania poglądu Arystotelesa na naukę konieczne jest badanie w całości własnych twierdzeń tego starożytnego myśliciela, co jest poniekąd podobne do metody, którą obrał Jakubanis w badaniach nad Platonem¹⁰²⁶. Oprócz tego Antweiler zwrócił uwagę na konieczność opracowania tekstów źródłowych, dlatego m.in. przekładał samodzielnie fragmenty dzieł Arystotelesa na potrzeby

¹⁰²² Tamże, s. 324. Ortografia została zmodernizowana.

¹⁰²³ Anton Antweiler (1900-1981) – teolog katolicki, doktoryzował się na uniwersytecie w Bonn w zakresie filozofii i teologii; święcenia kapłańskie przyjął w Kolonii w 1925 r.; pracował również na Katolickim Uniwersytecie w Eichstätt i Uniwersytecie w Münsterze (*Deutsche Biographische Enzyklopädie der Theologie und der Kirchen (DBETH)*, red. B. Moeller, B. Jahn, Band 1 A-L, wyd. K·G·Saur, Monachium 2005, s. 48-49).

¹⁰²⁴ A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 5-6.

¹⁰²⁵ Tamże, s. 115-118.

¹⁰²⁶ Tamże, s. 13. „Um zu sehen, wie Aristoteles über die Wissenschaft als Wissenschaft denkt, kann man seine Aussagen über die Wissenschaft zusammenstellen oder aber prüfen, wie er bei der Ausübung der Wissenschaft – in seinen eigenen Arbeiten – zu Werke geht oder endlich beides miteinander verbinden”. Por.: H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. 4: „Niewątpliwie, najlepsza metoda studiowania Platona polega na tym, aby studiować go »na ścieżkach jego własnego myślenia«. Jeśli chcielibyśmy jakkolwiek część filozofii Platona zupełnie odizolować lub badać osobno, to niewątpliwie wypaczymy jego naukę”.

własnej pracy naukowej, co również robił Jakubanis w badaniach nad Empedoklesem i Platonem¹⁰²⁷. Jakubanis określił przekłady dokonane przez Antweilera jako „wnikliwie”¹⁰²⁸.

Podobnie jak w recenzji Jordana omówionej w poprzednim rozdziale, Jakubanis przedstawił najpierw strukturę pracy Antweilera, a zatem fragmentarycznie jej treść. W części o źródłach nauki Antweiler omawiał pojęcie nauki (ἐπιστήμη), natomiast za jego odpowiednik w języku niemieckim przyjął czasownik „verstehen-Verständnis”. Podsumował tę część pracy twierdzeniem, że źródłem nauki jest doświadczenie¹⁰²⁹. W części dotyczącej przedmiotu nauki Antweiler poruszył różne zagadnienia bytu, przyczyny, ruchu itd. Jakubanis zwrócił uwagę na zmienność określeń tych pojęć u Arystotelesa, którą wykazał Antweiler. Niemiecki badacz podkreślał: „Zmienność i wieloznaczność kardynalnych pojęć u Arystotelesa, dopatrując się w tej elastyczności terminologicznej świadectwa ustawicznego ruchu jego myśli naukowo-twórczej, wolnej od skostnienia dogmatycznego”¹⁰³⁰. Trzeba dodać, że Jakubanis przywołał również inną myśl Antweilera o nieścisłości terminologicznej u Arystotelesa, która raczej nie jest świadectwem elastyczności myśli tego starożytnego myśliciela¹⁰³¹.

W części o istocie nauki Jakubanis wyodrębnił wnioski Antweilera i zwrócił uwagę na jego własną propozycję podziału nauki u Arystotelesa. Niemiecki badacz znalazł wiele

¹⁰²⁷ A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 13-14: „Wer einen Schriftsteller würdigen will, muß ihn verstehen; wer ihn verstehen will, muß ihn – wenn er fremdsprachlich ist – übersetzen können; wer ihn übersetzt, muß Farbe bekennen. Die Übersetzung gibt rascher, zuverlässiger, freilich auch unaufdringlicher Rechenschaft als jedes andere Verfahren. Alle Texte wurden neu übersetzt, möglichst jeweils aus ihrem Zusammenhang heraus, jedenfalls nicht mit bereitliegenden Wort und Begriffsprägungen, die ein für allemal demselben griechischen Urwort aufgehängt werden”. Por.: H. Jakubanis, *Empedokles – filozof, lekarz i mag...*, s. 38: „Nasze zaś zadanie polega tylko na tym, aby, zwróciwszy uwagę na te ogólne przyczyny, które w naszym rozumieniu przeszkadzają krytyce wnikać w istotę oryginalnego światopoglądu Empedoklesa, przyczynić się, w miarę możliwości, do dokładniejszego jego opracowania, a przede wszystkim powiadomić czytelnika o potrzebie bardziej rozważnego i wnikliwego podejścia do tych nielicznych, mocno wybrakowanych przez czas fragmentów poematów tłumaczenie których stanowi środek ciężkości naszej pracy”.

¹⁰²⁸ H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 343.

¹⁰²⁹ Tamże. Por.: A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 22-23, 29.

¹⁰³⁰ H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 343.

¹⁰³¹ Por.: A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 61. „»Das Daß ist Erstes und Urgrund. Von den Ursprüngen werden die einen durch Induktion erschaut, andere durch Wahrnehmung, andere wieder durch eine Art von Gewöhnung und andere noch anders«. Auch das ist eine der halbdurchdachten Äußerungen des Aristoteles. Denn die Bedeutung der Wahrnehmung für alles Erkennen, also auch die Induktion, hebt Aristoteles deutlich genug hervor. Also steht sie nicht neben, sondern vor der Induktion. Ein Gleiches gilt von der Gewöhnung, nur daß bei ihr zu dem Erkenntnismäßigen noch das Erzieherische hinzukommt”. Na potwierdzenie tej myśli Antweiler przywołał fragment 1098 b, 2 z *Etyki Nikomachejskiej*: „Nawet podania przyczyny nie należy żądać w jednakowej mierze we wszystkich dziedzinach, lecz w niektórych wystarczy samo należyte wskazanie tego, że [coś zachodzi] [...]; wszakże to jest pierwsze i jest punktem wyjścia. Co się zaś tyczy zasad, to jedne z nich poznaje się indukcyjnie, inne dzięki intuicji, jeszcze inne dzięki pewnego rodzaju przyzwyczajeniu, różne – w różne sposoby” (Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, s. 23).

sprzecznych poglądów na naukę u tego starożytnego myśliciela, dlatego rozróżnił dwa podejścia do niej: przedmiotowe i podmiotowe. Co istotne, podkreślał wartość syntetycznego ujęcia nauki, opierając się na obu jej ujęciach. Jakubanis wysoko ocenił podział przedstawiony przez Antweilera oraz zwrócił uwagę na ogólną wartość naukową tej części jego pracy.

W części dotyczącej podziału nauk Antweiler przedstawił różnorodne klasyfikacje oraz układ hierarchiczny nauk u Arystotelesa. Warto zauważyć, że Jakubanis kładł nacisk na wniosek niemieckiego badacza odnośnie do tego, że Arystoteles „nie dążył do przedstawienia swoich poglądów w kształtach ostatecznie sformułowanej, dogmatycznej doktryny. Powstrzymały go od tego – chęć zachowania [...] niezależności myśli badawczej w żywej pracy naukowej”¹⁰³². Najwyraźniej Jakubanis wyodrębnił właśnie tę myśl Antweilera, ponieważ była ona uzasadnieniem jego rozważań we wcześniejszym artykule na temat cech charakterystycznych starożytnego sposobu uprawiania filozofii, w tym przypadku wyróżniony został plastyczny obiektywizm myśli Arystotelesa, jako doktrynę podlegającej zmianom i pozostającej niezależną.

W części dotyczącej założeń nauki Antweiler wyodrębnił psychologiczne, gnoseologiczne, metafizyczne założenia światopoglądu Arystotelesa, które miały wpływ na pojęcie nauki przez tego starożytnego myśliciela. W części swojej pracy o przedmiocie nauki Antweilera mówił m.in. o tym, że dla Arystotelesa bóg był faktycznym nosicielem wiedzy, a wiedzę wszystkich innych istot niemiecki badacz określił jako „uczestnictwo” w tej boskiej wiedzy¹⁰³³. W ostatniej części dotyczącej granic nauki Antweiler omówił związek pojęcia nauki z innymi pojęciami systemu Arystotelesa, takimi jak np. mądrość, duch itd.

Jakubanis przywołał również własne przemyślenia na temat poruszony przez Antweilera i podkreślił aktualność jego pracy. Recenzent zwrócił uwagę na rozwój interpretacji filozofii Arystotelesa w pracach ówczesnych badaczy. Połączył on tę tendencję ze wzrostem ogólnego zainteresowania filozofią starożytną, a zwłaszcza filozofią Platona: „metoda genetyczna, która na terenie studiów platońskich święciła już przez cały wiek XIX liczne triumfy a u schyłku tego stulecia oraz w początkach wieku XX doprowadziła do zupełnie zadowalających a niekiedy nawet do wprost wspaniałych rezultatów, nie była niemal wcale stosowana w badaniach nad spuścizną Stagiryty”¹⁰³⁴. Myśl tę rozwinął również w późniejszej recenzji pracy Jordana, mówiąc o tym, że: „doniosłe badania z ostatnich dziesięcioleci źródeł i zagadnień, związanych

¹⁰³² H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 344.

¹⁰³³ A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 102.

¹⁰³⁴ H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 345-346.

z »wczesnym« Arystotelesem [...], siłą faktu musiały zgalwanizować i zaktualizować problem »późnego« Platona”¹⁰³⁵.

W recenzji pracy Jordana Jakubanis najwięcej uwagi poświęcił komentarzowi do obranej przez autora metodologii oraz tematyki dzieła, na które według recenzenta miały wpływ współczesne nurty badawcze na czele z Juliuszem Stenzlem. W recenzji pracy Antweilera Jakubanis odnotował wpływ na metodologię autora ówczesnego historyka filozofii Wernera Jaegera. Jakubanis podkreślił, że to właśnie z Jaegera Antweiler „czerpał swoje natchnienia naukowe, jego metody badawcze wziął sobie za wzór do naśladowania, a nawet – prawdopodobnie – uległ jego sugestiom w swoim stylu pisarskim”¹⁰³⁶. Jak widać Jakubanis w obu recenzjach próbował wykazać aktualność tematów prac Antweilera i Jordana na tle głównych badań tych czasów oraz genealogię metodologii tych autorów¹⁰³⁷.

Podsumowując treść przemówienia Jakubanis oraz jego wypowiedzi podczas innych dyskusji na posiedzeniach Koła Naukownawczego przy Dziale Naukowym Kasy im. Mianowskiego, wyodrębnić można kilka głównych jego myśli dotyczących ówczesnego stanu nauki: po pierwsze, badacz wielokrotnie zwracał uwagę na rozbieżność w pojmowaniu istotnych zagadnień naukowych przez przedstawicieli poszczególnych dziedzin nauki; po drugie, na konieczność określenia podstaw nauki, uwzględniając sformułowaną w starożytności, a zwłaszcza przez Arystotelesa teorię nauki; po trzecie, na przełomowy charakter ówczesnej nauki i nadejście w jej dziejach jakościowych zmian. Podsumowując rozważania Jakubanis przedstawione w odczycie (1937 r.), recenzji (1937 r.), jak również w dyskusjach naukowawczych (1932, 1936 r.) zaznaczyć trzeba, że są one potwierdzeniem jego wcześniejszej tezy o istniejącym już powrocie ówczesnych badań w stronę antyku i o konieczności tego powrotu sformułowanych w artykule o znaczeniu filozofii starożytnej (1910 r.).

¹⁰³⁵ H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 425.

¹⁰³⁶ H. Jakubanis, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, s. 347. Por.: H. Jakubanis, Z. Jordan, *O matematycznych podstawach...*, s. 425.

¹⁰³⁷ W innej recenzji pracy Antweilera zwracano uwagę na przetłumaczone przez autora fragmenty dzieł Arystotelesa na język niemiecki; na przedstawione i usystematyzowane różne określenia nauki u Arystotelesa (R. Scoon, A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, „The Journal of Philosophy” t. 33, nr 15, 1936, s. 412). D.J. Allan, brytyjski badacz Arystotelesa, w swojej recenzji podkreślał wartość naukową pracy Antweilera, omówił jej cele i przedstawioną przez autora elastyczność myśli Arystotelesa (*Anton Antweiler: Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, „The Classical Review” t. 50, nr 5, 1936, s. 199).

3.4.4. Postulat odrodzenia myśli starożytnej

W poprzednich podrozdziałach przedstawiono poglądy Jakubanisa na kryzys ówczesnej myśli i przełomowy charakter ówczesnej epoki, wartości myśli starożytnej, tendencje w rozwoju logiki i ogólnie w nauce. Wszystko to konsekwentnie łączy się z postulatem badacza na temat odrodzenia myśli starożytnej. Podobną ideę odrodzenia wartości starożytnych miał Zieliński, którego rozważania będą przywołane w niniejszym podrozdziale w celu zestawienia z poglądami Jakubanisa.

Postulat odrodzenia myśli starożytnej polegał na potrzebie odrodzenia jej nieprzemijających wartości, przede wszystkim harmonii¹⁰³⁸. Jakubanis wymienił filologów klasycznych takich jak: August Wolf, August Böckh, Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, oraz takich myślicieli jak: Eduard Zeller, Wilhelm Windelband, Paul Natorp, Rudolf Eucken, którzy według niego odczuwali tęsknotę współczesnego „ducha” do harmonii antycznej¹⁰³⁹. Koncepcję odrodzenia Jakubanis najwyraźniej powtórzył za Zielińskim¹⁰⁴⁰.

Jakubanis podkreślał, że, formułując postulat odrodzenia, nie miał na celu ograniczenia znaczenia całej historii filozofii i nie proponował ślepego powrotu do antyku. Aby uzasadnić tę myśl, odwołał się do Natorpa: „Cel studiowania antyku, według jego słów, nie polega na tym, aby »antykować się« [... uns selbst zu antiquieren!«]¹⁰⁴¹, lecz na tym, aby odświeżać nasze siły duchowe, czerpiąc z życiodajnych źródeł kultury europejskiej”¹⁰⁴². Podobne spojrzenie na świat starożytny miał Zieliński, który nazywał go „siłą żywiącą” i przemawiał: „Nie zamierzamy cofać was ku temu, co było; wzrok nasz zwrócony jest przed siebie, nie zaś poza siebie”¹⁰⁴³.

Oprócz powrotu do dawnych wartości Jakubanis omówił, na czym konkretnie miało polegać odrodzenie myśli starożytnej. Wyróżnił trzy jego główne części składowe: „Narodowość, antyk i chrześcijaństwo – oto trzy główne siły kulturowe współczesnego człowieczeństwa”¹⁰⁴⁴. Pierwsze dwie części są zgodne z poglądem Zielińskiego, z którym w pełni zgadzał się Jakubanis: „Każdy z nas ma dwie ojczyzny: jedna – to kraj, w którego imieniu

¹⁰³⁸ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 11.

¹⁰³⁹ Tamże, s. 17.

¹⁰⁴⁰ S. Srebrny, *Tadeusz Zieliński*, s. 63-65.

¹⁰⁴¹ P. Natorp, *Was uns die Griechen sind*, wyd. Elwert, Marburg 1901, s. 5.

¹⁰⁴² H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 17.

¹⁰⁴³ T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 94-95.

¹⁰⁴⁴ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 19.

nazywamy siebie; druga – to antyk”¹⁰⁴⁵. Odpowiedź na pytanie, czemu niezbędną częścią odrodzenia było chrześcijaństwo, staje się zrozumiała, jeśli wskażemy, na czym polegała ta religia dla Zielińskiego.

Według Zielińskiego chrześcijaństwo było nierozzerwalnie związane z antykiem, wyrażał on bowiem pogląd, że religię tę: „wyhodował naród grecki; nosi ono dotychczas jego niezatartą na sobie pieczęć”¹⁰⁴⁶. Zieliński uzasadnił związek między chrześcijaństwem a światem antycznym, twierdząc, że „język grecki jest jednocześnie językiem najstarszej literatury chrześcijańskiej, język zaś, jak widzieliśmy, jest to spowiedź narodu”¹⁰⁴⁷. O konieczności harmonizacji życia jak poszczególnego indywidua, tak i społeczeństwa mówił duński filozof, Harald Høffding, którego cytował Jakubanis. Chrześcijaństwo może być według Høffdinga pomocne w realizacji tego zadania, jednak: „Zamiast tego, żeby uzupełniać *Ewangelię* ideami greckimi, należy raczej pogłębiać i poszerzać na gruncie chrześcijaństwa idee greckie”¹⁰⁴⁸. Wyróżniał rolę myśli antycznej i chrześcijańskiej w obszarze moralnym również opiekun naukowy Jakubanisa, Gilarow. On najpierw wymienił filozofów greckich Sokratesa, Platona i Arystotelesa, z których Sokratesa uznał za najwybitniejszego, ponieważ był pierwszym mędrcem przepełnionym duchem prawdziwej filozofii. Następnie doszedł do wniosku, że zajęcie się historią filozofii dało mu kilka przekonań: „nie znam człowieka i filozofa lepszego niż Sokrates, nie znam metafizyki wyższej od Platońskiej, nie znam moralnego nauczania lepszego i wyższego niż Ewangelia”¹⁰⁴⁹. Związek między chrześcijaństwem a myślą starożytną wyraźnie przejawiał się w poglądach uczonych najbliższych Jakubanisowi. Miało to również wpływ na kształtowanie jego myśli, dlatego m.in. zgadzał się z tym, że Platon był prekursorem chrześcijaństwa¹⁰⁵⁰.

Podsumowując rozważania na temat odrodzenia, Jakubanis zinterpretował ostatnią część pracy Zielińskiego pt. *Świat antyczny a my* i doszedł do wniosku, że „Za włoskim Renesansem

¹⁰⁴⁵ Tamże. Zieliński zrobił takie rozróżnienie, odwołując się do teologów greckich, którzy w jestestwie człowieka rozróżniali: ciało, duszę i ducha. Ciałem i duszą była według badacza ojczyzna człowieka, ziemia, do której należy; duchową zaś ojczyzną był dla wszystkich narodów europejskich świat antyczny (T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 96). Srebrny podobnie do Zielińskiego i Jakubanisa kładł nacisk na to, że antyk jest ojczyzną kultury europejskiej (S. Srebrny, *Teatr grecki i polski*, s. 24).

¹⁰⁴⁶ T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 98. Por.: S. Srebrny, *Teatr grecki i polski*, s. 28: „Antyczna myśl filozoficzna staje się pokarmem i narzędziem chrześcijańskich myślicieli”.

¹⁰⁴⁷ Tamże.

¹⁰⁴⁸ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 18.

¹⁰⁴⁹ A.N. Gilarow, *Платонизм jako основа...*, s. 90.

¹⁰⁵⁰ H. Jakubanis, *Наука Платона о бессмертии*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929, k. [bez nr.].

i niemieckim Neohumanizmem nastąpi trzecie, słowiańskie Odrodzenie!”¹⁰⁵¹. Zieliński uważał, że narody Europy przeżyły już trzy wielkie renesansy kultury klasycznej, narody słowiańskie zaś nigdy wcześniej nie odgrywały wiodącej roli kulturowej w Europie, z tego powodu badacz ten wierzył, że główną rolę w nowym Renesansie będą mieli Słowianie¹⁰⁵². Jakubanis nie wypowiadał się odnośnie do tego tematu, nie przywołał żadnych rozważań, jedynie zgodził się z opinią starszego kolegi, którego określał jako „gorącego orędownika humanizmu i szczerego przyjaciela antyku”¹⁰⁵³. Niewątpliwie jest, że myśl odrodzenia współczesnej myśli filozoficznej za pomocą starożytności wygłoszona przez Jakubanisa była rozwinięciem na polu filozoficznym poglądów Zielińskiego.

W taki sposób Jakubanis wyszczególnił załączki procesu odrodzenia na przykładzie sylogizmu i nauki, zbudował tezę nadchodzącego nowego światopoglądu, w którym antyk miał zająć poczesne miejsce. Porównując metaforycznie epokę antyczną do okresu młodości ludzkości i filozofii, Jakubanis wyrażał myśl o tym, że jesteśmy dopiero na progu dojrzałego wieku historii: „Wciąż poszerzamy i pogłębiany wiedzę, którą nabyliśmy w naszej młodości – w świecie starożytnym, ale wciąż jeszcze nie przystąpiliśmy do realizacji najskrytszego marzenia młodości, do ucieleśnienia jej ideału. Wciąż jeszcze przeżywamy »lata uczenia się«, a nie lata twórczości”¹⁰⁵⁴. Antyczna harmonia była naruszona, według Jakubanisa, w średniowieczu, następnie epoka Renesansu próbowała ją odtworzyć, współczesnym zaś zadaniem jest dokończenie i osiągnięcie tego celu.

3.5. Podsumowanie

Warto zaznaczyć, że przedstawione w niniejszym podrozdziale artykuły *Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*, *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego oraz odczyt Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy* nie są w istocie rzeczy publikacjami naukowymi, a zbiorem pewnych poglądów Jakubanisa, wygłoszonych w formie wykładów albo referatów. Przed publikacją Jakubanis nie dopracował tekstów: argumentacja jest niekompletna, widoczne są liczne ślady korzystania z dzieł innych

¹⁰⁵¹ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 19. Por.: T. Zieliński, *Древний мир и мы*, s. 303-336. Ostatnia część tego dzieła pt. *Vince, Sol!* nie została przetłumaczona na język polski.

¹⁰⁵² S. Srebrny, *Tadeusz Zieliński*, s. 65: „Zieliński spodziewa się i wierzy, że narodom słowiańskim dane będzie spłacić dług kulturalny zaciągnięty u starszych braci, że w nowym, przyszłym Odrodzeniu rola twórcza przypadnie Słowianom”. Por.: T. Zieliński, *Wschód i Zachód a Polska*, nakładem Związku Słowiańskiego, Warszawa 1935.

¹⁰⁵³ H. Jakubanis, *Значение древней философии...*, s. 19.

¹⁰⁵⁴ Tamże, s. 20. Por.: T. Zieliński, *Z życia idei*, s. 72. Por.: T. Zieliński, *Świat antyczny a my*, s. 124.

badaczy, do których jednak brak bezpośrednich odwołań. W czasach twórczości Jakubanisa na Uniwersytecie Kijowskim publikacja wykładów była rzeczą powszechną. Gilarow np. w jednym ze swoich pierwszych opublikowanych wykładów zwrócił uwagę na to, że nie przeformułował swojego przemówienia na artykuł naukowy, ale w celu rozbudowania swojej myśli dodał przypisy, uwagi i zrobił podział tematów¹⁰⁵⁵. Teksty Jakubanisa oparte na słowie mówionym są ważne przede wszystkim dla zrozumienia jego poglądów i skłonności do popularyzacji myśli starożytnej.

W kwestii genealogii przedstawionych poglądów Jakubanisa trzeba stwierdzić, że w większości są one oparte na ideach innych badaczy. Przy tym Jakubanis prawie nie cytował dzieł badaczy rosyjskich, odwoływał się głównie do zachodnich uczonych. Co ważne, w artykule o znaczeniu starożytnej filozofii po raz pierwszy zacytował naukowców polskich. W odpowiedziach na pytania metafizyczne widać wpływ Gilarowa, którego cytowania Jakubanis unikał w swoich pracach. W wyszczególnieniu cech świata antycznego i sformułowaniu postulatu odrodzenia myśli starożytnej widoczny jest natomiast wpływ Zielińskiego. Śladów myśli Zielińskiego znajduje się tak wiele, że Jakubanis niekiedy nawet nie odnotowywał źródeł, z których czerpał. W tekście o sylogizmie nie ma żadnego odwołania do pracy Grota *Pytanie o reformę logiki*, którego myśl o rozwoju historii logiki stanowi główną treść artykułu Jakubanisa. Tak więc w omówionych mniejszych pracach Jakubanisa niewiele jest nowatorstwa i trudno wskazać na jego własne oryginalne refleksje.

Jeśli chodzi o treść omówionych tekstów, to można je wszystkie połączyć z ogólnym postulatem konieczności odrodzenia myśli starożytnej. Zaczynając od samych podstaw, określeń filozofii i filozofa, widać, że były one dla Jakubanisa nierozzerwalnie związane ze zbudowaniem całościowego światopoglądu i harmonii między teorią i praktyką. Według niego w czasach nowożytnych zbudowanie całościowego światopoglądu przestało być, ogólnie rzecz biorąc, głównym celem filozofii i dlatego stawiał tezę o kryzysie ówczesnej myśli filozoficznej. Kryzys ten przejawiał się w trojkiej dysharmonii między myślą a myślą, myślą a uczuciem i wolą, między słowem a czynem. Wyjścia zaś z tego kryzysu autor proponował szukać w myśli starożytnej, opartej na jej wiecznych wartościach: harmonii, uniwersalizmie, szczerości, zdolności do przyjęcia uzasadnionych poglądów i plastycznym obiektywizmie. Z jednej strony, badacz postrzegał w nowoczesnych badaniach ogólny powrót w stronę antyku, z drugiej strony, powrót ten był bardziej historyczny, podczas gdy zmiany wymagają odrodzenia zaznaczonych

¹⁰⁵⁵ A.N. Gilarow, *Platonizm jako podstawa...*, przedmowa.

przez niego wartości myśli starożytnej. Jakubanis dołączył konkretne przykłady powrotu współczesnych badań do myśli starożytnej. Tak np. w ówczesnej logice, według niego, głównym postulatem był powrót do systemu Arystotelesa. W nauce również postrzegał epokę przejściową, rozdarcie i niezgodność w obszarze teoretycznym. Epoka przejściowa według Jakubanisa była oznaką nadchodzącego procesu odrodzenia, w którym antyk miał zająć zaszczytne, wiodące miejsce.

Trzeba dodać, że dwa poprzednie rozdziały drugiej części pracy są związane z niniejszym. Tak np. w pracy nad Empedoklesem Jakubanis opisał, na czym polegała jednostronność metodologii ówczesnych badaczy, którą przedstawił jako jeden z wyrazów kryzysu ówczesnej myśli filozoficznej. W pracy dyplomowej poświęconej Platonowi oraz w innych tekstach dotyczących tego myśliciela przedstawił on obraz idealnego filozofa, u którego teoria była zgodna z praktyką. Publikacje omówione w niniejszym rozdziale są niezwykle cenne do ogólnego opisu poglądów Jakubanisa, wyrażał on bowiem nadzieję, że dziedzictwo antyku nie zostanie zapomniane i filozofia taka, jak ją rozumiał, będzie pociągać przyszłe pokolenia ku wielkim wartościom harmonii, uniwersalizmu, szczerości, zdolność do przyjęcia uzasadnionych poglądów, plastyczności i obiektywizmu. Podobne idee musiał przekazywać podczas wykładów i to nie pozostawało bez echa.

WNIOSEK

W drugiej części rozprawy zostały omówione wszystkie opublikowane teksty naukowe Jakubanisa, jak również zachowany rękopis jego pracy dyplomowej. W tekstach tych badacz zaprezentował się jako historyk filozofii, filolog klasyczny oraz znawca filozofii starożytnej.

Ocenę dorobku Jakubanisa należy zacząć od klasyfikacji jego dzieł zgodnie z ich znaczeniem historycznofilozoficznym. Za najważniejszą pracę naukową trzeba uznać jego dzieło z okresu kijowskiego dotyczące Empedoklesa (1906 r.), w którym naukowiec zaprezentował się jako filozofujący filolog klasyczny. Do drugiej grupy należy włączyć prace, w których Jakubanis precyzyjnie sformułował problem badawczy i opracował wyznaczony problem, przedstawiając rozbudowaną argumentację naukową. Są to następujące prace charakteryzujące Jakubanisa jako historyka filozofii oraz znawcę filozofii starożytnej: praca dyplomowa o nieśmiertelności duszy u Platona (1900 r.), artykuł o podobieństwie światopoglądów Platona i Schillera (1904 r.), recenzja książki Antona Antweilera o pojęciu nauki u Arystotelesa (1937 r.), recenzja książki Zbigniewa Jordana o roli Platona w rozwoju

nauk matematycznych (1938 r.). Pozostałe teksty Jakubanisa, a mianowicie: artykuł o sylogizmie (1910 r.), artykuł o znaczeniu starożytnej filozofii (1910 r.) oraz opublikowany odczyt o nauce i jej perspektywach (1939 r.) są mniej nowatorskie. Prace te są zbiorem pewnych poglądów Jakubanisa w większości opartych na twierdzeniach innych badaczy. Teksty te są jednak ważne dla zarysowania sylwetki tego badacza jako znawcy filozofii starożytnej. Porównując dorobek Jakubanisa w okresie kijowskim i lubelskim, bez wątpienia trzeba uznać jego rosyjskojęzyczne dzieła za najważniejsze, a właściwie pracę o Empedoklesie.

Oddziaływanie Jakubanisa jako historyka filozofii w obszarze rosyjskojęzycznym jest przede wszystkim związane z jego dziełem o Empedoklesie, a mianowicie z przekładem fragmentów jego dzieł na język rosyjski. Pracę Jakubanisa o Empedoklesie należy uznać za najcenniejszą pod względem historycznofilozoficznym. Na wartość historyczną tego dzieła oraz na jego nieprzemijające dotychczas wartości wskazują liczne przedruki tłumaczenia fragmentów Empedoklesa dokonanego przez Jakubanisa oraz bezpośrednie cytowanie jego przekładu przez współczesnych badaczy. Część pierwsza jego pracy, historycznofilozoficzna, nie jest zaś obecnie wykorzystywana w obszarze rosyjskojęzycznym i ukraińskojęzycznym. W polskojęzycznym obszarze dzieło Jakubanisa wymieniają w spisach bibliograficznych wielcy uczeni tacy jak Władysław Tatarkiewicz i Tadeusz Sinko¹⁰⁵⁶.

Pozostałe prace Jakubanisa z okresu kijowskiego nie znalazły miejsca w obiegu naukowym, wskazują one przede wszystkim na jego niewątpliwe zakorzenienie w ówczesnej tradycji badawczej istniejącej w gronie naukowców kijowskich. Wszystkie teksty Jakubanisa z okresu kijowskiego są opublikowane w czasopiśmie „Uniwersyteckie Izwestija”. Czasopismo to w czasach przedrewolucyjnych zamieściło na swych łamach najwięcej artykułów dotyczących filozofii starożytnej w porównaniu z innymi czasopismami uniwersyteckimi w Imperium Rosyjskim¹⁰⁵⁷. Jakubanis miał w tym osiągnięciu swój niewątpliwy wkład. W pracach poświęconych historii filozofii rosyjskiej nazwisko Jakubanisa nie jest jednak wymieniane nawet przez znających go osobiście badaczy kijowskich¹⁰⁵⁸. W Lublinie niewielki

¹⁰⁵⁶ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, PWN, Warszawa 1958, s. 78; T. Sinko, *Literatura Grecka*, t. I, cz. 1, PAU, Kraków 1931, s. 394.

¹⁰⁵⁷ М.М. Szachnowicz, *Античная философия в российских университетских журналах конца XIX – начала XX в.*, (*Antyczna filozofia w rosyjskich uniwersyteckich czasopiśmie końca XIX – początku XX w.*), (*Filozofia starożytna w rosyjskich czasopiśmie uniwersyteckich końca XIX i początku XX w.*), „Wiestnik Sankt-Pietierburskogo uniwersitetu. Filozofija i konfliktologija” t. 39 nr 3, 2023, s. 571.

¹⁰⁵⁸ W. Zieñkowski, *История русской философии*, (*Istoriija russkoj filozofii*), (*Historia filozofii rosyjskiej*); G. Szpet, *Очерк развития русской философии*, (*Oczerk razwitiija russkoj filozofii*), (*Przegląd rozwoju filozofii rosyjskiej*), t. 1-2.

dorobek naukowy Jakubanis jest świadectwem przede wszystkim jego odmiennych poglądów na problemy ówczesnej filozofii i historii filozofii oraz przynależności do innej tradycji historycznofilozoficznej.

Przy ocenie dorobku naukowego Jakubanis warto wyróżnić kilka głównych zagadnień, a więc: metodologię, którą posługiwał się badacz; genealogię jego myśli oraz cechy charakterystyczne jego prac. Metodologię historycznofilozoficzną Jakubanis określono jako biograficzno-genetyczną, ponieważ polegała ona na syntetycznym opracowaniu kilku następujących zagadnień:

- badaniu osobowości twórcy;
- badaniu warunków historycznych, ogólnokulturowych, religijnych, filozoficznych epoki twórcy;
- badaniu osób mających wpływ na kształtowanie osobowości i nauczania twórcy;
- badaniu nauczania filozoficznego twórcy;
- badaniu tekstów źródłowych wraz z ich własnym przekładem.

Jakubanis podkreślał potrzebę stosowania takiej właśnie metody do badań nad starożytnością. Wyznaczoną metodologię udało mu się zrealizować najpełniej w pracy nad Empedoklesem, jak również częściowo w rękopisie pracy dyplomowej o Platonie. Praca badacza poświęcona platońskiej koncepcji nieśmiertelności duszy jest świadectwem pierwszej próby zastosowania wyznaczonej metody. Planował bowiem wyróżnić własne poglądy Platona odnośnie do kwestii nieśmiertelności duszy i możliwe wpływy na nie różnorodnych wierzeń; uważał za niezbędne szerokie przedstawienie nauki Platona; planował omówić kulturowe i historyczne znaczenie Platona; samodzielnie dokonał przekładu fragmentów jego dzieł na potrzeby swojego opracowania. Jeśli chodzi o metodę studiowania Platona, to Jakubanis mówił o dwóch szczególnych jej aspektach: 1) o potrzebie badania wszystkich jego dialogów w całości, i 2) o potrzebie studiowania rozwoju jego myśli, tj. poszukiwaniu odpowiedzi na wyznaczone przez historyków pytania badawcze przede wszystkim w samych dziełach tego filozofa. Studium wszystkich tekstów oraz wykładów Jakubanis dotyczących tego starożytnego myśliciela pozwala stwierdzić, że był to dla niego największy i najważniejszy filozof.

W pracy o Empedoklesie Jakubanisowi udało się zrealizować wyznaczoną metodologię, scharakteryzował on bowiem osobowość myśliciela; warunki ogólnokulturowe; wymieniał

osoby otaczające myśliciela i ich wpływ na kształtowanie jego osobowości i nauczania; przełożył fragmenty jego dzieł i korzystał z nich w pracy. Posługując się wyznaczoną metodą, Jakubanis przedstawił Empedoklesa jako myśliciela cierpiącego duchowo, udręczonego stanem rzeczy, tęskniącego do świata idealnego, rozdartego pomiędzy marzeniami oraz ideałami a otaczającym go światem, pół-mistyka, pół-racjonalistę. Choć za pomocą skonstruowanej metody Jakubanisowi nie udało się rozstrzygnąć sprzeczności w osobowości i nauczaniu Empedoklesa, zaprezentował on jednak zależność filozofii myśliciela od jego biografii.

W kwestii genealogii myśli Jakubanisa wyróżnić trzeba niewątpliwy wpływ jego opiekuna naukowego, Gilarowa, jego starszego kolegi, Zielińskiego, oraz ówczesnego, wybitnego niemieckiego badacza, Zeller. Treść metodologiczną Jakubanis bez wątpienia przejął od swojego opiekuna naukowego. Łączył ich szczególny stosunek do badania osobowości myślicieli starożytnych, łącznie z ich historycznym i kulturowym tłem, filologiczne opracowanie źródeł starożytnych oraz ich ocena historycznofilozoficzna. Trzeba również odnotować wpływ Gilarowa i tradycji „schrystianizowanego” platonizmu na interpretację Platona przez Jakubanisa. Ponadto podjęcie przez Jakubanisa w artykule z 1904 r. próby rozwinięcia podobieństw poglądów Schillera i Platona zostało zainspirowane pracą Gilarowa o platonizmie jako podstawie współczesnego światopoglądu (1887 r.). Co więcej, odpowiedzi na pytania metafizyczne Jakubanisa, w których zwracał szczególną uwagę na harmonijne ujęcie wszystkich stron rzeczywistości w całościowym i spójnym światopoglądzie, są również zbieżne z poglądami Gilarowa.

Na wyszczególnienie przez Jakubanisa cech świata antycznego, podkreślenie znaczenia dziedzictwa antyku dla ówczesnej kultury i nauki oraz sformułowanie postulatu odrodzenia myśli starożytnej miał bez wątpienia wpływ Zieliński. Jakubanis cytował starszego kolegę w artykule o znaczeniu starożytnej filozofii (1910 r.). Tych dwóch badaczy łączyło szczególne podejście do antyku i promowanie jego wartości tak w pracach naukowych, jak i w działalności akademickiej. Oprócz tego Zieliński, zarówno jak i Jakubanis, dążył do badań syntetycznych, do uchwycenia całości¹⁰⁵⁹.

We wszystkich tekstach Jakubanis cytował dzieła badaczy niemieckich. W pracy o

¹⁰⁵⁹ M. Plezia, *Tadeusz Stefan Zieliński 1859-1944*, w: *W kręgu wielkich humanistów: kultura antyczna w Uniwersytecie Warszawskim po I Wojnie Światowej*, red. I. Biezuńska-Małowist, PWN, Warszawa 1991, s. 49-50. Do wspólnych cech światopoglądowych Zielińskiego i Jakubanisa należy również dołączyć ich patriotyzm oraz wyznawanie religii rzymskokatolickiej, które były podstawą ich hasła: Narodowość, Antyk, Chrześcijaństwo, por. R. Zaborowski, *Tadeusz Zieliński (1859-1944) i Wincenty Lutosławski (1863-1954). Próba porównania biografii*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, t. VIII, 2007, s. 54-55, 68.

nieśmiertelności duszy w nauczaniu Platona, jak również w pracy o Empedoklesie, dzieła Zeller'a były jednymi z głównych dzieł, z których korzystał Jakubanis. Te dwie prace łączy również to, że Jakubanis zgadzał się z ogólną perspektywą Zeller'a, jednak przy zagadnieniach szczegółowych nie był bezkrytyczny. Ogólnie rzecz biorąc, można zauważyć liczne podobieństwa myśli Zeller'a i Jakubanisa, który formułował wnioski zbieżne z niemieckim historykiem filozofii, ale jego argumentacja nie była tak szczegółowa.

Podsumowując genealogię myśli Jakubanisa, trzeba podkreślić tendencję zmniejszenia wpływu Gilarowa oraz innych kijowskich profesorów na myśl Jakubanisa, która skłaniała się coraz bardziej ku badaczom zachodnim, zwłaszcza niemieckim, ale i polskim.

W ocenie dorobku naukowego Jakubanisa warto zaznaczyć również charakterystyczną cechę jego prac, którą jest spójność myśli w ciągu całej jego twórczości. Spójność ta przejawia się wyraźnie w dwóch tematach, które najczęściej poruszał, a są to: krytyka współczesnej mu metodologii prowadzenia badań naukowych, zwłaszcza historycznofilozoficznych, oraz nacisk na znaczenie myśli starożytności dla współczesności. Większość prac Jakubanisa łączy rozważania ich autora na temat właściwej metodologii historycznofilozoficznej. Rękopis pracy dyplomowej na temat nieśmiertelności duszy (1900 r.) oraz praca o Empedoklesie (1906 r.) to dwa dzieła, w których Jakubanis przedstawił swoją metodę prowadzenia badań historycznofilozoficznych. Wspominał o tej metodzie, krytykując współczesną mu metodę, którą charakteryzował jako jednostronną i fragmentaryczną również w pozostałych tekstach: w artykule o znaczeniu starożytnej filozofii (1910 r.); w recenzji książki Antweilera (1937 r.), w której podkreślił wagę pracy z oryginałem dzieł filozofów starożytnych oraz zdolności własnego ich przekładu; w odczycie o narodzinach pojęcia nauki (1939 r.); w recenzji pracy Jordana (1938 r.), w której krytykował metodę prowadzenia badań przez autora w duchu nowoczesnym.

Wszystkie prace Jakubanisa były związane z tematem myśli starożytnej i w większości z nich wyraźnie zostało podkreślone jej znaczenie dla myśli współczesnej. Zaczynając od samych podstaw, określeń filozofii i filozofa, widać, że były one dla Jakubanisa nierozzerwalnie związane ze zbudowaniem całościowego światopoglądu i harmonią między teorią i praktyką w duchu myślicieli starożytnych. Jakubanis stawiał tezę o powrocie współczesnych badań do myśli starożytnej. Tak np. w ówczesnej logice według niego głównym postulatem był powrót do systemu Arystotelesa. W nauce również postrzegał epokę przejściową, która jak twierdził była oznaką nadchodzącego procesu odrodzenia, w której antyk miał zająć zaszczytne wiodące miejsce.

Wielką nadzieją Jakubaniśa było odrodzenie myśli antycznej i jej wartości, do czego on również przyczynił się osobiście. Pozostał wierny swoim zainteresowaniom i nadal popularyzował swoje szczególne podejście do myśli starożytnej i całego świata antycznego. Taka spójność myśli Jakubaniśa wskazuje na pewny ukształtowany światopogląd, który nie zmienił się zasadniczo od lat studiów w Kijowie aż do jego działalności akademickiej jako profesora w Lublinie. Prace Jakubaniśa są dowodem, że był to historyk filozofii, który główny swój cel pojmował jako promowanie myśli starożytnej. Badacz ten działał zgodnie z tym celem, a z jego tekstów wypływa zamiłowanie do antyku i szczerza wiara w ideały starożytności, tak jak je sam i jego środowisko rozumieli.

ZAKOŃCZENIE

Podstawowy cel niniejszej rozprawy doktorskiej, tj. syntetyczne opracowanie postaci Jakubanisa jako badacza filozofii starożytnej, został, jak się wydaje, osiągnięty. W powyższych dwóch częściach pracy omówiono różne obszary działania Jakubanisa jako profesora filozofii greckiej i znawcy filozofii starożytnej oraz jego skromnej twórczości naukowej jako historyka filozofii starożytnej.

We *Wstępie* wyznaczono trzy główne zadania badawcze: 1) zrekonstruowanie nieznanych losów Jakubanisa, zwłaszcza w okresie kijowskim; 2) odpowiedź na pytanie o jego historycznofilozoficzne interpretacje wybranych filozofów greckich; 3) odpowiedź na pytanie o stosowane przez niego metody i jego wyniki badawcze. Realizacja tych zadań pozwoliła wyciągnąć następujące, główne wnioski, które będą zaprezentowane zgodnie z kolejnością ich pojawienia się w pracy:

1. W rekonstrukcji biografii Jakubanisa udało się wyeliminować sprzeczności i wyjaśnić przebieg jego życia, kolejność zajmowanych stanowisk, otrzymanych stopni naukowych i stworzyć spis jego prac publikowanych i zaplanowanych do napisania.

2. Opracowanie biografii Jakubanisa pozwala stwierdzić, że aspekt narodowości w jego biografii był istotnie ważnym elementem decydującym o jego losach. Polska tożsamość tego badacza ukształtowała się w rodzinie, która dała mu możliwość nauki języka ojczystego i wychowania w tradycjach oraz kulturze polskiej w Imperium Rosyjskim. Stąd wynika zauważalne nieustanne dążenie Jakubanisa do przyniesienia pożytku swojemu narodowi, które to dążenie przez długie lata pozostawało jedynie wielkim marzeniem.

Z małego przemysłowego miasteczka w środkowej Rosji Jakubanis wyruszył w długą podróż, aby móc studiować i rozwijać karierę naukową w Kijowie. Okres kijowski dał mu również możliwość zetknięcia ze społecznością polską. Spotkał W. Klingera, Polaka, który stał się jego przyjacielem. Oprócz działalności wykładowcy na Uniwersytecie Kijowskim Jakubanis działał w Polskim Kolegium Uniwersyteckim i w ten sposób przyczynił się do wykształcenia polskiej młodzieży. W Kijowie Jakubanis poznał starszego kolegę, także Polaka, T. Zielińskiego, mającego już wówczas poważny dorobek naukowy, którego pogląd na wartości antyku w pełni podzielał. Niesłabnące dążenie Jakubanisa do służenia ojczyźnie w końcu zostało zrealizowane i przy pierwszej możliwości wyjazdu do Polski wraz z siostrą opuścił Kijów.

Szansa taka pojawiła się w 1922 r. Wtedy Jakubanis opuścił Kijów, bez żalu, iż zostawia tam zdobyte w ciągu 20 lat uznanie i stanowisko profesora na głównych uczelniach kijowskich. Naukowiec z siostrą w ciężkich warunkach repatriacji przekroczyli granicę podczas surowej zimy i dotarli do Warszawy. Po przybyciu do stolicy otrzymali pomoc od swojego wiernego przyjaciela, Klingera. W późniejszym czasie Jakubanis objął stanowisko na Uniwersytecie Lubelskim dzięki rekomendacji Zielińskiego i wtedy właśnie przeprowadził się do Lublina. W Lublinie zaczął się nowy, znaczący okres akademickiej działalności Jakubanisa. Główne zamierzenie badacza spełniło się i mógł on całkowicie oddać się pracy na ojczyźnie, w gronie profesorów polskich i co najważniejsze – dla polskich studentów.

3. Kolejnym nieodłącznym elementem życia i twórczości Jakubanisa była jego wierność obranemu zawodowi. Od lat gimnazjalnych interesował się antykiem i naukami humanistycznymi i wiedzę tę pogłębiał do końca życia. W Kijowie Jakubanis miał możliwość ukształtowania się jako zawodowy naukowiec. W tym okresie badacz stworzył najważniejsze dzieła naukowe, wykształcił metodę uprawiania filozofii starożytnej oraz odpowiedział na główne pytania metafizyczne. Praca naukowca dla Jakubanisa przybierała różne formy. Na pierwszym miejscu stawiał publikowanie dzieł naukowych, choć jego dorobek nie może zostać uznany za obszerny. Na drugim miejscu zaś było prowadzenie wykładów, na co przeznaczał większość czasu. Jakubanis nie ograniczał filozofii jedynie do obszaru teoretycznego, dlatego w jego podejściu do uprawiania filozofii nacisk położony był na praktyczne zastosowanie.

Na stanowisku wykładowcy Jakubanis pracował większą część swojego życia. W Kijowie wykładał przeważnie historię filozofii starożytnej w różnych instytucjach edukacyjnych. Na Uniwersytecie Kijowskim był wykładowcą przyszłych wybitnych historyków filozofii, takich jak np. W. Asmus. Oprócz zainteresowań filozoficznych, które wzbudzały wykłady Jakubanisa, inspirował swoją zadeklarowaną polskością. Tak np. pod jego wpływem ukraiński filozof D. Czyżewski zaczął interesować się polską kulturą i historią, którym poświęcił później wiele prac. Z pewnością można stwierdzić, że działalność akademicka Jakubanisa zostawiła ślad w rozwoju i popularyzacji myśli starożytnej oraz kultury polskiej w Kijowie na początku XX wieku.

W Polsce Jakubanis znany jest przede wszystkim jako profesor filozofii greckiej oraz znawca filozofii starożytnej z KUL. Był on popularyzatorem dziedzictwa antyku w okresie międzywojennym. Historia filozofii tego okresu w dziejach Lublina była związana z Jakubaniszem. Wykładając przez około szesnaście lat na KUL, pogłębił podejście historycznofilozoficzne do problemów logiki, etyki i innych działów filozofii. Ślad Jakubanisa

w rozwoju filozofii i historii filozofii na lubelskiej uczelni jest niewątpliwy, zwłaszcza że poza wykładami uniwersyteckimi promował swoje zainteresowania naukowe w licznych kołach i towarzystwach, których był kuratorem przed wybuchem II wojny światowej.

4. Dorobek naukowy Jakubanis, co widać na pierwszy rzut oka, nie jest zbyt obszerny. Co ważne, wszystkie jego prace dotyczą antyku i jego recepcji. Od samego początku do końca pozostał on wierny swoim zainteresowaniom i nadal popularyzował własne szczególne podejście do myśli starożytnej i całego świata antycznego, widząc w tym głębszy sens. Oprócz wskazania na wartości myśli antycznej, za główną charakterystykę jego dzieł trzeba uznać jego metodę uprawiania historii filozofii. Metodę biograficzno-genetyczną udało mu się zastosować w pracy nad Empedoklesem oraz częściowo w pracy dyplomowej nad Platonem. Jakubanis zaznaczał prawie we wszystkich swoich pracach potrzebę zastosowania w badaniach nad starożytnymi filozofami takiej właśnie syntetycznej metody, która bierze pod uwagę osobowość twórcy; warunki historyczne, ogólnokulturowe, religijne, filozoficzne epoki twórcy; osoby mające wpływ na kształtowanie osobowości i nauczania, jego twórczość filozoficzną oraz zakłada zdolność do samodzielnego przekładu tekstów źródłowych przez badaczy.

5. W historiografii filozofii rosyjskiej nazwisko Jakubanis zwykle nie jest wymieniane nawet w pracach badaczy kijowskich znających go osobiście. Należy jednak pamiętać, że dzieło Jakubanis dotyczące Empedoklesa jest ważnym źródłem do badań nad przedsokratykami w obszarze rosyjskojęzycznym, choć raczej jego część translatorska niż opracowanie historycznofilozoficzne. Inne prace, chociaż są znane w mniejszym stopniu, jednak również miały swój udział w rozpowszechnieniu myśli starożytnej w Imperium Rosyjskim.

W historiografii filozofii polskiej nazwisko Jakubanis spotykane jest najczęściej w materiałach dotyczących dziejów KUL. Choć trzeba zaznaczyć, że informacje o nim można znaleźć w polskich wydawnictwach słownikowych i encyklopedycznych, a nie w rosyjskich. Możliwe, że Jakubanis jako naukowiec nie jest zbyt znany w Polsce z powodu braku wiedzy o jego pracach naukowych, które dotychczas nie były przebadane, chociażby dlatego, że znajdują się w archiwach, albo są po rosyjsku. W historiografii filozofii polskiej można mówić o Jakubanisie przede wszystkim jako o profesorze filozofii greckiej.

Niniejsza praca doktorska pokazuje źródła jego myśli, inspiracji i metody naukowej. Przedstawienie genezy myśli historycznofilozoficznej i filozoficznej Jakubanis, której dotychczas w literaturze nie było, jest ważnym wynikiem niniejszej pracy, bez którego niemożliwa jest właściwa ocena jego dorobku naukowego.

6. Rozważając działalność naukową Jakubanis, można postawić pytanie, czy był on filologiem klasycznym, czy historykiem filozofii. Bez wątpienia Jakubanis był filologiem klasycznym: posiadał gruntowną wiedzę w zakresie języków łacińskiego i greckiego od lat gimnazjalnych; podczas studiów w Kijowie dokonał wielu tłumaczeń dzieł autorów klasycznych; przetłumaczył fragmenty dzieł Empedoklesa i opatrzył je komentarzami krytyczno-egzegetycznymi; rozpoczął wstępne prace do przekładu *Metafizyki* Arystotelesa jako członek Komitetu Redakcyjnego ds. Tłumaczeń Dzieł Arystotelesa w Polskiej Akademii Umiejętności. O tym, że Jakubanis był historykiem filozofii, świadczą wszystkie jego prace, wykłady, przemówienia oraz wspomnienia jego uczniów i kolegów. W tradycji kształcenia Uniwersytetu Kijowskiego w czasach studiów oraz twórczości Jakubanis znajomość języków klasycznych i wynikająca z niej zdolność do pracy z oryginałami dzieł filozoficznych była nierozdzielalną częścią rzetelnego uprawiania historii filozofii. Rozważania te można podsumować stwierdzeniem, że Jakubanis był historykiem filozofii, którego niezbędną podstawą warsztatową były umiejętności filologa klasycznego.

7. Oprócz osobno przedstawionej biografii oraz dorobku naukowego Jakubanis, dysponujemy syntetycznym opracowaniem tego uczonego, tj. wskazaniem na powiązanie między przebiegiem jego życia a twórczością naukową; między jego działalnością akademicką a sposobem uprawiania historii filozofii; między jego postępowaniem w życiu a poglądami na świat antyczny. Do tej pory wszystkie materiały na temat Jakubanis dotyczyły osobno albo jego biografii, albo w mniejszym stopniu jego prac, a w jego przypadku teoria była zgodna z praktyką, co usiłowano pokazać w niniejszej rozprawie.

8. Opracowanie postaci Jakubanis pozwala stwierdzić, iż mimo różnorodnych kierunków działalności zachował on stałe elementy światopoglądowe. Elementami tymi było oddanie swojej narodowości, wierność swojemu dziełu oraz antykowi i jego wartościom. Światopogląd Jakubanis jest świadectwem urzeczywistnienia postulatów o odrodzeniu myśli starożytnej – Narodowość, Antyk, Chrześcijaństwo. Te trzy punkty udało mu się, mimo wszelkich trudności, urzeczywistnić w swoim życiu, podkreślał bowiem konieczność bycia pożytecznym dla swojego narodu, zaszczyt zajmowania się filozofią starożytną oraz ważność przynależności do kościoła rzymskokatolickiego.

9. Głównym rezultatem niniejszej pracy można nazwać wskazanie na ślad, który Jakubanis zostawił w historii filozofii rosyjskiej, ukraińskiej, polskiej oraz ogólnie Europy Środkowo-Wschodniej. Postać Jakubanis jest rzadkim przykładem tego, jak pewne idee

filozoficzne, metody uprawiania historii filozofii wędrowały ze wschodu na zachód, tj. z terenów Rosji do Polski.

Gdyby los Jakubanisa potoczył się inaczej, miałby zapewne szansę zrealizować swoje plany badawcze. Trzeba pamiętać, że Jakubanis od dzieciństwa i do końca życia miał poważne problemy ze zdrowiem. Poza tym przeżył okresy rewolucyjne, dwie wojny światowe oraz uwięzienie podczas drugiej wojny światowej. Wydarzenia pierwszej połowy XX wieku dotknęły oczywiście nie tylko Jakubanisa, ale także innych wybitnych naukowców, którym mimo wszystko udało się stworzyć wielkie dzieła. Jakubanis pochodził jednak z rodziny chłopskiej, a to, że udało mu się uczyć w gimnazjum klasycznym, a następnie na uniwersytecie w Kijowie świadczy o jego wyjątkowości. W taki sposób Jakubanis poświęcił swoje życie rodzinie, filozofii starożytnej oraz swojemu krajowi.

Podsumowując, można mieć nadzieję, że niniejsza rozprawa doktorska pogłębiła i poszerzyła stan badań nad spuścizną intelektualną Henryka Jakubanisa, polskiego twórcy literatury historycznofilozoficznej, który miał swój udział w historii idei filozoficznych w Europie Środkowo-Wschodniej. Pośrednio wydaje się, że praca przyczyniła się do odkrycia nieznanych faktów z dziejów historiografii filozofii starożytnej, historii filologii klasycznej i dziejów kształcenia uniwersyteckiego w tej części świata.

BIBLIOGRAFIA

Materiały archiwalne

Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (BU KUL):

1. Materiały biograficzne, dziennik 11.05-09.09.1896, BU KUL, sygn. 2925.
2. Świadectwo ukończenia gimnazjum 1897 r., BU KUL, sygn. 2925.
3. Informacje o stanie zdrowia w latach 1906-1937, BU KUL, sygn. 2925.
4. Zaświadczenie Urzędu Gminy w Poniedzieli (gub. kowieńska) do podania Henryka Jakubaniśa o przyjęcie na Uniwersytet Kijowski z 1897 r., BU KUL, sygn. 2925.
5. Podanie z prośbą o dopuszczenie do egzaminu końcowego, 1902 r., BU KUL, sygn. 2925.
6. Podanie o przyznanie zagranicznego stypendium naukowego, 1909 r., BU KUL, sygn. 2925.
7. Zaświadczenie o przyznanie zagranicznego stypendium naukowego, 1910 r., BU KUL, sygn. 2925.
8. Materiały dotyczące pracy na Uniwersytecie w Kijowie w latach 1919-1920, BU KUL, sygn. 2925.
9. Dowód osobisty H.R. Jakubaniśa wydany w 1926 r., BU KUL, sygn. 2925.
10. Dokumenty osobiste z okresu okupacji 1939-1942, BU KUL, sygn. 2925.
11. Materiały różne z lat 1898-1947, BU KUL, sygn. 2925.
12. Materiały dotyczące Towarzystwa Filozoficznego Uniwersytetu Lubelskiego w latach 1922-1925, BU KUL, sygn. 2925.
13. Program odczytów Towarzystwa Kultury Katolickiej w Łodzi w 1925 r., BU KUL, sygn. 2925.
14. Dokumentacja działalności H. Jakubaniśa w Korporacji „Astrea” w latach 1935-1936, BU KUL, sygn. 2925.
15. Dokumentacja uczestnictwa H.R. Jakubaniśa w uroczystościach 10-lecia czynu zbrojnego Legionów Polskich w 1924 r., BU KUL, sygn. 2925.
16. Brudnopis podań: Do Wydziału Nauki M.W.R. i O.P. oraz do Kasy Mianowskiego w 1926 r., BU KUL, sygn. 2925.
17. Zaproszenie do wykładów na Uniwersytecie Warszawskim w 1931 r., BU KUL, sygn. 2925.
18. Informacje o stanie zdrowia w latach 1906-1937, BU KUL, sygn. 2925.

19. Poświadczenie o przynależności do społeczności akademickiej Uniwersytetu w Berlinie w 1911 roku, BU KUL, sygn. 2925.
20. Notatki Henryka Jakubanisa spisane w czasie studiów na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego, BU KUL, sygn. 2926.
21. Prof. Daszkiewicz Mykola: Historia zachodnioeuropejskiej literatury – wykład z lat 1899-1902 z. 8, BU KUL, sygn. 2926.
22. Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: Filozofia starożytna – wykład w 1899 roku z. 11-12, BU KUL, sygn. 2926.
23. Prof. Gilarow Aleksiej Nikiticz: Logika i psychologia – wykład w latach 1899-1900 z. 13-14, BU KUL, sygn. 2926.
24. Prof. Lezius Joseph: Językoznawstwo porównawcze i zajęcia praktyczne z greki i łaciny w latach 1898-1900 z. 21-25, BU KUL, sygn. 2926.
25. Prof. Lezius Joseph: Starożytna Grecja (Iliada) – wykład w latach 1899-1900 z. 26-31, BU KUL, sygn. 2926.
26. Prof. Lezius Joseph: Syntaksa grecka – wykład w roku akad. 1900/1901 z. 32-33, BU KUL, sygn. 2926.
27. Prof. Sonni Adolf: Mitologia – wykład w roku akad. 1899/1900 z. 48-50, BU KUL, sygn. 2926.
28. Prof. Sonni Adolf: Historia literatury greckiej – wykład w latach 1899-1901 z. 51-53, BU KUL, sygn. 2926.
29. Prof. Sonni Adolf: „Poetica” Arystotelesa – wykład w roku akad. 1901/1902 z. 54-56, BU KUL, sygn. 2926.
30. Notatki Henryka Jakubanisa spisane w czasie stypendium profesorskiego w Niemczech, BU KUL, sygn. 2927.
31. Notatki osobiste Henryka Jakubanisa z lat 1897-1936 dotyczące wykładów w czasie studiów i później w czasie pracy na uczelniach, BU KUL, sygn. 2928.
32. H. Jakubanis, *Nauka Platona o nieśmiertelności*, 1900 r., BU KUL, sygn. 2929.
33. *Empedoklea*, BU KUL, sygn. 2930.
34. Rękopis pracy H. Jakubanisa pt. *Anthropos w literaturze hermetycznej i w misteriach Attisa*, 1931 r., BU KUL, sygn. 2931.
35. Zbiór mniejszych prac Henryka Jakubanisa, BU KUL, sygn. 2932.
36. Wykłady prowadzone przez Henryka Jakubanisa w latach 1902-1945, BU KUL, sygn. 2933.

37. Materiały seminarium filozoficznego prowadzonego przez prof. H. Jakubanisa na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1929-1945, BU KUL, sygn. 2934.
38. Prace seminaryjne i zaliczeniowe pisane pod kierunkiem prof. Henryka Romana Jakubanisa w latach 1924-1939, BU KUL, sygn. 2935.
39. Zainteresowania filozoficzne studentów KUL, BU KUL, sygn. 2935.
40. Odczyty, przemówienia, recenzje i wykłady okolicznościowe Henryka R. Jakubanisa z lat 1918-1947, BU KUL, sygn. 2936.
41. Wykłady okolicznościowe z lat 1918-1925, BU KUL, sygn. 2936.
42. Przemówienia z lat 1921-1936, BU KUL, sygn. 2936.
43. Korespondencja H. Jakubanisa z lat 1907-1939, BU KUL, sygn. 2937.
44. Korespondencja H. Jakubanisa z lat 1903-1949, BU KUL, sygn. 2938.
45. Korespondencja Eleonory Jakubanis z lat 1902-1966, BU KUL, sygn. 2939.
46. Materiały różne, BU KUL, sygn. 2940.

Archiwum Uniwersyteckie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (AU KUL):

1. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, *Curriculum vitae* (odpis), AU KUL, sygn. A-23.
2. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prace naukowe drukowane, AU KUL, sygn. A-23.
3. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie stypendysty profesorskiego Katedry Filozofii z 1903 r., AU KUL, sygn. A-23.
4. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, wykaz wykładów prof. H. Jakubanisa, AU KUL, sygn. A-23.
5. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, klepsydra, AU KUL, sygn. A-23.
6. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, listy Jakubanisa o braku zajęć, AU KUL, sygn. A-23.
7. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, projekt planu wykładów na rok akademicki 1927/1928, AU KUL, sygn. A-23.
8. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, list od Jakubanisa do Profesora UL z 07.06.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.
9. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia T. Zielińskiego z 16.09.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.
10. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia S. Witkowskiego z 12.07.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.

11. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia J. Kowalskiego z 12.07.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.
12. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, opinia R. Ganszyńca z 19.07.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.
13. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, powiadomienie z 20.10.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.
14. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, zaświadczenie rektora z 15.09.1922 r., AU KUL, sygn. A-23.
15. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, list od Jakubanisa do vice-rektora rektora z 06.01.1923 r., AU KUL, sygn. A-23.
16. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, zaświadczenie rektora z 08.07.1925 r., AU KUL, sygn. A-23.
17. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, telegram z 02.10.1926 r., AU KUL, sygn. A-23.
18. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie z prac seminarium filozoficznego w roku akad. 1927/1928, AU KUL, sygn. A-23.
19. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie z prac seminarium filozoficznego w roku akad. 1929/1930, AU KUL, sygn. A-23.
20. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, sprawozdanie z prac seminarium filozoficznego w roku akad. 1931/1932, AU KUL, sygn. A-23.
21. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, zaświadczenie rektora z 15.04.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.
22. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, podanie rektora z 15.04.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.
23. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, list od ministra WRIOP do Rektoratu KUL z 29.04.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.
24. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prośba do dziekana z 01.01.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.
25. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, pismo od kvestora do Jakubanisa z 03.09.1929 r., AU KUL, sygn. A-23.
26. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prośba Jakubanisa z 15.02.1930 r., AU KUL, sygn. A-23.
27. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, pismo od Jakubanisa do dziekana KUL z 25.06.1932 r., AU KUL, sygn. A-23.

28. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, list od dziekana do Jakubanisa z 28.09.1933 r., AU KUL, sygn. A-23.
29. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prośba Jakubanisa z 15.02.1934 r., AU KUL, sygn. A-23.
30. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, powiadomienie od rektora z 13.03.1934 r., AU KUL, sygn. A-23.
31. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, oświadczenie rektora z 13.03.1934 r., AU KUL, sygn. A-23.
32. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, pismo od Jakubanisa do rektora z 18.03.1934 r., AU KUL, sygn. A-23.
33. Akta osobowe Henryka Jakubanisa, prace naukowe drukowane, AU KUL, sygn. A-23.

Materialy wydane drukiem:

1. Afonasina A.S., *Страсбурзьский папирус Эмпедокла*, (*Strasburgskij papirus Empiedokla*), (*Papirus Empedoklesa ze Strasburga*), wyd. Ofset, Nowosybirsk 2021.
2. Allan D.J., *Anton Antweiler: Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, „The Classical Review” t. 50, nr 5, 1936, s. 199.
3. *Andrees Allgemeiner Handatlas*, Hg. von A. Scobel, Bielefeld und Leipzig 1906.
4. Andruszczenko W.P., *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*, (*Nacionalnyj pedagogicznyj uniwersytet imeni M. P. Dragomanowa*), (*Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M.P. Dragomanowa*), w: *Encyklopedija istoriji Ukrajiny*, t. 7, wyd. Naukowa Dumka, Kijów 2010, s. 322-325.
5. Antweiler A., *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, wyd. Hanstein, Bonn 1936.
6. Arystoteles, *Metafizyka*, przeł. K. Leśniak, PWN, Warszawa 1984.
7. Arystoteles, *O powstawaniu i niszczeniu*, w: *Dzieła wszystkie*, t. II, przeł. L.Regner, PWN, Warszawa 1990, s. 340-424.
8. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przeł. D. Gromska, PWN, Kraków 1956.
9. Asmus W.F., *Античная философия*, (*Anticznaja filozofija*), (*Filozofia antyczna*), wyd. Wyssz. szkoła, II, Moskwa 1976.
10. Asmus W.F., *Философия в киевском университете в 1914-1920 гг.*, (*Filozofija w kijewskom uniwersitietie w 1914-1920 gg.*), (*Filozofia na Uniwersytecie Kijowskim w latach 1914-1920*), „Woprosy Filozofii” nr 8, 1990, s. 90-108.

11. Bazhenova A., *Scholarly Activity of Polish Researchers in Humanities in Kiev, Kharkov and Novorossiya Imperial Universities*, „Vestnik of Saint Petersburg University” t. 64/1, 2019, s. 70-91.
12. Białobrzeski C., *Nowe drogi współczesnego przyrodoznawstwa*, „Nauka Polska” t. XVI, Dyskusje naukoznawcze, 1932, s. 91-97.
13. Białobrzeski C., *Ogólno-naukowe konsekwencje współczesnej fizyki*, „Nauka Polska” t. XXI, Dyskusje naukoznawcze, 1936, s. 316-324.
14. Blashkiv O., Mnich R., *Дмитрий Чижевский versus Роман Якобсон*, (*Dmitrij Czyżewski versus Roman Jakobson*), w: *Opuscula Slavica Sedlcensia*, t. VI, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, Siedlce 2016.
15. Błoński P., *Мои воспоминания*, (*Moі wspomnianija*), (*Moje wspomnienia*), wyd. Pedagogika, Moskwa 1971.
16. Bondarenko O., Tarasowa N., Szałenko G., *Історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: бібліографічний покажчик*, (*Istoriija Nacionalnogo pedagogicznego uniwersytetu imeni M. P. Dragomanowa: bibliohraficznyj pokazczyk*), (*Historia Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M.P. Dragomanowa: spis bibliograficzny*), wyd. NPU imeni M. P. Dragomanowa, Kijów 2010.
17. Вої О., *Викладачі та студенти Вищого інституту народної освіти в Києві початку 1920-х рр. у системі більшовицького ідеологічного контролю*, (*Vykladachi ta studenty Wyshchogo instytutu narodnoji osvity v Kyjevi pochatku 1920-kh rr. u systemi bil'shovyts'kogo ideolohic`nogo kontrolyu*), (*Wykladowcy i studenci Wyższego Instytutu Narodowej Oświaty w Kijowie na początku lat dwudziestych XX wieku w systemie bolszewickiej kontroli ideologicznej*), „Kyjiwśki istoryczni studiji” nr 2/13, 2021, s. 30-35.
18. Bradke J.F., *Автобиографические записки*, (*Awtobiograficzeskije zapiski*), (*Notatki autobiograficzne*), „Russkij Archiw” nr 3, 1875, s. 257-294.
19. Burięgi W.W., Tkaczuk M.L., *Воспоминания Екатерины Петровны Кудрявцевой о ее отце, бывшем профессоре Киевской духовной академии Петре Павловиче Кудрявцеве* (*Wspominanija Jekatieriny Pietrowny Kudriawcewoj o jeje otce, bywszem profiessorie Kijewskoj duchownoj akadiemii Pietrie Pawłowicze Kudriawcewie*), (*Wspomnienia Jekatieriny Pietrowny Kudriawcewoj o jej ojcu, byłym profesorze*

- Kijowskiej Akademii Duchownej), „Trudy Kyjiwśkoj Duchownoj Akademiji” nr 27, 2017, s. 178-199.
20. Burnet J., *Early Greek Philosophy*, Adam and Charles Black, London-Edinburgh 1892.
 21. Czajka B., Dworski M., Wesołowski M., *O wielkości i potęgę Rzeczypospolitej. Polska Akademicka Korporacja Astrea 1923-1939*, wyd. Werset, Lublin 2018.
 22. Dąbkowski S., *Profesorowie, dla których żywimy podziw i wdzięczność*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 218-219.
 23. Dąbrowski K., *W poszukiwaniu zdrowia psychicznego*, PWN, Warszawa 1989.
 24. Descartes R., *Rozprawa o metodzie właściwego kierowania rozumem i poszukiwaniem prawdy w naukach*, przekł. W. Wojciechowska, PWN, Warszawa 1981.
 25. *Deutsche Biographische Enzyklopädie der Theologie und der Kirchen (DBETH)*, red. B. Moeller, B. Jahn, Band 1 A-L, wyd. K·G·Saur, Monachium 2005.
 26. Dębiński A., *Przemówienie z okazji uroczystej inauguracji roku akademickiego 2018/2019*, „Przegląd Uniwersytecki” R. XXX, nr 6, 2018, s. 12-15.
 27. Dziedzic A., *Heraklit Stefana Pawlickiego*, „Kronos” nr 2, 2008, s. 355-363.
 28. Dziewulska z d. Tchórzewska F., *KUL był drugim domem*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 267-272.
 29. Eckmann A., Żuk A., *O Towarzystwie Naukowym KUL na stulecie Uniwersytetu*, „Summarium” 47 (67), 2018, s. 7-19.
 30. Eucken R., *Die Lebensanschauungen der grossen Denker: eine Entwicklungsgeschichte des Lebensproblems der Menschheit von Plato bis zur Gegenwart*, Verlag von Veit & Comp, Lipsk 1890.
 31. Findeisen W., Hübner P., Piskurewicz J., Zasztowt L., *Zarys historii Kasy im. Józefa Mianowskiego*, w: *Kasa Mianowskiego 1881-2011*, wyd. Kasa im. Józefa Mianowskiego, Warszawa 2011, s. 105-174.
 32. Firsowa L.W., *Трубецкой Е.Н.*, (*Trubeckoj E.N.*), (*Trubecki E.N.*), w: *Nowaja filozofskaja encykłopedija*, wyd. Myśl, Moskwa 2000, s. 114-115.
 33. Flin P., Panko E., *Stopnie Naukowe w Carskiej Rosji*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” t. XIV, 2015, s. 269-272.

34. Frede D., *Zellers Platon-Studien*, w: *Eduard Zeller. Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte im 19. Jahrhundert*, red. G. Hartung, wyd. Gruyter, Berlin 2010, s. 67-92.
35. *Fryderyka Schillera dzieła poetyczne i dramatyczne w najlepszych przekładach polskich*, red. A. Zipper, wyd. W. Doboszyński, t. I, Stanisławów b.r.w. [Biblioteka Narodowa podaje datę 1906 r.]
36. Gasparow M., *Эллинские поэты VIII-III вв. до н. э. Эпос. Элегия. Ямбы. Мелика*, (*Ellinskije poety VII-III ww. do n. e. Epos. Elegija. Jamby. Mielika*), (*Greccy poeci VIII-III w. p.n.e. Epos. Elegia. Jamby. Melika*), red. M.L.Gasparow, wyd. Lodomir, Moskwa 1999.
37. Gilarow A.N., *Значение философии*, (*Znaczenije filozofii*), (*Znaczenie filozofii*), wykład wprowadzający wygłoszony na Uniwersytecie św. Włodzimierza 12.09.1887.
38. Gilarow A.N., *Платонизм как основание современного мировоззрения в связи с вопросом о задачах и судьбе философии*, (*Platonizm kak osnovanije sowriemiennogo mirowozzrienija w swiazi s woprosom o zadaczach i sud'bie filozofii*), (*Platonizm jako podstawa współczesnego światopoglądu w związku z kwestią zadań i losu filozofii*), wyd. E. Lissnera i J. Romana, Moskwa 1887.
39. Gilarow A.N., *Греческие софисты, их мировоззрение и деятельность в связи с общей политической и культурной историей Греции*, (*Grieczeskije sofisty, ich mirowozzrienije i diejatielnost' w swiazi s obszczej politiczeskoj i kulturnoj istoriej Grecji*), (*Greccy sofisci, ich światopogląd i działalność na tle ogólnej politycznej i kulturowej historii Grecji*), wyd. Uniwersytet Moskiewski, Moskwa 1888.
40. Gilarow A.N., *Источники о софистах. Платон как исторический свидетель*, (*Istoczники o sofistach. Platon kak istoriczeskij swidietiel*), (*Źródła o sofistach. Platon jako świadek historyczny*), wyd. I.N. Kusznerew i Co, Kijów 1891.
41. Gilarow A.N., *Философия в ее существе, значении и истории*, (*Filozofija w jeje suszczestwie, znaczenii i istorii*), (*Filozofia w swojej istocie, znaczeniu i historii*), wyd. Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1918-1919.
42. Gilarow A.N., *Сочинения: в 4 т. Философия в ее существе, значении и истории*, (*Soczinienija: w 4 t. Filozofija w jeje suszczestwie, znaczenii i istorii*), (*Dzieła: w 4 t. Filozofia w swojej istocie, znaczeniu i historii*), t. I, cz. 1, red. Mozgowaja N.G., Wołkow A. G., wyd. MGPU, NPU, Melitopol 2016.

43. Gilarow A.N., *Обзор книги В. Виндельбанда, История древней философии*, (*Obzor knigi W. Windielbanda, Istorija drierwniej filosofii*), (*Recenzja dzieła W. Windelbanda, Historia filozofii starożytnej*), „Woprosy filosofii i psichologii” IV, 20 (5), 1893, s. 109-111.
44. Gilarow A.N., *Что такое философия и что она может дать и чего не может дать*, (*Czto takoje filosofija i czto ona mozet dat' i czego nie mozet dat'*), (*Czym jest filozofia i co może, a czego nie może dać*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu św. Włodzimierza, Kijów 1899.
45. Gilarow A.N., *Руководство к изучению философии. Философия в ее существе, значении и истории*, (*Rukowodstwo k izuczeniju filosofii. Filosofija w jeje suszczestwie, znaczenii i istorii*), (*Podręcznik do studiowania filozofii. Filozofia w jej istocie, znaczeniu i historii*), wyd. Uniwersytetu Kijowskiego, t. 1, Kijów 1916.
46. Gilarow A.N., *Руководство к изучению философии. Философия в ее существе, значении и истории*, (*Rukowodstwo k izuczeniju filosofii. Filosofija w jeje suszczestwie, znaczenii i istorii*), (*Podręcznik do studiowania filozofii. Filozofia w jej istocie, znaczeniu i historii*), wyd. I.I. Samonenko, t. 1, wyd. 2, Kijów 1918.
47. Gilarow A.N., *Руководство к изучению философии. Философия в ее существе, значении и истории*, (*Rukowodstwo k izuczeniju filosofii. Filosofija w jeje suszczestwie, znaczenii i istorii*), (*Podręcznik do studiowania filozofii. Filozofia w jej istocie, znaczeniu i historii*), wyd. I.I. Samonenko, t. 2, Kijów 1919.
48. Głuchowski G., *Łukasiewicz Jan*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, wyd. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2005, s. 640-644.
49. Gołuchowski J., *Filozofia i życie*, przeł. P. Chmielowski, wyd. E. Wende i Sp., Warszawa 1903.
50. Granat W., *Od rektora*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 11-12.
51. Grot N., *Очерк философии Платона*, (*Oczerk filosofii Platona*), (*Zarys filozofii Platona*), wyd. Wilde, Moskwa 1896.
52. Grot N., *К вопросу о реформе логики. Опыт новой теории умственных процессов*, (*K woprosu o rieformie logiki. Opyt nowoj tieorii umstwiennych processow*), (*Pytanie o reformę logiki. Próba nowej teorii procesów myślowych*), nakładem Instytutu Historyczno-Filologicznego w Nieżynie, wyd. F.A. Brockhausa, Lipsk 1882.

53. Grot N., *Философские этюды. Сочинения А.А. Козлова. Критический очерк*, (*Filosofskie etiudy. Soczinienija A.A. Kozłowa. Kriticzeskij очерк*), (*Studia filozoficzne. Prace A.A. Kozłowa. Esej krytyczny*), w: *Философия и ее общезадатки*, wyd. A.S. Suworina, Petersburg 1904, s. 1-27.
54. Grot N., *Философия, как ветвь искусства*, (*Filosofija, kak wietw' iskusstwa*), (*Filozofia jako dziedzina sztuki*), w: *Философия и ее общезадатки*, wyd. A.S. Suworina, Petersburg 1904, s. 27-42.
55. Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей, (*Nikołaj Jakowlewicz Grot w очерках, wspomnianijach i pis'mach towarzyszej i uczenikow, druziej i poczitatielej*), (*Nikołaj Jakowlewicz Grot w esejach, wspomnieniach i listach jego kolegów i studentów, przyjaciół i wielbicieli*), wyd. Ministerstwa Komunikacji, Petersburg 1911.
56. Guthrie W., *A History of Greek Philosophy, Volume 2: The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*, wyd. Cambridge University Press, Cambridge 1965.
57. Ipatowa S.A., *Письма Ю.А. Кулаковского к Фету (1887-1892)*, (*Pis'ma Ju.A. Kulakowskiego k Fietu (1887-1892)*), (*Listy J.A. Kulakowskiego do Feta (1887-1892)*), w: *A. A. Fiet: Materialy i issledowanija*, wyd. Kontrast, cz. II, Petersburg 2013, s. 428-520.
58. Iwanenko O.A., *Міжнародна співпраця вчених Університету св.Володимира (1900-1914 pp.)*, (*Miżnarodna spiwpracia wczenych Uniwersytetu Św. Wołodymyra (1900-1914 rr.)*), (*Współpraca międzynarodowa naukowców Uniwersytetu Św. Włodzimierza (1900-1914 r.)*), „Ukraiński i historyczny журнал” nr 4, 2012, s. 74-92.
59. Hartung G., *Eine Schatzkammer des Wissens. Leben und Werk des Gelehrten Eduard Zeller*, w: *Eduard Zeller. Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte im 19. Jahrhundert*, red. G. Hartung, wyd. Gruyter, Berlin 2010, s. 1-23.
60. Hegel G.W.F., *Wykłady z historii filozofii*, t. I, przeł. S.W. Nowicki, PWN, Warszawa 1994.
61. Hegel G.W.F., *Wykłady z historii filozofii*, t. II, przeł. Ś. Nowicki, PWN, Warszawa 1996.
62. Homer, *Iliada*, przeł. K. Jeżewska, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972.
63. Iwanow L.E., *Высшая школа России в конце XIX - начале XX века*, (*Wysszaja szkoła Rossii w konce XIX - naczale XX wieka*), (*Szkoła wyższa w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*), wyd. Akademia Nauk ZSRR, Moskwa 1991.

64. Jadczyk R., *Polskie zjazdy filozoficzne*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1995.
65. Jakubanis H., *Отзвуки платонизма в лирику Шиллера*, (*Otzwuki platonizmu w lirycznym Schillera*), (*Echa platonizmu w liryce Schillera*), „Uniwersyteckie Izwiestija” nr 12, Kijów 1904, s. 1-31.
66. Jakubanis H., *Отзвуки платонизма в лирику Шиллера*, (*Otzwuki platonizmu w lirycznym Schillera*), (*Echa platonizmu w liryce Schillera*), w: *Eranos*, wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1906, s. 135-165.
67. Jakubanis H., *Эмпедокл: Философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки*, (*Empedokl: Filozof, vracz i czarodziej. Danye dla jego ponimania i ocenki*), (*Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*), odbitka z „Uniwersyteckie Izwiestija”, Kijów 1906.
68. Jakubanis H., *Значение древней философии для современного миропонимания*, (*Znachenije drevniej filosofii dla sowremennogo miroponimania*), (*Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*), „Uniwersyteckie Izwiestija” nr 10, Kijów 1910, s. 1-21.
69. Jakubanis H., *Оценка силлогизма в главнейшие моменты ее истории*, (*Ocenka sillogizma w glawniejszye momienty jeje istorii*), (*Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego*), „Uniwersyteckie Izwiestija” nr 9, Kijów 1910, s. 1-18.
70. Jakubanis H., *Отчет о заграничной командировке: ноябрь 1910 года – декабрь 1912 года*, (*Otczet o zagranicznej komandirowke: nojabr' 1910 goda – diekabr' 1912 goda*), (*Sprawozdanie z wyjazdu zagranicznego: listopad 1910 – grudzień 1912*), „Uniwersyteckie Izwiestija” nr 1, Kijów 1914, s. 1-24.
71. Jakubanis H., Hölderlin F., *Эмпедокл: философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки / Смерть Эмпедокла: Драма*, (*Empedokl: Filozof, vracz i charodej. Danye dla ego ponimania i otsenki / Smiert' Empiedokla: Drama*), (*Empedokles: filozof, lekarz i mag. Przyczynek dla jego zrozumienia i oceny / Śmierć Empedoklesa: Dramat*), przekł. J. Gołosowkiera, red. T.I. Koszma, wyd. SINTO, Kijów 1994.
72. Jakubanis H., *Bohdan Rutkiewicz. Wspomnienie pośmiertne*, „Przegląd Filozoficzny” R. 37, z. 1, 1934, s. 107-112.
73. Jakubanis H., A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, „Nauka Polska” t. XXII, 1937, s. 342-347.

74. Jakubanis H., *Narodziny pojęcia nauki. Fakty i perspektywy*, *Kronika Polska, Dyskusje naukoznawcze*, „Nauka Polska” t. XXIV, 1939, s. 191-199.
75. Jakubanis H., Z. Jordan, *O matematycznych podstawach systemu Platona z historii racjonalizmu*, „Przegląd Filozoficzny” R. XLI, 1938, s. 422-428.
76. Jakubanis H., *Empedokles – filozof, lekarz i mag. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*, przekł. i red. M. Sargsyan, A. Habura, wyd. M. Derewiecki, Kęty 2024.
77. Janeczek S., *Filozofia na KUL-u. Nurty, osoby, idee*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999.
78. Janeczek S., Jakubanis H., w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, wyd. Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 541-542.
79. Janowski L., *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, wyd. J. Zawadzki, Wilno 1923.
80. Jaszczenko A., *Русская библиография по истории древней философии*, (*Russkaja bibliografiia po istorii drevniej filosofii*), (*Bibliografia rosyjska z historii filozofii starożytnej*), wyd. K. Mattisiena, (Jurjew) Tartu 1915.
81. Jodł F., *История этики в новой философии*, (*Istorija etiki w nowoj filosofii*), (*Historia etyki w nowej filozofii*), przeł. W. Sołowiew, t. II, wyd. W. Richter, Moskwa 1898.
82. Jońca M., *Nieznana korespondencja Tadeusza Zielińskiego z Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, „Meander” R. LXXVI, 2021, s. 149-159.
83. Jordan Z., *O matematycznych podstawach systemu Platona z historii racjonalizmu*, nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 1937.
84. Kałwa P., *Założenie Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 7-10.
85. Kant I., *Kritik der reinen Vernunft, Vorrede zur zweiten Auflage*, J. F. Hartknoch, Riga 1787.
86. Kant I., *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, E. Koschny, 3. Auflage, Lipsk 1880.
87. Kant I., *Antropologia w ujęciu pragmatycznym*, przekł. E. Drzazgowska, P. Sosnowska, wyd. IFiS PAN, Warszawa 2005.
88. Karolewicz G., *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 11-76.
89. Karolewicz G., Wiśniowski E., *Zarys dziejów Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu*

- Lubelskiego, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 269-286.
90. Karolewicz G., *Katolicki Uniwersytet Lubelski jako ośrodek promieniowania kulturalnego w okresie międzywojennym*, „Roczniki Teologiczne” t. XLII, z. 4, 1995, s. 129-143.
 91. Karolewicz G., *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, II, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996.
 92. Kiejdan W.I., *Взыскующие града. Хроника частной жизни русских религиозных философов в письмах и дневниках*, (*Wzyskujuszczyje grada. Chronika czastnoj żyzni russkich rieligioznych filozofow w pis'mach i dniewnikach*), (*Poszukujące sobie miasta. Kronika życia prywatnego rosyjskich filozofów religijnych w listach i dziennikach*), wyd. Yazyki russkoy kultury, Moskwa 1977.
 93. Kirk G.S., Raven J.E., Schofield M., *Filozofia przedsokratejska: studium krytyczne z wybranymi tekstami*, przeł. Jacek Lang, wyd. AXIS, PWN, Warszawa-Poznań 1999.
 94. Klinger W., *Сказочные мотивы в исторіи Геродота*, (*Skazocznyje motiwy w istorii Gierodota*), (*Bajeczne motywy w Historii Herodota*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1903.
 95. Klinger W., Jakubanis H., w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław 1962-1964, s. 374.
 96. Klinger, W., *Życiorys własny*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” t. 25, nr 2, 2015, s. 153-161.
 97. Klinger W., *Dwaj zapomniani krzewiciele antyku w Polsce XX wieku*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” t. 28, nr 2, 2018, s. 167-189.
 98. Kobczenko K., *Київські вищі жіночі курси: становлення жіночого університету*, (*Kyjiwśki wyszczi żinoczi kursy: stanowlennia żinoczoho uniwersytetu*), (*Kijowskie Wyższe Żeńskie Kursy dla kobiet: powstanie żeńskiego uniwersytetu*), „Naukowi Zapysky” t. 20, 2002, s. 190-196.
 99. Kołakowska K., *Mit u Empedoklesa*, wyd. Scriptum, Kraków 2012.
 100. Kołakowski L., *Henryk Jakubanis (1879-1949)*, w: *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 137-138.
 101. *Komisja egzaminacyjna na wydziale humanistycznym Uniwersytetu Lubelskiego*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” R. XVII, nr 12, 1927, s. 356-357.

102. Konstańczak S., *Historiozoficzne dylematy Zbigniewa Jordana*, wyd. Scriptum, Kraków 2022.
103. Korotki W.A., Uljanowski W.I., *ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади, (ALMA MATER: Uniwersytet sw. Wołodymyra naperedodni ta w dobu Ukrajinskoji rewolucji. 1917-1920. Materiały, dokumenty, spogady), (Uniwersytet Św. Włodzimierza w przededniu i podczas rewolucji ukraińskiej. 1917-1920. Materiały, dokumenty, wspomnienia)*, wyd. Prajm, Kijów 2001.
104. Korzeniowski M., *Za złotą bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905-1920*, wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009.
105. Korzeniowski M., *Z działalności kulturalno-oświatowej Polaków w Kijowie w latach 1905-1918*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” nr 15, 2011, s. 65-89.
106. *Kronika Polska. Uzupełnienia do spisu instytucji i towarzystw naukowych w Polsce*, „Nauka Polska” t. XX, 1935, s. 207-217.
107. Krzanowski J., *Prawda i Miłość*, wyd. Biblos, Tarnów 2009.
108. *Księga pamiątkowa pierwszego polskiego zjazdu filozoficznego Lwów 1923*, „Przegląd Filozoficzny” R. 30, z. IV, 1927.
109. *Księga pamiątkowa drugiego polskiego zjazdu filozoficznego Warszawa 1927*, „Przegląd Filozoficzny” R. 31, z. I-II, 1928.
110. *Księga pamiątkowa trzeciego polskiego zjazdu filozoficznego Kraków 1936*, „Przegląd Filozoficzny” R. 39, z. IV, 1936.
111. Kułakowski J., *Смерть и бессмертие в представлениях древних греков, (Śmierć i nieśmiertelność w wyobrażeniach starożytnych Greków)*, wyd. S.W. Kulzenko, Kijów 1899.
112. Kuliniak R., Pandura M., *Jestem filozofem świata*, cz. I, wyd. M. Derewiecki, Kęty 2019.
113. Kuliniak R., Pandura M., *Lwowskie Seminarium Arystotelesowskie Romana Witolda Ingardena z lat 1937-1938*, wyd. M. Derewiecki, Kęty 2020.
114. Kunowska M., *Wspomnienia o profesorach KUL*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 226-233.
115. Kuranc J., *Wspomnienie o śp. Profesorze Mieczysławie Popławskim*, „Roczniki Humanistyczne” t. 16, z. 3, 1968, s. 23-26.

116. Kułakowski J., *Смерть и бессмертие в представлениях древних греков*, (*Smierć i biessmiertije w przedstawlenijach driewnich griekow*), (*Śmierć i nieśmiertelność w wyobrażeniach starożytnych Greków*), wyd. S.W. Kulżenko, Kijów 1899.
117. Kułakowski J., *Философ Эпикур и вновь открытые его изречения*, (*Filosof Epikur i wnow' odkrytyje jego izrieczenija*), (*Filozof Epikur i jego nowo odkryte sentencje*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1889.
118. Kuźmina S., *Філософія освіти та виховання у київській академічній традиції XIX – Початку XX Ст.*, (*Filosofija oswity ta wychowannia u kyiiwśkii akademicznii tradycji XIX – Poczatku XX St.*), (*Filozofia edukacji i wychowania w kijowskiej tradycji akademickiej XIX – początku XIX w.*), wyd. N.Orianda, Symferopol 2010.
119. Laertios D., *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przeł. I. Krońska, PWN, Warszawa 1982.
120. Laks A., *The Concept of Presocratic Philosophy: Its Origin, Development, and Significance*, tr. by G. W. Most, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2018.
121. Lesiak-Przybył B., *Wielka wojna w „Dzienniku” Aleksandry Czechówny (część V: 5 stycznia – 2 listopada 1918 r.)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” t. 24, 2018, s. 151-198.
122. Levin H., *Mit złotego wieku – prehistoria*, „Pamiętnik Literacki” LXXIII, 1982, z. 3/4, s. 317-343.
123. Listkowska B., *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego*, wyd. Epigram, Bydgoszcz 2014.
124. Łosiew A., *История античной эстетики*, (*Istorija anticznój estietiki*), (*Historia estetyki starożytnej*), wyd. AST, Moskwa 2000.
125. *Лукреций. О природе вещей*, (*Lukrecyij. O prirodie wieszczej*), (*Lukrecjusz. O naturze wszechrzeczy*), t. II, Fragmenty Epikura i Empedoklesa, red. F.A. Pietrowski, wyd. Akademii Nauk ZSRR, Petersburg 1947.
126. Majdański S., Wojtkiewicz C., *Logika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Z okazji 50-lecia Uczelni)*, „Roczniki Filozoficzne” t. 17, 1969, s. 123-170.
127. Makowielski A., *Досократики. Первые греческие мыслители в их творениях, в свидетельствах древности и в свете новейших исследований*, (*Dosokratiki. Pierwyje grieczeskije mysliteli w ich tworienijach, w swidietielstwach driewnosti i w swiecie nowiejszych issledowanij*), (*Przedsokratycy. Pierwsi greccy myśliciele w ich dziełach, świadectwach starożytności i w świetle nowszych badań*), cz. II, wyd. M.A. Golubewa, Kazań 1915.

128. Michniewicz L., *Юридичне відділення Київських вищих жіночих курсів (1907-1920 pp.): витоки, досвід, здобутки, (Jurydyczne widdilennia Kyjiwśkich wyszczych żinocznych kursiw (1907-1920 rr.): wytoky, doswid, zdobutky), (Wydział Prawa Kijowskich Wyższych Żeńskich Kursów (1907-1920): geneza, działanie, osiągnięcia), „Jurydyczna Ukrajina” nr 9, 2015, s. 68-74.*
129. Milton-Zwolińska N., *Po pięćdziesięciu latach, w: Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 260-266.*
130. Mirosznichenko E., *Очерки по истории раннего платонизма в России, (Oczerki po istorii ranniego platonizma w Rossii), (Eseje na temat historii wczesnego platonizmu w Rosji), wyd. Aletiejia, Petersburg 2013.*
131. Misiura G., *Działalność naukowo-dydaktyczna i archiwalna profesora Aleksandra Kossowskiego (1886-1965), „Res Historica” 52, 2021, s. 417-438.*
132. Moszyński R., Policha L., *Lublin w okresie okupacji (1939-1944), wyd. Lubelskie, Lublin 1964.*
133. Mróz T., *Radiowa adaptacja Platońskich dialogów w przekładzie W. Witwickiego i jej recepcja na seminarium filozoficznym H. Jakubanisa w KUL, „Roczniki Filozoficzne” t. LXI, nr 1, 2013, s. 43-71.*
134. Mróz T., *Liczebność i struktura społeczno-zawodowa zbiorowości polskiej w Kijowie na przełomie XIX i XX w., „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” z. 92, 1990, s. 71-88.*
135. Mróz T., *Wincenty Lutosławski i Stefan Pawlicki. Spory i ich konsekwencje, w: Prace Komisji Historii Nauki, PAU, t. VII, 2005, s. 291-322.*
136. Mróz T., *Metoda historii filozofii wedle Stefana Pawlickiego, „Rocznik Historii Filozofii Polskiej” t. 1, 2008, s. 141-162.*
137. Mróz T., *Wincenty Lutosławski (1863-1954) jestem obywatelem utopii, PAU, Kraków 2008*
138. Narecki K., *Filologia klasyczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1918-2004, w: Filologia klasyczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1918-2004, wyd. KUL, Lublin 2006, s. 5-42.*
139. Natorp P., *Was uns die Griechen sind, wyd. Elwert, Marburg 1901.*
140. Naville E., *Что такое философия?, (Czto takoje filosofija?), (Czym jest filozofia?), przeł. A.I. Wiedeński, wyd. Asocjacja dystrybucji pożytecznych książek, Moskwa 1896.*

141. Nethercott F., *Russia's Plato. Plato and the Platonic tradition in Russian education, science and ideology (1840-1930)*, wyd. Ashgate, Burlington 2000.
142. Nieznański E., *Aus der Geschichte der Logik in Polen im 20. Jahrhundert*, w: *Geschichte der philosophischen Traditionen Osteuropas*, red. H. Dahm i A. Ignatow, wyd. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, Darmstadt 1996, s. 273-316.
143. Nowicki O.M., *Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности, (Ob upriekach, dzielajemych filozofii w tieorieticzeskom i prakticzeskom otnoszenii, ich sile i ważności), (O zarzutach stawianych filozofii na polu teoretycznym i praktycznym, o ich sile i znaczeniu)*, wyd. Uniwersytetu św. Włodzimierza, Kijów 1838.
144. Oświecimski S., *Studia nad Lukrecjuszem w ZSRR*, „Meander” R. IV, 1949, s. 451-456.
145. *Państwowe Gimnazjum im. św. Jana Kantego w Poznaniu 1926-1929*, R. III, Poznań 1929.
146. Parandowska I., *Dzień Jana*, wyd. Iskry, Warszawa 1983.
147. Pastuszka J., *Henryk Jakubanis (1879-1949) Wspomnienie pośmiertne*, „Roczniki Filozoficzne” t. 2/3, 1949-1950, s. 344-346.
148. Pastuszka J., *Wspomnienia o Katolickim Uniwersytecie Lubelskim z lat 1934-1939*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 79-140.
149. Paustowski K., *Повесть о жизни. Беспокойная юность, (Powieść' o żyznii. Biespokoinaja junost')*, (*Opowieść o życiu. Niepokojna młodość*), wyd. Multimediinoje izdatielstwo Strielbickogo, ks. II, (multimedia) 2017.
150. Pawlicki S., *Historya filozofii greckiej od Talesa do śmierci Arystotelesa*, t. 1, Księgarnia G. Gebethnera i Spółki, Kraków 1890.
151. Pawłow A.T., *Философское образование в Российской империи, (Filosofskoje obrazowanije w Rossijskoj impierii)*, (*Studia filozoficzne w Imperium Rosyjskim*), „Wiestnik Russkoj Christianskoj Gumanitarnoj Akadiemii”, t. 17, nr 2, 2016, s. 163-178.
152. Plachtij M.P., *Викладання логіки на вищих жіночих курсах України, (Wykładannia lokiky na wyszczich zinocznych kursach Ukrajiny)*, (*Nauczanie logiki na Wyższych Żeńskich Kursach na Ukrainie*), Wisnyk Charkiwśkoho Nacionalnoho Uniwersytetu Imeni W. N. Karazina. Serija „Fiłosofija. Fiłosofski Perypetiji” t. 48, 2013, s. 126-130.

153. Plachtij M.P., *Особливості викладання логіки на київських вищих жіночих курсах*, (*Osoblywosti wykładання łohiky na kyjiwśkich wyszczych żinocznych kursach*), (*Specyfika nauczania logiki na Wyższych Żeńskich Kursach w Kijowie*), w: *Problemy dydaktyki istoriji: zbirnyk naukowych prac'*, cz. 6, wyd. Ukraiński Uniwersytet Państwowy w Kamieńcu Podolskim, Kamieniec Podolski 2015, s. 126-132.
154. Platon, *Teajtet*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1959.
155. Platon, *Timajos. Kritias albo Atlantyk*, przeł. P. Siwek, PWN, Warszawa 1986.
156. Platon, *Dialogi*, t. II, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 1999.
157. Platon, *Gorgiasz*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1958.
158. Platon, *Fedon*, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 2002.
159. Platon, *Uczta*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1957.
160. Platon, *Państwo*, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 2003.
161. Platon, *Fajdros*, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 2002.
162. Platon, *Sofista. Polityk*, przeł. W. Witwicki, wyd. Antyk, Kęty 2002.
163. Plezia M., *Profesor Jakubanis*, „Meander” R. V, 1950, s. 463.
164. Plezia M., *Tadeusz Stefan Zieliński 1859-1944*, w: *W kręgu wielkich humanistów: kultura antyczna w Uniwersytecie Warszawskim po I Wojnie Światowej*, red. I. Biezuńska-Małowist, PWN, Warszawa 1991, s. 38-53.
165. Przeniosło M., *Przeniosło M., Jakubanis Henryk Roman*, w: *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Katolicki Uniwersytet Lubelski*, wyd. Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2022, s. 167-170.
166. Przymusiła A., *Michalski Konstanty Józef*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, z. 84, PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 592-595.
167. Przybylski R., *Krzemieniec. Opowieści o rozsądku zwyciężonych*, wyd. Sic!, Warszawa 2003.
168. Puczkow A.A., *Адольф Сонни, Киевлянин: к истории классической филологии в Императорском Университете Св. Владимира*, (*Adol'f Sonni, Kievljanin: k istorii klassiczeskoj filologii v Imperatorskom Uniwersitete Sw. Wladimira*), (*Adolf Sonni, kijowianin: z historii filologii klasycznej na Imperatorskim Uniwersytecie Św. Włodzimierza*), wyd. Feniks, Kijów 2011.
169. Pustarnakow W.F., *Университетская философия в России. Идеи. Персоналии. Основные центры*, (*Uniwersitietskaja filosofija w Rossii. Idiei. Piersonalii. Osnownyje*

- centry), (*Filozofia uniwersytecka w Rosji. Idee. Osoby. Główne ośrodki*), wyd. Rosyjskiego Christiańskiego Humanistycznego Instytutu, Petersburg 2003.
170. Rabelais F., *Gargantua i Pantagruel*, przeł. T. Boy-Żeleński, t. I, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.
 171. Radłow E., *Эмпедокл, (Empiedokł), (Empedokles)*, „Żurnał Ministierstwa narodnego proswieszczenija”, 1889, R. CCLXI (02) – s. 81-96, R. CCLXII (03) – s. 97-100, R. CCLXII (04) – s. 1-32, R. CCLXIII (05) – s. 33-51.
 172. Radłow E., *Отрывки из Эмпедокла, (Otrywki iz Empiedokła), (Fragmenty dzieł Empedoklesa)*, w: *Tannieri P., Pierwyje szagi driewniegrieczeskoj nauki*, wyd. W. Biezobrazow i Ko., Petersburg 1902, s. 87-105.
 173. Reale G., *Historia filozofii starożytnej*, t. I, przekł. E.I. Zieliński, wyd. KUL, Lublin 1994.
 174. Roźdiestwienskij S.W., *Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902, (Istoriczeskij obzor diejatielnosti Ministierstwa narodnego proswieszczenija. 1802-1902), (Przegląd historyczny działalności Ministerstwa Narodowej Oświaty. 1802-1902)*, wyd. Gosudarstwiennaja tipografija, Petersburg 1902.
 175. Różewicz J., *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725-1918)*, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984.
 176. Różewicz J., Zasztowt L., *Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie (1917-1919)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. 34, 1991, s. 93-123.
 177. Rumier I., *К вопросу о философии Густава Теїхмюллера, (K woprosu o filozofii Gustawa Tiejchmiullera), (W kwestii filozofii Gustava Teichmüllera)*, „Woprosy filozofii i psichologii” ks. 124, Moskwa 1914, s. 384-399.
 178. Ryńca M., *Stepa Jan Piotr*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLIII/3, z 178, PAN, Warszawa-Kraków 2005, s. 424-426.
 179. Samojlenko G.W., Samojlenko O.G., *Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII - XXI століття), (Polaky w Niżyni ta jich rol' u rozwytku kultury міста (XVII - XXI stolittia)), (Polacy w Niżynie i ich rola w rozwoju kultury miasta (XVII - XXI w.))*, wyd. NDU im. M. Gogola, Niżyn 2019.
 180. Schiller J., *Universitas rossica. Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863-1917*, wyd. Instytut Historii Nauki PAN, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008.
 181. Schiller F., *Wybór pism*, t. I, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975.

182. Schiller F., *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka i inne rozprawy*, przeł. I. Krońska, J. Prokopiuk, wyd. Czytelnik, Warszawa 1972.
183. Scoon R., A. Antweiler, *Der Begriff der Wissenschaft bei Aristoteles*, „The Journal of Philosophy” t. 33, nr 15, 1936, s. 412.
184. Selesznikow S.I., *История календаря и хронология*, (*Istorija kalendaria i chronologija*), (*Historia kalendarza i chronologia*), wyd. Nauka, Moskwa 1970.
185. Serwaczyński St., Rostworowski T., *O naszym Katolickim Uniwersytecie*, „Prąd” R. XI, nr 3, 1923, s. 108-111.
186. Sheremeta O., *Ojciec Mykoła Konrad: recenzje jako źródło rekonstrukcji historyczno-filozoficznych poglądów myśliciela*, „Studia z historii filozofii” 3(9), 2018, s. 191-208.
187. Sinko T., *Literatura Grecka*, t. I, cz. 1, PAU, Kraków 1931.
188. Siwecki J., *W sprawie klasyfikacji nauk u Platona i Arystotelesa*, w: *Charisteria: rozprawy filozoficzne złożone w darze Władysławowi Tatarkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 239-250.
189. Skrzyniarz R., *Lublin Teachers, Lecturers and Masters of Kazimierz Dąbrowski. Discovering the Biography*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 5 (2019), s. 195-207.
190. Sobierajski Z., *Za nami pójdą inni... Przemówienie okolicznościowe*, „Studia Polonistyczne” 16/17, 1988/1989, Poznań 1991, s. 433-447.
191. Sokołow P.P., *Философские взгляды и научная деятельность Н.Я. Грота*, (*Filosofskie wzglady i naucznaa diejatielnost' N.Ja. Grota*), (*Poglady filozoficzne i dzialalnosc naukowa N.J. Grota*), w: *Filosophija i jeje obszczije zadaczi*, wyd. A.S. Suworina, Petersburg 1904, s. LXVII-CIV.
192. Sopicki S., *Oświata Polska na Rusi: II. Omówienie pracy J. Korneckiego „Oświata polska na Rusi w czasie Wielkiej Wojny Światowej”*, „Pamiętnik Kijowski” t. 1, 1959, Londyn, s. 198-204.
193. Srebrny S., *Teatr grecki i polski*, PWN, Warszawa 1984, s. 31-34.
194. Srebrny S., *Tadeusz Zieliński*, „Eos” R. XLII, z. 2, 1947, s. 5-65.
195. Stabryła S., *Zarys kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, PWN, Warszawa 2007.
196. Stanowski A., *Spis wykładowców 1918-1939*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 105-118.
197. Starnawski J., *Sylwetki lubelskich humanistów XIX i pierwszej połowy XX wieku*, wyd. Norbertinum, Lublin 2004.

198. Steffen W., Klinger W., w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław 1966-1967, s. 635-636.
199. Stepa J., *Przyjaźń w Etyce Arystotelesa*, Józefa Wanda Przysławska, Lublin 1935, [recenzja], „*Collectanea Theologica*” 17/3, 1936, s. 479-480.
200. Stroński H., *Losy ludności polskiej na Ukrainie Sowieckiej a dyplomacja II RP w latach 1921-1939*, w: *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX- początkach XXI wieku*, red. H. Stroński, G. Seroczyński, wyd. Littera, Charków-Olsztyn 2010, s. 248-273.
201. Sułowski Z., Bloch C., *Kronika Wydziału Nauk Humanistycznych 1944-1968*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 213-242.
202. Szachnowicz M.M., *Античная философия в российских университетских журналах конца XIX – начала XX в.*, (*Antyczna filozofia w rosyjskich uniwersyteckich czasopiśmie końca XIX – początku XX w.*), (*Filozofia starożytna w rosyjskich czasopiśmie uniwersyteckich końca XIX i początku XX w.*), „*Wiestnik Sankt-Pietierburskogo uniwersiteti*”. *Filozofia i konfliktologija*” t. 39 nr 3, 2023, s. 569-580.
203. Szapował A.I., *Шлях В. М. Перетца до університету святого Володимира в Києві: епістолярний дискурс (до 150-річчя від дня народження вченого)*, (*Szlach W. M. Peretza do uniwersytetu swiatioho Wołodymyra w Kyjewi: epistolarnyj dyskurs (do 150-riczczia wid dnia narodżennia wczenocho)*), (*Droga W. M. Peretza na Uniwersytet św. Włodzimierza w Kijowie: dyskurs epistolarny (z okazji 150. rocznicy urodzin naukowca)*), „*Kyjiwśki istoryczni studiji*” nr 1, 2020, s. 134-142.
204. Szczerbakowski W., *Мемуары*, (*Memuary*), (*Pamiętniki*), „*Wyzwolnyj szlach*” R. IX (XV), nr 9/103, Londyn 1962, s. 867-876.
205. Szewczyk M., *Vivat Academia, vivant Professores!*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925-1939: we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1989, s. 273-278.
206. Szmidt S.O., *Памятники письменности в культуре познания истории России*, (*Pamyatniki pismennosti v ku'ture poznaniya istorii Rossii*), (*Zabytki piśmiennictwa w kulturze poznania historii Rosji*), t. II, ks. II, wyd. Jazyki sławianskij kultur, Moskwa 2012.

207. Szpet G., *Очерк развития русской философии*, (*Oczerk razwitija russkoj filozofii*), (*Zarys rozwoju filozofii rosyjskiej*), wyd. Rossijskaja političeskaja encykłopedija ROSSPEN, Moskwa 2008.
208. Świderek J., *Rozważania matematyczne w pismach Platona*, wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002.
209. Tannery P., *Первые шаги древнегреческой науки*, (*Pierwyje szagi driewniegrieczeskoj nauki*), (*Pierwsze kroki nauki starożytnej Grecji*), tłum. N.N. Połynowej, S.I. Cerietieli, E.A. Radłowa, G.F. Cerietieli, wyd. W. Biezobrazow i Ko., Petersburg 1902.
210. Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. III, PWN, Warszawa 1983.
211. Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. I, PWN, Warszawa 1958.
212. Teichmüller G., *Studien zur Geschichte der Begriffe*, wyd. Weidmannsche, Berlin 1874.
213. Ticholaz A., *Філософія в Київській духовній академії*, (*Filozofija w Kyjiwśkij duchownij akademiji*), (*Filozofia w Kijowskiej Akademii Duchownej*), w: *Kyjiw w istoriji filozofiji Ukrainy*, wyd. KM Academia, Kijów 2000, s. 132-181.
214. Ticholaz A., *Платон и платонизм в русской религиозной философии второй половины XIX - начала XX веков*, (*Platon i platonizm w russkoj rieligioznoj filozofii wtoroj połowiny XIX - naczala XX wiekow*), (*Platon i platonizm w rosyjskiej filozofii religijnej drugiej połowy XIX i początku XX wieku*), wyd. Insajt, Kijów 2003.
215. Tierientiewa L.N., *Аристотелевская силлогистика как «Замкнутая теория»*, (*Aristotielewszaka sillogistika kak «Zamknutaja teorija»*), (*Sylogistyka arystotelesowska jako «teoria zamknięta»*), „Uczenyje zapiski Tawriczeskogo nacyonalnogo uniwersitieta im. W.I. Wiernadskogo” t. 24 (63), nr 1, 2011, s. 270-277.
216. Tierientiewa L.N., *Новый образ силлогистики в категории «соотнесённое» (Аристотель) и в категориях системно-параметрического метода (А.Уёмов)*, (*Nowyj obraz sillogistiki w katiegorii «sootniesionnoje» (Aristotiel) i w katiegorijach sistiemno-paramietricheskogo mietoda (A.Ujomow)*), (*Nowy obraz sylogistyki w kategorii „stosunku” (Arystoteles) i w kategoriach metody systemowo-parametrycznej (A. Ujomow)*), „Uczenyje zapiski Tawriczeskogo nacyonalnogo uniwersitieta im. W.I. Wiernadskogo” t. 24 (65), nr 4, 2012, s. 339-346.
217. Tkaczuk M., *Філософія світла і радості: Олексій Гіляров*, (*Filosophia switla i radosti: Oleksii Giliarov*), (*Filozofia światła i radości: Aleksiej Gilarow*), wyd. Ukraiński tsentr dukhovnoi kultury, Kijów 1997.

218. Tkaczuk M., *Аничнознавчі студії О.М. Гілярова*, (*Antycznoscioznawczy studii O.M. Giliarova*), (*A.N. Gilarowa badania nad antykiem*), w: *Київські обрії: історико-філософські нариси*, wyd. Stilos, Kijów 1997, s. 146-166.
219. Tkaczuk M., *Генріх Якубаніс як історик філософії*, (*Henrich Jakubanis jak historyk filozofii*), (*Henryk Jakubanis jako historyk filozofii*), „Mandrivec” nr 4, 1999, s. 32-36.
220. Tkaczuk M., *Київська академічна філософія XIX — початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження*, (*Kyjiwska akademiczna filozofija XIX — poczatku XX st.: metodologiczni problemy doslidzennia*), (*Kijowska filozofia akademicka XIX i poczatku XX wieku: metodologiczne problemy badan*), wyd. WIPOL, Kijów 2000.
221. Tkaczuk M., *Історія філософії в культурологічному вимірі: (з досвіду київських істориків філософії XIX-початку XX ст.)*, (*Istorija filozofiji w kulturologicznemu wymiri: (z dosvidu kyjiwських historykiw filozofiji XIX-poczatku XX st.)*), (*Historia filozofii w wymiarze kulturologicznym: (z doświadczeń kijowskich historyków filozofii XIX i początku XX w.)*), „Naukowi Zapiski” t. 20, s. 19-30.
222. Tkaczuk M., *Філософія в Університеті Святого Володимира*, (*Filozofija w Uniwersyteci Swiatocho Wołodymyra*), (*Filozofia na Uniwersytecie św. Włodzimierza*), w: *Київ в історії філософії України*, wyd. KM Academia, Kijów 2000, s. 184-259.
223. Tkaczuk M., *Генріх Якубаніс*, (*Henrich Jakubanis*), (*Henryk Jakubanis*), w: *Filosoofska dumka v Ukraini: Biobibliohraficznyi slovnyk*, Kijów 2002, s. 238-239.
224. Tkaczuk M., *Як вивчали історію філософії в Університеті Св. Володимира*, (*Jak wywczaly istoriju filozofii w Uniwersyteci Sw. Wołodymyra*), (*Jak studiowano historię filozofii na Uniwersytecie św. Włodzimierza*), „Magisterium”, cykl „Історико-філософські студії” nr 13, 2004, s. 65-74.
225. Tkaczuk M., *Університет Св. Володимира в історії вітчизняної філософської освіти*, (*Uniwersytet Sw. Wołodymyra w istoriji witschyznianoji filosofskoji oswity*), (*Uniwersytet św. Włodzimierza w historii ukraińskiej edukacji filozoficznej*), w: *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність*, Narodowy Uniwersytet „Akademia Kijowsko-Mohylańska”, wyd. NaUKMA, Kijów 2011, s. 126-156.
226. *Tłumaczenia klasyków filozofii. Arystoteles*, t. XVI, PAU, Kraków 1931.
227. Trubecki S., *Минувшее*, (*Minuwszeje*), (*Minione*), wyd. DEM, Moskwa 1991.
228. Trubecki S., *Метафізика въ древней Греции*, (*Mietafizika w driewniej Grecii*), (*Metafizyka w starożytnej Grecji*), wyd. E. Lissnier i Ju. Roman, Moskwa 1890.

229. Tukidydes, *Wojna Peloponeska*, przeł. K. Kumaniecki, wyd. II, wyd. Czytelnik, Warszawa 1957.
230. Tułub Z., *Моя жизнь*, (*Moja žyžn'*), (*Moja Żyżń*), wyd. Kijew-Pariż-Dakar, Kijów 2012.
231. Turenko W.E., *Антична філософія любові*, (*Antyczna filozofija lubowi*), (*Starożytna filozofia miłości*), wyd. Vadex, Kijów 2017.
232. Turenko W.E., *Епіменід vs Емпедокл: як ранні давньогрецькі філософи боролися з пандеміями*, (*Epimienid vs Empiedokl: jak ranni dawnogriec'ki filosofi borolisia z pandemiiami*), (*Epimenides vs Empedokles: jak pierwsi greccy filozofowie walczyli z pandemiami*), „Filosofska dumka” nr 4, 2020, s. 39-49.
233. *Veritate et scientia: księga pamiątkowa w 125-lecie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, red. A. Gąsiorowskiego, wyd. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Warszawa-Poznań 1982.
234. Walawko I., *Історія кафедри філософії Університету св. Володимира в контексті європейської інтелектуальної традиції*, (*Istorija kafedry filosofii Uniwersytetu sw. Wołodymyra w konteksti jewropeyjskoj intelektualnoj tradycji*), (*Historia Katedry Filozofii Uniwersytetu Św. Włodzimierza w kontekście europejskiej tradycji intelektualnej*), „Ukrainoznawczyj almanach” nr 17, 2014, s. 119-123.
235. Wawrzyniak A., Zdybicka Z.J., *Z dziejów metafizyki i nauk pokrewnych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 1918-1968*, „Roczniki Filozoficzne” t. 17, 1969, s. 63-121.
236. Wielhorski W., *Ziemie Ukrainne Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, „Pamiętnik Kijowski” t. 1, 1959, Londyn, s. 7-96.
237. Wilczyński J., *Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie 1917-1919*, „Pamiętnik Kijowski” t. II, 1963, s. 195-214.
238. Wiśliński J., *Koło Filozoficzne (1919-1939)*, „Roczniki Filozoficzne” 18, z. 1, 1970, s. 200-203.
239. Wiśliński J., *Koło Studiów Filozoficznych im. św. Tomasza z Akwinu*, „Roczniki Filozoficzne” 18, z. 1, 1970, s. 203-205.
240. Wojtkowski A., *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918-1944*, w: *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. Stefan Kunowski, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1969, s. 21-104.
241. Wójcik K., *Zarys dziejów historii filozofii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, „Roczniki Filozoficzne” t. XVII, z. 1, 1969, s. 171-208.

242. Woleński J., *Przegląd Filozoficzny 1897-1949*, „Przegląd Filozoficzny” R. 1, nr 1, 1992, s. 7-17.
243. Wołynka G., Mozgowa R., *У витоках вищої педагогічної освіти Київщини, (U wитоkіw wyszczоjі pedahohicznоjі оswity Kyjiwszczyny), (U początków wyższego szkolnictwa pedagogicznego na Kijowszczyźnie)*, „Pamjat’ stolit’” nr 2, 2005, s. 15-56.
244. Zaborowski R., *Tadeusz Zieliński (1859-1944) i Wincenty Lutosławski (1863-1954). Próba porównania biografii*, R. Zaborowski, *Tadeusz Zieliński (1859-1944) i Wincenty Lutosławski (1863-1954). Próba porównania biografii*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, t. VIII, 2007, s. 33-81.
245. Zakrzewski Z., *Wspominam Poznań*, wyd. Poznańskie, Poznań 1986.
246. Zeller E., *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, cz. I, wyd. 4, Fues’s Verlag, Leipzig 1876.
247. Zeller E., *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, cz. II, wyd. 2, Fues’s Verlag, Tübingen 1859.
248. Zeller E., *Die Philosophie der Griechen*, cz. I, wyd. 5, O.R. Reisland, Leipzig 1892.
249. Zieliński E.I., *Aristotele ed aristotelismo all'Università Cattolica polacca di Lublino*, w: *Aristotele: perché la metafisica*, red. A. Vari, wyd. Vita e Pensiero, Mediolan 1994, s. 507-526.
250. Zieliński T., *Autobiografia. Dziennik 1939-1944*, podali do druku H. Geremek i P. Mitzner, wyd. DiG, Warszawa 2005.
251. Zieliński T., *Древний мир и мы, (Driewnij mir i my), (Świat antyczny a my)*, wyd. M.M. Stasjulewicza, t. II *Z życia idei*, Petersburg 1905.
252. Zieliński T., *Z życia idei*, wyd. Z. Pomarański i spółka, Zamość 1925.
253. Zieliński T., *Świat antyczny a my*, wyd. Z. Pomarański i spółka, Zamość 1922.
254. Zieliński T., *Wschód i Zachód a Polska*, nakładem Związku Słowiańskiego, Warszawa 1935.
255. Zieliński T., *Listy do Stefana Srebrnego*, red. G. Golik-Szarawarska, wyd. Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej, Warszawa 1997.
256. Zieńkowski W., *В историко-филологический факультет университета св. Владимира, (W istoriko-filologiczeskij fakultiet uniwersitieta sw. Włodzimira), (Do Wydziału Historyczno-Filologicznego Uniwersytetu Św. Włodzimierza)*, „Woprosy Filozofii” nr 3, 1996, s. 44-45.

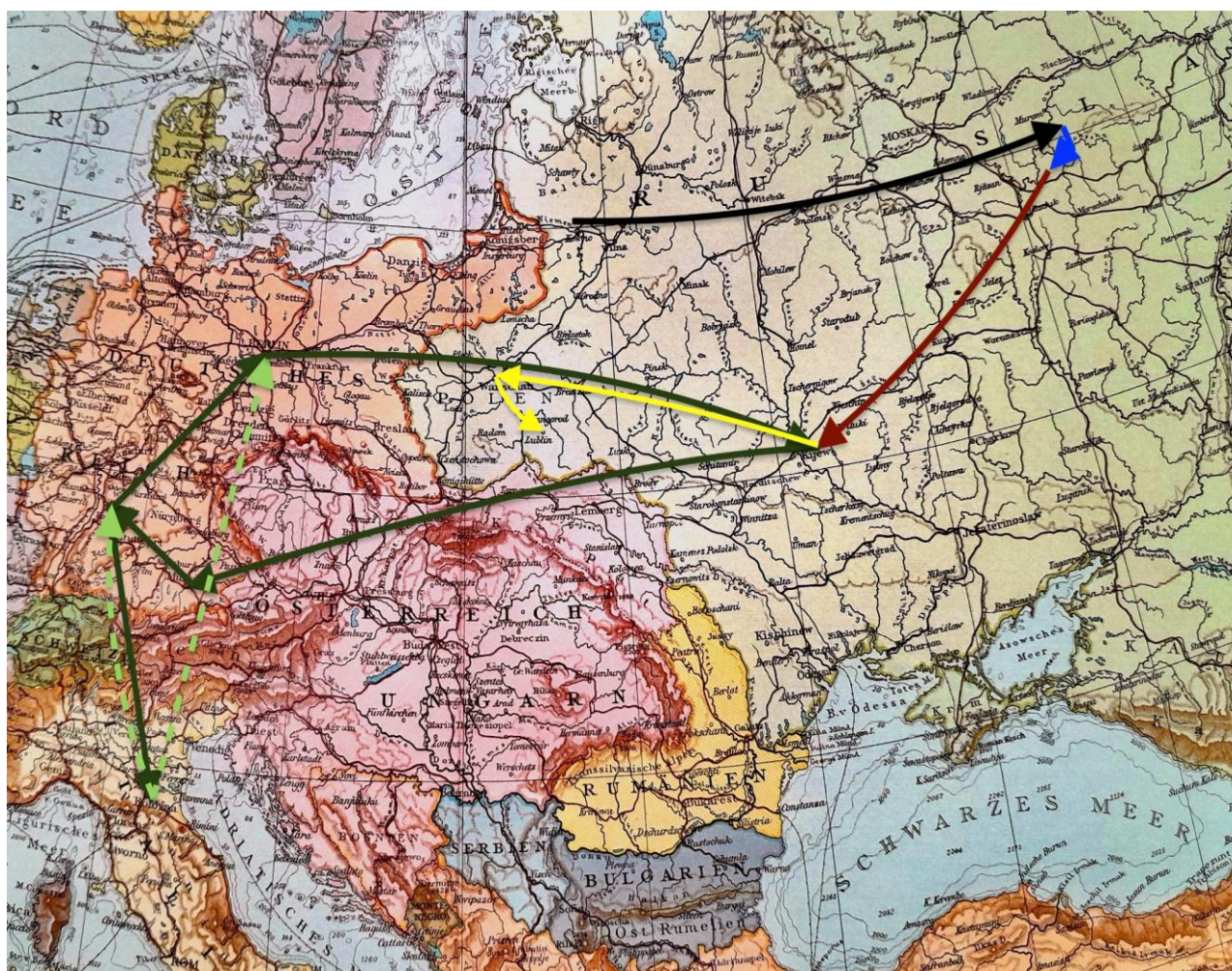
257. Zieńkowski W., *История русской философии*, (*Istoriya russkoj filosofii*), (*Historia filozofii rosyjskiej*), wyd. Akademieskij Projekt, Raritet, Moskwa 2001.
258. Z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, „Prąd” R.22, t. 29, 1935, s. 203-218.
259. Żmudzki O.Z., *История Київського університету, 1834-1959*, (*Istoriya Kyjivskoho universytetu, 1834-1959*), (*Historia Uniwersytetu Kijowskiego 1834-1959*), wyd. Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1959.
260. Żuczkowa W.A., Błaubierg I.I., *Валентин Фердинандович Асмус*, (*Walentin Fierdinandowicz Asmus*), wyd. ROSSPEN, Moskwa 2010, s. 304-305.
261. Żukowski P., *Moje lata uniwersyteckie w Kijowie 1900-1904*, „Przeszłość” nr 7-8, 1934, s. 97-107.
262. Żukowski P., *Moje lata uniwersyteckie w Kijowie 1900-1904*, „Przeszłość” nr 9, 1934, s. 133-138.
263. Żurakowski A., *Материалы к житию*, (*Matieriały k żytiju*), (*Materiały do życiorysu*), red. P. Procenko, wyd. IMKA-Press, Paryż 1984.
264. *Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими*, (*Wołodymyr Iwanowycz Wernadśkyj. Łystuwannia z ukrajinśkymy wczenyymi*), (*Władimir Iwanowicz Wiernadski. Korespondencja z ukraińskimi naukowcami*), w: *Wybrani naukowci praci akademika W. I. Wernadśkoho*, gł. red O. S. Onyszczenko, t. 2, ks. 1, Kijów 2011.
265. *Отчет о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1903 году*, (*Otczet o sostojanii i diejatielnosti Impieratorskogo Uniwersitieta Sw. Włodimira w 1903 godu*), (*Sprawozdanie o stanie i działalności Imperatorskiego Uniwersytetu św. Włodzimierza w 1903 roku*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1905.
266. *Отчет о состоянии и деятельности Императорского Университета Св. Владимира в 1908 году*, (*Otczet o sostojanii i diejatielnosti Impieratorskogo Uniwersitieta Sw. Włodimira w 1908 godu*), (*Sprawozdanie o stanie i działalności Imperatorskiego Uniwersytetu św. Włodzimierza w 1908 roku*), wyd. Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego, Kijów 1913.

Źródła internetowe:

1. Gimnazjum w Jełatmie: <http://www.elatma2008.narod.ru/E21.htm> dostęp 15.09.2024.
2. Fabryka w Kulebakach: <http://www.ruspolymet.ru/istoriya-predpriyatiya/> dostęp 15.09.2024.

3. Gimnazjum im. A. Żekulinej: <http://zhekulina.tilda.ws/> dostęp 15.09.2024.
4. Archiwum wspomnień „Historia mówiona”, S.O. Szmidt, rozmowa nagrana 22.07.2001: <https://oralhistory.ru/talks/orh-1131-1132> dostęp 23.01.2024.

ZALĄCZNIK NR 1. MAPA PODRÓŻY H. JAKUBANISA

Fragment mapy politycznej Europy w 1905 r., wg *Andrees Allgemeiner Handatlas*, Hg. von A. Scobel, Bielefeld und Leipzig 1906, s. 27-28.

	Prawdopodobna podróż rodziców Jakubanisa z litewskiej Kowieńszczyzny do Kulebiaków w ok. 1875 r.		Podróż naukowa do Niemiec w latach 1910-1912 (Monachium, Heidelberg, Berlin) oraz do Włoch (Bolonii) w 1911 r.
	Podróż Jakubanisa z Kulebiaków do gimnazjum w Jełatmie w ok. 1889 r.		Z Bolonii Jakubanis albo wrócił do Heidelbergu, albo pojechał do Berlina.
	Podróż Jakubanisa do Imperatorskiego Uniwersytetu Kijowskiego w 1897 r.		Repatriacja Jakubanisa do Polski; wyjechał najpierw do Warszawy, a następnie do Lublina 1922 r.

ZAŁĄCZNIK NR 2.

HENRYK JAKUBANIS

ZNACZENIE STAROŻYTNEJ FILOZOFII DLA WSPÓŁCZESNEGO ŚWIATOPOGLĄDU¹

Kijów

Wydawnictwo Imperatorskiego Uniwersytetu Św. Włodzimierza Spółki Akcyjnej drukarskiej
i wydawniczej N.T. Korczak-Nowickiego. Ul. Meringowskaja nr 6.
1910.

Oddano do druku na podstawie decyzji Rady Imperatorskiego Uniwersytetu Św.
Włodzimierza. Odbitka z „Uniwersyteckich Izwiestij”².

(Wykład wprowadzający wygłoszony w roku akademickim 1908/1909 na Uniwersytecie Św.
Włodzimierza)

Corsi, ricorsi³.
Giambattista Vico.

Szczególne miejsce logiki w historii nauki charakteryzuje się tym, że niemal w całości jest ona owocem helleńskiego geniuszu. Jeszcze Kant pod koniec XVIII wieku mógł powiedzieć, że logika w ciągu dwóch tysiącleci od czasów Arystotelesa nie była zmuszona do zrobienia nawet jednego kroku wstecz, ale nie posunęła się też ani o krok do przodu⁴.

¹ [H. Jakubanis, *Значеніе древней философіи для современнаго міропониманія*, (*Znaczenie drevniej filosofii dla sowriemennogo miroponimanija*), (*Znaczenie starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu*), „Uniwersyteckie Izwiestija” nr 10, Kijów 1910, s. 1-21. (odbitka) – M.S.]

² [„Университетские Известия”, („Uniwersyteckie Izwiestija”), („Uniwersyteckie Wiadomości”) – czasopismo naukowe Imperatorskiego Uniwersytetu Św. Włodzimierza wydawane od 1861 r. do 1917 r. – M.S.]

³ [M. Sobeski, *Giambattista Vico, twórca filozofii historii. Metafizyka Libelta*, nakładem księgarni M. Niemierkiewicza, Poznań 1916, s. 64. Sobeski nazwał teorię G. Vico jako „teorię biegu powrotnego” – M.S.]

⁴ I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, J.F. Hartknoch, Riga 1787, Vorrede zur zweiten Auflage.

Co prawda, nie brakowało prób odnowienia, zreformowania tradycyjnej doktryny. Zdecydowanych działań w tym kierunku niejednokrotnie dokonywano zarówno przed, jak i po Kancie. W zasadzie pod względem dążeń reformatorskich logika nie tylko nie ustępuje innym dyscyplinom naukowym, lecz znacznie je przewyższa.

Nieżyjący już moskiewski profesor N.J. Grot w pracy doktorskiej *Pytanie o reformę logiki* zebrał niezwykle bogaty i ciekawy materiał na ten temat. Podkreślając coraz większe rozbieżności pomiędzy przedstawicielami tej nauki, podaje jako zarys historyczny spis dzieł, same tytuły których wskazują na dążenie do odnowienia i przekształcenia logiki⁵. Spis ten, zaczynający się od 1497 r. i kończący się dziełami powstałymi w czasach życia autora, zajmuje drobnym drukiem niecałe kilka stron. Mówiąc słowami Grota, obok takich „reformatorów jawnych, również progresywnie wzrasta liczba [reformatorów – M.S.] skrytych, niezważających na zewnętrzny odbiór swoich odnowicielskich tendencji i pragnących sprawić czytelnikowi miłą niespodziankę bezpośrednio w samym tekście swoich dzieł. Pod tym względem od początku lat 70. prawie wszyscy autorzy muszą zostać uznani za... reformatorów i nowatorów”⁶.

Dzieło Grota ukazało się w 1882 r. i ono samo na swój sposób też jest próbą reformy, i to reformy „jawnej”. Jego pełny tytuł brzmi: „Pytanie o *reformę* logiki. Próba nowej teorii procesów myślowych”. Od tego czasu minęło ćwierć wieku, a stan rzeczy zasadniczo pozostał taki sam: XIX wiek pozostawił w spadku XX wiekowi szereg przeciwnych punktów widzenia na najbardziej podstawowe kwestie logiki.

W ciągu ostatnich dziesięcioleci wśród tych wszystkich metamorfoz problemu logiki, wśród wszelakich poszukiwań nowych obszarów i dróg dla myśli coraz bardziej jednak krystalizuje się i umacnia kierunek, wybierający pośrednio lub bezpośrednio jako hasło powrót do Arystotelesa, do rdzennej metafizycznej podstawy jego logiki. Co prawda, ta tendencja jest jeszcze daleka od niepodzielnego panowania, a poza tym w środowisku jej zwolenników wciąż jeszcze występuje zbyt wiele rozbieżności: wielu z nich jedynie pod pewnymi warunkami można przypisać do któregoś z obozów. Niemniej jednak negocjacji nie podlega podstawowy

⁵ N. Grot, *К вопросы о реформе логики. Опыт новой теории умственных процессов*, (*К вопросу о реформе логики. Опыт новой теории умственных процессов*), (*Pytanie o reformę logiki. Próba nowej teorii procesów myślowych*), nakładem Instytutu Historyczno-Filologicznego w Nieżynie, wyd. F.A. Brockhousa, Lipsk 1882, s. 7 nn.

⁶ [Jakubanis nie podał źródła cytatu, był to najprawdopodobniej: N. Grot, *К вопросы о реформе логики...*, s. 9 – M.S.]

fakt: posiwiwały autorytet *Organonu* Stagiryty ponownie pojawia się na horyzoncie myśli i logika najwyraźniej wkracza w nowy okres odrodzenia⁷.

Uwzględniając wszystko, co zostało wyżej opisane, siłą rzeczy nasuwa się nadzwyczaj ważne do zrozumienia współczesnych doktryn logiki i pełne głębokiego filozoficznego znaczenia pytanie: jak należy patrzeć i czego można oczekiwać od takiego „odrodzenia”?

Czy stanowi okresowe wskrzeszenie logiki klasycznej zwykły przypadek, zjawisko sporadyczne, czy raczej u jego podstaw leży swoiste prawo atawizmu kulturowego, które rządzi procesem historycznym w jego całości, *Corsi, ricorsi* neapolitańskiego historiozofa Giambattisty Vico?

Czy mamy do czynienia w tym przypadku z ulotnym kaprysem historii, czy jest to raczej jeden z poważnych objawów potężnego wpływu tego „Golfsztromu antyczności”, który, zgodnie z twierdzeniem zwolenników grecko-rzymskiej starożytności, „cicho i spokojnie wykonuje swoje wielkie, światowe zadanie, przenosząc życiodajne ciepło antycznego południa ku odległym obszarom północnej ludzkości”⁸?

Innymi słowy, czy *filozofia antyczna jako najwyższy wyraz kultury antycznej w ostateczności stanowi dla nas interes tylko historyczny, czy jej związek ze współczesnym światopoglądem jest bliższy i głębszy?*

Dzisiejszy wykład poświęćmy możliwej do uzyskania odpowiedzi na to pytanie. Naszym zadaniem nie jest więc dogłębna analiza znaczenia poszczególnych doktryn filozoficznych. Jest to niewykonalne w ramach niniejszego krótkiego zarysu. Sprowadza się ono tylko do wyjaśnienia tych ogólnych i charakterystycznych cech antycznej myśli filozoficznej, które będąc podstawą jej ciągłej żywotności, jednocześnie stanowią wysoce pozytywną wartość zwłaszcza obecnie.

Jedną z najbardziej cennych zdobyczy naukowych ostatniego stulecia stanowi nadzwyczajne rozszerzenie i pogłębienie rozumienia historii. Jeśli wiek Oświecenia zasłużył sobie na szumną nazwę *saeculum philosophicum*, to XIX ma pełne prawo do nazwy *saeculum*

⁷ O tym patrz mój artykuł-wykład *Ocena sylogizmu w głównych momentach jej rozwoju dziejowego*.

⁸ T. Zieliński, *Из жизни идей, (Iz žyżni idei), (Z życia idei)*, wyd. M.M. Stasjulewicz, t. I, Petersburg 1905, s. 207.

historicum. Lwia część tego zainteresowania historycznego przypadła światu starożytnemu i chyba rzeczywiście, w wyniku tego: „jeszcze nigdy nie byliśmy na tyle bliscy antyczności, jak... teraz”⁹. Bujny rozkwit nauk historycznych i filologii klasycznej, tego *ἱερός γάμος* – świętego związku małżeńskiego ducha helleńskiego z germańskim przypomniał nam i naocznie pokazał, że według trafnego określenia Burckhardta, historyka kultury greckiej, „oczyma Helenów patrzymy i ich słowami mówimy”¹⁰.

Zrozumieliśmy, że terażniejszość, wszystkie „bólaczki dnia codziennego”, związane są przede wszystkim z naszymi dążeniami materialnymi, podczas gdy przeszłość przemawia bezpośrednio do naszego ducha, do naszych wyższych nadziei i oczekiwań. Zrozumieliśmy, że zanurzając się w studiowanie historii, nie uciekamy od współczesności, ale, przywołując do życia przeszłość, nieskończenie poszerzamy obszar terażniejszości. Zrozumieliśmy wreszcie, że w samym pojęciu minionego tkwi nieścisłość: nie ma czegoś takiego jak minione, minione jest tylko pozornie „minione”, ponieważ rzeczywistość rozpościera się nie tylko wszerek, ale i w głąb.

Takie poszerzenie i rozświetlenie horyzontu myśli odbiło się na wszystkich sferach działalności duchowej. Postawiło ono również swoją pieczęć na filozofii. Liczne krytyczne wydania autorów klasycznych, cenne prace z historii filozofii starożytnej [Heinricha – M.S.] Rittera, [Christiana – M.S.] Brandisa, monumentalne dzieło Eduarda Zeller’a i wiele, wiele innych, nie mówiąc już o niewyczerpanej literaturze monograficznej, wywołały z mroku wieków żywe obrazy starożytnych myślicieli i postawiły nas twarzą w twarz z ich mądrością.

Spojrzenie badacza było wstrząśnięte niezwykłym bogactwem tych skarbów duchowych, a jeszcze bardziej zadziwiającymi poniekąd podobieństwami starożytnego rozumowania i starożytnej nauki z rozumowaniem i nauką współczesną. W zapale zaangażowania [badacze – M.S.] próbowali nawet rozpatrzeć cały bieg rozwoju filozofii nowożytnej jako całkiem podobny do biegu rozwoju [filozofii – M.S.] starożytnej. Takimi przykładami są wnikliwe monografie: Conrada Hermanna *Związek pragmatyczny w historii filozofii*¹¹ i szczególnie Kunona von Reichlin-Meldegga *Paralelizm filozofii starożytnej i nowożytnej*¹².

⁹ Tamże, s. 126.

¹⁰ J. Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*, Jakob Oeri, Band I, 5. Aufl., Berlin und Stuttgart [b.r.w.], s. 12.

¹¹ H. Conrad, *Der Pragmatische Zusammenhang in der Geschichte der Philosophie*, Verlag von R. Kuntze, Dresden 1863.

¹² K. von Reichlin-Meldegga, *Der Parallelismus der alten und neuen Philosophie*, Verlag von C.F. Winter, Leipzig und Heidelberg 1866.

Inspiracją Meldegga było podobne do Heglowskiego pragnienie, aby stworzyć swoistą „filozofię historii filozofii”. Według jego przekonania „istota filozofii pozostaje niezmienna, a jej odrębne zjawiska podlegają zasadom, wynikającym ze szczególnych cech tej istoty... Istota filozofii jest jedna i ta sama we wszystkich czasach i dla wszystkich narodów. Dlatego więc osobne systemy filozoficzne... podobne są do siebie według zawartego w nich ziarna prawdy i tak jak wszystko, co ludzkie, powtarzają się w znanym obiegu”¹³. Dalsze wysiłki autora [w celu – M.S.] rozwoju idei paralelizmu w szczegółach są czasami niedoskonałe z powodu niedopuszczalnych nadużyć. Niemniej jednak główna myśl [autora – M.S.] zasługuje na pełną uwagę nie tyle w swej istocie, ile ze względu na znak czasu: jako jedna z najwcześniejszych prób przybliżenia się na gruncie badań historycznych do pojęcia *philosophiae perennis* – ujednoliconego, powszechnie uznanego systemowi zasad filozoficznych wśród całkowitego nieładu współczesnej myśli filozoficznej.

To, jak wielka jest potrzeba takiej filozofii, staje się coraz wyraźniejsze z każdą nową dekadą, a w ostatnim czasie prawie że z każdym rokiem. Epoka, którą przeżywamy, niewątpliwie jest *epoką głębokiego kryzysu filozoficznego*. Co właściwie stanowi treść tego kryzysu, i skąd z największym prawdopodobieństwem należy oczekiwać pomocy w celu jego rozwiązania – oto są pytania, na które powinny dać odpowiedź nasze dalsze rozważania.

Znanym faktem jest to, że pojęcie filozofii jest jednym z najbardziej zmiennych, a pytanie czym jest filozofia jest jednym z najbardziej dyskusyjnych. Począwszy od Pitagorasa, a skończywszy na nowoczesnych autorach, pojęcie filozofii i poglądy na jej stosunek do nauki oraz innych dziedzin działalności duchowej wahają się i podlegają modyfikacjom niemal bezustannie. Wyrażono nawet opinię¹⁴, że za pośrednictwem indukcji historycznej nie byłoby możliwe znalezienie ogólnego pojęcia filozofii tak, jak w wyniku znajomości z pojedynczymi osobami, które mają na imię Paweł, niemożliwe jest znalezienie tej wspólnej cechy, na podstawie której nadano im to samo imię. Do osiągnięcia naszego celu wystarczy jednak wskazanie, że przeważająca większość myślicieli zawsze, tak czy owak, była skłonna uznać za główny cel filozofii zbudowanie spójnego i kompletnego światopoglądu. Jeśli teraz, wychodząc

¹³ Tamże, s. 7.

¹⁴ W. Windelband, *Что такое философия?*, (*Czto takoe filosofija?*), (*Czym jest filozofia?*), w: *Prieludii*, przekł. S. Frank, wyd. D.E. Żukowskij, Petersburg 1904, s. 9.

z takiego pojmowania zadań filozofii, zwrócimy się do otaczającej nas rzeczywistości, wtedy od razu stanie się dla nas zrozumiałą wewnętrzną rozdźwięk myśli współczesnej.

Epoka nowożytna ma pełne prawo do dumy z powodu swoich postępów naukowych. W miarę rozwoju nauki coraz bardziej jest odczuwalna potrzeba specjalizacji badań naukowych. Szybko rosnące nagromadzenie faktów i idei doprowadza do tego, że często całe życie naukowca pochłonięte jest jedną dyscypliną naukową, obejmującą jedynie niewielki skrawek rzeczywistości. Takie rozdrobnienie pracy umysłowej jest jednym z niezbędnych warunków postępu naukowego i dlatego zasługuje na wszelki szacunek w przeciwieństwie do bezowocnego dyletantyzmu, tego zażartego wroga prawdziwej nauki. Taki stan rzeczy okazuje się jednak bronią obosieczną i z wewnętrznej konieczności prowadzi do opłakanych skutków.

Opłakane wyniki otrzymujemy zarówno subiektywnie, jak i obiektywnie. *Subiektywnie*, ponieważ dążenie do osiągnięcia chociażby względnej pełni poznania naukowego nazbyt szybko doprowadza do wyczerpania i pesymizmu: mózg człowieka współczesnego jest nierzadko pozytywnie przytłoczony ilością wiedzy; każdy nowy fakt tylko zwiększa to cierpienie i mimo woli trzeba się liczyć z głosem tych, którzy, dostrzegając w nadmiernym pobudzeniu aktywności mózgu fizjologiczną podstawę pesymizmu, przypisują powszechnemu wyczerpaniu znaczną część sukcesu mrocznych teorii Schopenhauera i Hartmanna¹⁵.

Nie lepsze są i *obiektywne* skutki skrajnej specjalizacji. Według wnikliwej obserwacji Ernesta Naville'a specjalizacja ma zgubny wpływ w dwóch kierunkach: „W umysłach pasywnych może zagłuszyć wszelką myśl o ogóle i całości. Dla umysłów bardziej odważnych, dążących z natury do jedności i ogółu, jest ona niebezpieczna pod innym względem: staje się tutaj źródłem wąskich systemów i jednostronnych błędnych poglądów, ponieważ w tym przypadku rozwija się skłonność przyjmowania za całokształt bytu tę część rzeczywistości, która zostaje wybrana przedmiotem specjalistycznego badania”¹⁶.

I rzeczywiście, współczesny dociekliwy umysł, stojąc twarzą w twarz z alternatywą: albo wąska specjalność, albo dyletantyzm – znajduje się w nadzwyczaj trudnej sytuacji. Nie można posunąć się ani kroku naprzód, nie opanowawszy ogromu literatury przedmiotu, dziedzictwa pracy naukowej ubiegłych stuleci. Z tego powodu najlepsze siły zużywają się na zwykłe

¹⁵ Przykładem może być zdanie J-M. Guyau, *Иррелигиозность будущего*, (*Irreligioznost' buduszczego*), (*Niereligijność przyszłości*), przekł. W. Fricze, wyd. Rosyjskiego Towarzystwa Drukarskiego i Wydawniczego, Moskwa 1909, s. 323 n.

¹⁶ E. Naville, *La définition de la philosophie*, Félix Alcan, Paris 1894; E. Naville, *Что такое философия?*, (*Czto takoje filozofija?*), (*Czym jest filozofia?*), przekł. A.I. Wiedeński, wyd. Asocjacja dystrybucji pożytecznych książek, Moskwa 1896, s. 169.

przygotowanie do myślenia, a kiedy przychodzi czas na twórczość, wtedy dotychczasowa energia i siła ducha już znacznie słabną. Stąd niedostatek świeżości, oryginalności, siły i rozmachu, tak powszechny w naszych czasach, nawet u wybitnych z natury umysłów.

Jeśli zaś taki umysł zwycięsko pokonuje spotykane na swojej drodze przeszkody i nie traci niepowtarzalności, to jednak wciąż nie jest chroniony przed groźnymi skutkami tej jednostronności myślenia, którą w tak udany sposób wyartykułował wspomniany przez nas wyżej genewski profesor. Przykłady podobnych błędów widzą wszyscy. Obecnie cały szereg poszczególnych nauk rości sobie prawa do niepodzielnej hegemonii w dziedzinie wiedzy. Badacze przyrody nie chcą znać żadnej innej nauki oprócz nauk o przyrodzie. Psychologowie uważają psychologię za jedyną wszechobejmującą naukę. Gnoseolodzy nie widzą świata poza teorią poznania itd.

Ponieważ podobne ambicje nie wykraczają poza granice indywidualnych skłonności tego czy innego badacza, są, oczywiście, całkowicie uzasadnione i nie wzbudzają niepokoju o los horyzontu filozoficznego. W praktyce jednak jest inaczej: u podstaw ich leży zwykle wyjątkowość i brak akceptacji, poważnie zagrażające poczuciu wzajemnej solidarności i związku pomiędzy poszczególnymi dziedzinami wiedzy. Już Schopenhauer zauważył, że poszczególne nauki są podobne do orkiestry, której brakuje kapelmistrza. Rzeczywiście, od momentu upadku prestiżu niemieckiego idealizmu spekulatywnego, szlachetna „królowa nauk”, filozofia, straciła swój tron, jej miejsce wciąż nie zostało zajęte, a poprzednie niewolnice zmieniły się w krnąbrne damy, bezceremonialnie przekazujące zdetronizowaną władczynię z rąk do rąk. Oburzeni jesteśmy na scholastykę, dla której filozofia była *ancilla theologiae*, służebnicą teologii. Jednakże rola służki została z nią po dziś dzień. I teraz jedni głoszą: *philosophia physicae ancilla!*, inni, jeśli nie mówią, to mają na myśli: *gnoseologiae ancilla philosophia!*

Jesteśmy dalecy od pragnienia, aby kwestionować wielkie zasługi nauki w ostatnich stuleciach lub umniejszać znaczenie współczesnej filozoficznej pracy myśli. Chcemy jedynie przypomnieć o tym, że nie należy wyolbrzymiać ogólnej wartości wniosków tej myśli, nie należy uważać jej za myślenie filozoficzne κατ'εξοχήν, nie należy szukać tylko w niej objawienia prawdy. Bogini mądrości, Atena nosiła pancerz na piersi i hełm na głowie. Filozof również powinien wystrzegać się tak zbytniego zainteresowania kapryśnym uczuciem, jak również ślepej służalczości wobec jednostronnych ogłuszających teorii współczesności.

Dotąd wskazywaliśmy na beznadziejny rozdźwięk w obszarze teoretycznym. Tutaj widocznie nie jesteśmy dalecy od tego cyklopowego wieloznawstwa, któremu według Kanta brakuje jednego oka, a mianowicie: „oka prawdziwej filozofii, aby móc właściwie wykorzystać mnóstwo materiału, ważącego tyle, co setki wielbłądów”¹⁷. Ale to nie wszystko. Beznadziejny dysonans w dziedzinie teorii związany jest niezliczonymi nićmi z rozdźwiękiem *wszystkich stron ducha*.

Nasze życie na wskroś przesiąknięte jest swoistą „atomizacją”¹⁸. My wszyscy zanurzyliśmy się każdy w swoją pracę, w swój mały świat, do takiego stopnia, że po prostu nie mamy czasu na myślenie o naszym stosunku do wielkiej całości ludzkości i wszechświata. Straciliśmy duchowe ognisko życia! Za brakiem wzajemnego zrozumienia i solidarności jak cień podąża osłabienie impulsu do realizacji wspólnych celów i wysokich ideałów: koniec końców platońska „dziurawa beczka”¹⁹ szarych powszednich spraw grozi wchłonięciem nas ostatecznie.

I nic w tym dziwnego. Wszystkie nasze naukowe, filozoficzne, religijne, estetyczne i jakiegokolwiek inne dążenia biegną różnymi torami. Szczególnie przeraża radykalne oderwanie teorii i praktyki. Pod tym względem cała epoka nowej filozofii ogółem skrajnie niekorzystnie różni się od poprzednich stuleci. W tym sensie następujący fakt posiada głębokie znaczenie²⁰. Nawet ludzie, którzy wysoko cenili twórczy geniusz Leibniza, podejrzewali go o nieszczerłość, zakładając, że wielki myśliciel traktował swą „harmonię przedustawną” jako kunsztowną fikcję i nic ponadto. Pogląd ten podzielał na przykład [Johann – M.S.] Herder. A Schiller wprost

¹⁷ [Jakubanis wskazał na myśl Kanta, jednak nie odnotował źródła wykorzystanego cytatu. Najprawdopodobniej było to *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, E.Koschny, 3. Auflage, Lipsk 1880, s. 135: „Es giebt aber auch gigantische Gelehrsamkeit, die doch oft cyklopisch ist, der nämlich ein Auge fehlt: nämlich das der wahren Philosophie, um diese Menge des historischen Wissens, die Fracht von hundert Kameelen, durch die Vernunft zweckmässig zu benutzen” – M.S.]

¹⁸ Por.: J. Gołuchowski, *Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zum Leben ganzer Völker und einzelner Menschen*, J.J. Palm und E. Enke, Erlangen 1822. Polskie tłum.: J. Gołuchowski, *Filozofia i życie*, przeł. P. Chmielowski, wyd. E. Wendego i Sp., Warszawa 1903, s. 117.

¹⁹ [Jakubanis najprawdopodobniej miał na myśli wypowiedź Sokratesa w *Gorgiaszu* 493 A-B: „Ta część duszy, w której żądze mieszkają, taka jest, że ulega wpływom i chwieje się tam i sam. / Obrazowo ją przedstawił pewien dowcipny mąż [...], nazwał ją beczką, a o tych, którym brak rozumu, mówił, że święceń nie mają. A u tych bez święceń ta część duszy, w której żądze są, ta niepowściągliwość jej i nieszczelność wygląda jakby beczka dziurawa i napęlić jej niepodobna” (Platon, *Gorgiasz*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1958, s. 102) – M.S.]

²⁰ O. Willmann, *Geschichte des Idealismus*, Verlag von F. Vieweg & Sohn, III. B., Braunschweig 1897, s. 278.

ogłasza przedustawną harmonię „kunsztownym wynalazkiem bystrego umysłu, któremu sam autor nigdy nie nadawał poważnego znaczenia”²¹!

Ten przypadek jest charakterystyczny dla nowej filozofii: większość jej przedstawicieli budowała swój światopogląd filozoficzny tylko za pomocą rozumu i dlatego nie był to dla nich światopogląd w szerszym tego słowa znaczeniu, lecz po prostu zdroworoządkowa konstrukcja myślowa. Ponieważ nie da się żyć tylko rozumem, z konieczności przyszło im żyć poza założeniami własnej filozofii.

Za jedną z ważniejszych przyczyn tego zjawiska należy uznać niestandardowe relacje, które wywiązały się pomiędzy filozofią a religią jeszcze w epoce średniowiecza. Od czasu, kiedy ideał antycznej *καλοκαγαθία* ustąpił miejsca ideałowi chrześcijanina, filozofia w ciągu tysiącletniego okresu średniowiecznej kultury odzwyczaiła się od wyznaczania sobie wszechobejmujących – teoretycznych i praktycznych – zadań, ponieważ rola ta w całości przypadła przywódcom kościelnym. W ten sposób owo powszechne przekonanie jakoby filozofia powinna przewodzić jedynie w obszarze rozsądkowo-teoretycznym, w swej istocie nie jest niczym innym jak *przeżytkiem scholastyki*.

Na ile zgubny jest ten średniowieczny przesąd i jak usilna jest potrzeba wyemancypowania filozofii spod jego ucisku, tego być może nikt nie odczuwał tak jaskrawo, jak poeta-filozof Schiller. W jednym ze swoich *Listów o estetycznym wychowaniu człowieka* natchniony neohumanista, gorzko narzekając na rozdrabnianie naszej kultury, z całą energią pewności swojej racji burzy się przeciwko temu rozdrabnianiu całości, „które znosi człowieka tylko jako ułamek; zamiast tego, żeby wyrażać w swojej istocie to, co ludzkie, człowiek staje się zwykłym odbiciem swojego zajęcia...”, – i to wszystko jedynie dlatego, żeby abstrakcyjna całość wiodła dalej swoją żalosną egzystencję”²².

Usprawiedliwiając wąski racjonalizm współczesnej filozofii, przyjęto, że powołujemy się na takie twierdzenie, że nie przyszła jeszcze jakoby pora na zbudowanie spójnego i kompletnego poglądu na świat i życie na nowych założeniach, i że za wcześniej byłoby na

²¹ [Tamże – M.S.]

²² F. Schiller, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen*, sechster Brief, passim. *Connexus idearum* należy do F. Jodla, *История этики в новой философии*, (*Istoriја etiki w nowoj filozofii*), (*Historia etyki w nowej filozofii*), t. 2, przeł. W. Sołowiew, Moskwa 1898, s. 48. [We współczesnym polskim przekładzie ten sam tekst brzmi następująco: „Człowiek, wiecznie przywiązany do małego fragmentu całości, sam rozwija się jedynie jako fragment; wiecznie słysząc tylko monotony szmer koła, które sam obraca, nigdy nie rozwinię harmonijnie swej istoty, i zamiast odcisnąć w naturze swej piętno człowieczeństwa, sam staje się tylko odbiciem swego zawodu i swej specjalności” (F. Schiller, *Listy o estetycznym wychowaniu człowieka i inne rozprawy*, przeł. I. Krońska, J. Prokopiuk, wyd. Czytelnik, Warszawa 1972, list szósty, s. 59-60) – M.S.]

wyznaczenie takiego zadania²³. Podobna przedwczesność, nawet przy założeniu faktycznej słuszności tego poglądu, najwyraźniej nie jest jednak tożsama z brakiem możliwości, a tym bardziej z brakiem potrzeby wysiłku w tym kierunku. Kartezjusz dobrze rozumiał tę różnicę, kiedy w swojej *Rozprawie o metodzie* mówił: „Kto na miejscu starego mieszkania buduje nowe, ten nie może ograniczyć się do zniszczenia poprzedniego, ale powinien zadbać o miejsce do życia dla siebie na czas budowy”²⁴.

Podsumowując to, co do tej pory zostało powiedziane, możemy dokładniej określić, na czym polega kryzys współczesnej filozofii, o którym wspominaliśmy wyżej. Jego istota sprowadza się do braku jedności życia duchowego, do głębokich podziałów w jej pojedynczych przejawach. Najprościej można to wytłumaczyć, że ten stan wyraża się w *trojakiej dysharmonii*: rozdźwięku w sferze naukowo-teoretycznej; rozdźwięku umysłu, uczuć i woli; i wreszcie, jako nieunikniony wynik tego ostatniego – rozdźwięku teorii i praktyki.

Oto męczące wrzody naszej filozofii!

Gdzie szukać od nich zbawienia? Najwyraźniej w świadomym dążeniu do pełnego, organicznego rozwoju, czyli w *dążeniu do żywej harmonii*. A Harmonia, jak wiadomo, jest córką Aresa i Afrodyty! Ona się urodziła w Grecji, nosi imię greckie i mocno zaprzyjaźniła się z filozofią, kiedy ta jeszcze znajdowała się w tak młodzieńczym wieku. To była trwała i aktywna przyjaźń, wypełniona najbardziej wzruszającymi wzajemnymi usługami.

Pitagorejczycy postrzegali w niej wspaniałą córkę mądrości – cnotę: ἀρμονίαν εἶναι τὴν ἀρετὴν²⁵... Utożsamiali ją z duszą: ἀρμονίαν γάρ τινα αὐτὴν (=ψυχὴν) λέγουσιν²⁶... I nawet nazwali niemal wszechwładną istotą wszechświata, wraz z liczbą: τὸν ὅλον οὐρανὸν ἀρμονίαν εἶναι καὶ ἀριθμόν²⁷... A wiedzę o cudownej harmonii ciał niebieskich przekazali światu z taką siłą perswazji, że głos ich doleciał przez przepaść stuleci do wrażliwego słuchu śpiewającego *Fausta*:

²³ Na ten temat wypowiada się na przykład H. Cornelius, *Введение в философию, (Wwiedienije w filozofiju), (Wstęp do filozofii)*, przeł. I.A. Kotliar, wyd. D.P. Jefimowa, Moskwa 1905, s. 46.

²⁴ Discours de la méthode, troisième partie. [R. Descartes, *Rozprawa o metodzie właściwego kierowania rozumem i poszukiwaniem prawdy w naukach*, przekł. W. Wojciechowska, PWN, Warszawa 1981, cz. 3, s. 27 – M.S.]

²⁵ Diog. Laert. VIII, 33.

²⁶ Arystoteles, *De Anima* I, 407 b 30. Por.: Arystoteles, *Polit.* VIII, 1340 b 18.

²⁷ Arystoteles, *Metaph.* I, 986 a 3.

„Die Sonne tönt nach alter Weise
In Brudersphären Wettgesang!”²⁸...

Ale nie tylko pitagorejczycy. Nawet mroczny mizantrop – Heraklit oddał, co prawda, dość ponury: *παλίντροπος ἁρμονίη*²⁹..., a jednak wielki hołd uwielbienia najpiękniejszej harmonii walczących przeciwko sobie prazasad wszechświata: *ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν*³⁰... Takim samym szacunkiem cieszyła się harmonia również u wielu innych starożytnych myślicieli. A kiedy filozofia antyczna dobiegła końca, przekazała ustami neoplatoników³¹ przyszłym pokoleniom, aby chroniły swoją przyjaciółkę jak źrenicę oka. Niektórzy z nich wypełnili to przymierze, ale było ich stosunkowo niewielu, i biedna harmonia, raz znikając, raz znów pojawiając się na krótki czas, wciąż jeszcze tęskni wśród zimnych barbarzyńców za swoimi niezapomnianymi Hellenami!

Taka była zewnętrzna, jawna historia przyjaźni harmonii ze starożytną filozofią. Jednak jeszcze mędrzec z Efezu zauważył: *ἁρμονίη... ἀφανῆς φανερῆς κρείσσω*³²... Zwrócimy się zaś do tej „lepszej, wewnętrznej harmonii”, niewidzialnie oświecającej drogę mądrości hellenńskiej.

Trudno jest podać bardziej trafną ze względu na zwięzłość, ścisłość i wyrazistość charakterystykę ateńskiej duszy narodowej okresu klasycznego, niż tę, którą znajdujemy u Tukidydesa w mowie pogrzebowej Peryklesa: *φιλοκαλοῦμεν μετ’ εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας*³³. Jeden z najlepszych filologów czasów nowożytnych zauważył, że tłumaczowi chcącemu przetłumaczyć te dwa zdania na język współczesny, „opadają ręce”³⁴. Nie odważymy się, żeby je przetłumaczyć. To określenie, przy zastosowaniu delikatnej parafrazy, ma następujący sens: *kochamy piękno bez wyniosłości i miłujemy mądrość, nie wyrządzając szkody sile ducha*.

²⁸ Erster Theil, Prolog im Himmel. [J. Goethe, *Faust*, przeł. E. Zegadłowicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1953, s. 55. „W melodii bratnich sfer wszechświata / gra słońce pieśń wieczyste młodą” – M.S.]

²⁹ Fragm. 45, zgodnie z numeracją Bywatera.

³⁰ Arystoteles, *Eth. Nic.* VIII, 1155 b 5.

³¹ Plotyn, *Enneady* III, 2, 16.

³² Fragm. 47, zgodnie z numeracją Bywatera.

³³ II, 40 [Por.: Tukidydes, *Wojna Peloponeska*, przeł. K. Kumaniecki, wyd. II, wyd. Czytelnik, Warszawa 1957, s. 107. „Kochamy bowiem piękno, ale z prostotą, kochamy wiedzę, ale bez zniewieściałości” – M.S.].

³⁴ T. Zieliński, *Древний мир и мы*, (*Driwnij mir i my*), (*Świat antyczny a my*), wyd. M.M. Stasjulewicz, t. II *Z życia idei*, Petersburg 1905, s. 56.

W słowach tych ukazał się w całości naród-twórca i naród-myśliciel. W nich został utrwalony ukryty duch i wyjątkowe piękno antyku. W nich również, ostatecznie, otrzymają swoje określenia najważniejsze zalety filozofii klasycznej w porównaniu do nowej i szczególnie do najnowszej. W przeciwieństwie do wspomnianego wyżej trojkiego rozdzwieku, trojkiej dysharmonii w głębinach współczesności, znajdujemy tu *trojaką harmonię*: myśli z myślą; myśli z uczuciem i wolą; słowa z czynem. I tak jak każdy rozdzwiek, wszelka dysharmonia koniec końców nie jest niczym innym jak niemocą, ociążałością, μαλακία, to ateńczyk czasów Peryklesa miałby pełne prawo powiedzieć nam: μαλακοί έστε! na co nasza filozofia nie wiedziałaby co odpowiedzieć.

W przypadku braku tej μαλακία, w rygorystycznej harmonii wszystkich cech ducha ukrywa się właśnie źródło starożytno-helleńskiej energii, świeżości i radości z życia. Jakże zaś były obiektywne rezultaty oddziaływania tych szczęśliwych cech, o tym dość wyraźnie świadczy cała starożytna kultura wraz z jej niewyczerpalnymi skarbami.

Najbliższym skutkiem filozoficznym tej wewnętrznej całości była wielka *idea kosmosu*. Prawdziwe poznanie rzeczywistości możliwe jest tylko pod warunkiem dopuszczenia prawowitego porządku świata: κόσμος έκ της έν αὐτῷ τάξεως³⁵ – Pitagorasa. Idea κόσμος'u jednak jako czynnik obiektywny najwyraźniej może się zrodzić tylko tam, gdzie odpowiada jej czynnik subiektywny – estetyczne poczucie harmonii. Nie jest to przypadek, że Grecja na równi z typem myśliciela-artysty dała ludzkości typ atlety. Myśliciel dla Hellenów jest tym samym atletą, ale atletą duchowym, jest ideałem proporcji form nie zewnętrznych, ale przede wszystkim wewnętrznych. Idea kosmosu zwyciężyła zazdrość czasu i istnieje do tej pory. Jej los całkowicie podziela również inna istotna idea starożytności – *pojęcie organizmu*, z tą tylko różnicą, że ta ostatnia idea, która zrodziła się w duchu helleńskim i została prawie zapomniana przez wiele wieków, weszła na drogę dalszego, owocnego rozwoju dopiero w czasach najnowszych.

Jeśli teraz do tych trzech, rozpatrzonych przez nas do tej pory, kierowniczych zasad myśli antycznej – idei harmonii, kosmosu i organizmu – dodamy następne ukochane przez Greków pojęcia: *pojęcie formy* – μορφή, εἶδος, ιδέα; *liczby* – αριθμός; *miary* – μέτρον; *granicy* – πέρας; *współmierności* – συμμέτρησις; *więzi wszechświatowej* – συμπάθεια τῶν ὅλων stoików i Plotyna; *miłości kosmicznej* – φιλία, φιλότης, jak również *kuli* – Σφαῖρος Empedoklesa:

„W ten sposób pod zwartą osłoną Harmonii utrwała się

³⁵ Stobajos *Eclog.* I, 21.

Zaokrąglony, dumny w swoim doskonałym odosobnieniu Sfajros”³⁶.

Jeśli połączymy w całość wszystkie te i wiele innych podobnych im cech, wtedy z łatwością zrozumiemy, gdzie skrywa się tajemnica szlachetnego *uniwersalizmu* starożytnej filozofii. Szczegółowa charakterystyka tego uniwersalizmu nie jest naszym zadaniem. Powiedzmy tylko, że starożytność od początku do końca pozostała wierna temu źródłowemu sensowi terminu φιλοσοφία, jaki legenda przypisała Pitagorasowi, a historia, polegając na Platonie, związała z imieniem Sokratesa: filozofia jest umiłowaniem mądrości, miłością i dążeniem do mądrości w szerokim zarówno teoretycznym, jak i praktycznym sensie tego słowa.

Pitagoras... Sokrates... Platon... Te imiona lepiej niż jakiegokolwiek słowa wyjaśniają prawdziwą naturę uniwersalizmu. Kant miał rację, kiedy mówił, że „filozofia – to zazdrosna pani”. Kontemplacja wymaga koncentracji sił duchowych i wyrzeczenia się wielu tak zwanych „dóbr życia”. Jeśli myśliciel jednak nie może zanurzyć się z głową w otchłań życia, to jeszcze nie znaczy, że powinien uciekać od życia. Taka ucieczka nie leży w interesie prawdy. Filozof jako „przyjaciół prawdy” musi wносить do życia te zasady, jakim on służy na polu teoretycznym, musi roztaczać wokół siebie tę duchową atmosferę, którą żywi się i oddycha jego umysł w ciszy jego gabinetu. Jego ascetyzm nie powinien być absolutnym.

Wszystko to doskonale odczuwali starożytni mędrcy. Rozumieli oni, że ograniczenie zadań filozofii jest równoznaczne jej zniekształceniu i negowaniu. Dlatego śmiało wkraczali w burzliwy prąd rzeczywistości, nie pozwalając jednak ponieść się jego nurtowi. Mędrcy nie dostosowywali teorii do poziomu życia praktycznego, ale próbowali podnieść życie na wysokość naukowo-filozoficznych zasad, podporządkować ludzkie życie w społeczeństwie większemu dobru, największej z nauk – μέγιστον μάθημα³⁷. Życie – to walka o dobro!³⁸ Wielu z nich głosiło ascezę, ale był to rozsądny, zdrowy, filozoficzny ascetyzm. Była to nienaruszalna harmonia teorii i praktyki, kontemplacji i czynnego życia, szlachetnej samotności i pełnej poświęceń służby na rzecz społeczeństwa!

Ramię w ramię z takim uniwersalizmem nieuchronnie idzie *szczerłość*. Zresztą, jak może być nieszczerzy ten, u kogo myśl i słowo z potrzeby wewnętrznej natychmiast przekształca się w czyn? Gdzie szczerłość, tam *artystyczna prostota, jasność, zupełność i porządek* – wartości

³⁶ H. Jakubanis, *Эмпедокл: Философ, врач и чародей. Данные для его понимания и оценки*, (*Empedokl: Filozof, wracz i czarodziej. Danyne dla jego ponimania i ocenki*), (*Empedokles – filozof, lekarz i czarodziej. Przyczynek do jego zrozumienia i oceny*), odbitka z „Uniwersitietskie Izwiestija”, Kijów 1906, s. 77, fragm. 27.

³⁷ Por.: W. Windelband, *Платон, (Platon), (Platon)*, przeł. A. Grombach, Petersburg 1904, s. 161.

³⁸ Por.: R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker: eine Entwicklungsgeschichte des Lebensproblems der Menschheit von Plato bis zur Gegenwart*, Verlag von Veit & Comp, Lipsk 1890, s. 47.

tak drogocenne dla nas z punktu widzenia historycznego, estetycznego i – ogólnofilozoficznego wykształcenia.

Gdzie szczerść, tam również *zdolność do przyjęcia uzasadnionych poglądów*. Jeden ze współczesnych humanistów formułuje przykazanie antycznej zdolności do przyjęcia uzasadnionych poglądów w taki sposób: „Musisz uznać najbardziej nieprzyjemną dla ciebie tezę, jeśli jest ona udowodniona; musisz zrezygnować z najbardziej cennego dla ciebie przekonania, jeśli jest ono obalone – oto kodeks honorowy myśliciela”³⁹. Kto zna dzieła pisarzy klasycznych z pierwszej ręki, ten zgodzi się, że ich szczerść jest ponad wszelkie podejrzenia.

W ścisłym związku z wymienionymi cechami filozoficznego geniuszu Greków stoi jeszcze jedna wspaniała i głęboko charakterystyczna cecha: to jest – *plastyczny obiektywizm* całego sposobu ich myślenia, nierozrwalna jedność formy i treści, ducha i natury, samodzielności i posłuszeństwa, elementu osobistego i bezosobowego, życia indywidualnego i światowego⁴⁰. Żeby przekonać się do tego, wystarczy porównać obiektywny idealizm Platona z subiektywnym idealizmem filozofii nowożytnej we wszystkich jego formach. Grek w żaden sposób nie mógłby pogodzić się na przykład z solipsyzmem, nie zważając na całą swoją zdolność do przyjęcia uzasadnionych poglądów, ponieważ widziałby w nim skrajną pychę – ὕbris, a rygorystyczny Anaksymander niewątpliwie oczekiwałby „za nieprawdę” takiej skrajnej arogancji, surowej „kary i pokuty zgodnie z postanowieniem czasu”: τίσις καὶ δίκην τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν!⁴¹

Czasami starożytny obiektywizm tłumaczy się słabością krytyki, brakiem naukowo opracowanej teorii poznania, co z kolei pociągało za sobą błędne sformułowanie i zawężenie sfery doświadczenia, niemożność pełnej i szczegółowej analizy problemów, przedwczesność podsumowań, stosunkowo słaby rozwój osobistego życia duchowego itd.⁴² Nie podejmujemy się apologii ciemnych stron nauki antycznej. To wykracza poza granicę naszego zadania. My wcale nie proponujemy zamiany filozofii nowożytnej na starożytną, lecz tylko chcemy pokazać, czym ta ostatnia może *uzupełnić i użyć* tę pierwszą. Teoretyczno-poznawczy kierunek filozofii nowożytnej przedstawia dużą wartość: daje on wspaniałą szkołę myślenia, kształci umysł; wprowadza nas w tajemnice najskrytszej pracy ludzkiego rozumu. Każdy

³⁹ T. Zieliński, *Древний мир и мы*, (*Driwnij mir i my*), (*Świat antyczny a my*), wyd. M.M. Stasjulewicz, t. II *Z życia idei*, Petersburg 1905, s. 91.

⁴⁰ Por.: E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, cz. I, wyd. 5, O.R. Reisland, Leipzig 1892, s. 130 nn.

⁴¹ Simplicios, *In Phys.* 24, 17.

⁴² Por.: E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, cz. I, wyd. 5, O.R. Reisland, Leipzig 1892, s. 132-136. R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker: eine Entwicklungsgeschichte des Lebensproblems der Menschheit von Plato bis zur Gegenwart*, Verlag von Veit & Comp, Lipsk 1890, s. 121.

bezsronny myśliciel powinien jednak zgodzić się z tym, że *sam w sobie* ten kierunek nie prowadzi do mądrości w szerokim antycznym znaczeniu terminu; *nie jest całą filozofią*, jak wielu o tym myśli.

[Harald – M.S.] Høffding w swojej *Filozofii religii* wypowiada się o nadmiernie jednostronnych krytykach następująco: „Dziadek do orzechów staje się dla nich ważniejszy niż zawartość orzecha, którą dziadek wydobywa”⁴³. Ze swej strony chcielibyśmy skończyć tę krótką charakterystykę antycznej mądrości tym, iż żywimy głęboką nadzieję, że krążący nad nią dobry geniusz, Eros, nie dopuści, aby nasza filozofia podzieliła los pochłoniętego ciągłym samouwielbieniem Narcyza! Przed lotem do nieba również Eros powinien pozwolić swoim skrzydłom odpocząć i uważnie obejrzeć ich odbicie w lustrzanym źródle ducha, aby lepiej poznać ich budowę, wytrzymałość i siłę. W tym właśnie jest głęboki sens i ważne znaczenie filozofii nowożytnej. Eros natomiast nie powinien zapominać, że jest Erosem i że skrzydła są mu dane nie tylko po to, by je oglądać, ale przede wszystkim po to, żeby posługiwał się nimi i pociągał dusze ludzkie ku wzniosłym celom. Jednym słowem, Eros może i powinien brać na siebie rolę Narcyza, ale nie może zapominać, że to tylko tymczasowy etap na jego drodze, a nie ostateczny cel: *Eros nie powinien przemieniać się w Narcyza!*

W taki sposób odbieramy wartość starożytnej filozofii dla współczesnego światopoglądu. Na czym jednak właściwie polega nasze przekonanie co do obiektywnego znaczenia wyżej wymienionych twierdzeń? To, że nasze nadzieje nie są iluzją, można byłoby udowodnić powołaniem się na ogromną liczbę wymownych faktów. My z konieczności ograniczymy się tylko do niewielkiej ich liczby.

Typowe cechy myślenia antycznego, jak również to, że jest ono bardzo pouczające, nie stanowią już dla nikogo tajemnicy. Byli i są takiego zdania nie tylko filolodzy klasyczni: Friedrich August Wolf, August Böckh, [Ulrich von – M.S.] Wilamowitz-Moellendorff, żeby przywołać tylko największe nazwiska⁴⁴, lecz również specjaliści-filozofowie. Z trudem można

⁴³ H. Høffding, *Философия религии*, (*Filosofija religii*), (*Filozofia religii*), przeł. W. Bazarowa i I. Stepanowa, wyd. Obszczestwiennaja polza, Petersburg [b.r.w.], s. 272. [W wydaniu tej pracy z 1912 r. cytat ten znajduje się na stronie 262 – M.S.]

⁴⁴ Przypis i cytaty patrz: P. Natorp, *Was uns die Griechen sind*, wyd. R. G. Elwert, Akademische Festrede Marburg 1901, s. 24 nn. Por. również: H. Struve, *Энциклопедия философских наук*, (*Encyklopedia nauk filozoficznych*), cz. I, [Warszawa 1890 – M.S.] – w pełniejszym polskim wydaniu: H. Struve, *Wstęp krytyczny do filozofii czyli rozbiór zasadniczych pojęć o filozofii*, wyd. III, wyd. E. Wende i Sp., Warszawa 1903, § 13 Filozofia i mądrość życiowa, s. 524 n. *et passim*.

podejrzewać o fanatyczną jednostronność takich myślicieli jak Eduard Zeller, Wilhelm Windelband, Paul Natorp lub Rudolf Eucken. Jednak wszyscy oni, zwłaszcza Natorp i Eucken, w pełni odczuli tęsknotę współczesnego ducha za harmonią antyczną.

Natorp w przemówieniu akademickim „Was uns die Griechen sind?” – „Czym są dla nas Grecy?” – z energią i patosem wzywa ludzi swojej epoki do „wewnętrznego pogłębiania” [die zentrale Bertiefung – M.S.], w rozsądnej przeciwwadze do „peryferyjnego poszerzania” [peripherische Erweiterung – M.S.] naszego życia umysłowego⁴⁵. Cel studiowania antyku, według jego słów, nie polega na tym, aby „antykować się” [„... uns selbst zu antiquieren!”]⁴⁶, lecz na tym, aby odświeżać nasze siły duchowe, czerpiąc z życiodajnych źródeł kultury europejskiej.

Rudolf Eucken, którego imię stało się znane od ubiegłego roku całemu cywilizowanemu światu, w szeregu gruntownych dzieł: *Światopoglądy wielkich myślicieli*, *Prądy duchowe współczesności*⁴⁷ itd., charakteryzując współczesną walkę o ideową treść życia jako stan kryzysu, przełomu – gorzko ubolewa nad naszym „duchowym ubóstwem”. Co prawda nie brakuje nam tendencji jednoczących: nigdy jeszcze nie było tak wielu dyskusji o monizmie. Problem jednak polega na tym, że wszystkie te dążenia ku jedności są wąskie i jednostronne, jeżeli chodzi o wyjściowy punkt widzenia: współcześni zwolennicy monizmu dają nam „kamień zamiast chleba”!

I oto autor zaprasza tych wszystkich, którzy zachowali jeszcze wyczucie tego, co wspólne i kompletne, aby gorliwie studiowali duchową spuściznę starożytnych. I wyraża piękną, głęboką i pełną moralnego zaangażowania nadzieję na pojawienie się nowego człowieka i nowej kultury. Chrześcijaństwo nie może w pełni zastąpić antyku. Radość z życia oraz wiara w siłę ducha i szlachetność natury ludzkiej na zawsze pozostaną niewyczerpalnym źródłem uroku humanizmu. Nawet humanizm Renesansu jednak blaknie przed starożytnym, helleńskim humanizmem. Estetyzm epoki Odrodzenia w gruncie rzeczy był amoralny. Brakowało mu wiążących sił moralnych. W przeciwieństwie do greckiego motta: καλὸν κάγαθόν, włoscy humaniści głosili jedynie: καλόν.

Czy jest potrzeba wskazywać dalej na niewątpliwe ukierunkowanie nowoczesnej etyki w stronę antycznego naturalizmu. Wymienię tylko Høffdinga. Oto jego własne słowa:

⁴⁵ [P. Natorp, *Was uns die Griechen sind*, – M.S.] s. 12.

⁴⁶ [Tamże, – M.S.] s. 5.

⁴⁷ R. Eucken, *Geistige Strömungen der Gegenwart*, wyd. Veit & Comp., Lipsk 1904, [R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker...* – M.S.]. Oba te dzieła miały już kilka wydań. Fragmenty podaję *passim* z obu.

„Nowoczesna etyka jest powrotem do greckiej i pogłębieniem jej”⁴⁸. „Nasze zadanie etyczne – rozwój i harmonizacja życia: zarówno życia indywiduum, jak i życia całego społeczeństwa. Zadanie to zostało postawione już przez Greków. Chrześcijaństwo daje możliwość pogłębienia go. Zamiast tego, żeby uzupełniać *Ewangelie* ideami greckimi, należy raczej pogłębiać i poszerzać na gruncie chrześcijaństwa idee greckie”⁴⁹.

Co natomiast można powiedzieć o współczesnym neotomizmie? Jeden z jego wybitnych reprezentantów Engelbert Lorenz Fischer w swojej, rok temu wydanej, *Nadfilozofii* (*Überphilosophie*), ubolewając nad współczesnym *horror philosophicus*⁵⁰, podejmuje próbę pogodzenia sprzeczności nowoczesnej filozofii w wyższej syntezie. I trzeba przyznać, że w tej próbie, przy całej jej ortodoksji, więcej jest Arystotelesa niż „powszechnego doktora anielskiego” scholastyki: *Doctor Angelicus Universalis*!

Ale to wszystko – filolodzy i filozofowie, ryncerze nauk humanistycznych. A co powiedzą nasi naturaliści? Ku naszemu zdziwieniu, to samo! Czy nie wzywał [Emil – M.S.] du Bois-Reymond⁵¹ w swoich przemówieniach do przeciwdziałania „amerykanizacji” jednostronnych nauk przyrodniczych za pomocą elementów „humanizmu i hellenizmu”?

Na zakończenie nie mogę nie wymienić gorącego orędownika humanizmu i szczerego przyjaciela antyku – petersburskiego profesora T.F. Zielińskiego. Jego trzypięciotomowy zbiór esejów „Z życia idei” – to znakomita, głęboka i jednocześnie jasna apologia klasycznej starożytności.

„Każdy z nas ma dwie ojczyzny: jedna – to kraj, w którego imieniu nazywamy siebie; druga – to antyk”⁵². Narodowość, antyk i chrześcijaństwo – oto trzy główne siły kulturowe współczesnego człowieczeństwa. Znalazły one swój wyższy poetycki wyraz w nieśmiertelnym dziele Goethego: „Gretchen, Elena i Mater Gloriosa – krok po kroku kierują Fausta przez walkę i cierpienie ku zbawieniu”⁵³. Podczas studiowania świata starożytnego, nasz wzrok kieruje się w przyszłość, a nie w przeszłość. Antyk powinien być nie wzorem do niewolniczego

⁴⁸ H. Høffding, *Философия религии*, s. 354 [w wydaniu tej pracy z 1912 r. cytat znajduje się na stronie 338 – M.S.].

⁴⁹ Tamże, s. 368 [w wydaniu tej pracy z 1912 r. cytat ten znajduje się na stronie 352 – M.S.].

⁵⁰ E.L. Fischer, *Überphilosophie*, wyd. G. Paetel, Berlin 1907, Vorwort, s. XII.

⁵¹ E. du Bois-Reymond, *Reden, Erste Folge: Litteratur - Philosophie - Zeitgeschichte*, wyd. Veit & Comp., Lipsk 1886, s. 279 nn.

⁵² [T. Zieliński, *Древний мир и мы*, t. II, s. 78 – M.S.]

⁵³ [Jakubanis nie podał źródła cytatu. Cytat ten znaleziono w przedruku tekstów Zielińskiego (T. Zieliński, *Еврипид и его трагедийное творчество: научно-популярные статьи, переводы, отрывки*, (*Jewripid i jego tragiedijnoje tworczestwo: nauczno-popularnyje statji, pieriewody, otrywki*), (*Eurypides i jego dzieła tragiczne: artykuły popularnonaukowe, przekłady, fragmenty*), wyd. Aleteja, Petersburg 2018, s. 250 – M.S.]

naśladownictwa, ale „siłą ożywczą kultury współczesnej”, „*nie normą, lecz nasieniem*”⁵⁴. Ile różnorodnych i cennych owoców może przynieść to nasiono, widać na przykładzie Nietzschego i Lassalle’a, ojców obu głównych idei, którymi żyje nasze społeczeństwo, tj. indywidualizmu i socjalizmu, a którzy byli bezpośrednimi uczniami antyku. Dlatego „jego siła kulturowa nigdy się dla nas nie skończy i nasz z nim związek z każdym stuleciem będzie bardziej ścisłym i intymnym”⁵⁵. Za włoskim Renesansem i niemieckim Neohumanizmem nastąpi trzecie, słowiańskie Odrodzenie!⁵⁶

Oto przykłady tych faktów, na których opieraliśmy się w naszych wnioskach. Czy te proroctwa sprawdzą się dokładnie w taki sposób, czy nastąpi nowe Odrodzenie, a jeśli nastąpi, to gdzie, kiedy i w jakich okolicznościach – to pokaże mroczna przyszłość. Jedno nie ulega wątpliwości: w budowaniu nadchodzącego światopoglądu antyk zajmie zaszczytne miejsce, zwłaszcza z tej swojej strony, którą określiliśmy jako *harmonijną*.

I niech nam nie mówią, jakoby powrót do antyku jest równoznaczny z powrotem do dziecięcej niemocy kultury. Tak, Grecy są niewątpliwie dziećmi! To było znane już temu egipskiemu kapłanowi, „mężowi późnej starości”, który delikatnie pouczał Solona w platońskim *Timajosie*: „O, Solonie, Solonie! Wy, Hellenowie, wciąż jesteście dziećmi, [choć – M.S.] i nie [da się – M.S.] Hellenowi sędziwym być! Wciąż jesteście młodzi duchem, ponieważ nie ma w waszych umysłach żadnego starożytnego nauczania, krocącego od początku drogą mitów, nie ma żadnych wiadomości, posiwiących w upływie czasu”⁵⁷.

A więc antyk, to młodość człowieczeństwa. Ale... „qu’est ce qu’une grande vie? Une pensée de la jeunesse, réalisée par l’âge mur”⁵⁸. Czym jest wielkie życie? Marzeniem młodości, spełnionym w wieku dojrzałym! Jest to niezwykle słuszna myśl: słuszna zarówno dla pojedynczego ludzkiego życia, jak i dla życia ludzkości. Chełpimy się naszym historycznym doświadczeniem, narzekamy na naszą zgrzybiałość. Czyż nie stoimy jednak, w istocie rzeczy, tylko na progu dojrzałego wieku historii? Wciąż poszerzamy i pogłębiany wiedzę, którą nabyliśmy w naszej młodości – w świecie starożytnym, ale wciąż jeszcze nie przystąpiliśmy do

⁵⁴ T. Zieliński, *Древний мир и мы*, t. II, s. 87 *et passim*.

⁵⁵ [Tamże, s. 119 – M.S.]

⁵⁶ Patrz np. ostatnia część drugiego tomu: „Vince, Sol!” [w: T. Zieliński, *Древний мир и мы*, t. II – M.S.]

⁵⁷ Platon, *Timajos* 22 B.

⁵⁸ [Najprawdopodobniej jest to cytat Alfreda de Vigny – M.S.]

realizacji najskrytszego marzenia młodości, do ucieleśnienia jej ideału. Wciąż jeszcze przeżywamy „lata uczenia się”, a nie lata twórczości.

Antyczna harmonia ducha i natury była naruszona na szkodę natury przez średniowieczny ascetyzm myśli. Nowe czasy, od epoki Renesansu, dążą do odtworzenia naruszonej równowagi, do odbudowy podeptanych praw władczyni natury. Zadaniem przyszłości jest osiągnięcie tego celu. Starożytność rozwiązała ten problem w pełni, chociaż i w porównywalnie niewielkim zakresie, dzięki naprawdę cudownemu zbiegowi sprzyjających okoliczności. Zasadniczo, problem ten rozwiązała nie starożytność, a sama natura. My z kolei powinniśmy *świadomie samodzielnie stworzyć* ten zestaw niezbędnych warunków, nie tylko zewnętrznych, ale przede wszystkim wewnętrznych.

Rozległ się niezwykle akord harfy eolskiej: to wolny syn natury, sługa antycznego Eola, prześlizgnął skrzydłem po jej strunach. Czujny historyk uchwycił niezwykle harmonię, a kompozytor, filozof przyszłości, rozwinie ją w majestatyczną symfonię dla potężnej orkiestry naszej wiedzy.

Jaka bezgraniczna perspektywa, jaki przestwór przed nami!...

Posiadając takie poglądy, wracamy do punktu wyjścia naszego eseju i na pytanie postawione na początku wykładu musimy dać następującą odpowiedź.

Ukierunkowanie najnowszych badań logicznych w stronę starożytnej tradycji i wzywanie współczesnych myślicieli do pierwotnego, arystotelesowskiego rozumienia podstawowych problemów logiki, w sensie organicznego związku logiki z metafizyką nie jest przypadkowym kaprysem mody naukowej, lecz faktem o głębokim znaczeniu: powinno się go traktować jako *jeden z licznych objawów generalnej skłonności współczesnej myśli ku antycznym ideałom*.

Organon Stagiryty jest tylko częsteczką tego magicznego prochu, z którego cyklicznie odradza się nieśmiertelny Feniks kultury starożytnej Hellady.